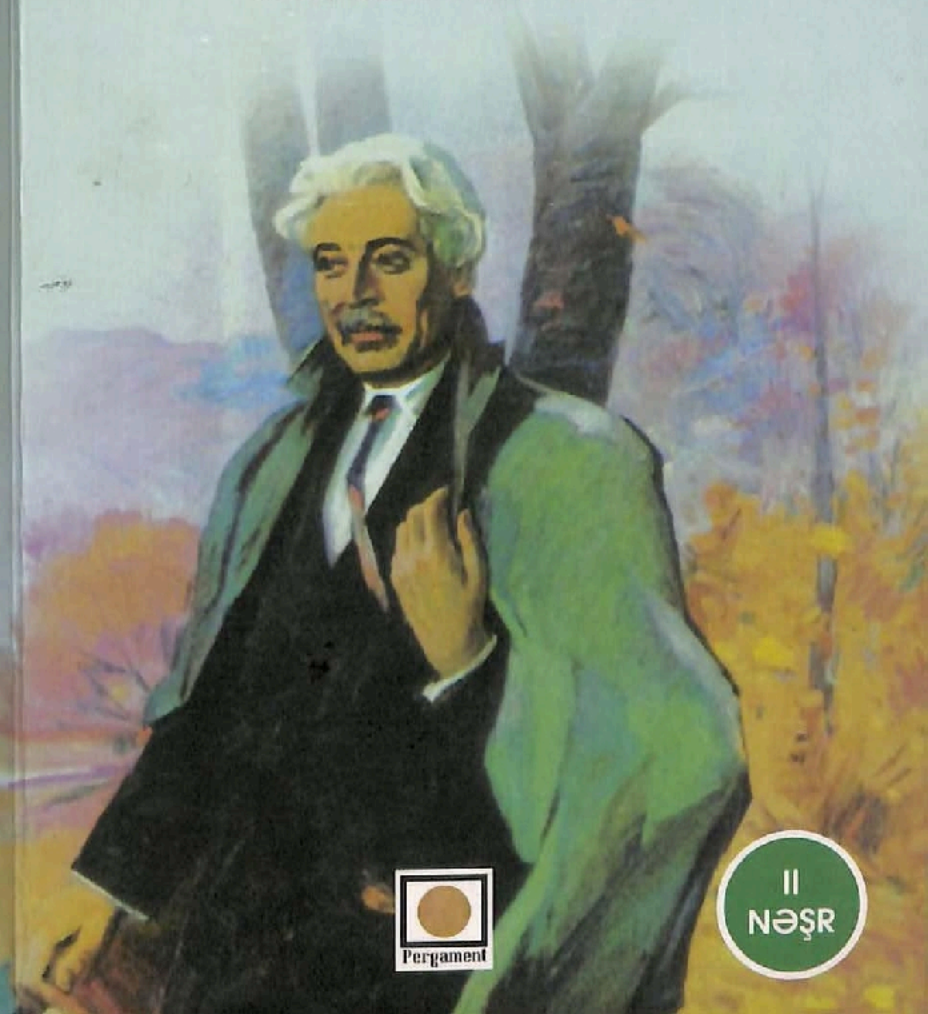

SƏMƏD VURĞUN

Milli Şairə Dair

ALİ KAFKASYALI

Pergament

SƏMƏD VURĞUN

Milli Şairə Dair

ALİ KAFKASYALI

Türkcədən çevirən:
İsmayıl UMUDLU

Bakı • 2024

SƏMƏD VURĞUN
Milli Şairə Dair

ALİ KAFKASYALI

İkinci nəşr

Türkcədən çevirən:
İsmayıl UMUDLU

Üz qabığındakı rəsm: Nəcəfqulu İSMAYILOV

Nəşriyyat:
"Pergament" Y.E.

ISBN 978-9953-4545-4-2

PERGAMENT Yayın Evi
Ünvan: Azərbaycan, Bakı. Tələt Şıxəliyev 14
Tel.: + 99412 4898469
Mob.: + 994 55 6741138, + 994 50/70 4049113
E-mail: kitabklubu@gmail.com
<http://bbclub.az/>

*Bolşevik zulmü illərində yurdundan,
yuvasından didərgin düşən;
varından, canından olan
Türk Dünyasının dəyərli
övladlarının əziz xatirələrinə
ithaf edirəm.*

© Kitabın nəşr və yayım hüquqları müəllifə məxsusdur.
Müəllifin razılığı olmadan kitabın təkrar nəşri və yayımı
qadağandır.

Prof. Dr. Ali KAFKASYALI

Ərzincan Binəli Yıldırım Universitetinin, Türk dili və ədəbiyyatı kafedrasının Professorudur. Daha əvvəl Atatürk Universiteti, Giresun Universiteti, Qazaxıstan Hoca Ahmet Yesevi Beynəlxalq Türk - Qazax Universitetlərində məsul vəzifələrdə çalışıb.

Universitetə başlamadan əvvəl 6 ili Fransada olmaqla 15 il Türkiyənin müxtəlif şəhərlərində müəllim və idarəçi vəzi-fələrdə çalışıb.

1987-ci ildən Türkiyə xaricindəki türk və digər türk xalqlarının dili, ədəbiyyatı, tarixi və folkloru üzərində araş-dırma apararaq bir çox mühüm əsərlər yazmışdır.

Elmi kitablarının bir neçəsi:

MikâylıAzaflı, Hayatı – Sanatı – Eserleri, Eser Ofset, 1996 Erzurum (473 seh.).

Âşık Murat Çobanoğlu, Hayatı-Sanatı-Eserleri, 1998, Ankara.

İran türk ədəbiyyatı antologiyası, Atatürk Universiteti nəşriyyatı, 2002 (6 cild, 3490 səh).

İran türkləri, aşık mühiti, Erzurum 2006 (318 səh).

İran türk aşığırləri və milli kimlik, Erzurum 2007. (326 səh).

İran türkləri, Bilgeoguz nəşriyyatı, İstanbul, 2009 (972 səh).

İran coğrafiyasında türklər, Bilgeoguz nəşriyyatı, İstan-bul, 2010 (332 səh.).

Sürgündə aşık ənənəsi – Orta Asiyaya sürgün edilən Axıska-Axıləkək aşık ənənəsi və aşığırlar, Qazaxıstan-Almata, 2013 (350 səhifə).

Səməd Vurğun – Bir milli şair haqqında, Bengü nəşriyyatı, Ankara, 2022 (377 səhifə).

Büyük Türk Şairi Nəzım Hikmet ve Türk Dünyası, Nobel Yayınları, Aralık 2023, Ankara (14+616 sayfa)

Romanları

Qafqaz Qoçaqları, Karınca nəşriyyatı, 2018, Ankara.

(Fars, Rus, Qazax və Azərbaycan türkcəsinə tərcümə edilmişdir.)

Qartallar Sınır Tanımaz, Karınca nəşriyyatı, 2020, An-kara. (Fars, Rus, Qazax və Azərbaycan türkcəsinə tərcümə edilmişdir.)

Hekayələri

Topal Əsgər, Karınca nəşriyyatı, 2019, Ankara.

İÇİNDƏKİLƏR

Ön Söz	9
1. Milli Şair Səməd Vurğun.....	11
2. Vurğun və Milli Dəyərlər	20
3. Vurğunun Əsərlərində Təməl Ünsürlər	24
3.1. Millət.....	25
3.2. Dil və Ədəbiyyat	29
3.3. Vətən	41
3.4. Özgürlük.....	59
3.5. İnanç.....	67
3.6. Musiqi	92
3.7. Aşık ədəbiyyatına heyranlığı.....	95
3.8. Nazim Hikmət və Səməd Vurğun.....	100
SONUC.....	113
Kaynakça	116

SEÇİLMİŞ ŞEİRLƏR

Azərbaycan	120
Sabahın Türküsü	125
Cavanlara Xitab	126
Torpağın Tələbi	127
Təbriz Gözəlinə	128
Anamın Dərdi	130
Füzulinin Dərdi.....	133
Şairin Ölümü.....	135
Azad İlham	139
Sabirin Şərəfinə	144
Bahar və Mən.....	146
Nizami	147
20 Bahar.....	148
Məktub.....	157
Sızıltılarım	160
Böyük Şairin Şərəfinə.....	161
Ananın Öyüdü.....	163

Dağlar	164
Ala Gözlər.....	165
Körpünün Həsəti	166
Dörd Söz.....	169
Yadıma Düşdü	172
Axar Çaylar.....	174
Dağlar	177
Məhəbbət İlhamı Çağırır Məni!	178
Əgər səndən dönər isəm, nəsimim ahu-zar olsun!	180
Kamala Yetək	181
Eşq Olsun Sənətkara!.....	184
Yandırılan Kitablər	186
Təbrizin Şairlər Məclisinə	189
Şair Nə Tez Qocaldın Sən?!	191
Şairin Səsi.....	193
Şuşa.....	194
Dilcan Dərəsi.....	195
Kür Çayı	196
Ana	198
Vətən Həsəti	199
Səfil Qadın	200
Kapital	202
Dəniz Gəzintisi	203
A Köhlən Atım!	205
Böyük Ədib.....	207
Bülbül və Bağban	208
Azərbaycan	214
Aşıq Qardaşıma	218
Böhtan.....	219
Bir Səs	220
Ah, Paxıllar!.....	221
Yada Sal Məni	222
Qəzəl.....	223
Qəzəl.....	224
Qəzəl.....	225

Ürək	226
Azərbaycan Balası	238
Mənim Arzum.....	242
Deyin, Güllün, Övladlarım!	245
Xavərə.....	249
A "Dostlar"	250
Fikrətin Rəsmi Qarşısında	252
Nəfte doğru.....	253
Yolda	254
Hərəkət.....	259
Samet Vurguna	262

SEÇİLMİŞ POEMALAR

Aslan Qayası.....	264
Ayın Əfsanəsi (Aybəniz)	283
Acı Xatirələr	302
Qız Qayası	310
Komsomol Poeması	314
İlk görüş.....	366
Novruz bayramında	374
Qanlı çadır	380
İntizar.....	391
Acı xəbər.....	395
Sarı Şəmistan	406
Son mühasirə	411

SEÇİLMİŞ MƏQALƏLƏR

Vətənpərvərlik və Gənclik.....	418
Milli Vüqar və Gənclik	422
Biz Və Tarixi Keçmişimiz.....	424
"Azərbaycan" Epopeyası	426
Azərbaycan Ədəbiyyat Tənqidi Haqqında.....	427
Azərbaycan Mədəniyyəti	431
Dahi Azərbaycan Şairi.....	441
Vaqif Haqqında.....	447

Mənim "Vaqif" Dramım Haqqında	449
Böyük Bəstəkar	451
Gələcək Kitablər	461
Kamal və Sənət	463
Şairin Eşqi	464
Müqəddimə	468
Qəhrəmanlara Eşq Olsun!	471
Xeyirli və Mənalı Gülüş	475

ÖN SÖZ

*Millətinə vurğun, millətinə pərvanədir
Həmiyyətə pərvərdir Vurğun, ona pərvə nədir?*

Bəlli ki, uzun-uzun yaşamaqdan daha çox, rahat yaşamaqdan daha çox düşündüyü bir vəzifəni öhdəsinə götürən, bu uğurda hər əzaba və sıxıntıya qatlanmağa razı olan, məhz onun tərəfindən görülməli olduğuna inanaraq hansısa vacib işləri görüb bundan dolayı bir rahatlığa qovuşan, məhz özünün dərman olmağını gərək bildiyi və dərman olacağına inandığı dərmlərin üstünə getməkdən imtina etməyən, dərmini dərman görən bir adamdır Səməd Vurğun. Bir kərə nə istədiyinə və nə eyləməli olduğuna qərar vermiş, qeyri nə eyləmişsə onun üçün eyləmiş.

Özünü bilmiş, düşmanını bilmiş və şərtləri bilmiş bəsbəlli. Millətini sevmiş və milləti üçün söylənməsi gərəkənləri söyləməyi, susması lazım gəldiyi vaxt susmağı vəzifə kimi görmüş. Missiyası üçün mücadilə edərkən atdığı hər addımda, hər eylədiyində ürəyi ilə bərabər olduğunu söyləmiş: Hər işi ürəkdən görmüş, könülsüz bir iş belə görməmiş. Daim könülsüz birliyə olmuşdur. Könülsüz bir olmuş, şəxsiz olmuş, yalandan, riyadan uzaq olmuş.

Dövlətçilikdən məhrum qalan millətinə törəsini anlatmış. Törəsi olanın eli olar əlbət - demiş millətinə. Əgər dəyərlərinə sahib çıxarsa, inancını itirməzsə, bir gün yenə eli olacaqdır. El üçün dil gərəkdir, dil üçün söz gərəkdir, söz üçün könül gərəkdir demiş və könüldən ən gözəl sözləri söyləmiş. Elinin dili olmuş Səməd Vurğun.

Erkən olmuş, yetkinləşmiş, millətinə lazım olanı söyləmək üçün həm də çox gözəl söyləmiş sözlərini. Millətinə,

haqq etdiyini və istədiyini görsün deyə vəqf etmiş özünü. Erkən ölmüş, millətinin gördüklərini görmədən.

Qara günlər görməyən, qapqaranlıq şərtlərdə aydınlığın xəyalıyla ömür sürməyən, özgürlüğün dadını bir dəm dada bilmək üçün həyatını vəqf etməyən, dövləti üçün, milləti üçün hər çətinliyə köks gərməyən, elinin vurğunu olub dilinə könül verməyən, Səməd Vurğunu anlamaz əlbət. İşıl-ışıl parlayan məkanlarda, cah-cəlal içində, süslü həyat yaşayanlar anlamaz onu. Buraxın bir tərəfə dövlət və millət üçün həyatını vəqf etməyi, dövlətinin və millətinin varlığını, özgürlüyünü, bağımsızlığını idrak etmədən, vəqf qurub dövlətindən və millətindən faydalananlar onu anlamaz.

Aydınlığı cərəyan mənbəyinə bağlı sananlar milləti qaranlıqdan qurtarmaq üçün şam olup yanan Səməd Vurğunu anlamaz. Cərəyan mənbəyinin kimdə olduğunu, işığın hardan gəldiyini və kimin verdiyini bilməyən, cərəyan mənbəyi qapananda qaranlığa gömüləcəyini anlamayanlar əlbəttə Səməd Vurğunu anlamaz.

Fədakar olan, varını fəda edən yoxluqda deyildir. Bəxşişlə həyatda qalanlar, bəxş edilmiş olanı özgürlük deyib alanlar, özgürlüyə sahib olmaq üçün fəda etməyi, fəda edənə, Səməd Vurğunu istəsə də anlaya bilməz. Anlamaz ki, anlat-sın. Anlatmaq üçün anlamaq gərəkir. Anlamaq üçün əvvəla anlaşılacaq olandan və onun halından bilmək, hətta onun düşündüklərini, nədən elə düşündüyünü, görməyə çalışdıqları və görməyi başardığı işləri bilmək gərəkir.

Bir bilən anlatmış Səməd Vurğunu bu əsərdə. Bildiyini, eylədiyini, qeyrətini, fəda etdiyini, fədakarlığını, qaranlığı və qara günlər yaşadığını bildiyimiz, şahidlik etdiyimiz, millətinə, millətinin dəyərlərinə, millətinin birliyinə və dirliyinə könül vermiş, elinə vurğun bir adam anlatmış Səməd Vurğunu, onun qutlu yolunu, yolçuluğunu.

Qutlu olsun!

Prof. Dr. Muhammet Savaş KAFKASYALI

1. Milli Şair Səməd Vurğun

Azərbaycanın Qazax qəzasının Yuxarı Salahlı kəndində 21 mart 1906-cı ildə dünyaya gəlmişdir. Atası Yusif ağa və anası Məhbub xanım yerli əsilzadə Vəkilovulları (Vəkilovlar) soyundandır. Altı yaşında anasını itirib. Ana tərəfdən nənəsi Ayşə xanımın himayəsində qalmışdır. İbtidai təhsilə kənd məktəbində başlamış, eyni zamanda kənddə müdərris Hacı Yusif əfəndidən Quran dərsləri almışdır. Məktəbi bitirməyə hazırlaşarkən 1917-ci ilin bolşevik inqilabı olur.

Yüz ildən bəri Çar Rusiyasının hakimiyyəti altında olan Azərbaycanda bağımsızlıq mücadiləsi güclənmiş, böyük əngəllərə rəğmən demokratik Azərbaycan Cümhuriyyəti qurulmuşdur (28 May 1918-ci il).

Rusiyanın bolşevik hökuməti bununla barışmamışdır. Lenin, Qafqaz Cəbhəsi İnqilab Şurasına göndərdiyi teleqraf əmrində Bakının qəti şəkildə ələ keçirilməsi məsələsini qoymuşdu. Bir yandan Qızıl Ordu hazırlıq işləri görür, bir yandan da Bakı, Gəncə, Şəki bölgələrində terror aksiyaları başlatılmışdı. Birinci Dünya Savaşında Osmanlı Dövlətinə qarşı Anadoluda və Qafqaz cəbhəsində Rusların səfində savaşan Daşnak militanları silahlandırılıb səfərbər edilmişdi. Qərb dövlətlərinin də dəstəyi ilə ermənilər Bakı şəhəri və bütün quberniyada qətlamlara başlamışdılar. Azərbaycan Cümhuriyyətinin yardım istəyinə əsasən Qafqaz İslam Ordusu ağır döyüşlərdən sonra Bakıya yetişib qətlamları durdurmuşdu. Hökumət paytaxtının Gəncədən Bakıya daşınması mümkün olmuşdu.

Bu ağır hərbi-siyasi hadisələrin yaşandığı aylarda kiçik bir əyalət şəhəri olan Qazaxda Azərbaycanın təhsil tarixində son dərəcə mühüm bir iş yerinə yetirilir. Yeni qurulmuş milli hökumətin ilk icraatlarından biri olaraq 5 min manat vəsait ayrılaraq Gürcüstanın Qori şəhərindəki Zaqafqazya Müləllim-

lər Seminariyasının o zamankı təbirlə "Tatar şöbəsi" Qazax şəhərinə daşındı. Lap əvvəldən bu məsələnin içərisində olan Firdun Bəy Köçərli müdirlik görevinə gətirildi. O il (1918) kənd məktəbini yeni bitirən Səmədin ailəsi də köçüb Qazax şəhərində yerləşmişdi. Səməd və ondan dörd yaş böyük qardaşı Mehdiqan Vəkilovlar Qazax Müəllimlər Seminariyasının ilk şagirdlərindən olmuşlar.

Azərbaycan Cümhuriyyəti iki yaşını tamamlamadan Qızıl Ordu Azərbaycanı işğal etdi. Osmanlı coğrafiyasının müxtəlif şəhərlərindən qaçıb Qafqaza gələn erməni terroristlər ilə illərdən bəri Daşnak erməni örgütündə olan militanların quldur geyimləri çıxardılıb onlara rəsmi uniformalar geydirilərək Sovet Azərbaycanının təhlükəsizlik və idari məqamlarına gətirildilər. Məxfi xidmətlərdən milisə, məhkəmələrdən həbsxanalara qədər ən önəmli məqamlar ermənilər ilə bolşeviklərə təslim edilmişdi. Dövlətin gücünü istismar edən bu ünsürlər dövlətin onlara verdiyi bütün səlahiyyətləri işə salaraq Azərbaycan Türklüyünü gözünü qorxutmağa başladı. Bu iş Qazax qəzasında daha qəddar bir şəkildə yürüdü. Qazax qəzasından kənd imamlarına, Çarlıq dönməsi məmurlarından Cümhuriyyət kadrlarına, sırayı hərbiçilərə qədər hər kəs repressiyalara məruz qoyuldu. Paytaxt Bakıda generalardan tutmuş yazar, şair, qəzetçilərə qədər nüfuzlu aydınların aksəyyəti öldürülüb, yerdə qalanı sürgünə göndərildi.

Firdun Bəy Köçərli Qazaxda ilk sırada edama göndərilənlər sırasında idi. Onun milli yönlü fəaliyyətini həzm edə bilməyən yerli bolşeviklər, antisovet May 1920-ci il Gəncə Üsyanını bəhanə edərək seminariya direktoru Firdun Bəy Köçərliyə tələbələrə gözü önündə əlini-qolunu bağlayaraq qatarla Gəncəyə aparıb həmin günlərdə orada güllələnmişdilər (Qasımlı, 2015: 48).

Bu arada Azərbaycanın iç qarışıqlığını fürsət bilən Gürcü menşevikləri, Azərbaycanın sınır boyu kəndlərini işğal edib yağmalayırdı. Onlarca kənd mühafizi həlak olmuşdu. Şıxlı, Muğanlı, Sarıvəlli kəndlərinin camaatı, Gürcü hərbi bölmələrinin hücumları səbəbiylə kəndlərini tərk edib Yuxarı

Salahlı qoruqlarına, Poylu və Ağstafa kolluqlarına çəkilmişdilər. Qışı birtəhər oralarda keçirmişdilər.

Qışın sonlarında Qızıl Ordu Gürcüstanı sovetləşdirmək üçün hərəkətə keçmiş, bu hərəkət sırasında görevləri doğma kəndlərini, obalarını qorumaq olan onlarca kənd mühafizə milisi öldürülmüşdü. (Bu hərəkətlərin gedişində şəhid edilənlərdən biri də müəllifin babası, kənd mühafizə dəstəsinin başçısı Bayramoğlu Məhəmməd Şıxlı olmuşdur. Yuxarı Salahlının güney qoruqluğunda toplanan Şıxlı camaatının mühafizəsində ikən Qızıl Ordu süvarilərindən birinin qılınc zərbəsiylə ölümcül yara almış, vəsiyyətinə görə şəhid edildiyi yerin yaxınlıqdakı təpənin üstündə dəfn edilmişdir.)

Təbii ki, Qızıl Ordunun işğalından sonra idarəçiliyi ələ keçirən bolşeviklərin yeni sovet rejiminin mövqeyini möhkəmlətmək üçün dövlət terrorunu işə saldığı, şiddətin, qatliamın, qəsb-qarət və sürgünlərin tüğyan etdiyi bir şəraitdə seminariyanın tələbələri də bu baş verən qanlı hadisələrdən həyat dərsi aldılar. Bu yaşananlar hamısının şüuraltına acı xatirələr olaraq yerləşməyə bilməzdi. Səməd Vurğunun ruhunda və sınıq könlündə yer tutan bu travmatik hadisələr zaman-zaman onun şeirlərində özünü göstərmişdir. Mikayıl Rəfilinin "Nəşədir yaşamaq, nəşədir həyat!" şeirinə reaksiya olaraq 1930-cu ildə qələmə aldığı "Məktub" adlı şeirində bunun təzahürünü görə bilirik.

...

Görmədin meşin jaketli
rus işçisinin qızıl
Gülləsini,
O top, tüfəng səsinə.
Görmədin sən,
Aclığından dişləri kilidlənən
Qatar-qatar
Bölük-bölük,
Yığın-yığın canları,
Fədakar insanları;
Sən görmədin o ili,
Görmədin, Rəfil!

Vurğun seminariya illərində çox mütaliə edirdi. Seminariya

riyanın zəngin kitabxanası vardı və Azərbaycan Türk şairlərindən Vaqif, Vidadi, Zakir, Sabir; Rus ədiblərindən Puşkin, Lermontov; Türkiyə ədiblərindən Namiq Kamal, Təvfiq Fikrət, Rza Təvfiq, Abdulləq Həmid, Məhməd Eminin əsərləriylə tanış olmuşdu. Türkiyəli ədibləri xüsusilə çox oxuyur, onlara böyük maraq göstərirdi. Tolstoyun "Hərb və Sülh" romanını İstanbul nəşrindən oxumuşdu. (Məhdixan Vəkilov, 1986: 46) Təvfiq Fikrəti andığı "Fikrətin Rəsmi Önündə" bir bəndi qalmış şeiri yeni türk ədəbiyyatının bu görkəmli isminə böyük heyranlığının ifadəsidir.

1922-ci ildə atasını, sonrakı ildə ana nənəsini itirir. Bu ağır itkilərdən dolayı qəm-kədəri daha da artmış olur.

* * *

Qazax, tarixin axarında Azərbaycan Türklərinin, eyni zamanda Qafqazın elm, sənət, ədəbiyyat, fikir ocaqlarından biri olmuşdur. Burada milli ruh hər zaman varlığını canlı tutmuşdur. Rus Çarlığının daima diqqət yetirdiyi bu üsyankar bölgə Sovetlər Birliyi dönməndə də Moskva üçün ciddi nəzarət altında saxlanması gərəkən öncəlikli mərkəzlərdən biri sayılmışdır. Başqa bir ifadə ilə Çarlıq dönməndə olduğu kimi Sovetlər Birliyi dönməndə də işğal gücləri, pəncələrini bölgənin yaxasından çəkməmişdi.

Bolşevik çevrilişindən sonra Xalq Daxili İşlər Komissarlığı (NKVD) Qazax Şöbəsi rəhbərliyinə gətirilən və hamısı qeyri-Türk olan yoldantutma "əməkdaşlar" bölgəni toplama düşərgəsinə, sürgün stansiyasına çevirmişdi. Məzmların fəryadı, qan qoxusu şəhərin havasından əksik olmadı. Kür çayı illərcə Gəmiqayada öldürülüb atılan məzmların cəsədlərini daşıdı, gecələr NKVD cəlladlarının əldən-ayaqdan uzaq dərələrdə güllələdikləri, yabanı heyvanlara, qurda-quşa yem olanlar da az deyildi.

Gənc Səməd belə bir mühitdə gözünü açmışdı. Qazax Müəllimlər Seminariyasını bitirdikdən (1924) sonra, Qazax qəzasının İkinci Şıxlı, daha sonra Köçəsgər kəndlərində, Gəncə və Quba şəhərlərində Türk Dili və Ədəbiyyatını tədris edirdi.

Müəllim olması səbəbiylə yazdığı "Cavanlara xitab" adlı

ilk şeirini 1925-ci ildə Tiflisdə çıxan "Yeni Fikir" qəzetində yayımladı. Özünə "Vurğun" təxəllüsünü götürmüşdü.

1929-cu ildə Moskva Universitetinin Ədəbiyyat Fakültəsinə daxil oldu. "Şairin Andı"nı burada təhsil alarkən yayımladı.

Bir şeirində "Başına döndüyüm əziz Şikəstə" deyərək xitab etdiyi ürək dostu, el şairi, mühitin ağsaqqalı, xalq müəllimi Şərif Şikəstənin yük maşınıyla gündüzün günorta çağında qonum-qonşunun gözyaşları və fəryad-fəğanı arasında apar-topar götürülüb Sibirə sürgünə göndərilməsi ona çox bərk təsir etmişdi.

1934-cü ildə uşaq ədəbiyyatının ünlü ismi Abdulla Şaiqin baldızı Xavər Mirzəbəyova ilə evlənin.

Azərbaycan ədəbiyyatının ən dəyərli şairlərindən biri, bəlkə də birincisi olan "Azərbaycan" şeirini evliliyinin ilk ilində yazdı.

1934-cü ildə Azərbaycan Yazıçılar İttifaqının məsul katibi seçildi.

1936-cı ildə Aleksandr Puşkinin "Yevgeni Onegin" poemasını Azərbaycan Türkcəsinə çevirdi. Rus ədəbiyyatında böyük önəm daşıyan bu əsəri bəşəriyyətlə çevirdiyi etiraf olunmuş və ona Puşkin Medalı verildi.

1937-ci ildə Azərbaycan teatr tarixində dərin iz buraxan "Vaqif" dramını yazdı. Sonrakı il millətvekili seçildi.

1937-1938-ci illərdə törədilmiş və Qazaxların "Qızıl Qırqın", Azərbaycanlıların "Ziyalı Qətləmi" dediyi, minlərcə aydının ortadan qaldırıldığı dövlət terrorunda Səməd Vurğun da çoxsıxıntı çəkmiş, həyatı tükədən asılı olmuşdur. Dəfələrlə KQB'nin yerli uşaqları tərəfindən tərtiblənən böhtan və iftirlərlə əlaqədar idarə tərəfindən sorğulanıb ölümə üzə üzə qalmışdır. Sovetlər Birliyinin çöküşündən sonra gün işığına çıxarılan dosyələrdən anlaşılmışdır ki, həmin o qorxulu günlərdə, edamla üz-üzə qalarkən yalnız özünü müdafiə etmiş, kimsənin əleyhinə bir cümlə də söyləməmişdir.

Çocuqluğunda ölkəni saran Birinci Dünya Savaşı özünü gətirdiyi fəlakətləri, Qazax kəndlərində acı yellər əsdirmiş epidemiyaları, aclığı, qəhətliyi, Şərqi Anadolu və İrəvan qu-

berniyasından gəlmiş qaçqın dalğasını və həmin illərin davamında Bolşevik İnqilabının dəhşətlərini gördükdən, onun tufanından yaxanı qurtarmadan, indi də İkinci Dünya Savaşı başlanmışdı. 1941-ci ildə Sovet Hökumətinin təlimatıyla 620 adamlıq bir qafilənin başında Təbrizə getmişdir. Soydaşlarının insani haqlarını əldə etmələri üçün bu yöndə çox önəmli çalışmaları olmuşdur. (Mövzumuzun "Güney Azərbaycan Həsəti" bölümündə bu barədə xeyli bəhs olunur.)

Bu arada, 1939-cu ildə "Xanlar", 1941-ci ildə "Fərhad və Şirin" mənzum dramlarını yazmış, savaş illərində isə "Bakının Dastanı"nı qələmə almışdır.

1941-ci ildə Azərbaycan Yazıçılar İttifaqının sədrliyinə gətirilmişdir.

"Ananın Öyüdü" şeiri 1943-cü ildə Amerikada təşkil olunmuş savaş əleyhinə şeir yarışmasında ilk iyirmilikdə yer almış və Nyu Yorkda yayımlanaraq əsgərlərə paylanmışdır.

"İnsan" fəlsəfi dramını 1945-də, "Zəncinin arzuları" poemasını isə 1948-ci ildə işıq üzünə çıxarmışdı.

Azərbaycanın Xarici Ölkələrlə Mədəni Əlaqələr Cəmiyyətinin ilk sədri olmuş, ölkəsinin 1920-ci ildə kəsilmiş xarici əlaqələrinin 30 illik fasilədən sonra bərpası istiqamətində önəmli işlər görmüşdü.

Bolqarıstan - Sovet Dostluq Cəmiyyətinin dəvəti ilə 1951-ci ildə getdiyi Bolqarıstanda onun şəxsiyyətinə böyük maraq göstərilmişdi.

Rus ədiblərindən böyük yazar və şair Konstantin Simonov, onun üçün "Dostum Səməd Vurğunun Londonda Ziyafətində Nitiqi" adlı şeiri həm Sovet ölkələrində, həm də Avropa ölkələrində marağa səbəb olmuşdur. Simonovun ona "Dostum Səməd Vurğun" deyərək xitab etməsi azərbaycanlı şairi xainlərdən, onu gözü götürməyənlərdən bir zireh kimi qorumuşdu.

Savaştan sonrakı illərdə də önəmli əsərlərə imza atdığını görürük. Azərbaycan ədəbiyyatında hadisəyə çevrilmiş "Muğan" (1948), "Aygün" (1950), "Zamanın Bayraqdarı" (1952) poemalarını yazır.

Səmədin çoculuğu və ilk gənçlik illəri, ölkənin üzərində qara buludların əksik olmadığı, ölüm, zülm, qan və gözya-

şının sel olduğu bir dövəmdə keçir. Atasının keçmişdə ağalar/bəylər zümərəsindən olması səbəbiylə sovetləşmədən sonra Vurğun və eləcə də qardaşı Mehdiqan çox qorxulu günlər yaşamışdır.

Vurğun, övladları üçün yazdığı "Deyin, Güllün, Övladlarım!" adlı şeirində (Vurğun, 1960: II/240) Vəqif bilgəliyi və Babək ədasiylə həyatının keçdiyi iqlimi anlatmışdır:

Mən əzəldən tufanların qoynunda bir ötən quşam,
Fırtınalar, qasırgılar qucağında doğulmuşam...
Ağır toplar dilə gəlib səs saldıqca dağ dalına,
Mənim şair ürəyim də dönür dağlar qartalına.
Şirlər kimi çox çıxmışam yanğınların arasından;
İgid igid ola bilməz qan axmamış yarasından.

(25 Mart 1949)

Bəlli qüruh tərəfindən Səməd Vurğuna edilən basqı 1953-cü ildə son həddə qalxdı. Şairin "Aygün" poeması və Moskvada yayımlanan "Şairin Huquqları" məqaləsi tənqid yağmuruna tutuldu. Azərbaycan rəhbərliyinin təlimatıyla şikayət edilən bu əsərlər Yazıçılar İttifaqında müzakirəyə çıxarılır. Vurğunun milliyətçilik etdiyi qənaətinə gəlinir bu barədə Moskva üçün müvafiq sənəd hazırlandı. Bakıdan kənara çıxmasına yasaq qoyuldu. Bunun ardınca dərhal kitablarının toplanması, teatr əsərlərinin səhnədən çıxarılmasına qərar verilmişdi. Qısa vaxt sonra 1953-cü ilin sentyabrında həbs olunma qərarı ləğv edilir. Vurğun, bu arada gizlicə Tiflis üzərindən təyyarə ilə Moskvaya qaça bilmiş, orada Sovet Yazıçılar İttifaqının sədri Aleksandr Fadeyevin evində gizlənmişdi. Azərbaycanda onu arasalar da, tapa bilməmişdilər. Fadeyev məsələni şəxsən Stalinə danışır. Sovet lideri, Bağirovu arar və şairə toxunulmamasını əmr edir. Buna rəğmən təhlükə hələ qalırdı.

Stalinin ölümü, ardından Bakıda Bağirovun tutduğu vəzifədən kənarlaşdırılması imdadına yetişti. Bu məsələ ilə bağlı Bakıda tərtiblənən böyük bir toplantıda kürsüyə çıxaraq Bağirov dövründə Azərbaycanda törədilən "Ziyalı Qatliamı"nı lənətlədi. Hökumət orqanlarında aparılan dəyişikliklər nəticəsində çox məsələlər ortaya çıxdı. Vurğun üçün qurulan

xain planlar açığa çıxarıldı. Hətta başda Mir Cəfər Bağirov olmaqla o zamanın rəhbərlərinə açılan məhkəmə prosesində cinayət əməlləri arasında Vurğuna atılan iftira və böhtanların, təqibin mahiyyəti də yer alırdı. Səməd Vurğuna qarşı qurulan planlar, iftiralar, onun ortadan qaldırılmasına yönəlik qərarlar indi onların əleyhinə dəlil olaraq hallandırılmışdı.

1945-ci ildən yeni yaradılmış Azərbaycan Elmlər Akademiyasının təsisçilərindən biri və üzvü olan Səməd Vurğun bu arada EA vitse-prezidenti təyin edilir (1954) və o zamankı boğucu şəraitdə bu elmi mərkəzə özü ilə yeni bir atmosfer gətirir.

Həmin il Moskvada keçirilən Sovet Yazıçıları II Qurultayında "Sovet Poeziyası haqqında" ümumiləşdirilmiş baxışın ifadəsi olan məruzəni o etmişdir. Belə bir məsul işin bir başqasına deyil, ona həvalə olunması Səməd Vurğunun Ümumittifaq miqyasında ədəbi avtoritet kimi qəbul olunduğunun göstəricisi idi.

1955-ci ilin oktyabrında sovet heyətinin tərkibində Vyetnama gedərkən yolda xəstələnmiş, Pekində xəstəxanaya aparılmışdır. "Vaxtsız əcəl, məndən uzaq dayan, dur" şeirini orada yazmışdır. Bir neçə həftəlik müalicədən sonra Bakıya dönmüşdü.

1956-cı ilin ilk günlərində şairin əllinci doğum gününü qutlama hazırlıqları başlanmışdı. Azərbaycan Ali Soveti "Azərbaycanın Xalq Şairi" ünvanını ilk olaraq Səməd Vurğuna verdi. Bu ünvanla Səməd Vurğun Azərbaycanın ilk milli şairi elan edilmiş oldu. Ayrıca fəxri filoloji elmlər doktoru ünvanına layiq görüldü.

21 Mart 1956 günü özü qatıla bilmədən əllinci doğum gününü qutlaması törəni təşkil olunmuşdu. Heyf ki, iki ay sonra 27 Mays 1956 günü həyata gözlərini yumdu. Dövlət törəniylə Bakıda Azərbaycanın hər yerindən və başqa ölkələrdən gələn on minlərcə insanın qatılımla Fəxri Xiyabanda, görkəmli şəxsiyyətlərin dəfn edildiyi məkanda torpağa verildi.

Sovetlər Birliyi dönəmi Azərbaycan şeirinin təməl daşını qoyanlardan olan Səməd Vurğun eyni zamanda yazar,

mütərcim və mütəfəkkir olaraq Azərbaycan ədəbiyyatı tarixində önəmli bir yerə sahibdir. Dövrün, milli həssasiyyətlərdən uzaq ədəbi əsər yazma tələbinə rəğmən o, xalqının özünə cəhətlərini, milli məsələlərini və milli gözləntilərini açıq və ya örtülü bir şəkildə əsərlərində işləməyi başarmışdır. O, daima xalqın vicdan səsi olmuşdur.

Vurğun, Azərbaycan xalqının keçmişinin, milli qəhrəmanlıq tarixinin və dövrünün dramatik ruhunu tərənnüm etmişdir. O, düşüncə dünyasının mərkəzinə Azərbaycanı alaraq uluslararası miqyasda düşünüən bir fikir adamı olmuşdur.

Onun ədəbi mirası, möhtəşəm bir Azərbaycan xalısı kimidir. Dağların cüyürü, ceyranı; göllərin sonası, göylərin durnası, yaylaların gülü, çiçəyi; ormanların boz qurdu, quşu; obaların ozanı, qopuzu; xalqın toyu, yası; xülasə, xalqın gülüşü və gözyaşı ilmək-ilmək bu bədii xalının naxışlarını şəkilləndirmişdir.

Vurğun, Bakının dərdinə yanarkən Təbrizi də unutmur. O, Azərbaycanın "anasının" bir yanda, "balasının" digər yanda qaldığının şüurundadır. Bunun üçün o, həm ananın nəfəsiylə, həm də balanın səsiylə dillənmişdir. Yad ellərin əlində olan "Təbriz Gözəli"nin gözləriylə yollara baxmış, hələlik dirçəlib ayağa qalxa bilməyən balanın fikrini çəkdi-kə başından tüstü-duman çıxmışdır.

Vurğun, Azərbaycan tarixinin ibrətamiz bir dönəmində siyasi səhnədə olmuş Qarabağ Xanlığının XVIII yüzildə Qacarlar tərəfindən işğal edilib Baş vəzir Molla Pənahın edam edilməsi məsələsini, 1938-ci ilin göz-gözü görməyən qanlı, tufanlı günlərində qısa bir arada qələmə alıb "Vaqif" adlı dramıyla diqqətlərə təqdim etmişdir.

Dədə Qorqudun düşmən əlinə düşən Əgrək ilə onu qurtarmaq üçün gedən qardaşı Səgrək misalındakı kimi Güney və Quzeyə ayrılmış bu iki qardaş ölkənin də bir gün əl-ələ verib, bir olub, birlikdə olacaqları inancını daşımışdır.

Vurğun, Azərbaycan xalqının təməl dəyərlərini, dilini, vətəninə, mədəniyyətini hər vəsiləylə mövzu edib bunların önəmini, gərəyini anlatmış, bu dəyərlər sayəsində hür və bağımsız yaşana biləcəyinə inanmışdır.

2. Vurğun və Milli Dəyərlər

*Millətinə vurğun, millətinə pərvanədir
Həmiyyətə pərvərdir Vurğun, ona pərvə nədir?
- Məhəmməd Səvəş -*

Yaşamaq bir yolculuqdur. İnsan hələ yolun başında həm yola, həm yolculuğa, həm də necə bir yol gediləcəyinə dair qərarlar verməlidir. Qərarın verildiyi vaxt, yaşamanın başı deyildir. Yolu müəyyən etmənin, müəyyən edə bilmənin, seçimin və iradənin başlanğıcıdır. Yolculuğun bundan sonrakı qismi sadəcə canlılıq və yaşamaq deyil, insan kimi yaşamaq, adam olmaq, adam kimi yaşamaq qismidir. Hal böylə olunca, insan əvvəla adamlığı, kimlərin adam kimi olduğunu, adam kimi olmaq üçün sahib olunacaq, mənimsənəcək, insanoğlunu adam edən dəyərlərin nələr olduğunu, bu dəyərlərə necə sahib olunacağını və necə qorunacağını təsbit etməlidir. İnsan, hansı sifətləri dəyər və dəyərli dəyə müəyyən edəcəyinə, dəyərli sayılan dəyərlərə sahib olmaq və bu dəyərləri qorumağa çalışmaqla özünü bəlihləmiş olur. Özünü bəlihləmək və bəyan etmək, eylədiklərinin ölçüləri isə bundan sonra üzə çıxar. Ya öz şüuru ilə hərəkət edər, eylədikləri özüylə həmahəng olar və həm adam olar, həm dəyərlərini tutduğu üçün dəyərli olar, yaxud riyakər olub hər vaxt qələtlər eylər.

Səməd Vurğun, nəyə dəyər verəcəyinə, nəyi dəyərli tutub ona uyğun yaşayacağına, hansı dəyərləri qoruyacağına qərar verərkən özünü və həyatını əsla solmayacaq, silinməyəcək xətlərlə bəlihləmişdir. Bu xətlər onun etdikləriylə, yazdıqlarıyla və anlatdıqlarıyla hər keçən gün daha da konkretləşmiş, konkretləşdikcə başqa xətlərdən, başqalarının sınırlarından daha aydın bir şəkildə fərqlənmişdir. Sınırlar müəyyənləşdikcə, içəridə olmanın, içəridə qalanın özünü tanımasını, bilməsini təmin etmiş və dışarıda qalanlardan fərqi anlamasına imkan tanımışdır.

Səməd Vurğun, hələ yolun başında dəyərlərinin onun öz milləti olduğunu və dəyərlərin də millətinin dəyərləri olduğunu qərar vermiş və bu qərarın məcrasında yaşamışdır. Onun həyatı el üçündür. Elin şüurunda və şüuruyla yaşamış, yaz-

dıqları və eylədikləriylə mənsub olduğu elə vurğun olmuşdur.

Türkcədə “el” kəlməsi üç ünsürlüdür və eyni zamanda hər üç ünsürü də ifadə edər: Millət, vətən və dövlət. Son bir neçə yüzildə bütün dünyada ayrı-ayrı qavrayışlar olaraq çox böyük miqyaslı ədəbiyyatlar əmələ gətirmiş olan “vətən”, “dövlət” və “millət” qavrayışlarının hamısının anlamını birdən daşıyan “el” kəlməsi həm əhatə dairəsi, həm də mənə etibarlıyla fəvqəladə dərəcədə mühümdür.

Türk milləti öz sınırlarını bəlihlərkən iki məfhumu əsas almışdır. Birincisi “el”, ikincisi isə “törə”dir. Törə, dövləti millət üçün olsun və doğru addım ata bilsin, ədaləti təmin etsin deyər bəlihlənmiş, qorunması şərt sayılmış dəyərlər bütünüdür. Həm millətin, həm dövlətin doğrusunun məhək daşıdır. El, üç ünsürün hamısına sahib olduğu vaxt atılan hər addım törəyə görə bəlihlənir, törəyə görə addım atılır və törəyə uyğunlaşdırılır, törəyə uyğun olunca el qutlu olur. El törə üçündür və törə üçün, törəyə görə olduqca qutlu olur, törədən ayrılınca və törəsiz olunca qutunu qeyb edər. Üç ünsürdən ibarət dövlət olmadığı zamanlarda isə millət törəsinə sahib çıxsın, özünü bilsin və dövlətinə qovuşmaq üçün gərəkən şərtləri təmin etməyə çalışsın deyər Türk eli olaraq, öz şüuruyla hərəkət edilir. Elin ünsürlərindən yoxsul qalına bilər, lakin el üçün və yenidən bütün törənin bilinməsi kafidir. Məşhur, “El gedər, törə qalar” deyimi bunu ifadə edir.

Türk milləti, ya da bu millətin bir qismi, zaman-zaman başqa dövlətlərin hakimiyyəti altında qalmışdır, fəqət özünü, törəsini bilərək təkrar özgürlüyünü qazanmış və elin bütün ünsürlərinə sahib olmuşdur.

Səməd Vurğunun yaşadığı dönm də belədir. Millətinə elinin iki ünsürünü və törəsini, dəyərlərini ara vermədən anlatmışdır. Dövlətçilikdən məhrum edildiyini bir çarəsizlik olaraq görməmiş və heç bir vaxt ümitsizliyə qapılmadan millətinə necə bir millət olduğunu, vətən torpağının bu millətin olduğunu bütün vasitələrdən istifadə edərək, yorulmadan, usanmadan xatırlatmış və yaddaşlarda canlı tutmuşdur. Bu səbəblədir ki, o elinin danışan dili, milli şairi olmuşdur.

Hədsizliyin, sınırsızlığın, eyniləşdirmənin, yekcinsləşdirmənin hökm sürdüyü bir şəraitdə özünü, dəyərlərini bəirləmək, bilmək və bildirmək, həddini bilmək, bu bir yana, bu həddi daima qorumaq və hədsizlik etməyib dəyərlərinə riayət edərək bir ömür sürmək yalnızca təqdir ediləsi deyil, eyni zamanda bilinməli bir qiymətdədir. Səməd Vurğunun həyatı, şəxsiyyəti və əsərləri, öz zamanına və şərtlərinə görə baxıldığında önündə baş əyməyi lazım bilirsən, bu günün dəyərsizləşən, dəyərsizləşdirilən ab-havasını, adamlığın cinsiyyət sayıldığını düşündükdə onu adam olmanın və adam kimi həyat yaşamanın timsalı olaraq gənclərə oxutmağı zəruri edir.

O zamanlar millətə söylənməsi gərəklərin söylənməsi, anadılması gərəklərin anadılması, xatırladılması gərəklərin xatırladılması və unudulmaması gərəklərin yaddaşlara yeridilməsi lazımdı. Səməd Vurğun bunu layiqincə yerinə yetirmişdir. Yazdıqlarının və söylədiklərinin dəyərindən əvvəl onu söyləyə bilmiş olmasının, yol göstərməsinə əlavə olaraq, yola bələdçilik etməsinin və beləliklə millətin səsi, milli şair ola bilməsinin dəyəri həm bilinməli, həm bildirilməlidir. Millətə söyləməyi başarmaqla özünü vəzifəli bilib, həm də necə gözəl sözlər söyləməsi bilinməli və bildirilməlidir. Onun yalnız sözlərinin gözəlliyi deyil, söyləyişinin gözəlliyi də olduqca mühümdür. Gözəl söz çox söylənməkdədir, lakin iltifat üçün sözlərin süsləndiyi, riyakarlıq üçün bəzədildiyi zamanlarda millətin eşitmə orqanı - qulaq sözləri zərgər kimi işləyərək söyləyə bilmənin də, sözün də, zərgərliyin də fəvqındədir. Səməd Vurğunun fəvqəladəliyi, sözlərin özündən əvvəl onun, nəyəse istinad etmədən ayaqda qala bilmək üçün lazım olanın söylənməsindədir ki, onun millətə və millət üçün deyilişi, burada artıq lazım olanın söylənməsinin əmsəlidir.

Elinin, dəyərlərini və törəsini qoruması üçün ən gərəklili ünsür olan dövlətdən məhrum qaldığı, ikinci ünsür olan vətənin bölünüb ürəklərin ondan qoparılan digər yarıya həsrətlə dolduğu bir dövəmdə, üçüncü ünsür olan millət, bir yandan özünü, dəyərlərini, törəsini unutmamalı; digər yandan vətənin bütönlüyü düşüncəsini və qoparılan parçanın həsrətini di-

ri tutmalı, bir yandan da içində bulunduğu çox pis şərtlərə rəğmən bir neçə nəsil sonra da olsa, parçalanmış elini birləşdirməsi üçün gərəklə olan işləri görə bilməlidir. Millətin bunları edə bilməsi, ancaq ona yolu və bu yolun necə keçilib gediləcəyini göstərən, bəzən onun səsi, bəzən də səssizliyi olan rəhbərlərlə, öndərlərlə ola bilməlidir. Yəni Səməd Vurğun tam belə bir mənəvi rəhbər olaraq, millətə hökm edənlərin hökmlərinə və hökmranlığına rəğmən deyəcəklərini demişdir.

İnançsızlığın mənimsəndiyi və məcbur edildiyi bir durumda həm özünün, həm də millətinin ən mühüm dəyəri olan inancını anlatmış, adını çəkmədən Allahı millətə və həm özünün, həm də millətinin bağlılığını Allaha bildirmişdir.

Millətinin qədim bilgilərinə, gələnlərinə, görənəklərinə, adətlərinə, əfsanələrinə və əsərlərinə, məcburən qəbul etdirilən ideologiyanın sağlamlığına dəstək bəhanəsiylə sahib çıxmış və yazılmasının, anadılmasının önünü açmışdır.

Vətən sevgisini və vətənin gözəlliklərini, Sovetlər Birliyini vətən sayan, Almanlara qarşı səvəsi "Böyük Vətən Müharibəsi" deyə adlandıran bir idarəçiliyin məcburiyyəti altında belə dilə gətirə bilmiş, millətinin zəhnində gerçək vətən anlayışını canlı tuta bilməlidir.

Dilinin və ədəbiyyatının zənginliyini həm özü yazaraq göstərmiş, həm də millətinin ən dəyərlilərini millətinin dilindən və düşüncəsindən düşməsin deyə hər cür qeyrəti sərgiləmişdir.

Sənətinin, musiqisinin, aşılıq gələniyinin dəyəri bilinsin deyə heç bir zəhmətdən geri durmamışdır.

Millətinin vurğunu, elinin dili olan Səməd Vurğun, dəyərlərini millətindən almış, millətini və millətinin dəyərlərini dəyərlə bilmiş, həm dünyaya, həm millətə öz dəyərlərini bildirmiş bir milli şairdir. Dilin özünü ürəyinin süsü görüb sözlərini ən sadə şəkildə söyləmiş, süsləməyə ehtiyac duymamışdır. Bütün ört-basdır etmələrə, anlaşılmaz hala gətirmələrə, dəyərsizləşdirmələrə və qurğulara qarşı ən uca həqiqətləri, ən dəyərlə olanları ən duru və parlaq şəkildə söyləyib millətə qaynaq olmuşdur.

3. Vurğunun Əsərlərində Təməl Ünsürlər

Bir millətin özünə məxsus hesab etdiyi və sahib olmaqla onu güclü və sayqın mövqeyə gətirən toplumsal və kultürel ünsürlər olaraq tərif verə bildiyimiz “millət, dil, ədəbiyyat, vətən, özgürlük, sənət, inanc” kimi dəyərlər Vurğunun əsərlərində mövzuya çevrildiyi və onun anladığı əsas elementlərdir. Səməd Vurğunun amacının gözəl söz söyləməkdən ziyadə, xalqına öz dəyərlərini anlatmaq və bu dəyərlərə sahib çıxdıqça millət ola biləcəyi şüuruyla millətinin zehniyyətinin inşasında və bu zehniyyət məcrasında həyat sürməsinə yardım etmək, beləcə hər cür məcburiyyət qarşısında öz varlığını qoruyub saxlaya bilməsini mümkün etmək olduğu düşünlüldüyündə və görüldüyündə, onun bir şəxsiyyət və şair olaraq fərqi və qiyməti anlaşılır.

Səməd Vurğunun sözlərinin gözəlliyi, işlədiyi mövzuların əhəmiyyətiylə və bu mühim mövzuları işləmək şüuruyla birləşdikdə xariqə şəklə düşür. Bu xariqəlik, onu sadəcə gözəl şeirləri olan bir şair olmaqdan əlavə, elinin dili olmaq səviyyəsinə qaldırılmış və milli şair etmişdir.

* * *

3.1. Millət

Mənsub olduğu xalqın varlığı ilə fəxr etməyən, onun eşqini müqəddəs bir məşəl kimi öz qəlbində yandırmayan bir insan, öz vətəndaşlıq haqqını dərk edə bilməz, ona vətənpərvər demək də gülünc olar.

- Səməd Vurğun -

Yaşadığı dövrdən asılı olmayaraq hər bir sənətkar da milli qürur hissi ilə döyünən qəlb olmalıdır. Milli qürur hissi olmayan yerdə ümumiyyətlə heç bir yaradıcılıq təsəvvür etmək mümkün deyildir...

- Səməd Vurğun -

Səməd Vurğun 1935-ci ilin ilk günlərində yazdığı “Füzulinin Dərdi” (*Vurğun, 2005: I/185*) şeirinin dördüncü bəndində, xalqının soyuna işarət edir:

Nə odlar görmüsən bilsən,
Əzəldən aşiq oldun sən,
Böyük ruhunla bir Türksən,
Muradın şəmi yanmazmı?

Vurğun, bir məqaləsində deyir ki, hansı zaman kəsimində yaşarsa yaşasın sənətçinin milli qürur duyğusuyla çarpan qəlbi olmalıdır. Milli qürur hissi olmayan yerdə ümumiyyətlə heç bir yaradıcılıq düşünülə bilməz (*Vurğun, 2005: V/197*).

Vurğun, insanların mütləqə mənsub olduğu xalqı sevməsinin lazım gəldiyinə və digər xalqları sevmənin, anlamağın yolunun da öz xalqını sevməkdən keçdiyinə inanaraq belə yazır:

“Öz doğma xalqını anlayan, onu sevən, o xalqdakı qəhrəmanlıq, fədakarlıq, yüksək əməllər və bütün insani sifətləri dərk edən bir gənc başqa xalqları da sevmək, anlayacaqdır. Çünki o insani sifətlər bütün xalqlara məxsusdur” (*Vurğun, 2005: V/147*).

“Milli Vüqar və Gənclik” adlı məqaləsinə “Vətənpərvərlik dediyimiz zaman, onun ruhunu təşkil edən mühüm hiss-

lərdən biri, bəlkə ən çox ömür sürəni milli vüqar hissidir” cümləsiylə başlayan Vurğun, sözüə belə davam edir: “Mənsub olduğu xalqın varlığı ilə fəxr etməyən, onun eşqini müqəddəs bir məşəl kimi öz qəlbində yandırmayan bir insan, öz vətəndaşlıq haqqını dərk edə bilməz, ona vətənpərvər demək də gülünç olar” (*Vurğun, 2005: V/146*).

Ona görə, idealist bir vətən övladı, öz xalqına nə qədər yaxşı xidmət edərsə, eyni zamanda bütün insanlığa da xidmət etmiş olar. Bununla da millətinin dünya tarixində daha böyük şöhrət qazanmasını, daha böyük hörmət görməsini təmin edir. Vurğun bu xüsusda belə deyir:

“Əsrimizin gənc insanı bütün dünyanı, bütün bəşəriyyəti dərk etmək üçün yaşadığı torpağı, mənsub olduğu xalqı dərk etməli, yalnız bu yolda da insanlıq dərəcəsinə yüksəlməli, bütün xalqların mənəvi həyatının inkişafında iştirak etməlidir” (*Vurğun, 2005: V/147*).

Vurğun, başqa bir məqaləsində ünlü Rus yazarı Belinski-nin “Mən rus xalqını qəlbədən sevirəm və bu xalq kütləsi içərisində ən kiçik bir qum zərrəsi olmağı özüm üçün namus və şərəf hesab edirəm.” sözünü öz düşüncəsinə istinad olaraq göstərir. Onun da özü kimi düşündüyünü söyləyir və sözüə bu cümləni əlavə edir: “Hər xalq öz varlığı ilə bəşər həyatının müəyyən bir cəhətini ifadə edir” (*Vurğun, 2005: V/209*).

Vurğun, dövrün bütün acımasızlıqlarına rəğmən Xaqani, Nizami kimi XII yüzil ədiblərinin sözlərinə əsaslanaraq millətini və milliliyyətini müdafiə etməkdən çəkinməmişdir. Bakı Hərbi və Siyasi Akademiyasındakı çıxışında söylədiyi bu sözlər onun millət sevgisini əks etdirməkdədir:

“XII əsrin böyük şairlərindən biri olan Xaqani milli zülmün bütün acılıqlarına dözərək belə yazırdı: Türk olmağıma görə mən kim məzəmmət edərsə, Türk dilində deyilən eyni sözlərlə də Allah cəza verəcəkdir. Böyük Nizami isə: Mənim Türk olmağım kimə xoş gəlmirsə, yaqın ki, o, Türkərin dovğasının dadını bilmir” (*Vurğun, 2005: V/43*).

Şair, 1942-ci ildə savaşın şiddətli zamanında Moskvada ikən Alman cəbhəsində böyük qəhrəmanlıq göstərən və bunun üçün yüksək hərbi təltifata layiq görülmək Moskvaya beş günlük istirahətə göndərilmiş İdris Vəliyev, Vurğunu iqamətində ziyarət edir. Vurğun, ona “Siz də böyük bir xalqın oğullarısınız. Azərbaycan torpağı hər vaxt igidlər yuvası olmuşdur. İndi vətənimizin namusu, bayrağı sizin əllərinizə tapşırılmışdır” deyir. Bu cümlələr onun xalqına olan hörmətinin yüksək səviyyəsini göstərməkdədir.

Tehran Şah üsul-idarəsinin İranın yerli ünsürü olan Türklərə xor baxmalarına, onların mədəni dəyərlərini heçə saydıqlarına qarşı hiddətlənərək ağır sözlərlə ağızlarının pəyini verir:

Söylə, sənmi xor baxırsan mənim şeir dilimə?
Qoca Şərqin şöhrətidir Füzulinin qəzəli!
Sənmi “türkəxər” deyirsən **ulusuma, elimə?**
Dahilərə süd vermişdir Azərbaycan gözəli...
Qoca Şərqin şöhrətidir Füzulinin qəzəli!
Bir varaqla tarixləri, utan mənim qarşımda,
Anam Tomris kəsmədimi Keyxosrovun başını?
Koroğlunun, Səttarxanın çələngi var başımda.
Nəsillərim qoymayacaq daş üstündə daşını;
Anam Tomris kəsmədimi Keyxosrovun başını?

(*Vurğun, 1986: 1/133*)

Səməd Vurğunun bir neçə mülahizəsi ilə bu bölümü yekunlaşdırmaq:

“Vətənin məhəbbəti ilə alovlanmayan, onun tarixini bilməyən alim və ya tarixçi, yazıcı və ya rəssam öz xalqına layiq heç bir şey yarada bilməz” (*Vurğun, 2005: V/53*).

“Azərbaycan xalqı əsrlər boyu mübarizəsi ilə nəinki öz tarixinə, hətta mütərəqqi bəşəriyyətin tarixinə qızıl səhifələr yazmışdır. Azərbaycanın tarixini bilmədən Şərqin, hətta Qərbin bir sıra ölkələrinin tarixi haqqında tam təsəvvür əldə etmək olmaz” (*Vurğun, 2005: V/54vd.*)

“Biz bəzən böyük bir həqiqəti unuduruq ki, yaşamağa haqqı olan bir xalqın həyat qüdrəti, mübarizə qabiliyyəti, onun gələcək taleyi, hər şeydən əvvəl, bu xalqın qoynunda bəslədiyi gəncliklə ölçülməlidir! Biz möhtərəm qocalarımızın simasında yaradılmış tariximizi sevib alqışlamalı, lakin gəncliyimizin simasında yeni tariximizi yaratmalıyıq!

“Gənclik vətən torpağının səhəridir. Onun surətində gənəşin qüdrəti, baharın həyat ətri vardır” (*Vurğun, 2005: V/83*).

“Azərbaycan xalqının şərəfli keçmişi vardır və o, ən qədim, ən mədəni xalqlar sırasına daxildir. Azərbaycan xalqının mədəniyyəti tarixin ayrı - ayrı mərhələlərində bütün Şərqdə ən qabaqcıl və mütərəqqi mədəniyyət olmuşdur” (*Vurğun, 2005: V/52*).

3.2. Dil və Ədəbiyyat

*Yüz il biz ayrıldıq ana dilindən,
Məktəbin adına dedik "uşkola".
Oxucum! Bir daha nəzər yetir sən
Keçdiyin o qanlı, o qorxunc yola.
- Səməd Vurğun -*

Səməd Vurğun, bir millətin milli kimliyinin əsasını təşkil edən və xalqı bir-birinə bağlayan, onu tanıdan, onun bütün dəyərlərini mühafizə edib xəzinəsində saxlayan, hətta kultür dəyərləri içərisində milli damğası ən bariz olan ünsürün dil olduğunu dərk edirdi. O, həm Türk dilindən gözəl bir şəkildə istifadə etmiş və ədəbi əsərlər vermiş, həm də onun varlığını qoruyub, gələcəyi üçün mücadilə edənləri təqdirlə yad edib əsərlərini gün işığına çıxarmışdır.

O, 1935-ci ildə yayımladığı “Aslan Qayası” (*Vurğun, 2005: III/110 vd.*) poemasında Çarlıq dönmində Türk dili xüsüsündəki səhlənkərlığı, laqeydliyi, hətta xəyanəti dilə gətirib bu “qanlı” və “qorxunc” dönmənin xatırlanması və ibrət alınmasının lüzumunu söyləmişdir.

*Yüz il biz ayrıldıq ana dilindən,
Məktəbin adına dedik "uşkola".
Oxucum! Bir daha nəzər yetir sən
Keçdiyin o qanlı, o qorxunc yola.*

*Yüz il Füzuliyə həsrət qalaraq
Doğma anamıza söylədik "mama".
Yüz illik yuxuya birdən dalaraq
Yatdıq gözümlüzdən yaş dama-dama.*

(1935)

Vurğun, Türk dilinin və Türk varlığının bərtərəf edilmək istəndiyi “Qızıl Qurğun” tufanının qasıb-qovurduğu 1936-cı ildə yayımladığı “Azad İlham” adlı şeirində üç dildə divan təsnif edən Nəsiminin iztirabıyla Nəsimini anladır:

Bu miskin aşıqə baxın da bir az,
 Diri soyulsa da dözər, ağrımaz.
 Sən ey ülkərimiz, sönməz sənətkar!
 Əsrlər boyunu gördü gözlərin;
 Tarixlər boyunca qaldı yadigar
 Ölməz fikirlərin, ölməz sözlərin!..

Yenə üç dildə divan düzüb-qoşub dünyada Türk dilini
 və şeirini əlyetməz zirvəyə çıxaran dünya şöhrətli Füzulinin
 hicqırıqlarını ifadə edib, onun gözyaşlarını bizim gözümüz-
 dən axıdır.

Füzuli doymadı göz yaşlarından,
 Açdı qapısını səhər yelləri.
 İncidi ən yaxın sırdaşlarından,
 Ağlayıb ağlatdı bizim elləri;
 Ağarmış saçında, saqqalında qış...
 Asıman dolandı şikayətindən,
 Karvanı dərd adlı səhrada qalmış.
 Leylinin Məcnunun hekayətindən.

Sarayların bayır divarları arasında məhkum edilən, qay-
 nağından uzaqlaşdırılaraq yabançı dillərin işğalına məruz bu-
 raxılan Türk dilini və ədəbiyyatını sarayların mənəvi basqı-
 sından çıxarıb təbii qaynağına qovuşduran və bu qutlu yolda
 canını qurban edən Vaqifi sıx-sıx xatırladır:

Gətir xatirinə Vaqifi bu dəm
 Qırıldı qəlbində bir yurdun sazı...
 Ağladı ardınca gözlərində nəm
 Uçan durnaların küskün avazı.
O, gərdi köksünü farsın dilinə,
Hayqırdı: Türk dili, Türk şeiri gərək!
 Bir yeni can verdi doğma elinə,
 Üfütqədən üfütqə qanad gərək...

(Vurğun, 1960: 319; 2005: I/221).

Burada önəmli bir xüsusu açıqlamaq yerinə düşərdi. Bəzi
 dırnaqarası qələm sahibləri əski sahiblərinə bağlılıqlarını göstər-
 mək və onlarla birlikdə olmağın həsrətini çəkərək vətən, millət
 vurğunlarına arabir sataşmalarına, hətta qara yaxmalarına o
 dövrün zülmünü bütün şiddətiylə yaşayan bir ailənin fərdi ola-
 raq görməzdən, duymazdan gəlməyim əlbəttə ki mümkün deyil-
 dir.

Əlləri "nataşaların" əlləriylə sıxılmaqdan başqa bir şeylə
 sıxılmayan növkarların vətən vurğunlarının mənəşəylə sıxıl-
 lan əllərindən çıxan neçə qatlı şeirlərindəki mənə, məntiq,
 müəmma və mühakiməni anlamaları əlbəttə ki mümkün de-
 yildir.

Əgər bunu bilmədən edirlərsə, Vurğunun ifadəsiylə
 "kütbaşdırlar". Bilərəkdən edirlərsə, milli və mənəvi dəyərlə-
 rə sayğıları yoxdur deməkdir.

Səməd Vurğunun nə kimi şərtlər altında yazıb yaratdığı-
 nı anlamaq və anlatmaq əlbəttə ki çətindir. Onun əsərlərini az
 da olsa anlamaq üçün öncə "onun şagirdi" Bəxtiyar Va-
 habzadənin "İki Qorxu" poeması ilə Azafının "Olmur" və
 "Sən Demə" rədifli şeirlərini oxumaq gərək.

Vurğunun redaksiya heyətinə göndərdiyi hər əsəri sen-
 zuradan keçirilib dəyişikliyə məruz qalmışdır. Bu yetmirmiş
 kimi bəzi "işgüzar" və "ağıl yiyələri" vəfatından sonra belə
 onun şeirlərində onlarca dəyişiklik etməyi özlərinə vəzifə bil-
 mişdilər.

Səməd Vurğunun, 2 avqust 1936-cı ildə yayımladığı
 "Azad İlham" adlı şeirinin 23-cü beyti bu şəkildədir:

O, gərdi köksünü farsın dilinə,
Hayqırdı Türk dili, Türk şeiri gərək!

(Vurğun, 1960: 319)

Vurğunun vəfatından sonra bu beyt dəfələrlə dəyişdirilə-
 rək yayımlanmışdır.

Gərdi sinəsini o, fars dilinə,
 Bağırdı, öz dilim, öz şeirim gərək!

(Vurğun, 1960: I/232)

Eyni beyt başqa bir kitabda:

Gərdi sinəsini o, fars dilinə,
Bağırdı: öz dilim, öz şe'rim gərək!

(Vurğun, 1985: I/277)

Gərdi sinəsini o, fars dilinə,
Haykırdı, türk dili, türk şeiri gərək!

(Vurğun, 2005: I/222)

Başqa bir örnək:

Vurğun, Puşkinin yazdığı və Rus ədəbiyyatının baş əsəri olan "Yevgeni Onegin" poemasını 1936-cı ildə Türk dilinə tərcümə etməsini həmin il yazdığı "Böyük Şairin Şərəfinə" adlı şeiriylə bəyan edərkən ilk bəndində belə deyir:

Axıtdım alnımın inci tərini,
Yanmadım ömrümün iki ilinə.
Rusiya şeirinin şah əsərini
Çevirdim ilk dəfə **Türkün dilinə.**

(Vurğun, 2005: I/228):

Vurğunun vəfatından sonra dördüncü misrası bu şəkildə dəyişdirilir:

Rusiya şeirinin şah əsərini
Mən çevirdim Azərbaycan dilinə

(Azad İlham 1937: 52-56)

Başqa bir nəşrdə bu hala salınır:
**Rusiya şeirinin şah əsərini
Çevirdim Vaqifin şirin dilinə**

(Vurğun, 1960: 241; 1985: I/288)

Sadəcə bu örnəklər dövrün zülmünü və Vurğunun əsərlərinin başına gələnləri göstərməyə yetərlidir.

Vurğun, sadəcə yaşadığı dövrdə Türk dili və ədəbiyyatına göstərilən sayğısızlığa qarşı mücadilə yürütməklə qalmamışdır. O, hələ XII yüzildə Şirvan Şahı Axsitanın Nizamiyə

basqıyla "Leyli və Məcnun"u farsça yazdırmasından - ki Nizami bu hadisəni kitabın ön sözündə anlatmışdır - duyduğu rahatsızlığı üstüörtülü şəkildə "20 Bahar" poemasının "1-ci Sinfoniya"sında qələmə almış və gələcək nəsillərə bu qanayan yaranın acısını hiss etdirməyə çalışmışdır.

Nizami, "Leyli və Məcnun" əsərinin girişində "Kitabın Yazılmasının Səbəbi" başlığı altında məsələni bu şəkildə anladır:

Bir gün nəş'əliydim aləm şad kimi,
Dəmlər içindəydim Keyqubad kimi.

Könül pərvanəsi əlində çıraq,
Mən bülbül olmuşdum, məst olmuşdu bağ.

Bu zaman bir elçi gəldi eyvana,
Şahın məktubunu gətirdi mana.
On - on beş sətirdi şahın bu sözü,
Gözlə xətti ilə yazmışdı özü.
"Ey söz dünyasına hakim Nizami,
Qulluğa məhrəmsən tut ilticamı.
Səhər yuxusunun pərdəsini at,
Yenə söz oynadıb bir sehr yarat.

İstərəm Məcnunun böyük eşqinə
Bir söz xəzinəsi açasan yenə.
Bakirə Leyli tek, ey böyük ustad!
Şe'rdə iki üç bakir söz yarat.

Bu təzə gəlinə çəkəndə zəhmət,
Fars, Ərəb dilində vur ona zinət.

Türk dili yaramaz şah nəslimizə.
Əskiklik gətirər Türk dili bizə.
Yüksək olmalıdır bizim dilimiz,
Yüksək yaranmışdır bizim nəslimiz."
Qulluq halqasına düşdü qulağım,
Qan vurdu beynimə, əsdi dodağım.
Ömrüm viran oldu, solub saraldım,
Bu əmrin önündə cavabsız qaldım.

* * *

Qəlbimdə can kimi əzizim olan,
Məhəmməd Nizami –oğlum bu zaman
Bu gözəl mövzuya könül verərək,
Oturdu yanımda o bir kölgə tək.
Öpdü ayağımı xeyli mehriban,
Dedi: “Ey göylərə meydan oxuyan,
‘Xosrov və Şirin’i yazıb yaratdın,
Hər duyan könüldə bir zövq oyatdın.
Leyli Məcnundan da yarat bir əsər,
Cüt olsun yazdığın qiymətli gövhər.

* * *

Dedim: “Ayna üzüm, sözündə möhkəm,
Sözün yerindədir, haqlısan bu dəm...”

(İbrahimov, 1985: IV/202 vd.)

* * *

Şair “Komsomol Poeması”nın ilk sıralarında Türkün mifoloji ulu anası Humay Ana'nın təmsali olan bir Türk qızının varlığını, həyatını, düşüncəsini və gözləntilərinin ifadəsini diqqətlərə təqdim edir.

Humay, Göytürk Kitabələrində anladıldığı kimi, Türklərin bilgə, Tanrı qatına yüksəlmiş, uşaqları qoruyan mələk anasıdır. Rusların mifoloji anası Tatyana olduğu kimi, Türklərininki də Humaydır.

Humay düşündürür, Humay ağladır...
O nə Tatyandır, nə Ofelyadır.
Həyata gəldiyi o gündən bəri
O küskün baxışlı qara gözləri
Nələr düşündürür
Onun həyatı,
Sevgisi, taleyi, müqəddəratı
Hər zaman andırır vərəmli bir qış,
Bütün diləkləri gözündə qalmış
İcazə versəniz danışaram mən
O, qız xəyalının incəliyindən:
Daldığı musiqi –sazların səsi,

Ya da ki quşların vəhşi nəğməsi...
Dağların döşündə gəzinən çoban
Dərdləndi nəyini çaldığı zaman,
Yaşarır Humayın qara gözləri,
Həyata gəldiyi o gündən bəri...

(Vurğun, 2005: 3/15)

Vurğun, Humayın düşüncə və gözləntilərini özünün dünyagörüşü və gözləntiləri şəklində dövrün heç də özlərindən olmayan hakim güclərinə etiraz ədasıyla təqdim edir:

Nədən şeirlərim ağza düşüb,
Dağların çobanı məni anmasın?
Nədən karvanıyla quşlar ötüşüb
Başımın üstündə havalanmasın?
Dağların çobanı məni anmasın?

Nədən bu torpağın şirin ləhcəsi
Şairəm deyənə biganə qalsın?
Niyə gurladıqca suların səsi
Ondaki qüvvəti ruzgarlar alsın?
Şairəm deyənə biganə qalsın?
Nədən söyləməsin ana dililə
Öz odlu nitqini yoldaş komissar?
Türkcə danışmasın sevgilisilə...
Bu mənhus adətdə böyüklükmü var?
Məndən inciməsin yoldaş komissar!

Nədən şerimizin baş qəhrəmanı
Gah Turandan gəlir, gah da İrandan?
Bəs mənim ölkəmin varlığı hanı?
Böyük bir şairin yazdığı dastan
Gah Turandan gəlir, gah da İrandan!

(Vurğun, 2005: 3/19; 1986: 2/46)

* * *

1935-ci ildə yazdığı “Təbriz Gözəli” şeirində, Güney Azərbaycan Türklərinə yaxın gələcəkdə bağımsızlıqlarını qazanac-

aqları və Ana dillərinin sərbəst olacağını, alimlərin də, şairlərin də, dağda çobanın da türklərini Ana dillərində söyləyəcəklərini müjdələrlər:

Bir yeni rəng alır Mil də, Muğan da
Bu bayram günündə, bayram ilində.
Alim də, şair də, dağda çoban da
Deyir mahnısını ana dilində.

* * *

Səməd Vurğun Güney Azərbaycanda Pişəvərinin liderliyində başlatılan bağımsızlıq hərəkatının ilk günlərində Türkcə nəşrlərin fəaliyyətə başladıklarını və Türkcə təlim-tədrisin təşkilini "20 Bahar" poemasıyla Nizamiyə müjdə verər. Mənzumənin "1-ci Simfoniya"sında bunu belə ifadə edir:

Xəbər aldım Nizamidən,
Deyir: "Xoşbəxt oldu Vətən,
Öz sevgilim –
Ana dilim
Can qurtardı yad ellərdən –
Təzə gəldim dünyaya mən!"
Ana yurdun qız- gəlini
Vaqifin də heykəlini
Ürəyində,
Diləyində
Qaldırmışdır bir dağ kimi,
Yandırmışdır çıraq kimi.

(Vurğun, 2005: II/36)

* * *

Vurğun, 1936-cı ildə Puşkinin baş əsəri "Yevgeni Onegin"-i Türk dilinə tərcümə etməsini "Böyük Şairin Şərəfinə" adlı şeiriylə bəyan edərkən (Vurğun, 2005: I/228) ömrünün iki ilini gecəni gündüzə qatıb, alın tərini axıdaraq Rus şeirinin şah əsərini ilk olaraq Türkün dilinə çevirdiyini, özünün də bu sənət yolunda əli dolu olduğunu və xalqlar/millətlər dünyasında onun da ellərinin/xalqlarının bulunduğunu, yəni Rus dilli kimi Türk dilli xalqların da olduğunu, özünün də o

xalqlardan birinin oğlu olduğuna işarət edir.

Eyni bənddə sevinc və bəxtiyarlıqla önəmli bir xüsusu da ifadə edir: Can sırdaşım dediyi və həyat sirlərini, könül sözlərini paylaştığı bu əsəri tamamlamanın səadətini yaşar. Bu sözlərin bir şairin vicdan səsi və düşünən bir qəlbin ifadəsi olduğunu söyləyir:

Axıtdım alınımın inci tərini,
Yanmadım ömrümün iki ilinə.
Rusiya şeirinin şah əsərini
Çevirdim ilk dəfə **Türkün dilinə**.
Bir yeni sənətlə mən də doluyam,
Ellər dünyasının ellər oğluyam.
Yuxusuz gecələr çıxdı qarşıma,
Fəqət tövşümədi bu polad sinəm.
Artıq qovuşmuşam can sırdaşıma,
Özümə bəxtiyar bir insan desəm,
Bu səs bir şairin vicdan səsidir,
Düşünən bir qəlbin ifadəsidir.

* * *

Səməd Vurğun, "Yevgeni Onegin"-i Türkcəyə çevirmənin haqlı qururunu yaşayıb özünü bəxtiyar bir insan sanarkən şeirin ikinci bəndində məqsədini açıqlayır:

Birinci məqsədi - üfüqdə Ay-Ulduzlu bayrağın sürekli dalğalanmasıdır. Mehmet Akifin "İstiqlal Marşı"nın ilk bəndində "Yurdumun üstündə tütən ən son ocak sönmədən bu şəfaqlərdə üzən al sancaq sönməz" dediyi kimi o da eyni əndişəylə "Üfüqdə dalğalanan Ay-Ulduzum sönməsin deyə hər gecəmi gündüzə qatdım" deyir. Yəni Azərbaycan xalqını çalışmaya, qeyrətə, hikmətə, xidmətə çağırır.

İkinci məqsədi isə "Sənət vadisində", sənət dünyasında Rus qadını Tatyananın önünə Türkün ulu anası Humay/Umayı çıxarmasıdır.

Bilindi ki kimi bütün sənətləri ilk dəfə və təməldə icad edən - analardır. Dil, ədəbiyyat, musiqi sahəsində şübhəsiz ki ilk şair, ilk səs sənətçisi, ilk bəstəkar, ilk təhkiyəçi analardır. Hörgü, toxuma, naxış, yemək kimi onlarca sənət sahəsində də ilk icad edənlər onlardır.

Dil deyildikdə ağla ana gəlir. Ana sözü ilə dil sözü "Ana Dili" şəklində birlikdə işlədilir. Milli kimliyin təməlini təşkil edən dilin hər yönüylə təmsilçisi anadır. Ananın ən bariz vəsfi dilin yaradıcısı olmasıdır. Vurğun, Rusların mifoloji müqəddəs bilgə anaları Tatyana kimi Türklərin də Göytürk Kitabələri'ndə adı keçən bilgə, qutsal, çocuqları qoruyan Humay/Umay ananı xatırladır. Rus dilinin yaradıcısı Tatyananın önünə Türkün və Türk dilinin anası Humay/Umay ananı çıxarmaq gərəkdini söylər. Türk gənclərinə rusun Tatayanası və onun dili Rusca qədər Türkün anası Humay və onun dili Türkcə də əziz və mötəbərdir.

Mən ki, hər gecəmi qatdım gündüzə,
Üfəqdə sönməsin **ulduzum, ayım!**
Sənət vadisində gəlsin üz-üzə
Sənin **Tatyananla** mənim **Humayım**.

Vurğun, bu sözügedən şeirin son bəndində ölkəsinin şairi olduğunu, ölkəsində şeirin də, sənətin də, şairə, sənətə hörmətin də olduğunu bildirir.

Mən də bir ölkənin yazan əliyəm,
Bu bayram günündə bəzənməliyəm.
Şairlər oylağı, ey əziz Vətən!
Söylə tanışmıdır sənə Onegin?
Bilirəm Puşkini çoxdan sevirənsən...
Qızın da, oğlun da əzbərdən desin:
Bizdə şeir də var, sənət də vardır!
Şairə, sənətə hörmət də vardır!..

Yaşar Qarayevin sözüylə Səməd Vurğun, Azərbaycanın Türk şeir dilini o illərdə yüksək dolğunluğa, duruluğa, saflıq və gözəlliyə qovuşdurub zirvəyə çıxarmışdır. (Qarayev, 2005: 10)

Səməd Vurğunun dil xüsusunda önəmli bir fərqi də Qərb və Şərq dillərini bildiyi, onların ən böyük əsərlərini tərcümə etdiyi halda onların təsirinə qapılmamasıdır. Onları təqlid etmədiyidir. Öz milli ədəbiyyatına söykənərək orijinal əsərlər

ərsəyə gətirmişdir. Nə Avropa, nə fars, nə də rus dilinin və ədəbiyyatının təqibçisi olmuşdur. Bu münasibətini bir məqaləsində bu şəkildə açıqlamışdır:

"Yoldaşlar, Avropa Avropadır, Şərq Şərkdir, Azərbaycan Azərbaycandır. Mən Avropa mədəniyyətini çox sevirəm. Bütün Avropa yazıçılarını bacardığım qədər oxumuşam. Ancaq öz yaradıcılığımı ölənə qədər Füzulinin, Vəqifin üzərində aparacağam" (Vurğun, 2005: V/89).

İkinci Dünya Savaşı bəhranlı və qara buludlu qaranlığında Tehran hökumətinin Türk dilində yazılan bütün kitabları topladıb yandırtmasına dünya aydınlarından sadəcə o etiraz edib "Yandırılan Kitablər" adlı mənzuməsiylə təpkinsini göstərmişdir.

Cəllad! Sənin qalaq-qalaq yandırdığın kitablər,
Mən kamalın şöhrətidir, mən ürəyin arzusu...
Biz köçürük bu dünyadan, onlar qalır yadigar,
Hər vərəqə nəqş olunmuş neçə insan duyğusu;
Mən kamalın şöhrətidir, mən ürəyin arzusu...

(Vurğun, 1986: 1/133)

Səməd Vurğun, Azərbaycan ədəbiyyatının qorunması, gəlişdirilməsi və onun ümumi gedişatı haqqında önəmli fikirlərini ortaya qoymuşdur. Azərbaycan bədii ədəbiyyatının hansı istiqamət üzrə gəlişməli olduğu məsələsinin daima canlı bir məsələ olaraq sosial düşüncələrin mərkəzində durmasının vacibliyini vurğulamışdır. Bununla birlikdə bədii tənqidin, hər şeydən öncə, yazarların meydana gətirdiyi əsərləri tənqid etməklə qalmamasını, hər yazarın təqib edəcəyi ədəbi yolun istiqamətiylə də dərinlən məşğul olunması, onun ədəbi qabiliyyətinin hansı janr üzrə daha məhsuldar, daha başarılı olacağına da ona xəbər verilməsinin vacib olduğunu tövsiyə etmişdir. Çünki Vurğun, ədəbiyyatın ümumi taleyinin və gələcəyinin bu məsələyə bağlı olduğuna inanmışdır (Vurğun, 2005: V/91).

Vurğunun təqib etdiyi yolun ən önəmli bir yanı da

Molla Pənah Vəqifin başladığı intibah dönəmi ədəbiyyatının, başqa bir anlatımla Divan Ədəbiyyatı və ya yüksək zümərə ədəbiyyatının xalq ədəbiyyatıyla qucaqlaşdırılması məsələsini çox təsirli bir şəkildə davam etdirilməsidir.

Vurğun, xalqın dilini şeirə, teatra daşımış, xalqın diliylə alimlərin, aydınların dilini harmanlamışdır. Onun əsərlərinin kəndlidən şəhərliyə qədər hər sosial təbəqə tərəfindən qəbul görməsi bunun əlamətidir.

Vurğunun Azərbaycan Türk ədəbiyyatına eyni zamanda Türk ölkələri ədəbiyyatına verdiyi töhfələrdən önəmli biri də ümum Türk ədəbiyyatına mənzum roman janrını qazandırmasıdır. Vurğunun, Bolşevik İnqilabının iyirminci ili üçün yazdığı və sovetləşmədən sonrakı ilk illərdə kənddə gedən prosesləri anlatdığı "Komsomol Poeması" orijinal bir mənzum romandır. Öz ifadəsiylə bu əsər Sovetlər Birliyi tarixində ilk **mənzum romandır** (Vurğun, 2005: V/21).

Səməd Vurğun, Azərbaycan Yazıçılar İttifaqının birinci İdarə Heyətində təqdim etdiyi "Azərbaycan Ədəbiyyat Tənqidi Haqqında" məruzənin ilk cümləsi belədir:

"Yoldaşlar, mən Azərbaycan Türk tənqidinin vəziyyətinə dair bir neçə söz demək istədim."

Eyni məruzədə beş yerdə "Azərbaycan Türk tənqidi", bir dəfə də "Azərbaycan Türk ədəbiyyatı" ifadəsini işlətmisdir.

3.3. Vətən

*Bir də dilimizdə- "Vətən" sözü var,
Ana qucağıdır bu ilahi söz...
Onun nəfəsidir böyük arzular,
Nə könül doymuşdur ondan, nə də göz.
- Səməd Vurğun -*

Səməd Vurğun, Azərbaycanın cismən və ruhən molekuluudur. Başqa bir sözlə, o, Azərbaycan torpağının və xalqının özüdür.

Onun mayasının xəmiri Azərbaycan torpağından yoğrulmuş Azərbaycan Türküdür.

Onun üçün Vurğun, Azərbaycanın səsi, sözü olmuş, onun sözcüsü, gözçüsü olmuşdur.

O, Azərbaycan ilə könül söhbəti edərkən ona olan ilgisini, bağını bu şəkildə açıqlamışdır: Hər kəs bilir ki sən mənimsən, yurdumsan, yuvamsan, məskənimсэн, sənin bağrında vücuda gəlmişəm, səninlə könül ilə can kimiyik, bir-birimizdən ayrılmamız mümkünsüzdür.

El bilir ki, sən mənimsən,
Yurdum, yuvam, məskənimсэн,
Anam, doğma vətənimсэн!
Ayrılmı könül candan?
Azərbaycan, Azərbaycan!

(Vurğun, 1986: I/25)

Eyni şeirin digər bir bəndində Namiq Kamalın vətəni ana ilə eyniləşdirdiyi kimi o da vətəni ana, özünü isə yavru gözündə görmüşdür. Hansı tərəfə, haraya getsə uçub gələcəyi yerin, xalqının, həyatının, obasının, yuvasının Azərbaycan olduğunu poetik bir ifadə ilə bildirir:

Mən bir uşaq, sən bir ana,
Odur ki, bağlıyam sana:
Hankı səmtə, hankı yana
Hey uçsam da yuvam sənсэн,
Elim, günüm, obam sənсэн!

Vurğun, insani duyğular içərisində ən önəmlisinin və-tənsevərlik olduğuna inanır. Xalqına eşqi, ülfəti, vətən sevgisi insanın həyat nəfəsidir. Havasız, nəfəssiz yaşamaq mümkün olmadığı kimi insanın vətənsiz yaşamasının da mümkün olmadığını düşünür. "Vətənpərvərlik və Gənclik" (Vurğun, 2005: V/144) adlı məqaləsində xalq və vətən sevgisini belə şərh edir:

"İnsan hissləri içində ən müqəddəs, ədəbi, tərəqqi və inkişafa təkan verən amillərdən biri, bəlkə ən mühümü vətənpərvərlikdir. Xalq eşqi, vətən məhəbbəti insanın həyat nəfəsidir desək, biz ömrün məqsəd üçün yarandığını bir daha dərk edirik. Öz arxasında xalqın, vətən torpağının qüdrətini, onun həyat və mübarizə qabiliyyətlərini dərk edən bir qəhrəman döyüş meydanında yorulmaz, odlar, alovlar içində yansa belə, vətən torpağının gələcəyi, şərəf və şöhrəti ona böyük təsəlli olar, o, həyatın da mənasından razı qalar. Vətən eşqindən ilham alan bir şair ömrü boyu bəxtiyardır."

Vurğun, vətənpərvərliyin önəmini vurğulamaqla qalmır. Yeni nəsillərin vətənsəvar yetişmələri üçün təhsildə, tərbiyədə hər cür tədbirlər alınmasını da ısrarla tövsiyə edir: "Mədəm ki, insan ömrünün ən böyük zinəti, onu yaşadan ən qadın qüvvə və vətənpərvərlik hissidir, bu hiss bugünkü körpələr nəslimizin təlim və tərbiyəsinin əsas ruhu, çarpan ürəyi, düşünən beyni olmalıdır. Bu işdə bədii sözün, incə sənətin xidməti böyük və zəruridir. Uşaqlıq aləmində vətən yaxud vətənpərvərlik məfhumları ibtidai və təbii bir haldadır. Onun şüurunda bütün anlaqlar mücərrəd haldan uzaq olduğu kimi, vətən məfhumu da mücərrəd deyildir."

* * *

Saç ağardı, ancaq ürək
Alovlandır əvvəlki tək.
Saç ağardı, ancaq nə qəm!
Əlimdədir hələ qələm...
Bilirəm ki, deməyəcək
Bir sevgilim, bir də Vətən:
Şair, nə tez qocaldın sən!?

* * *

(Vurğun, 2005: II/212)

Bağrıma basıram **Ana Vətəni**,
Bu ülfət ilhama çağırır məni!

(Vurğun, 2005: II/175)

* * *

Azərbaycanın gözəlliyi, dəyəri və strateji önəmi baxımından fəvqəladə əhəmiyyətli bölgələrindən biri heç şübhəsiz ki Qarabağdır. Qarabağ, tarix boyunca Azərbaycanın kulturu, mədəniyyət, sənət ocaqlarından biri olmuşdur. Vurğun, Qarabağı gözündən və könlündən uzaqlaşdırmamışdır.

Könlüm keçir Qarabağdan,
Gah bu dağdan, gah o dağdan;
Axşam üstü qoy uzaqdan
Havalansın Xanın səsi,
Qarabağın şikəstəsi.

Vurğun, eyni zamanda xalqının da gözünü, könlünü Qarabağdan ayırmamasını hər vəsiləylə tövsiyə etmişdir. O, Qarabağın keçmişinin dərinliklərini, günümüzün yaxınlarına daşımışdır. Ən önəmli əsərlərindən "Vaqif" dramını Qarabağa həsr etmişdir. Nizami, "İsgəndərnamə" adlı əsərində 15 əsr öncə hökm sürən Kral İsgəndərə xalq adına xocası və müsahibi Aristotela nəsihət etdirdiyi kimi gələcəyi yaxından görən Səməd Vurğun da Vəzir Molla Pənah Vaqifə Qarabağ Hanına öyüd verir. Eyni zamanda göksünü vətən üçün işğal güclərinin önünə gərdiyini, özünü vətən üçün qurban verdiyini göstərir. Gələcək nəsillərə haqqın, ədalətin, xalqın yanında yer almanın qüdsiyyətini və bədalənin canla ödəmə bildiyini göstərir. XVIII əsrdə Qarabağda cərəyan edən vahim olayların günümüzdə də təkrarlanabiləcəyini bildirir.

Güney Azərbaycan Həsəti

*Biz inanırıq ki, İran Azərbaycanı şairləri öz pəhləvan
xalqı ilə birlikdə inkişaf edəcək və möhkəmlənəcəklər və
onlar öz vətənlərini azad görəcəklər, doğma xalqlarının
səadəti haqqında yeni gözəl şeirlər yazacaqlar.
- Səməd Vurğun -*

Səməd Vurğun, hələ gənclik illərindən Güney Azərbaycan məsələsi ilə ilgilənməyə başlamışdır.

Yuxarıda işarət etdiyimiz kimi Bolşevik İnqilabını, Qafqaz İslam Ordusunun işğal güclərini, özəlliklə Bolşevik-Daşnak zülmünü önləmək üçün Azərbaycana gəlişini, hətta İslam Ordusunun bir qolunun Təbrizə, digər qolunun Bakıya gedərək Tiflis/Gəncə/Bakıda Azərbaycan Cümhuriyyətini; Təbrizdə Azadistan Dövlətini qurmalarını idrak etmişdir. İki il keçmədən böyük güclərin dəstəyi ilə bu iki dövlətin Bolşeviklər və Tehran Şah üsul-idarəsi tərəfindən yığılma hadisələrini Qazax Müəllimlər Seminariyasında gün gün xocalarından dinləmişdir. Bolşeviklər adına rəhbərliyə gətirilən “qaçqun ermənilər” və Daşnak erməni örgütünün üzvləri tərəfindən ölkənin hər yerində qətlamların törədildiyi, sürgünlərin təşkil olunduğu qanlı-qadalı günlərdə belə Güney Azərbaycan həsətini mənliliyində yaşatmışdır. Güney Azərbaycan davasının fikir atası sayılan Vurğun, 13 dekabr 1935-ci ildə “Şairin Bloknotundan” epigrafla qeydiylə yazdığı “Təbriz Gözəlinə” adlı şeiri, Quzey və Güney Azərbaycan xalqı arasında yayılır.

“Təbriz Gözəlinə” şeirində (Vurğun, 2005: 1/210) keçmiş yada salıb, günün dərdlərini ortalığa gətirib gələcəyə ayına tutmuşdur.

Türk dövlət və toptuluqlarında ölkənin qızları, millətin özgürlüyünün simvolu olduğu üçün şair, ürək sözlərini “Təbriz Gözəli”nə söyləyib onunla həsbihal etmişdir.

Öncə söyləntilərə qulaq verməməsini, ürəyinin ona bağlı olduğunu dilə gətirir. Ardından başına niyə qaralar örtüyünü bilməyənə soruşub, ardınca aradakı eşqin əfsanəyə dönüşüb bir dastan olduğunu söyləyir.

Çox da fikir vermə danışıklara,
Bilirəm, ürəyin mənə bağlıdır...
Nədir o başına örtüyün qara?
Bizim ki, eşqimiz bir el nəğhədir...

Rüyalarında Təbriz Gözəlinin “quzeyinin sözcüsü” şairə “Sevgilim gəlirmi ola?” dediyini, şairin də xəyalının əyilib əlini öptüyünü, bu müsbət cavab qarşısında Təbriz Gözəlinin sevincə qara baş örtüyünü çıxarıb güllü, çiçəkli başörtüyüylə yollara çıxdığını təsvir edir.

Bilirəm, ən şirin rüyalarda sən
Deyirsən: “Sevgilim gəlirmi ola?”
Xəyalım əyilir, öpür əlindən;
Güllü yaylıqla çıxırsan yola...

“Quzey” və “Güney” həsətinin adı, ünvanı bilinmir. Biz ikiye bölən, buna səbəb olanın evində işıq yanmasın, ocağı sönsün. Azərbaycanı ikiye bölən Araz çayına xitab edərək könül sözlərini bu dəfə ona söylər: Ah, Araz, ah Araz, verdiğimiz söz, vədimiz harada qaldı? Bir ürək ikiye parçalanmasın!..

Nədir bu həsətin adı, ünvanı?
Baisin evində işıq yanmasın!
Ah, Araz, ah, Araz, vədimiz hanı?
Bir ürək ikiye parçalanmasın!..

Gözlərin yaşarmasın, biraz da gözəl! Qəlbindəki sevgin də, dərdin də haqdır, Azadlıq bayrağı güllü, çiçəkli bir bahar günü Təbriz səmalarında dalğalanacaqdır!

Gözlərin dolmasın!.. Dayan bir az da!
Qəlbən də, sevgin də, dərdin də haqdır...
Azadlıq bayrağı güllü bir yazda
Təbrizin üstündə parlayacaqdır!

Şair, son bənddə o gözəl günlərin gələcəyinə inancını vurğulayır: O bayram gününə inanıram, Araz çayı üstündən

keçməmişə yol verəcək, oğlumun əlindən tutaraq Qədim Təbrizə müsafir gələcəyəm, deyir.

O bayram gününə inanıram mən,
Araz yol verəcək üstündən bizə.
Pioner oğlumun tutub əlindən,
Qonaq gələcəyəm qoca Təbrizə!

* * *

İkinci Dünya Savaşı ərəfəsində, Almanlarla yaxın əlaqədə olan Rza Şah Pəhləvi, Ruslara yardım etmək istəyən İngilis və Amerikalılara ölkəsindən keçiş izni vermir. Bu səbəbdən quzeydən Ruslar, güneydən də İngilislər 25 avqust 1941 günü İrani işğal etmişlər. Ruslar 11 sentyabr 1941 günü Təbrizə daxil olmuşlar (*Togan, 1979: II/118*).

Sovet Ordularının ardınca Mir Cəfər Bağirov, gizli olaraq Naxçıvan üzərindən Təbrizə yollanır. Vəziyyəti yerində görüb Moskvaya məruzə edir. Təcili olaraq Azərbaycan Ali Sovetinin Sədri, Azərbaycan Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsinin katibi Əziz Əliyevin başçılığı altında mülki şəxslərdən böyük bir qrupun Güney Azərbaycana göndərilməsinə qərar verilir (*Həsənlı 1998: 43*).

Rza Şah Pəhləvi, taxtdan endirilib bir İngilis zirehli gəmisini ilə Morris adasına sürgünə göndərilir və 21 yaşındakı oğlu Məhəmməd Rza Pəhləvi taxta çıxarılır (*Kafkasyalı, 2010: 218*).

İngilislər, İran hökumətindən soruşmadan Amerikan əsgərlərini İrana dəvət edirlər. Ölkə İngiltərə və Amerikanın ortaq himayəsinə keçir (*Blaga, 1997: 22 vd.*).

Sovetlər Birliyi, İranda yeni bir planı həyata keçirmək üçün işə başlayır. Zindanlarda bulunan siyasi məhbuslar sərbəst buraxılır. 11 ildir zindanda bulunan Mir Cəfər Pişəvəri də Kaşan zindanından çıxarılaraq Tehrana, oradan da Təbrizə gətirilir. Etibarlı qaynaqlara görə Xoydan bir Türk ailənin övladı olan (*Attar, 2006: 283*) Pişəvəri siyasəti fəaliyyətə başlayır.

Stalini inandıraraq Quzey və Güney Azərbaycanı birləş-

dirmə idealında olan Azərbaycan Kommunist Partiyasını birinci katibi Mir Cəfər Bağirov, Pişəvəri və onun mübarizə yoldaşlarını Bakıya dəvət edir. Bu heyətə Pişəvərinin (İran) Azərbaycan Demokrat Fırqasının rəhbərliyinə gətirilməsi qərara alınır və böyük vədlərlə Təbrizə göndərilir (*Attar, 2006: 283*).

Sovetlər Birliyinin İrana hərbi müdaxiləsi sırasında Güney Azərbaycanda çalışmaq üçün Azərbaycan Sovet Sosialist Cümhuriyyətindən Azərbaycan Kommunist Partiyası MK katibi Əziz Əliyevin rəhbərliyində 3816 mülki vəzifəli şəxs səfərbər olunur.

Sovet hərbi hissələri İrana daxil olduqdan 20 gün sonra Sovet Azərbaycanından 500 nəfərlik ilk məmur qrupu sentyabr ayının ortalarında Güney Azərbaycana göndərilir. Bunların başlıca vəzifəsi Güney Azərbaycanda Sovet nüfuzunu yaymaq, ədəbiyyat, sənət, kultür, iqtisadiyyat və digər sahələrdə Sovetlərin başarisını göstərməkdir. Ayrıca, onların yalnız olmadığını, Quzeydə qardaşlarının bulunduğunu, lazım gəldikdə birlikdə hərəkət edə biləcəklərini təlqin etməkdir (*Həsənlı, 2002: 641; 1999: 74*).

Sovet imperiaizmi, İranda İngilislərə qarşı girdikləri müstəmləkəçilik yarışında İran Türklərindən istifadə etmək niyyətindədir. Bu səbəblə Sovetlər Birliyi, İran Türklərinin başladığı mücadiləyə dəstək verir (*Saray, 1988: XII-II/434*).

Səməd Vurğun Təbrizə getməzdən bir il öncə 13 Aprel 1940-da Azərbaycanda sovet hakimiyyətinin 20-ci ildönümü üçün "20 Bahar"ı yazır. İlk dəfə 28 May 1940-cı il tarixində "Müəllim", "Ədəbiyyat" və "Kommunist" qəzetlərində dərc olunur (*Vurğun, 1960: 2/340*).

Şeyrin "20 Bahar" adı simvolikdir. Həm Azərbaycanda sovet kuruluşunu, həm də Məmməd Emin Rəsulzadənin siyasi liderliyində qurulan Azərbaycan Cümhuriyyətinin və Şeyx Məhəmməd Xiyabani liderliyində Təbrizdə qurulan Azadistan Dövlətinin böyük güclər tərəfindən yıxılmasının 20-ci ilinə işarət etdiyini düşünürük.

Şeyrin "Proloq", "I simfoniya" və "Epiloq" bölümlərində Bakının gözəlliyindən, ölkənin inkişafından, rifahından və

vətəndaşların özgür və bəxtiyar olmalarından söz etməkdədir:

Ulduzlar sayrışır mavi göylərdə,
İnsanlar çalışır, yaradır yerdə.
Yerdəki hər soyuq daş parçasından
Bir saray yaradır sənətkar insan.
Təbiət bizimlə durub diz-dizə,
Başından keçəni danışır bizə,
Onun da dərdini yazır sənətkar,
Dünyanın nə uzun macərası var.

...

Bakı, pəncərəsi açıq bir bina
Xəzər dəryasını basmış bağrına.
Al geyib qızdırır yenə üfüqlər,
Bir azdan gözünü açacaq səhər.

Günəş doğub səhər oldu,
Al geyindi gözəl Bahar,
Düz iyirmi yaşa doldu
Ana yurda gələn bahar.
Gözəl Bakı başdan-başa
Bəzənmişdir al qumaşa.
Al bayraqlar eyvanlardan
Baş əymişdir yollar üstə.
Azad torpaq... azad insan
Gəlib keçir dəstə-dəstə.
Hər dodaqda bir gülüş var,
Hər baxışdan günəş parlar.

...

(Vurğun, 1960: II/55 vd.)

Şeirin "II simfoniya" bölümünə "Eşit bu nəğməmi Təbriz gözəli" mısrasıyla başlayan böyük şair, böyük ustalıqla bir növ Güney Azərbaycanla həsbihal etməkdədir.

II simfoniya

Eşit bu nəğməmi, Təbriz gözəli,
Adındır eşqimin iŷki, əzəli.

O qəmli gözlərin intizardadır,
Xəyalın qəfəsdə, ömrün dardadır.
O gün ki, parladi şahların tacı,
Sən oldun bir çörək, bir haqq möhtacı.
Yeyildi varlığın çeynəndi ömrün;
Ömründə şadlanıb gülmədin bir gün.
Füzuli şerində adın var sənin,
Qüssədir ovlağın, qəmdir vətənin
Pərişan saçların nə tarımardır...
Ruhunda ağlayan bir neymi vardır?
Bizim ki, atamız, anamız birdir,
Qəlbimiz, eşqimiz ayrı deyildir.
Mən azad olmuşam, adım da Bahar,
Səninsə qəlbində bülbüllər ağlar!

Düşdü qılınc kimi ortadan Araz...
Fəqət, yaman günün ömrü çox olmaz.

Ah, bacım! Ürəyin çəkildi dara!..
Təpədən-dırnağa geyindin qara...
Döyünən qəlbinə köksün dar oldu,
Yediyn, içdiyn zəhrimar oldu.
Ağ sinən üstündə od qalandıqca,
Eşqin, məhəbbətin tapdalandıqca,
"Möhnət çəməmindən gül dərə-dərə".
Ucaldı şairin ahı göylərə:

"Şəbi-hicran yanar canım,
Tökər qan çeşmi-giryanım;
Oyadar xəlqi əfqanım,
Qara bəxtim oyanmazmı?"

* * *

Füzuli yurdunun qəm səsidir bu,
Pərişan bir elin naləsidir bu.
Yox, yox, bu nalələr, bu acı qəmlər,
Çəkdiyn ağrılar, dərdlər, sitəmlər
Ağ gündən müjdələr vermədi sana,
Yatdığın yuxudan baş qaldırsana!

Dur, bacım! Haqqını sən özün istə,
Dur and iç **Babəkin məzarı** üstə,
Elləri bir yeni, ağ günə səslə,
Sarıl günəş rəngli bir al bayrağa,
Səsinlə elləri qaldır ayağa...
Azadlıq eşqiylə hayqırdıqca sən,
Ellər ilham alsın ana səsinə...

Yandır ürəyini zülmətə qarşı,
Atıl cəbhələrə aslanlar kimi.
Hünərlə atılır hər zülmün daşı,
Kükreyib bağırən bir ruzgar kimi,
Çağır döyüşlərə öz sevgilini;
Öz ana qəlbini, **ana dilini**
O düşmən əllərdən özünə qaytar,
Qoy öpsün alnını gül üzlü bahar.

Əks-səda

Axma, Araz! Dayan, Araz!
İnsaf eylə bizə bir az.
Bir ürəyi iki yerə
Cəllad kimi bölmək olmaz...
Azəridir mənim adım.
Bağlansa da qol-qanadım,
Dünya bilir şöhrətimi,
Mən ki, bir qul yaranmadım...

Yüz ildir ki dustağam mən,
Qürbət olmuş mənə vətən.
Mən haqqımı çeynəmişdir
Hər tac qoyub yoldan ötən.

Təbriz oğlu! Təbriz qızı!
Yadlar yedi haqqınızı.
Bir üsyanla doğacaqdır
Azadlığın dan ulduzu!..

(Vurğun, 1986: 1/32 vd.)

* * *

İkinci Dünya Savaşının gedişini öz lehinə çevirən Moskva, Tehran konfransının ardınca Kırım və Ahıska məsələsiylə birlikdə Güney Azərbaycan məsələsinə də ağırlıq verir. Sovetlər Birliyi Xalq Komissarlar Şurası 6 Mart 1944 günü önəmli qərarlar alır: Təbriz mərkəz olmaqla Azərbaycan Demokratik Hökuməti qurulacaq, Türk Dilində təlim-tədris başladılacaq. Universitet açılacaq, sosial və kultural çalışmaları sürətləndiriləcək...

Xalq şairi Səməd Vurğunun başçılığı ilə Azərbaycan-İran Mədəni Əlaqələr Cəmiyyəti qurulur. 6 Mart qərarlarını həyata keçirmək üçün Səməd Vurğunun başçılığı altında Güney Azərbaycana 620 nəfərlik heyət göndərilir. Vurğun, həyat yoldaşı və 620 nəfərlik qafilə Bakıdan qatarla yola çıxır (Hesenli, 2002: 642 vd.). Vurğun, böyük səlahiyyətlə illərdən bəri həsrətində olduğu Təbriz yolundadır. Yeni doğan günəşin ilıq şüalarıyla Xudafərin Köprüsünə çatırlar. Şair bu səfərini "Körpünün Həsreti" şeirində belə anladır:

Araz qırağında dayandı qatar,
Elə bil qəlbim də dayandı bir dəm...
Sıxlaşdı göydəki seyrək buludlar,
Deyəsən, başıma dolandı aləm.

Başlar uzanmışdır pəncərələrdən,
O taya... o taya baxışır hamı.
Yanımda sevgilim ağlayıb hərdən,
Deyir ki, "ah, Araz, tut ilticamı,
Mənim Sara bacım indi hardadır?
İyirmi ildir ki, uzaqlardadır".

...
Axşam qəribliyi dağlardan enir,
Sakit dərələrə bir həsrət çökür.
Araz gah parlayır, gah kölgələnir,
Bəzən də hiçqırır o hönkür-hönkür.
Gözüm körpüdədir... Dayanmış qatar,
Elə bil o qəsdən saxlayır bizi.
Körpünü basmışdır yabanı otlar,

Nə cığır görünür, nə ayaq izi...
 Kim bilir, kim bilir, nə vaxtdan bəri
 Bir insan keçməyir bu daş körpüdən
 Elə bil yol çəkir onun gözləri,
 Fəqət nə gələn var, nə də bir gedən.
 O kimdir? Gözümə görünür bu dəm?
 Kimdir o ixtiyar? Xəyaldır, nədir?
 Yox, yox, o nə xəyal, nə əfsanədir,
 Gördüyüm insandır, gözlərində qəm...
 Çatıb qaşlarını körpüyə baxır,
 Qəlbində dağ boyda sözümlü vardır?
 Başından tüstülər, dumanlar qalxır,
 Cansız əlləri də qabar-qabardır...
 Bildim, o memardır... O yaradandır.
 Yaxın gəl, oxucum, bax əllərinə!
 O Araz üstündə xeyli zamandır
 Ağlayır xar olmuş əməllərinə...
 Kim bilir, kim bilir, nə vaxtdan bəri
 Bir insan keçməyir bu daş körpüdən.
 Elə bil yol çəkir onun gözləri,
 Fəqət nə gələn var, nə də bir gedən...

(Vurğun, 1986: 1/55 vd.)

* * *

Təbrizə gələn bu qafilələr qəzetlər, kitablar yayımlayaraq, kitabxanalar, mədəniyyət mərkəzləri təşkil edərək, teatr, kino və konsert salonları quraraq Güney Azərbaycan Türklərini maarifləndirir (Hesenli, 1999: 74 vd.).

Ruslar, İranda İngilislərlə müstəmləkəçilik yarışında İran Türklərindən istifadə etmək istəyir (Saray 1988a: XII-II/434).

Mir Cəfər Pişəvəri, ilk seçimdə, Demokrat Fırqəsindən Təbriz millətvəkili seçilir. Şah Məhəmməd Rza Pəhləvi, Pişəvəri və onun əqidə dostlarını Məclisə yaxın qoymur. Pişəvəri, Təbrizə dönüb Azərbaycan Demokrat Fırqəsinin rəhbəri olur. Qurucu Məclis təşkil edir. Ardınca seçki keçirilir və 12 dekabr 1945 (21 Azər 1324) günü Azərbaycan Milli Hökuməti qurulur. Pişəvəri Hökuməti, ilk iş olaraq Türk dilini rəsmi dil elan edir, Radio stansiyası qurur, Təbrizdə Universitet təsis edir

(Kafkasyalı, 2010: 86).

8 May 1945 günü Almanlar, müttəfiq dövlətlərə təslim olur. Anlaşmaya uyğun olaraq işğal qoşunlarının altı ay içərisində İranı tərk etmələri gərəkdir. İngilis, Amerikan və Fransız gücləri İrandan çəkilib gedirlər. Fəqət Rus hərbi hissələri çəkilib getmir. Moskva İran Türklərinin bağımsızlıq mücadiləsini əldə bəhanə edərək İran nefti üzərində imtiyaz sahibi olmaq istəyir. Şah, Baş nazir Qəvami bir heyətlə Moskvaya göndərərək Ruslarla gizli bir anlaşma əldə edilir. Güney Azərbaycan neftini işlətmə haqqı Ruslara verilir. Ruslar istədiklərini aldıqdan sonra Güney Azərbaycandan çəkirlər (Bayır 1999: 117).

Tehran hökuməti artıq Azərbaycan Milli Hökumətini ortadan qaldırmanın yolunu açmış kimidir. Tehran hökuməti, Azərbaycanda iş başında olan bu muxtar hökuməti qanundankənər elan edərək 10 dekabr 1946-cı ildə Amerikalı general Norman Şvartskopfun komandanlığında və Amerikadan satın alınmış 150 hərbi təyyarə və minlərcə ağır silahla təchiz olunmuş İran ordusu, beş istiqamətdən Təbriz üzərinə yeridilir. Güney Azərbaycan şəhər və kəndlərinin üstünə bomba yağdırılır. Şah orduları 12 dekabr 1946-cı ildə Təbriz və Urmiyaya daxil olur. Üç gün bölgədə qətlə təhvil verilir. 25 min Azərbaycan Türkü qətl edilir. 2500 nəfər edama məhkum olunur. 8 min nəfər barədə ağır cəza hökmü çıxarılır. 3600 ailə Fars bölgələrinə sürgünə göndərilir. 70 min nəfər Quzey Azərbaycana sığınır. Bütün bunlar yetməmiş kimi Şah orduları bütün kultúr, sənət və ədəbiyyat ocaqlarını, nəşriyyatları, nəşirləri, şairlər və yazarlar evini, bütün mədəniyyət klublarını oda verir, yağmalara məruz qoyur. Türkə nəşrlər başda olmaqla, Türklüklə əlaqəli bütün kitablar toplanaraq tonqallarda yandırılır (Mücir, 1985:171; Bayır, 1999: 117; Tağıyeva vd. 2000: 260).

Türkiyədən sonra ən böyük Türk toplumunun yurdu olan Güney Azərbaycanda meydana gələn bu vahim olaylara dünyanın heç bir qəzeti, şair, yazar, ədibindən səs çıxmaz. Nə Türk Dünyasından, nə İslam ölkələrindən, nə də Xristian dünyasından kimsə ağzını açıb nə bir cümlə söylər, nə də yazar. Sadəcə Qafqaz Türklüyünün yanan ürəyi Səməd Vurğun

səsinin ən yüksək pərdəsindən etiraz səsinə yüksəlir.

Məsələnin vahimliyini daha yaxşı anlamaq üçün qətlə andan qaçıb Bakıya sığınan Şair Əli Tudənin sonrakı illərdə qələmə aldığı və bu vəhşəti anladan "Kitab Tonqalı" adlı mənzuməsindən bir neçə bənd oxumaq yerində olacaqdır:

Şəhərin içində daşlı bir meydan,
Yanır ortalıqda kitab tonqalı.
Kənarda dayanan neçə yüz insan,
Alova baxdıqca gözü qaralır.

...

Ah, öz dilimizdə yaranıb qalan,
Şeirlər, nəğmələr, dastanlar yanır.
Sanki tək kağızlar deyil kül olan
Arzular, ilhamlar, vicdanlar yanır.

...

İzdiham içindən kiçik bir uşaq
Tonqalın yanına qaçır bu zaman,
O öz kitabını tanıyır, ancaq
Oddan götürməyə hardadır imkan?

...

O öz kitabını götürür məğrur,
İti addımlarla çıxır aradan.
Qəzəbli valinin əmrilə odur,
Dalbadal güllələr yağır arxadan.
Uşaq üzü üstə yığılır yerə,
Nəmli torpaqlara tökülür qanı.
Qalxır, izdihama baxır son kərə,
Köməyə çağırır bütün meydanı.

...

Ağır addımlarla o gəlir (atası), ancaq
Qəzəbli gözləri yaşlarla dolu.
İsti qucağında bayaqkı uşaq,
Vaxtsız öldürülmüş günahsız oğlu.

O gəlir, oğlunun paltarını al qan.
Bir sarılıq çökmüş gül yanağına.
O sanki döyüşdə yaralar alan
Al bayrağı almış öz qucağına. (*Kafkasyalı*, 2002:5/362 vd.)

* * *

Səməd Vurğun, iqtidar, iradə, vicdan və qələmlərini dövrün zorbələklərinə kirayə vermiş yazır, şair və "sahiblərinin" zülmünü alqışlayan, məzlumu görməzdən gələn arsızlara dərs verir. O, bir yandan ölkəsində başına açılan oyunlardan özünü qorumağa çalışmaqla bərabər, bir yandan da dünyanı idarə edən böyüklərin və onların yerli işbirlikçilərinin Türk dilinə, ədəbiyyatına, kultür və sənətinə qarşı başlatdıqları qətləmi lənətləyir.

Vurğun, Amerika və Qərb güclərinin himayəsindəki Tehran hökumətinin 12 dekabr 1946 günü Təbrizi işğal edib Azərbaycan Muxtar Hökumətini yıxdıqdan sonra bir yandan neçə-neçə qəhrəmanı dar ağacına çəkərkən, bir yandan da o günə qədər Türkcə olaraq yayımlanmış bütün əsərləri topladıb Təbriz meydanında yandırmasını, "Yandırılan Kitablər" mənzuməsiylə lənətləyir.

Səməd Vurğun bu dastanı kitablər meydana yandırıldığı əsnada yazmış, radiolarda oxumuş və 20 Yanvar 1947 gününü "İnqilab və Mədəniyyət" dərgisinin 1-ci və 2-ci səhifələrində dərc etdirmişdir (*Vurğun*, 1960: 357 vd.).

Tamamını bu kitabın "Əlavələr" qismində oxuyacağınız "Yandırılan Kitablər" dastanının bir neçə bəndini burada təqdim edirik:

Cəllad! Sənin qalaq-qalaq yandırdığın kitablər,
Min kamalın şöhrətidir, min ürəyin arzusu...
Biz köçürük bu dünyadan, onlar qalır yadigar,
Hər vərəqə nəqş olunmuş neçə insan duyğusu;
Min kamalın şöhrətidir, min ürəyin arzusu...

...

Söyle, sənmə xor baxırsan mənim şeir dilimə?
Qoca Şərqin şöhrətidir Füzulinin qəzəli!
Sənmə "türkəxər" deyirsən ulusuma, elimə?
Dahilərə süd vermişdir Azərbaycan gözəli...
Qoca Şərqin şöhrətidir Füzulinin qəzəli!

...

Nədir o dar ağacları, de, kimlərdir asılan?
Oyuncaqmı gəlir sənə vətənimin haqq səsi?

Dayan!.. Dayan! Oyaq gəzir hər ürkədə bir aslan,
Boğazından yapışacaq onun qadir pəncəsi.
Oyuncaqımı gəlir sənə vətənimin haqq səsi?

...
Sür atını, dördnala çap! Meydan səindir... ancaq,
Mən görürəm al geyinib gələn bahar fəslini...
Qoca Şərqi günəşidir yarandığım bu torpaq,
Mən yetirdim al bayraqlı inqilablar nəslini.
Mən görürəm al geyinib gələn bahar fəslini!

(Vurğun, 1960: 212)

Səməd Vurğun bununla qalmaz. Güney Türklüyünü bu vahim günlərində yalnız buraxmaz. Qəzetlərdə yazır, konfrans salonlarında, radiolarda danışır. Qəzet, jurnal və kitab səhifələrində dəfələrcə yayımlanan "Qəhrəmanlara Eşq Ol-sun!" adlı məqaləsində olayları bu şəkildə şərh edir:

"Şaxta kəsirdi, qar yağdı, canilər isə Azərbaycanın qəhrəman oğullarının cənazələrini küçələrin daşları və xiyabanın asfaltı üzərində sürüyürdülər (Abbas Cəfəri).

İnsan bu qanlı, bu dəhşətli səhnəni göz önünə gətirdiyi zaman ürək adi vəziyyətini itirir, keçirdiyimiz təlatüm və həyəcan köksün qəfəsinə sığmur. Bu qanlı, faciəli səhnə bizə orta əsr vəhşəllərini, nəhayət, bütün insani hisslərdən məhrum olan alman faşizminin insanları diri-diri odlara-alovlara atmasını xatırlatmırmı?

Öz müqəddəs qanları ilə Təbrizin daşlı küçələrini, meydanlarını, bütün İran Azərbaycanı torpağını, eləcə də bütün İran torpağını suvaran, dar ağacı ayağına mərdanə gedən qəhrəmanlar kimdir? Onlar nə kimi amal və məqsəd uğrunda öz canlarını, gənc və qoca ömürlərini qurban verirlər?

Biz bu suala öz dilimizlə deyil, İran Azərbaycanı demokratlarının sədaqətli əsgərlərindən olmuş Dadaş Tağızadənin vəsiyyətnaməsilə cavab verək: "Mən. Azərbaycanın ləyaqətli oğluyam, budur, Azərbaycan xalqının azadlığı uğrunda başı uca can verirəm. Güman etməyin ki, mənim və yoldaşlarımla ölümü ilə azadlıq boğulacaqdır. Şübhəsizdir ki, bizi mühəkiməyə çəkib dar ağacına tərəf aparacaq cinayətkarlar millət

məhkəməsində cavab verməli olacaqlar.

Qəhrəmanın bu qadir səsi bütün milli hüquqlardan məhrum edilmiş, öz ana dilində məktəbdən belə məhrum edilmiş beş milyonluq İran Azərbaycanı xalqının İran müstəbidlərinə qarşı, Rza xan üsulunun alçaq sələflərinə qarşı apardığı milli azadlıq hərəkatının səsidir! Onlar gözəl bilirlər ki, milli azadlıq olmayan bir torpaqda nə iqtisadi, nə ictimai, nə də siyasi bir azadlıq ola bilər!" (Vurğun, 2005: V/214 vd.)

Bu fəlakətli günlərdə Səməd Vurğuna Təbriz Şairlər Məclisinin sədri Mir Mehdi Etimad Natiqdən bir məktub gəlir. Səməd Vurğun, cavabını kimsənin zərər görməməsi üçün Təbrizin Şairlər Məclisinə göndərir. Ancaq məclis sədrinin və dostlarının adlarını mənzum məktubun misralarına adda-budda çəkir.

Təbrizin Şairlər Məclisinə¹

Əzizlərdən gələn məktub dil açdı mehrü-ülfətlə
Onun hər sətirinə mən də baş əydim hüsnü-hörmətlə.

Nələr gəldi, nələr keçdi mənim sevdalı qəlbimdən,
Bir ah çəkdim, ahım yandı sinəmdə dağı-həsərlə...

Uçub səyyar xəyalımla dolaşdım xaki-Təbrizi.
Hər üzde bir boran gördüm, döyür eflakı hiddətlə.

Nədir şahin baxışlarda qopan tufan, çaxan şimşək?
Alovlar, odlar övladı barışmaz yerdə zülmətlə...

Var olsun məslək² eşqilə qılınca qurşanan ərlər,
Vətən dünyası fəxr eylər bu gün bir şanlı millətlə.

Bir anlıq ömrə dəyməzmiş yüz illik nalənin ömrü,
Hünərdir varlığa zinat... günəş parlar cəsərlə.

¹Şairlər Məclisi: 1941-1946-cı illərdə Təbrizdə yayımlanan "Vətən Yolunda" adlı qəzetin nəzdində qurulan bir ədəbi məclisdir. Şeirdə adları keçən Əli Fitrət, Əbül Qasim, Kəmal, Səid Mehdi, Etimad, Bilal Nəsir bu məclisin üzvləri idi.

² Məslək: Ölkü, ideal.

Görün nazəndə bir məclis öz eşqim, "E'timadımla"³,
Mənim də, "Biriya"⁴, qəlbim dil açdı bir məhəbbətlə.

Əzəldən loğman olmuşdur sual et: "Azərin oğlu"⁵
Günəş Zərdüşt diyarından ucalmış ərsə "Fitrətlə"⁶

Düşər bir gün yolum şəksiz, düşər Təbrizə qardaşlar,
Salamlar Vurğunun qəlbi sizi min sazla, söhbətlə. (1946)
(Vurğun, 1986: 1/50: 2005: II/155)

* * *

³ Mir Mehdi Etimad Nətiqi (Təbriz 1900 -Tehran 1981), 21 Mart 1945-ci ildə qurulan Təbriz mərkəzli Azərbaycan Muxtar Hökuməti, 12 dekabr 1946-cı ildə Avropa, Rus və Şah qoşunları tərəfindən yıxıldıqdan sonra tutularaq həbs edilmiş və iki il ağır məhkumluq çəkmişdir. Rza Şah zülmünə rəğmən, kitablarını Azərbaycan Türkcəsiylə yayımlamış, bunun üçün də kitabları həm çox oxunmuş, həm də təkrar-təkrar nəşr olunmuşdur. Uzun bir müddət Şairlər Məclisinin sədri idi.

⁴ Məhəmməd Biriya (Təbriz 1914 - Tehran 1989): Mir Cəfər Pişəvarinin 1945-ci ildə Təbrizdə qurduğu "Azərbaycan Muxtar Hökumətində mədəniyyət naziri olmuşdur. İran Azərbaycanında məktəblərdə ilk dəfə Türkçe təlim-tədrisin tətbiqinə başlamışdır. Bu səbəbdən "Səttar Xan" medalı ilə təltif olunmuşdur. 12 dekabr 1946-cı ildə Azərbaycan Muxtar Hökuməti yıxılandan sonra Bakıya sığınmışdır. Moskvanın əmri ilə 1947-ci ildə Bakıda həbs edilmişdir. 1956-cı ildə həbsdən çıxan Biriya, 1957-ci ildə təkrar həbs edilir. Bu dəfə on il həbsdə yatmışdır. Təbrizə dönmək istədiyi üçün yenidən iki illiyə həbs edilmişdir. Daha sonra Tambova sürgün olunur. Tambovdan qaça bilir və qaçaq olaraq yoxsulluq və dərdəlik içində Bakıda, Şuşada, Şəmkirdə yaşayır. Nəhayət, 29 sentyabr 1980-ci ildə yorğun, düşkün və həyatdan bezmiş halda Təbrizə dönə bilir. Bu dəfə Tehran hökuməti onu həbs edir. Ömrünün son günlərində həbsdən çıxarılıb küçəyə ötürülür. Az sonra vəfat edir.

⁵ Balas Azəroğlu: (Bakı 1921 – Bakı 2011) əslən Güney Azərbaycanın Ərdəbil şəhərindəndir. Təbrizdə Milli Hökumət tərəfindən Azərbaycan Dövlət Radio Komitəsinin və Şairlər Cəmiyyətinin idarə heyətinin üzvü seçilmişdir. İranda çağdaş Türk ədəbiyyatının inkişafında böyük xidməti olmuşdur. 1948-ci ildə yenidən fəaliyyətə başlayan Güney Azərbaycan Yazışçılar Cəmiyyətinin sədriyə gətirilmişdir. Onun şeirlərində, bütün Azərbaycan Türkünün bağımsızlıq müdafiəsi, gələcəkdən gözləntiləri hər yönüylə və əlvan rənglərlə işlənmişdir.

⁶ Əli Fitrət (Təbriz 1890 - Tehran 1948) : Ünlü bir qəzetçi olan Əli Fitrət 1945-ci ildə Təbrizdə "Vətən Yolunda" qəzetinin nəzdində qurulan Şairlər Məclisinin qurucularından olmuşdur. 1945-ci ildə İran Azərbaycanında gedən hüriyyət və bağımsızlıq hərəkatına qatıldığı üçün Tehran hökuməti tərəfindən təqib olunmuş. Azərbaycan Muxtar Hökuməti yıxılandan sonra da Tehran hökuməti tərəfindən zindana atılmışdır. 1948-ci ildə sərbəst buraxılan Fitrət az sonra həyatdan getmişdir.

3.4. Özgürlük

*Vüqarına and içdiyim bu azadlıq bayrağı,
Sənin ölməz adını da aparacaq sabaha...
- Səməd Vurğun-*

*Uğur olsun! Uğur olsun azadlığın karvanına!
Min eşq olsun! Min eşq olsun şəhidlərin al qamına.
Uğur olsun, bu qurtuluş ordusunun səfərinə,
Hər bugünkü çağırışına, hər səhəlik zəfərinə...
-Səməd Vurğun-*

*Vuruş öz haqqın uğrunda, hünər bir ehtiyac olsun,
Köçüb getsən də dünyadan adın xatirlərdə tac olsun!
-Səməd Vurğun-*

Səməd Vurğun, Azərbaycan, Qafqaz, İran, Turan tarixinin xalq arasında əfsanəyə, dastana çevrilmiş ibrətamiz hadisələrini poemalarına mövzu almışdır. Bunlardan biri 1935-ci ildə yazdığı "Aslan Qayası" poemasıdır. Bu poema Azərbaycan tarixinin xülasəsidir.

Çar I Aleksandr XIX yüzilin ilk illərində Gürcistanı Rusiya torpaqlarına qatdıqdan sonra gözüni Azərbaycan xanlıqlarına, özəlliklə də Bakı Xanlığına dikir.

Qafqazdakı ordusunun komandanlığına çox sevdiyi Gürcü əsilli knyaz Pavel Sisianovu gətirir. Sisianov qısa müddətdə Cəfər-Balakən, Gəncə, Qarabağ və Şirvanı istila edib, Bakı üzərinə yerişir. Şəhəri qurudan və dənizdən mühasirəyə alır. Bakı xanı Hüseynqulu xan, qala açarını öz əliylə təslim edəcəyini bildirərək Sisianovla Bakı qalasının Qoşa Qapı önündə görüşməyi təklif edir. Sisianov yanında Gürcü knyazı Elizbar Eristovla gəlir. Açarı təslim edərkən iki dəfə silah səsi eşidilir. Ölək knyazların başlarını xəncərlə kəsib İranın Türk Qacar Şahına göndərirlər (08.02.1906).

Vurğun, bu tarixi hadisəni xalq arasındakı variantıyla "Aslan Qayası" poemasında dastanlaşdırır.

Poemadan bir neçə bənd:

Bizim Xəzər sahilində bir qocaman qaya var,
Sinasında parçaların ağ köpüklü dalğalar.

Ellər onu əzizləyir, deyir "Aslan Qayası",
Məhəbbətdən qurulmuşdur torpağının mayası.

...

Bu bir şirin əfsanədir babalardan yadigar,
Bunda əziz bir ölkənin vicdanı var, qəlbi var.

...

Mən həyatın öz oğluyam-həyat üçün hazıram,
Bizim aslan qayasının dastanını yazıram:

* * *

Saray qızı Mahniyar
Tanınmış diyar diyar,
Ağ kəlağay başında,
Qız gəlinlik yaşında.

...

Süd kimi ağ bənizi
Onu Xəzər dənizi
Böyütmüşdür qoynunda.
Gözmuncuğu boynunda,
Döşündə zərli Quran,
Qaydadır babalardan-
Gözələ göz dəyməsin
Əsən yellər əyməsin

...

Günlərin birindəəsən küləklər
Gətirdi Bakıya acı bir xəbər:
"Bakının hakimi Hüseynqulu xan
Şəhər yuxusundan ayılan zaman
Bütün dövlətini, bütün varını,
Şəhər qalasının öz açarını
Knyaz Sisyanova təslim verməli!
Yoxsa, ordumuzun dağıdan əli
Sizin də ölkəni yandıracaqdır,
Yerdə padşahların dediyi haqdır!"

...

Başına and içir Sisyanovun çar;
Yorğun piyadalar, atlı ordular
Daşınır gecələr Qafqaza sarı

Darğın bir ölkənin qara daşları
Çatılmış yaykimi kinklərlə dolu,
Gözləyir yağının gəldiyi yolu.
Sisyanov – o döşü medallı knyaz!
O alçaq, o çəngli-çidalı knyaz...
Çarın sədaqətli, yaxın nökrəi,
At üstündə qılınc vurandan bəri

...

Açarı knyaza təslim edirkən
Çalır xəncərini onun köksünə.
Alqış tarixdəki o şanlı günə!
Al! – deyir – payını, soruşma nədir-
Çara "qullarından" ilk hədiyyədir!..
Döşü medallı knyaz,
Çəngli-çidalı knyaz
Boyanmışdır al qanə.
Salam Azərbaycana!

...

O gündən titrədi yurdun üstündə
Cütbaşlı qartalın qanlı bayrağı.
Tarixin doğduğu o qara gündə
Böyük bir ölkənin söndü çırağı.

...

O gündən göründü sarı poqonlar,
Boşaldı kəndçinin dolu xırmanı.

...

Axdı həzin-həzin Kür çayı, Araz.
Baş əydi qanuna kitab, şəriət,

...

Bağlandı qapılar, söndü ocaqlar,
Qarılar, qocalar yalvardı göyə...

...

Yüz il biz ayrıldıq ana dilindən,
Məktəbin adına dedik "uşkola".
Oxucum! Bir daha nəzər yetir sən
Keçdiyin o qanlı, o qorxunc yola.

Yüz il Füzuliyə həsrət qalaraq
Doğma anamıza söylədik "mama".

**Yüz illik yuxuya birdən dalaraq
Yatdıq gözümüzdən yaş dama-dama.**

**Yüz il nəfəsini çəkə bilmədi
Şairlər oylağı böyük bir ölkə.
Yüz il öz qolunu çəkə bilmədi...
Tarix! Səninkidir bu qara ləkə!**

**Axdı Rusiyaya neft kəmərləri,
Daşdı onları ilk dəmir yolu...
Tarixə hökm edən oğundan bəri,
Çalışdı yadlara Azərin oğlu.**

...
Odur bax! Yazdığım "Aslan qayası",
Silinmiş alnından ellərin yası...
Onun sinəsində oxuyan bir quş,
Quş deyil, bir qızıdır adı "qurtuluş".

...
Şair dastanını şu beytle bitirir:

**Vətən toprağının azadlığından.
İnsan- azadlıqdır, azadlıq-insan! (1935)**
(Vurğun, 2005: III/110 vd.)

Səməd Vurğun, 1938-ci ildə yazdığı "Azərbaycan" adlı bir şeirində vətənin diliylə şəxsiyyət özgürlüyünün, könül özgürlüyünün, göz özgürlüyünün, qələm/yazı/nəşr özgürlüyünün, söz özgürlüyünün dünyanın ən böyük dəyəri olduğunu vurğulamışdır:

Şirindir insanın öz azadlığı
Könül azadlığı, göz azadlığı,
Qələm azadlığı, söz azadlığı
Dünyanın ən böyük varı məndədir.

(Vurğun, 2005: II/19)

Vurğun, bolşeviklərin qılıncının önünün də, arxasının da kəsdiyi, onun yazdıqlarının hər sətirinin sovet senzurası tərəfindən zərərlə yoxlandığı illərdə düşüncələrini üstü örtülü

bir şəkildə rəmzlərlə anlatmağa çalışır. "Bakının Dastanı" adlı böyük həcmli poemasının birinci nəğməsində "Bakının Baharı"nı təsvir edərkən millətin varlığının vaz keçilməz milli ünsürlərini, "Ana torpaq", "Ana Vətən", "Al Bayraq", "Beşguşəli Ulduz" gibi qutsallarını sıralayır.

Çar Rusiyasının yığılmasıyla birlikdə bağımsızlığını elan edən və iki il varlığını sürdürə bilən demokratik Azərbaycan Cümhuriyyəti, Qızıl Ordu tərəfindən yığılıb yerinə "Azərbaycan Sovet Sosialist Cümhuriyyəti" qurulanda ilk olaraq Osmanlı Dövlətinin bayrağı kimi al rəngli qumaş üzərində bəyaz rəngli hilal və beşguşəli ulduzun yer aldığı bayraq qəbul edilmişdir (1920-1921). Amma bir il sonra bu bayraq bərtərəf edilib son bağımsızlığa qədər oraq-çəkicli müxtəlif bayraqlardan istifadə olunur.

Mehmet Akif, İstiqlal Marşında "O mənim millətimin ulduzudur parlayacaq" dedi ki, Vurğun da böyük bir diqqət və həssasiyyətlə ana timsalında gördüyü vətəni Azərbaycanın və xalqının tale ulduzu/ülkəri olan və Al Bayrağın üzərində yer alan beşguşəli ulduzun daima parlayacağını söyləyir:

Ana torpaq, Ana torpaq!
Əlindəki bu Al Bayraq,
Beşbucaqlı bu ulduzun
Ülkəridir baxtımızın.
O daima parlayacaq!..

Bakı! Bakı! Gözəl vətən!
Bizə şöhrət yarandı sən!
Zülmətlərə sinə gərən,
Qoca Şərqə yol göstərən
Al Bayraqlı bir günəşsən!...

(Vurğun, 1986: 2/113)

1935-ci ildə yazdığı "Təbriz Gözəli" şeirində Güney Türklüyünə gözlərinin yaşarmamasını, bir az da səbr etmələrini, bağımsızlıq bayrağının bir ilk baharda Təbrizin səmalərində dalgalanacağını müjdələmişdir. Gerçəkdən də dedi ki

kimi olmuş, İkinci Dünya Savaşı illərində Təbriz səmasına bağimsızlıq bayrağı çəkilməmişdir.

Odur, bax o qıza, bax o gəlinə,
Baxdıqca qaynayır insanın qanı;
Azadlıq bayrağın alıb əlinə,
Günəş salamlayır Azərbaycanı.

...

Gözlərin dolmasın!.. Dayan bir az da!
Qəlbin də, sevgin də, dərdin də haqdır...
Azadlıq bayrağı güllü bir yazda
Təbrizin üstündə parlayacaqdır!

1935, 13 dekabr (Vurğun, 1960: 208)

Polşanın Vroslav şəhərində 1948-ci ildə keçirilən Dünya Mədəniyyət Xadimləri Konqresinə Azərbaycan adından qatılan Səməd Vurğun, konqreslə əlaqəli təəssüratlarını bir məqaləsində belə ifadə edir:

"Mən konqresdə müstəmləkə ölkələri nümayəndələrinin nitqlərini böyük heyrət və maraqla dinlədim. **Milli-azadlıq** və **istiqlaliyyət** olmayan yerdə mədəniyyət və **zəka azadlığının** olmadığı və ola bilməyəcəyi haqqında onların səmimi etiqadına mən də şərikəm və bu etiqadı alqışlıyıram..." (Vurğun, 2005: V/212).

"Azərbaycan xalqının yarından çoxu bizim yüz addımlığımızda, xırdaca Araz çayının o tayında yaşayır. İndi İran Azərbaycanının bütün küçə və meydanlarında dar ağacları qurulduğu, bütün ölkənin zindanlara çevrildiyi hamıya məlumdur. Köhnə cəlladlar, İran irticasına xidmət edənlər Azərbaycanın azadlıqsevən adamlarını məhkəməsiz və istintaqsız bu dar ağaclarından asırlar.

Azərbaycan xalqının xaricdə yaşayan beş milyonluq hissəsinin ana dili zorla əllərindən alınmışdır. Bütün İranda Azərbaycan dilində dərs keçən bir məktəb də yoxdur; uşaqların hamısını zorla fars dilində oxudurlar. İranın qatı millətçiləri və irticaçıları Azərbaycan dilində yazılmış köhnə və yeni kitablara od vurub yandırirlər. Baxın, İran irticası və millətçiliyi nə kimi həyasızlıqlar etməkdədir (Vurğun, 2005: V/211).

...

"Xaricdəki beş milyonluq⁷ gərdaş və bacılarımıza qarşı İranlı cəlladların tətbiq etdikləri və XX əsrə layiq olmayan inkvizitor tədbirlərinə mən, Azərbaycan mədəniyyətinin nümayəndəsi və Azərbaycan xalqının şairi olmaq etibarilə Qərb və Şərqi, Şimal və Cənubun qabaqcıl mədəniyyətinin konqresdə iştirak edən nümayəndələri qarşısında etiraz səsini ucaltmışam" (Vurğun, 2005: V/211).

Vurğun, öz ifadəsiylə, həmin zamanlarda "Azərbaycan" adlı böyük bir epopeya yazmışdır. Azərbaycanın iki min illik tarixinin əsas mərhələlərini və ona azadlıq gətirən Sovet Dövləti əksini bulmuşdur. Bu epopeya bir-biriylə bağlı otuz poemadan ibarətdir. 1936-cı ildə ölkənin ən yüksək mükafatı ilə təltif olunmasına həsr edilmiş "Ordenli qəhrəman" poemasıyla tamamlamışdır (Vurğun, 2005: V/20).

"Ordenli Qəhrəman" poemasının son bölümü belədir:

Tarix! Bu ixtiyar gəncliyinlə sən
Mənim sözlərimin ilk şahidisən.
Dünya dəyişəcək atlas donunu
Əzəldən qaydadır bilirəm bunu.
İnsanlar gələcək, gedəcək bir-bir
Sular məcrasını dəyişəcəkdir.
Özgə rəng alacaq çiçəklər, otlar
Yaracaq göyləri uçqun buludlar.
Düşəcək sulara ay da, ulduz da
Açacaq sirrini bahar da, qış da
Mehriban yağacaq qar da, yağış da.

...

Mənim də sevdiiyim bu əziz Vətən
İlhamlar alacaq gələcəyindən.

⁷ Şeyrin yazıldığı 1948-ci ildə Güney Azərbaycanın əhalisi 5 milyon, İran Türklərinin tamamı isə 8 milyon civarında idi. 2022-ci il üzrə bəzi rəqəmlərə görə, Güney Azərbaycanda 25 milyon, İranın tamamında isə 40 milyondan çox Türk yaşamaqdadır.

...
 Elçilər gələcək Misirdən, Şamdan,
 Günəşli gündüzdən, aylı axşamdan.
 Daşacaq Bakıda insanın sayı
 Şuralar Şərfinin ilk qurultayı
 Burda başlanacaq! O gün ixtiyar
 Bir mədən işçisi alnında vüqar
 Başının üstündə bir qızıl bayraq
Türkə salam verib iclas açacaq.
 Ömrü az olsa da bu dastanımın
 O gün bilirəm ki, qəhrəmanımın
 Burda yüksələcək bir tunç heykəli
 Şərqi göstərəcək uzanan əli. 1935, *Aprəl*

(*Vurğun, 2005: I/197*)

* * *

3.5. İnanç

Müasir ədəbiyyat xalq idrakından, xalq mənəviyyatından danışdığı zaman, onun mənəvi keçmişinə böyük bir hörmət və məhəbbətlə yanaşmalı, tariximizin həyat və mübarizə sahifələrini ilham və ürəklə vərəqləməlidir. Tarixə "olub keçmiş şeylər", "çağırılmış bəyazlıqlar" kimi baxanlar idrak və zövqü məhdud insanlardır.
 - Səməd Vurğun -

*Dönükdür dövrünün hökmü, sən öz simanı saf saxla!
 Səadətdən, məhəbbətdən danışma hər bir alçaqla!
 Bir "Allah" adlanan eşqi sən öz qəlbində axtarsan,
 Özün öz hüsnünü tapsan - ölüb getsən də sən varsan!*
 - Səməd Vurğun -

Səməd Vurğunun mənəvi dəyərlərə münasibətini incələməyə keçmədən o dövrü idrak edən və o dövrün sosial mənzərəsini dəqiqliklə qələmə alan Mirzə Ələkbər Sabir, Mehmet Akif, Adil Hikmət Bəy, Rza Sarraf kimi ədiblərin anlatımlarını gözədən keçirmək gərəkdir. Mehmet Akif, "Şərq" dediyi "İslam aləmi"nin durumunu bir çox mənzuməsində şərh etmişdir. Xidməti vəzifəsi ilə əlaqədar olaraq getdiyi Ərəb ölkələrini gözdədən sonra 1918-ci ildə yazdığı "Şərq" adlı şeirinə - Qərbin qanlı kabusu, əsrlərdir İslamın beynini və gücünü istifadəyə yararsız hala gətirmiş və peşini buraxmaqdadır - təsbiti ilə başlar:

**Müsəllət, heç göz açdırmaz da Qərbin qanlı kabusu,
 Əsrlər var ki, İslamın müəttəl, beyni, bazusu.**

"Nə gördün, Şərqi çox gözdün?" deyirlər. Gördüyüm: Yer-yer, Xarab ellər; sərilmiş xanımanlar; başsız ümmətlər; Yıxılmış körpülər; çökmüş kanallar; yolçusuz yollar; Bürüşmüş çöhrələr; tərsiz alınlar; işləməz qollar; Bükülmüş bellər; incəlmüş boyunlar; qaynamaz qanlar; Düşünmez başlar; aldırmaq yurəklər; paslı vicdanlar; Təqəllüblər, əsarətlər; təhəkkümlər, məzəllətlər; Riyalar; dürlü iyrənc ibtilalar; dürlü illətlər; Hürümçək bağlamış, tüstüsüz ocaqlar; yanıq ormanlar;

Əkinsiz tarlalar; ot basmış evlər; kifli xırmanlar;
Camaatsız imamlar; kirli üzlər; səcdəsiz başlar;
"Qəza" adına dindaş öldürən biçərə dindaşlar...

(Ersoy, 1992: 413)

Akif, Osmanlı Müsəlmanlığı üçün "Yazık ey millət-i mərhumə!" dedikdən sonra Türk ellərinə ümid yolçuluğuna çıxar. Yönünü Türkünə tutar. Türkünün durumunu "Süleymaniyyə Kürsüsündə" bu şəkildə anladır:

"Yazık ey millət-i mərhumə!" dedikdən sonra;
Atladım Rusyaya getməkdə olan bir vapore.
O zaman Rusyada hakimdi yaman bir təzyiq...
Zülmü sevdirmək için varmı ya bir başqa tariq
Düşünən hər qafanın mütləq əzilməkdə sonu!
Mədəni Avropa, bilməm, niyə görməzdi bunu?

...

Sanırlar qafə kəsməklə, beyin əzməklə,
Fikr-i hürriyyət ölür. Hey gidi şaşkın həzələ!
Daha da qüvvətlənir qanla sulanmış torpaq:
Əkilən gövdələrin həpsi yarın fişqıracaq!

...

Yolu tutdum yalnız doğruca Türkünə.
Gecə-gündüz yürüdüm bulmaq için Daşkəndi;
Keçdiyimiz yerləri tə'dada mahal yox şimdi.
Uzanıb sonra Buxaraya, Səmərqəndə kadar;
Əski dünyada boylandım ki, nə aləmlər var?
Sormayın gördüyüm aləmləri, heç söyləməyim:
Yadı təkinimi sarsar da qan ağlar ürəyim.
O Buxara, o mübarək, o müəzzəm topraq;
Zillətin qoynuna girmiş uyuyor müstağraq!
İbn-i Sinaları yüzlərcə doğurmuş iqlim,
Tək çocuq verməyir ağuşuna elmin, nə akim!

O rəsədxane-i dünya, o Səmərqənd belə;
Öylə dalmış ki xurafəta o mazişiyə:
Ay tutulmuş, "Qovalım şeytanı qalxın!" deyərək,
Dümbələk çalında minlərcə qadın, qız, erkək!

Bu həvalidə cəhalət nə qədər çoxsa, nifaq,
Daha salqın, daha dəhşətli... Ümumen əxlaq
- "Çox pozuq" az gələcək – namütənəhi düşkün!
Öylə murdarını görməkdə ki insan fühşun;
Buraxın söylənəməz: Mövqeyimiz camidir;
Başqa yer olsa da təfsilə həya manedir.
Ya təəssübləri? Heç sorma, nasıl masqaraca!
O, uzun xırqəsinin yenləri yerlərdə xoca!
Millətin xeyri için hər nə düşünsən: Bidət;

...

Nə Xudadan sıxılırlar, nə də Peyğəmbərdən.
Bu elmsiz xocalardan, bu beyinsizlərdən,
Çəkəcək məmləkətin halı nə olmaz, düşünün!
Saysız mədrəsə var gərçi Buxarada bugün...
Oxunandan nə xəbər on para etməz fənlər,
Nə bu dünyada şoran var, nə də üqbada keçər.

Üdəba doğrusu pək çox, kimi görsən: Şair.
Yalnız, şeirinə mövzu iki şeydən biridir:
Qoca millət! Ədəbiyyatı ya oğlan, ya qarı...
Nəfs-i əmmarə hizasında hənuz duyğuları!..

(1912) (Ersoy, 1992: 149 vd.)

1914-1921-ci il tarixlərində yeddi ilə yaxın Türk yurdlarında vəzifədə olmuş Adil Hikmət Bəy də "Asiyada Beş Türk" adlı əsərində Asiyadakı "üləma"nın halını bütün çıpaqlığı ilə uzun-uzadı anladır.

Ərəb mühtilərlərdən gedib Türkünə xocalıq edən, hətta özlərini şeyx olaraq tanıdan din tacirlərdən Said Xocaya (Said El-Aseli) Arif Hikmət Bəy sual verir:

"Xoca" dedim."İndiyə qədər neçə qadın aldı?"

"Qaliba dörd yüz əllini keçdi. Amma həqiqi ədədini mən də unutdum" (Gedikli, 2012: 373).

...

"Xalq münəvvər və açıqgözdür. Ancaq üləma sinfi yenə eləcə tənbel, səfsətəçi və cahildir. Bunlar dinin əsaslarını belə bilməzlər. Yeganə işləri beş on quruş müqabilində arzu olu-

nan şəkildə fitvalar vermək və əxlaqi pozğunluq etməkdən ibarətdir.

İliq yaz günlərində bağlarda söhbət quraraq zövq və nəşəni artırmaq bəhanəsiylə müsəlləs-i şər'i adı verdikləri şərəbin içilməsinə belə təllallıq edərler.

...

Kaşqarda bir-biriylə yola getməyən bəylər üləmanın bu hallarından istifadə edərler. Onların ovucularına qoyduqları bir neçə quruşla hər şeyi edərler. Paranı alan xoca minarəyə çıxar və bağırmağa başlar:

"Ey nas (insanlar)! Filan bəy kafirdir. Xatunu ondan boşanmış sayılır. Heçbir fərd ona salam verməsin. Salam verən olarsa, o da kafirdir... Bax, üləmanın halı budur!.. Üləma bu fəsadçılığı və münafıqlığı bir neçə quruş xatirinə işlər." (Gedikli 2012: 352 vd.)

Büyük, qaranlıq mərkəzlərin təlimatlandığı "din tacirləri" vasitəsiylə Müsəlman toplumların zəncirə vurulub kölə halına salındıqları, bütün maddi və mənəvi sərvətlərinin istismar edildiyi, Vaqifin diliylə "*alilər xak-i məzəllətdə, dənilər in mötəbər*" olduğu Müsəlman coğrafiyalarının abır-həya tanımayanların, şarlatanların hökmü altına alındığı, gerçək aydın və alimlərin tükənmə nöqtəsinə gəldiyi, cəhəlin xirtəyə çıxdığı bir dönmə ...

Akifin yazdığı kimi:

Fəlakətin başı, heç şübhə yox, cəhəlimiz;
Bu dərde çarə bulunmaz – nə olsa – məktəbsiz;
Nə Kürd əlifbayı sökmüş, nə Türk oxur, nə Ərəb;
Nə Çərkəs, nə Ləzin var, baxın, əlində kitab!
Xülasə millətin əfradı bilgidən məhrum.
Unutmayın bunu lakin: "Zaman: zaman-ı ülüm!"

Müfəssir şair belə deyərkən xalq ozanı Zülali də eyni şeyləri söyləyir:

Bütün ermənilər, Rumlar oxurlar Türkcə, Ruscanı,
Yazıq deyilmi Türk övladı qalsın hər əsarətdə.

...

Digər millətlərə görə nə qədər geridə qaldıq,
Aman qardaş, nə fərq vardır bizim ilə cəmədatda.

Bu Poskov Mədrəsəsindən dilənçilər çıxarmaqla,
Zülali der, qurtulurmu heç vətən, qalmış cəhəldə.

Əlində doğruları təqdim edən qaynaqların bulunmaması, "Qur'andan aldığı ilhamı əsrin idrakına təqdim edəcək xocaların olmadığı səbəbincə "gözəl əxlaq" ağılagəlməz səfsətlər ilə əvəz edilmişdir.

* * *

Səməd Vurğunun "Rusiya şeirinin şah əsərini / Çevirdim ilk dəfə Türkün dilinə" deyərək Puşkinin "Yevgeni Onegin" mənzum romanını Türkcəyə çevirmənin haqlı qururunu yaşamasının altımda sanki Akifin Osmanlı ədiblərini anladığı mənzuməsində təkliflə çıxış etdiyi "Kontrakt bağlayaraq Rusiyadan on on beş ədib/ Gətirir, yazdıraram millət için birçox əsər!" düşüncəsinin təsiri vardır.

Üdəbanız hələ qayətlə bayağ məxluqat...
Xalqı irşad edəcək öyləmi bunlar? Heyhat!
Kimi Qərbin yalnız fuhşuna həsbə simsar;
Kimi, İran malı der; köhnə alır, xırda satar!
Əski divanlarınız dopdolu oğlanla şərab;
Biradan, fahişədən başqa nədir şeir-i şəbab
Sərsəri: Heç birinin məsləki yox, məşrəbi yox;
Filosof həpsi; fəqət pək çoxunun məktəbi yox!

...

O mənim ən əbədi xəsmim olan Rusya belə,
Haqqı təslim edəlim! Heç də deyildir böylə.
Mütəfənninləri ta kəşfə qədər dırmanır;
Ədəbiyyatı anıdıqca zəmin çalxanır.
Qüdrətim yetmə əgər, on yeddisindən yuxarı,
Üdəba adına kim varsa, hüddətdən dışarı
Ataram taxdıraraq boynuna bah-naməsinə;
Oxuyan yaftayı əlbəttə çıxarmaz səsinə.
Sonra bir tərz-i tələfi bulurum: -gərçi qərib-
Kontrakt əqd edərək Rusiyadan on, on beş ədib,

Gətirir, yazdıraram millət için bir çox əsər!

(Ersoy, 1992: 169)

* * *

Fələkdən intiqam istər, qopub ruhumda tufanlar,
Nə insafsız, nə vicdansız olurmuş Ya Rəb, insanlar!

(Vurğun, 2005: II/235)

Vurğun, insanları dinlə aldadan şarlatanlardan Yaradana gileylənir.

* * *

Təbrizli şair Rıza Sarraf 1906-cı ilin avqust ayında İngilis konsulluğunun önündə təşkil olunmuş mitinqdə oxuduğu "Dur, Vəqt-i Səhərdir!" adlı şeiri Güney Müsəlmanlarının vəziyyətini təsəvvürə gətirmək üçün yetərlidir zənn edirəm.

Ey Millət-i İslam, oyan, vəqt-i səhərdir!

Gör bir nə xəbərdir!

Bəsdir bu qədər yatma, çürürsən, nə xəbərdir,

Dur, vəqt-i səhərdir!

Qafil düşübən dinini dünyaya satıbsan,

Yüz ildə yatıbsan.

Bəsdir, gözün aç, səndə kəsalət nə qədərdir,

Dur, vəqt-i səhərdir!

* * *

Tapdar səni həmsayələrin, durma, deyir yat.

Keçmiş ola, heyhat!

Bu dövrdə hər kimsə yata qanı hədərdir,

Dur, vəqt-i səhərdir!

Gün oldu günorta, hamı yatmışlar oyandı,

Öz eybini qandı.

Sən yat, qoy olar dursun, olar çünki bəşərdir,

Dur, vəqt-i səhərdir! (Kafkasyalı, 2002: 3/283)

* * *

1909-cu il. Abbas Səhhətin (Abbasqulu Mehdizadə) ifadəsiylə kor, sağır ruhlarda milliyyət hissi və gözəl duyğular

oyandıran Sabir, bir molla ilə bir məşədinin söhbətiylə dövrün üləmasının hali pürməlalını gözlər önünə sərməkdədir.

- Nə xəbər var, məşədi?

- Sağlığın!

- Az-çox da yenə?

- Qəzet almış Hacı Əhməd də...

- Ba! Oğlan, nəmənə? Sən özün gördün alanda?

- Belə nəql etlədilər!..

- Dəxi kim qaldı, xudaya, bu vilayətdə mənə?!

Bu isə pəs o ləinin də işi qullabıdır,

Dini, imanı danıb, yoldan azıbdır, babıdır!

- Dəxi bir başqa xəbər?

- Hac Cəfərin oğlu Vəli,

Uşkolaya qoyub oğlun...

- O qurumsaq da?

- Bəli!

- Sənə kim nəql elədi bu sözü?

- Bilməm kim idi.

- Öyləisə ona da min kərə lənət deməli!..

Bu isə pəs o ləinin də işi qullabıdır,

Dini, imanı danıb, yoldan azıbdır, babıdır!

- Dəxi bir başqa xəbər yoxmu?

- Tanırsan Qəfəri?

- Nə Qəfər? Hansı Qəfər?

- Mirzə Mənafin pədəri!

- Tanıram!

- Dün o da bir şübhəli kəslə danışmış...

- Kim deyirdi?

- Edici Xansənəm arvadın əri.

Bu isə pəs o ləinin də işi qullabıdır,

Dini, imanı danıb, yoldan azıbdır, babıdır!

- Yenə bir başqa xəbər varmı?

- Bizim qonşu Kərim...

- A... A... A?..

- Bəli, hə... hə!..

- O nə qayırb, de görüm?

- "Molla Nəsrəddin" alıb, həm özü, həm oğlu oxur.

- El bütün kafir imiş ölkədə, yoxmuş xəbərim...
Bu isə pəs o ləinin də işi qullabıdır,
Dini, imanı danıb, yoldan azıbdır, babıdır!..

(Sabir, 2002: 240)

Nurəttin Topçu, Fransada təhsil alan Orhan Okaya yazdığı məktubda "Əxlaqsızlığın ümmanı olan bu Şərqi yaşadığca tanıyıram. Burada insanı çıraqla arayanlar yanılmamışlar. 'Müsəlmanlıq deyən insan yığını yoxmu? Onlar Şərqin ən aşağı təbəqəsini təşkil edir. Müsəlmanlıq, yaşayan şəkliylə Müsəlman Şərqini bitirmiş. Buraya artıq nə elm girər, nə əxlaq; nə də Allah bunlara üzünü tutar. Bunların öncə hər şeyi bir kənara atıb insanlıq dövrünə girmələri lazımdır." deyərək mənzərəni sərgilədikdən sonra "Sosializm üzrə çalışmaları, ləş olmuş bir cəmiyyətə bir ruh və həyat vermə təcrübəsi aparmaq üçündür" dediyi kimi bəzi Türk aydınları sosializmi çarə olaraq görmüş və dəvət etmişdir. (Okay, 2015: 151)

O dönmənin siyasi və sosial mənzərəsini göz önünə gətirən bu bir neçə misra/cümlə belə zənn edirəm durumun vəhamətini anlatmağa kafidir. Ancaq bu xüsusiyyətləri xatirdən çıxarmamaq gərəkdir ki, Sovetlər Birliyində kommunizm vəd edildiyi kimi də tətbiq olunmadı. Hüquq bərabərliyi, ədalətli idarəetmə, xalqın dincliyi, xalqın rifahı vəd edildiyi bir halda, Çarlıqı devirib bolşevikləri iqtidara gətirən böyük güclərin yönləndirməsiylə ölkə miqyasında, özəlliklə Türk ellərində sözün gerçək anlamıyla yağma, talan, qəsb, ölüm, qorxu hakim oldu. Xalq qan və gözyaşına boğuldu. Yazarların, şairlərin, elm adamlarının, düşünən beyinlərin, uzağı görənlərin, aydınların ya özləri ortadan qaldırıldı, ya da ən yaxınları öldürülərək gözdağı verildi. Haqdan, hüquqdan, ədalətdən əsər qalmadı. Ailə fərdləri bir-birinə xəfiyyəlik etdi. Ölkənin bütün qurum və təşkilatlarında zülm və qorxu hakim kəsildi. İstinad edəcəyi, güvənə biləcəyi yeri olmayan insanların kommunist libası geyməməsi və ya ateist nişanı taxmaması vətənin və millətin sadəcə o gününün deyil, gələcəyinin də qaranlı-

ğa gömülməsi demək olardı. Bu vəziyyətdə Vurğun və dostları, kəfənlərini başlarına dolayaraq kommunizm atəşindən köynək geyərək yana- yana xalqın ürəyinə su sərpib könül tərcümanı olmuşdular.

Vurğunun bədii yaradıcılığından açıq görürük ki, kommunizm ideologiyası Vurğunun əynində süni, müvəqqəti, uyuşmayan, yaraşsız libasdan başqa bir şey olamamışdır. Onun bədənində, zehninə, şair könlünə nüfuz edə bilməmişdir. O, yaşadığı toplumun milli və mənəvi atmosferində yaşayıb yaratdığı üçün ateist görünsə də, xalqın din və əxlaq dəyərlərinə sayğıda qüsura yol vermir. Zamanın acımasız, şiddət ruhu kommunizm libasını onun əyninə zorla geydirmişdir. Səməd Vurğun ürəkdə deyil, sözdə ateist olmuşdur.

Yaşar Qarayevdə bu xüsus belə ifadə olunub: "Kommunizm ideologiyasının mədhi altında öz ənənəvi -milli fəlsəfi kredosunu Vurğun alt qatda həmişə qoruyub saxlayırdı" (Qarayev, 2005: 112).

Bir məqaləsində "Her insan, hər şeydən əvvəl, özünə məxsus tarixi olan, özünə məxsus tradisiyalar və milli xüsusiyyətlərə sahib olan konkret bir xalqın övlətidir." (Vurğun, 2002: V/172) deyən Vurğun, bir məqaləsində də "Öz yaradıcılığını öləne qədər Füzulinin, Vaqifin üzərində aparacağam" deyərək prinsip və zehniyyətinin Füzulinin, Vaqifin yolu və zehniyyəti olduğunu bildirməkdən çəkinməmişdir.

Səməd Vurğun bir kimsənin kamil bir insan ola bilməsi üçün mütləqə elm, ədəb və irfan sahibi olması gərəkdiyinə inanır. 1924-cü ildə yazdığı "Cavanlara Xitab" şeirinin (Vurğun, 2005: I/100) ilk bəndində bu arzusunu dilə gətirir və bunun eyni zamanda bəşərin zəruri tələbləri olduğunu da xatırladır.

Mənim düşkün könlüm sizdən eləyir

Bu fərz olan təmənnanı, cavanlar.

Unutmayın bəşər sizdən diləyir,

Elm, ədəb, həm irfanı, cavanlar. (Vurğun, 2005: I/17)

Gerçəkdən kamil bir insanda olması gərəkən bütün mə-nəvi xislətlərin təməlini bu üç anlayış təşkil etməkdədir. Cə-halətdən çıxmaq üçün **elm** təhsil etmək; bütün pis əməllərdən qorunmaq üçün **ədəb** (utanma, çəkinmə, incəlik, həya) duy-ğusunu qorumaq və **irfan** sahibi (arif, bilgili, mədəniyyətli, anlayışlı) olmaq gərəkir. Ardından gənclərə məziyyət, qüdrət və qüvvətlərini xatırladır və onların insanlıq bağının bülbül-ü; şanlı xalqının sağ əli; zalımların cəlladı və çarəsizlərə dərman olduqlarını söylər:

Bəşər gülşənin bülbülüsünüz,
Şanlı firqəmizin sağ əlisiniz,
Zalım ellilərin cəlladısiniz,
Davasızların dərmanı, cavanlar.

* * *

Vurğun, Sovet zülmünü görməzdən gəlib "Nəşədir yaşa-maq, nəşədir həyat!" deyərək birilərinə yaranmaq üçün ya-lanlar sovuran Mikayıl Rəfil kimilərin yalanlarını üzlərinə vurmağı da vacib bilir. 1930-cu ildə yazdığı "Məktub" mənzu-məsinin sadəcə ilk bəndi belə Rəfilinin üzünə vurulan unudul-maz dil yarasıdır:

Nə qədər "xoş gəldi" qulaqlarıma
Bir əfsanə qədər dadlı sözlərin...
Duyduqca dərin,
Dərin bir yalan var bu sözdə, yalan!

* * *

Çünkü sən,
qızgın qurşunlara sinə gərmədin...
Atlı nəfərlərə yol göstərmədin...
Çünkü o yolu,
O yol ki, varlığı üsyanla dolu,
sən görmədin o yolu
yumşaq və ağ dərin
İpəklər içində xumarlandıqca,
Yosma gözəllərə dastanlar dedin,
Nəşələr yedin!
Görmədin meşin jaketli

Rus işçisinin qızıl
gülləsini,
O top-tüfəng səsini.
Görmədin sən,
Aclığından dişləri kilidlənən
Qatar – qatar
böyük – böyük,
yığın – yığın canları,
fədakar insanları:
Sən görmədin o ili,
Görmədin Rəfil!

(Vurğun, 2005: I/97 vd.)

* * *

1930-cu ildə Mikayıl Müşfiqə ithaf etdiyi "Şairin Səsi" şeirində:

Bütün arzularım gülür yarıma
Xəyaldan ilhamlar almamaq üçün;
Baxıram Leninin kitablarına
Dəstədən geridə qalmamaq üçün.

(Vurğun, 2005: I/100)

* * *

Vurğun zaman-zaman şeirlərində söyləmək istədiklərini müxəttəbin ağzından misralara düzər. 1935-ci ildə, "Qızıl Qırğın/ Ziyalılar Qətləmi" illərində yazdığı "Toprağın Tələ-bi" şeirində Vətəni danışdırır:

Şairim! Qələmi götür də dinlə,
Bir yeni dastan yaz öz əllərinlə!

* * *

Başım dəfələrlə düşdü qorxuya,
Gözlərim getmədi şirin yuxuya.

* * *

Yaşıma dolduqca qanlara doydum,
Hər daşın altında bir oğul qoydum.
Ah... o qılıncıları, o qalxanları
Sinəmin üstündə axan qanları

* * *

Eşitsin nəslimiz məndə nələr var,
Məndə həqiqətlər, əfsanələr var!

(Vurğun, 2005: I/199)

* * *

Vurğun, "Vaqif" dramında Vidadinin əllərini Allaha açdırır:

Xudaya! İnsanın halı yamandır,
Nələr çəkdiyimiz sənə ayandır,
Mənası varmıdır min təriqətin?
Aç... aç qapısını sən həqiqətin.
Nə olur, bir yeni işıq ver bizə,
Bizim kor yaranmış gözlərimizə -
Bəlkə də yaxşını seçək yamandan,
Ta ki, qansız keçən bir gülzərardan
Biz də ilham ala, sevinək barı!
İşıqlat bu dibsiz qaranlıqları...
Yazıqdır dünyanın əşrefi insan,
Böyüksən. adilsən, keç günahından!
Qoyma ki, yerlərdə sürünsün bəşər,
Dünyada qalmasın ne pislik, nə şər.
Yaxşılıq insana bir sənət olsun,
Dünya başdan-başa bir cənnət olsun..."

(Vurğun, 2005: 5/8)

* * *

Vaqifin şəhid edilməsini mövzu seçən "Şairin Ölümü" poemasında Qarabağ-Şuşanı işğal edib yağmaladan Şah Qacarın sui-qəsdə qurban edilməsini Qazaxda öyrənən Vidadinin şükür namazı qılması səhnəsini bu misralarla anladır:

O da həyatının ixtiyar yaşı,
Yönünü döndərüb qibləyə qarşı,
Dilində surələr, durdu namaza,
Lənətlər oxudu o yaramaza.

(Vurğun, 2005: I/190)

* * *

Səməd Vurğunun, "İnsan" adlı dram əsəri başdan-başa mənəvi dəyərlərin tərənnümü ilə hörülüşdür. Allah, Mədəd Allah, Allah evi, zərli Quran, ədalət, hikmət, qibləgâh, insanlıq, şərəf, namus, iffət, ismət, vəfalı olmaq, ləkəli yaşamamaq, halal süd əmmək... kimi ülvə dəyərlərə sahib olmaq və onları qorumaq lüzumu işlənmişdir. Bu dəyərlərdən məhrum qalmaqdan, ölümü üstün bilir.

Dramın lap əvvəlində yeni qurulan şəhərin meydanında ki filosof heykəlini seyr edən Şair Cəlalın oxuduğu şeir üçün Memar Valentin, ancaq şeir dili belə danışa bilər, çünki onun hikmətində Allahın gücü vardır deyə izah verir:

"Yalnız şeirin dili belə danışar,
Onun hikmətində 'Allah' gücü var!"

(Vurğun, 1987: 3/228)

Yenə İkinci Dünya Savaşı zamanında Qara dəniz sahilindəki odlara qalanıb dağıdılmış bir şəhərin xarabalığını pəncərədən seyr edərkən anasını xatırlayan Memar Valentin, bir zamanlar o şəhərin böyük meydanları, geniş küçələri olan gözəl bir şəhər olduğunu, indi isə başdan-başa yerlə bir olduğunu söyləyir və anasını xəyal edib bir neçə dəfə ah çəkir. Onun bəlkə yana-yana can verdiyini, bəlkə son nəfəsində onu andığını, qəlbinin dəniz kimi dalğalandığını, yardımına kimsənin qoşmadığını, sadəcə qəlbində Allah ilə sırdaş olduğunu söyləyir.

Nə qədər gözəldi bir vaxt bu şəhər,
Böyük meydançalar, geniş küçələr
İndi başdan - başa xarabazardır,
Hər addım başında min uçuq vardır.
Ah ana, ah ana, zavallı ana!..
Bəlkə can vermisen sən yana-yana.
Bəlkə son nəfəsdə məni andıqca,
Qəlbin ümman kimi dalğalandıqca,
Kimsə çatmamışdır harayına, ah!..
Sənə sırdaş olmuş qəlbində Allah.

(Vurğun, 1987: 3/305)

Vurğun, əsərdə düşüncələrini, könül sözlərini, özünün filosof vəsfini təmsil edən Filosof Şahbaza söylədir. Bilgi və ərdəm yönündən yetkinlik, olğunluq, qüsursuzluq, ən yüksək dəyər anlamını daşıyan "kamal" qavrayışını, insanlıq üçün ən vacib dəyər qismində görən şair, Filosof Şahbazın diliylə sual edir:

Nə deyir, nə deyir ağlın qüdrəti?
Qalib gələcəkmi cahanda kamal?
Sən ey mənələrin saf ülvyyəti!
Nədir düşüncəmi yaxan bu sual?
Qalib gələcəkmi cahanda kamal?

Toplar, təyyarələr gəlmiş baş-başa,
Al qana qərq olmuş bütün kainat.
Bu ki həqiqətdir... deyil tamaşa
Bəlkə də məhv olur müqəddəs həyat?
Atını dördnala sürdükçe zaval,
Qalib gələcəkmi cahanda kamal?

(Vurğun, 1987: 3/231)

Filosof Şahbaz, yaralanıb əsir düşür. Alman general-lar, onlardan ideallarından dönmələrini, səflərini dəyişdirmələrini, onlarla işbirliyinə başlamalarını istərlər. Filosof Şahbaz, düşünmək üçün zaman istər. Onları vaxt qazanmaq üçün aldada biləcəyi düşüncəsindədir.

Albert
De, ölüm şirindir... yoxsa yaşamaq?

Şahbaz
Mənim qibləgahım həyatdır, ancaq.

Albert
İkisindən biri... dönsəniz, əgər,
Həyat olacaqdır sizə müyəssər.
Lakin əvvəlkinə desəniz yalnız,
Əmrimlə odlara yanacaqsınız.

Albert
Nəçin susursunuz, şirindir həyat?

Şahbaz
Çox şirin olsa da, əsirəm... heyhat!

Albert
Artıq cavab verin, filosof Şahbaz!

Şahbaz
Cənab danışiram... dayanın bir az.

Albert
Ha... ha... kim ilə?

Şahbaz
Öz vicdanımla...
Günəşli, gündüzlü asimanımla.

(Vurğun, 1987: 3/285 vd.)

"Altıncı Şəkil"də savaşın şiddətli zamanında əlli Azərbaycan əsgəri Almanlara əsir düşmüşdür. Zirzəmi qatda iki otaqlı bir yerdə tutulmaqdadırlar. Əsirlər arasında Filosof Şahbaz və şəfqət bacısı Dildar da bulunmaqdadır. Günlərdir aç, susuz buraxılıb işgəncə görmüşlər. Ölümün nəfəsi ənsələ-rindədir.

Şahbaz
Ölümdən zövq alan bir almanlardır.

Dildar,
Doğrudan, nə üçün belədir onlar,
Nə üçün qatildir, söylə almanlar?

Şahbaz
Qədim tarxi var bu pis adətin,
Onlar aşıqıdır hər fəlakətin.

Ədalət, insanlıq, şərəf və namus,
 Bir sözlə söyləsək, insana məxsus
 Bu sifətlər ilə yaranır həyat,
 Alman qəlbində bu yoxdur, heyhat!

* * *

Dildar
 (Şahbaza yaxınlaşaraq)
 Şahbaz, bir çarəmiş qalmadı daha.

Səs
 Dözək... hələ dözək... **məddəd Allah!**
 General Hans gəlir
 Yaxşı, vicdanınız nə dedi sizə?
 Yoxsa pərdə tutdu gözlərinizə?

Şahbaz
 Artıq mən hazıram!

* * *

Əmr edin!

Hans
 Nə əmr? Artıq sirdaşıq.

Şahbaz
 Nə vaxtdan cəllada biz də yoldaşıq?
 Əmr edin, daxmaya qoy od vursunlar.

* * *

Hans
 Bəs bunlar, bunlara cavabdehsiniz?
 Şahbaz
 Özlərindən sorun.

Yaxşı... deyin siz!
 Səslər
 - Biz də!
 - Biz də!
 - Yandırın bizi!...
 - Satmırıq, satmırıq şərəfimizi.

* * *

Şahbaz
 Bilin ki, doktordur bu dilbər mələk,
 Sizdə insan qanı varsa da bir az,
 Bunu yandırmayın.

Dilbər
 Aman yox Şahbaz!..
 Namusu ləkəli yaşamaram mən.
 Halal süd əmmişəm ana döşündən,
 Qoy cəhənnəm olsun!..

* * *

Hans
 (bayırdan),
 Ha... ha... ha... Yaşamaq! Artıq odlanın,
 Artıq külə dönüb odun tək yanın!

(Vurğun, 1987: 3/286-296)

* * *

Vurğun bir məqaləsində İslam dininin istismar edildiyindən, bəzi dini mərkəzlər tərəfindən xalqın mənfəətinin əksinə istifadə olunduğundan təəssüflənir:

“İslam ideologisi İran kimi ölkələrdə hakimlərin əlində demokratik hərəkəti boğmaq üçün xalqın mənfəətinə zidd siyasət alətinə çevrilir” (Vurğun, 2005: V/212).

Vurğun, “Bakının Dastanı” adlı poemasının beşinci nəğməsinin “Buruqlar Səltənəti” qismində arzuladığı insan tipini Usta Muradın şəxsində götürür və onu təsvir edir:

...Usta Murad! Səni doğan mərd anadır.
 Saf dilində nə böhtan var, nə də rıya...
 Hər söhbətin, hər sözün də mərdanədir;
 Ər oğlunu unutmamış qoca dünya,
 Ürəyində nə həsəd var, nə rıyasət.
 Şöhrətindir, mənsəbindir halal əmək...
 Əllərindən şərbət içir min səadət.
 Qara torpaq bir vicdana haqq verəcək!

Sən ömründə fitnə toru qurمامısan,
 Min insanla bölüşmüşən qismətini.
 Ağ üzlərə qəsdən ləkə vurمامısan,
 Yaşatmışan bu torpağın ismətini.
 O mis rəngli alnındakı sadə vüqar
 Həqiqətlə keçən ömrün ziynətidir;
 Gözlərindən aşib-daşan o duyğular
 Neçə nəslin bir-birilə söhbətidir?
 Mən gördükçə saçlarını sənün dümağ,
 Vəcdə gəlir boran görmüş dağlar başı.
 Qəlbin gümrəh, alnın açıq, üzünsə ağ...
 Bu sənəti hiss ələməz hər bir naşı.⁸

(Vurğun, 1986: 2/163)

1987-ci ilin avqust ayında Yuxarı Salahlı kəndində bulunan Səməd Vurğun, Vidadî və Vaqifin abidələrini, Vidadinin məzarını Prof. Dr. Əzizə Cəfərzadənin rəhbərliyində dost və tanışlarla ziyarət edərkən qarşılaşdığımız möhtərəm bir ağsaqqal söhbət əsnasında Vurğunla əlaqədar bunları söylədi: "Səməd Vurğun erkən gəncliyində Salahlıda ruhani Hacı Yusif Əfəndidən Quran dərsi almışdı. Quranı əzbər bilirdi. Bəzən evində odasına çəkilib avazla Quran oxuyurmuş".

Səməd Vurğun ilə bağlı ən önəmli araşdırmalardan birini yapan və "Vəkiloğulları" adlı əsərin müəllifi olan İsmayıl Umudlu, bu xüsusda yazır: "Biliklərə çox həvəsli olan Səməd, dünyəvi elmlə birlikdə dini təhsilə də maraq göstərmişdir. Kənddə Hacı Yusif Əfəndinin yanında Kur'an-i Kərim dərsləri almışdır. Bir çox surələri başdan sona əzbər bilirdi." (Umudlu, 2014: 91).

Belə bir söz var ki Qab içindəkini sızdırar." Onun əsərləri mənsub olduğu və içində nəşvünüma bulduğu xalqın bütün milli, mənəvi, mədəni dəyərlərindən bəsləndiyini və bu

⁸ Vurğunun "Bakının Dastanı" poemasının sadəcə bu qismi Nizaminin "İslam gözəl əxlaqdır." düsturunu əsas alaraq yazdığı "Məxzənül-əsrar" (Sirlər Xəzinəsi) əsərinin özü kimidir.

dəyərləri sızıntı halında belə olsa, tərənnüm etdiyini göstərir.

Səməd Vurğun, "Dörd Söz" adlı fəlsəfi şeirində "Məhəbbət, səadət, vətən və zəfər" anlayışları üzərində durur. Bu dəyərlərin önəmini izah edir:

"Məhəbbət" sözü var bizim lisanda,
 O, dağlardan axan bir şəffaf sudur.
 Yaşını biləyir onun zaman da,
 Bəlkə də insanın il arzusudur!...

"Səadət" sözü var bir də cahanda,
 Səadət, o gözəl, o xoşbəxt səhər...
 Tale ulduzu tək onu hər yanda
 Daima izləmiş keçən nəsillər.

Bir də dilimizdə - "Vətən" sözü var,
 Ana qucağıdır bu ilahi söz...

Həyat nemətidir bu şanlı torpaq.
 Qulaq as, gör anan nə öyüd verir:
 "Şərəflə, vüqarla yaşayın ancaq..."
 Vətən, öz eşqilə o doğma ana
 Xeyir-dua verir qəhrəmanlara.
 Şəhid oğulları basıb bağrına,
 Matəm də saxlayır axan qanlara...
 Qadir yaranmışdır müqəddəs Vətən,
 O böyük hakimin verdiyi qərar
 Pozulmaz zamanın xatirəsindən,
 Onun öz hökmü var, öz dünyası var!

Vurğun, şeirin bu bəndində təməlsiz zehniyyətlərə meydan oxuyurcasına "Böyük Hakim" in onun iradəsinin, qüdrətinin, hökmünün, qərarının dəyişməzliyini, pozulmazlığını bildirir. Vətənin İlahi qüdrətin əsəri olduğunu, varlıqlara ana qucağı, həyat neməti vəzifəsini daşdığını açıqlar. Ardından, Vətənin diliylə onu "Ancaq və ancaq, şərəflə, vüqarla yaşayın!" öyüdüntü verir. Vətənin ana həssasiyyətiylə qəhrəmanlara xeyir-dua verdiyini, şəhid övladlarını bağrına basdığını,

onların axan qanlarına matəm tutduğunu xatırladır. Dövrün şər güclərinin zülmünü gözdən uzaq tutmayan şair “O Böyük Hakim”in öz hökmü, öz dünyası var!” nida cümləsiylə bəndi yekunlaşdırır.

Şeiri “Zəfər” sözüylə tamamlayır:

“Zəfər” sözünün də vurğunuyam mən,
Günəşdən ucadır onun bayrağı!
Dönməz oğulların iradəsindən
Gəncleşir qocaman Vətən torpağı!

(Vurğun, 1986: 1/195 vd.)

Vurğun, “Xuda”, “şəhidlik” məfhumlarını da hafizələrdə canlı tutur: “Yandırılan Kitablər” şeirində, şəhidlərin qiyam ruhunun yaxalarından yapışacağına dair inancını ifadə edir.

Cəllad! Sənmi de, qırırsan fədailər nəslini?
Millətimin saf qanıdır qurd kimi içdiyin qan!
Zaman gəlir... Mən duyuram onun ayaq səsinə,
Şəhidlərin qiyam ruhu yapışacaq yaxandan;
Millətimin saf qanıdır qurd kimi içdiyin qan!

Gürcü əsilli Stalin, dövlətin rəhbəri olarkən onun bilavasitə direktivləri, bir-birini əvəz edən SSRİ XDİK başçıları Yaqoda, Yejov və Beriyanın göstərişləri ilə Azərbaycanda “dövlət terrorunun” tüğyan etdiyi 1937-ci ilin son aylarında Vurğun “Böhtan”adlı şeirini yazır. Ziyalılar qətləminin bütün şiddətiylə davam etdiyi o dövəmdə, belə bir sözü kimsənin dilə gətirməyə qorxduğu bir vaxtda Səməd Vurğunun gözlənilmədən belə bir məzmununda şeir yazması və aydınlara qarşı istifadə olunan şər və böhtan praktikasını şeirə gətirib lənətləməsi onun manqal kimi yanar bir ürəyinin və öz təbiyyətlə desək, günəş kimi bir vicdanının olduğunu göstərməkdədir.

“Böhtan” (Vurğun, 2005: 1/256) şeirində vicdanını, əməlini, idealını satanlardan olmadığını, qara böhtanların yaxasından əl çəkməsini qaragüruhlərin üzünə söylədik-

dən sonra sözlərinə belə davam edir:

Xalqın bağlarında, onların könlü səslərini tərənnüm edən bir quş olduğunu, vaxtından öncə dünyaya gəldiyini, sözlərini könlündən keçdiyi kimi söylədiyini, ömrü boyunca suç işləyib töhmət almadığını, onun haqqında deyilən böhtanların şəxsiyyətinə dar gəldiyini, canını sıxdığını, saçlarını ağardıb, ömrünü qısaltdığını, “qara buludların” qapısından çəkilməli olduğunu, çünki günəş kimi bir vicdan sahibi olduğunu böyük bir cəsarətlə ifadə edir.

Mənməyəm “vicdanı, məsləki satan”?

Yaxamdan əl çəksin bu qara böhtan.

Ellərin bağında ötən bir quşam,

Bir az da vaxtından tez doğulmuşam...

Könlümdən demişəm, deyirəm bunu!

Töhmət almamışam ömrüm uzun.

İndi bu böhtanlar mənə dar gəlir,

Saçlarım ağarır ömrüm gödəlir.

Qapımdan çəkilsin qara buludlar,

Mənim günəş adlı bir vicdanım var.

“Ürək” şeirində (Vurğun, 1986: 1/43) dostlarına könlükdən könlüə yol açmaq lazım gəldiyini, bunun üçün müqəddəs, ilahi bir məhəbbətlə və ülfətlə qapıların çalınmasını və bir də yaxşılıq etmənin lüzumunu deyir.

Dostlar! Qapıları döyək ülfətlə;

Könlükdən könlüə yol açmaq elçin.

Müqəddəs, ilahi bir məhəbbətlə

Bir də xeyirxahlıq qalacaq elçin!

Səməd Vurğun, Qazax Müəllimlər Seminariesində oxuyarkən və sonra Şıxlıda müəllimlik etdiyi aylarda vaxtaşırı olaraq yolu doğulduğu yer olan, hazırda Qazax qəzasında dairə mərkəzinə çevrilmiş Yuxarı Salahlı kəndindən düşürdü. Bu kəndin qarşısındakı təpədə yer tutan, rus qoşun hissələrinin 1920-ci ilin yayında bu yerə ayaq basarkən həlak etdikləri şəhidin məzarı olan təpənin yanından keçərkən gənc müəllim

onu xatırlamamış deyildi. Burada yatan şəhidin çox sevdiyi şair dostu Şərif Şikəstənin əqrabası Şıxlı Məhəmməd olduğunu, hətta onu buraya bilavasitə Şikəstənin dəfn etdiyini, üç il sonra da ailə və əqrabalarıyla gələrək onun qəbrinə başdaşı qoyub, dua oxuduqlarını da bilməmiş deyildi. Qəlb dostu Şərif Şikəstə bu məsələni ona danışmamış olmazdı. Digər yandan, "rus gələnlər il" şəhid düşmüş Şıxlı Məhəmməd onun ana tərəfdən ulu dədəsi Alisgəndər Mehdi oğlu ilə qardaş kimiymişlər və bu iki səmimi dostun məzarları yanaşı dururdu. Şəhid Şıxlı Məhəmməd Salahlıda qardaş bildiyi kişi ilə bir təpənin üstündə yanaşı yatdığı bir təsadüf deyildi (Alisgəndər Mehdi oğlu Molla Pənah Vaqifin soyuna mənsubdur və Səməd Vurğunun ana nənəsi Ayişə xanımın atasıdır). Yəni bu məsələ Səməd Vurğungilin bir ailə hekayəti idi. Amma nə edəsən ki, saxta qəhrəmanların meydanları, səhnələri doldurduğu bir dövərdə gerçək qəhrəmanlardan bəhs etmək mümkün deyildi. Amma Səməd Vurğun, "Mənim Səsim" şeirinin son bəndində şəhidləri anmağın, onlara təzim etmənin vacib olduğunu unutmur:

Dinləyin, ey şəhid olmuş qəhrəmanlar!
Müqəddəstir el yolunda axan qanlar.
Türbənizə nur dağıdır asimanlar,
Bu ilahi şeiriyyətə səs verirəm!

Səməd Vurğun, Allahın şəhidlər üçün söylədiyi "Onlara ölümlər deməyin, onlar diridir" sözünü xatırladaraq "Ey şəhid olmuş qəhrəmanlar! Xalq üçün, vətən üçün tökülən qanlar qutsaldır. Onun üçün göylər türbənizə nur saçmaqdadır. Bu ilahi sözə, bu ilahi şeirə mən də qatılıram" deyir.

Səməd Vurğun, dövlət terrorunun vacib olduğundan bəhs edilməyə başlandığı 1934-cü ildə yazdığı "Sabahın Türküsi" şeiriylə anlayan və düşünən beyinlərə; duyan, göynəyən könüllərə "Sabahın Türküsi"ylə mesajını bəyan etmişdir:

Ey səhər, ey Günəş, ey ulu qüvvət!
 Sən ey səfəqlərdə çimən təbiət!

Sonsuz üfüqlərə yol açan sənət!
 Ey bütün bəşərin sabahkı yolu!
 Yaşasın torpağın qəhrəman oğlu!

Sən ey bağçaların, bağların barı!
 Şairin ilhamı, sənətin yarı!
 Dünyanın əvvəlki, sonku ilqarı!
Açıq söyləmirəm sənətin adını,
 Bir də buludlara çırp qanadını!..

Salam gələcəyin böyük adına!
 Salam insanlığın etiqadına! (1934)

(Vurğun, 2005: I/171)

"Komsomol Poeması"nda "Məraqlı Bir Hadisə" başlığı altında ibrətamiz bir olay anladılır. Əlbəttə ki, Vurğun, bu olayı poemanın misra sayını artırmaq üçün yazmamışdır. Burada verilən mesaj çox açıqdır.

Kommunist gənclərdən Mirpaşa adlı biri məscidə köpək bağladığı, bunu öyrənən kənd sakinlərinin qızıqıb ortalığa vəlvələ saldığı, bu haqsızlığı vicdanın qəbul etməyəcəyini, Mirpaşanın tutduğu bu əməlin, bu əxlaqsızlığın Allaha qarşı bir xəyanət kimi qavranıldığı ortalıqda danışılmaqdadır. Heyrət içərisində qalan komsomolçular qapalı bir toplantı keçirirlər. Mirpaşa da toplantıdadır.

Heyrət içindədir komsomolçular,
 Deyirlər maraqlı bir hadisə var:
 Mirpaşa məscidə bağlamış köpək.
 Kəndlilər qızıqıb qeyzlənərək-
 Qarılar, qocalar qiyamət edir,
 Kəndin arasında danışığ gedir.
 Vicdan götürməyir bu haqsızlığı,
 İştə Mirpaşanın əxlaqsızlığı
 Dillərdə söylənir cinayət kimi,
 Söylənir Allaha xəyanət kimi.

Qapalı İclas (Kapalı Toplantı)

**Aparır iclası yoldaş Bəxtiyar –
Mənim dastanımın baş qəhrəmanı.
Onun gözlərində bir izzət var,
İştə, düşündürür hər bir insanı
Mənim dastanımın baş qəhrəmanı.**

Birinci Səs

- Mirpaşa doğrudan bir yaramazdır,
Elə bir alçağa ölüm də azdır!
Nə qədər komsomol olsa da, yenə
Gərək sataşmayaq Allah evinə! –
Dedikcə alışıb yanır gözləri,
Qabardıb döşünü verir irəli.

* * *

Bəxtiyar

- Əsrlər boyunca o əzan səsi,
İnsanın insanla mübarizəsi
Sizə əfsanələr kimi gəlməsin,
Göydən tökülməmiş nə Tanrı, nə din
Bəşər bu yolları keçəydi gərək,
Böyük addımlarla gəlir gələcək...
O məscid, o əzan ordaki insan,
Onların ən gizli sirrinə dalsan,
Hər biri vaxtında yeni bir xəbər,
Hər biri vaxtında canlı bir əsər...
Bəşər vicdanını bağlamış ona,
İnanmışdır onun haqq olduğuna.
İştə, o zamandan, o gündən bəri
Gəlib dolandıqca ömrün illəri.
Hər könül olmuşdur ibadət xana,
İşləmiş iliyə, qarışmış qana.

* * *

- Məncə bu üsyanda bəşər haqlıdır,
Bu haqda yeni bir dünya saqlıdır!..
Lakin mübarizə, inqilab, üsyan
A yoldaş Mirpaşa, deyildir asan!

* * *

İnsanın qəlbində əsrlər boyu

Özüne yer tutub, yurd salan duyğu
Əmrlə insanın çıxmaz canından
Bir də komsomolçu deyil xuliqan
Ki, onun ağlına nə gəlsə tutsun.
Ar olsun, doğrudan, sana ar olsun!

**Mirpaşa çatmışdı iki qaşını,
Sallamışdı yerə yekə başını...
Deyəsən, qaçmışdı rəngindəki qan,
Peşiman kimi ydi tutduqlarından...**

(Vurğun, 2005: III/20 vd.)

Vurğunun, “dastanımın baş qəhrəmanı” deyər tanıtdığı Bəxtiyarın sədrliyi ilə qapalı iclas keçirilir, məsələ gündəliyə çıxarılıb eninə-boyuna müzakirə edilir və bu hərəkətin böyük xəta olduğu, məscidə sayğısızlıq etmənin yanlışlığı fikri qəbul edilir. Mirpaşa “sənə ar olsun” sözləriylə qınanıb peşman edilir.

Səməd Vurğun, “inanç” və “mənafeyyat” xüsusunda qu-laclarda sırğa edilməli düşüncə və davranışı “Hürmüz və Əhri-mən” poemasında “zamanı və məkan”ı təsvir edərkən tövsiyə etmişdir.

Döndükdür dövrünün hökmü, sən öz simanı saf saxla!
Səadətdən, məhəbbətdən danışma hər bir alçaqla!
Bir "Allah" adlanan eşqi sən öz qəlbində axtarsan,
Özün öz hüsnünü tapsan - ölüb getsən də sən varsan!

(Vurğun, 1961: III/274)

* * *

3.6. Musiqi

Bir millətin dünya mədəniyyəti içərisindəki yerini təyin edən ən önəmli göstəricilərdən biri şübhəsiz ki, o millətin musiqi mədəniyyətinin səviyyəsidir. Bunun şüurun da olan Vurğun həm əsərlərində, həm də bütün sosial fəaliyyətlərində Azərbaycan musiqisinin dünya mədəniyyəti səhnəsində haqq etdiyi yeri alması üçün çox çalışmışdır.

Evdə axşamlar sazda el havalarını ifa edən, qədim aşıqlardan qoşmalar oxuyan atası Yusif ağa onun əslində ilk musiqi müəllimi olmuşdur. Səməd Vurğun sazda el havalarını gözəl ifa edəmiş. Bu xüsusu onun qardaşı Mehdiqan Vəkiyov da qeyd etmişdir. Seminariyada oxuduğu illərdə onun musiqi və nəğmə müəllimləri İstanbul Darülmüəllimin məzunu, 1919-cu ildə Qazağa gəlmiş Həsən Bəsrî və 1917-ci ildə Qoridə Zaqafqaziya Müəllimlər Seminariyasından məzun olmuş rus Lyapin olmuşdular (İsmayıl Umudluya isnadla). Səməd Vurğunun həmin illərdə Qazaxda mədəni toplantılarda bu yerlər üçün tamamilə yeni olan skripkada nömrələr ifa etdiyi onun barəsində xatirələrdə yer-yer qeyd olunmuşdur. Bütün bunlara isnadla Səməd Vurğunun yaxşı səviyyədə musiqi bilgisinə və zövqünə sahib olduğundan danışa bilərik.

Vurğun, özünün də ifadə etdiyi kimbi muğamata qarşı böyük sevgisi olmuşdur. O, Azərbaycan musiqisinin həm muğamat üzərində qurulduğunu, həm də muğamatın sadəcə Azərbaycan deyil, bütün Qafqaz və Şərq xalqlarının bədii zövqü olduğunu söyləmişdir. Bu mövzuda bir çıxışında belə deyir:

“Azərbaycan musiqisi muğamat üzərində qurulmuşdur. Muğamat təkcə Azərbaycanın yox, bütün Qafqaz və Şərq xalqlarının bədii zövqüdür. Biz fəxr edirik ki, bizim yarattığımız böyük musiqi məktəbi nəinki Azərbaycanda, hətta bir çox xarici ölkənin xalqları arasında böyük nüfuz kəsb etmişdir.” (Vurğun, 2005: V/88).

Vurğun, 1934-cü ildə “Şahsənəm” operasını sonuna qədər seyr edə bilməmişdir. Muğamatları izləməyə sonadək duruş gətirməyib. Fəqət “Köröglü” operasına baxışda sevinc və

bəxtiyarlıqdan göz yaşlarını saxlaya bilməyib. Azərbaycan musiqisinin yüksəltdiyi səviyyənin bəxtiyarlığı ilə göz yaşlarına boğulmuşdur. Bu halını belə anladır:

“Bir şey mənim yadımdan çıxmaz. 1934-cü ildə mən “Şahsənəm” operasından yarımçıq çıxdım. Axıra qədər baxa bilmədim. Hərçənd orada müəllif bəzi muğam hissələrindən istifadə etmişdir, lakin mən tamaşanı tərk etdim.

İkinci təsadüf: Mən ‘Köröglü’nün prasmotrunda şəxsən ağladım. Tamaşada bir yer vardı: Qırat gedən zaman çalınan musiqi adamı ağladır. Lakin mənim ağlamağım bədbinlik ağlaması deyil. Mən öz -özümə dedim ki, buradaki əsl həqiqi musiqidir.” (Vurğun, 2005: V/87vd.).

Vurğun, gənclərin Qərb musiqisinə meyl etməsi xüsusunda da etirazını ağır bir dillə bildirmişdir:

“Mən bilmirəm belə vəziyyət necə yaranmışdır ki, bizim gənclik, Avropa musiqisinə meyl edib özünün milli musiqisinə barmaqarası baxsın. Əgər doğrudan da belədirsə, mən buna xalq qarşısında xəyanət deyə bilərəm. Bu düzgün hərəkət deyil. Çünki yoldaşlar, Avropa Avropadır, Şərq Şərkdir, Azərbaycan da Azərbaycandır.” (Vurğun, 2005: V/89).

Vurğun, musiqi mövzusunda çox həssasdır. Bəlkə də bu səbəbdən musiqi məsələsində iddialı danışmaqdadır. Onun sadəcə bu paraqrafı oxunduqda musiqi mövzusunda yetkinliyi görülməkdədir.

“Axırncı məsələ muğamatın qəmginliyi məsələsidir. Mən etiraf edirəm ki, bizim muğamatda bədbinlik yoxdur. Axı niyə mən “Rast”a qulaq asanda ağlayım. Əksinə mən heç zaman bədbin olmaram. Əgər adamlar “Rast”dan bədbin olsa idilər, onda ya ruhdan düşərdilər, ya da gedib qayalarda yaşayardılar. “Rast”ın elə əzəmətli yerləri vardır ki, elə bil qarşıdan karvan keçir. Həyatı, təbiəti daha çox hiss edirsən.

Sonra az oxumaq məsələsi: konsertdə üç dəqiqə çalib-oxumaq muğamın qol-qanadın qırmaqdır. Üzeyir bəy deyir ki, “Rast”ın 7 qolu vardır. Onun hərəsini 1 dəqiqə, cəmi 7 dəqiqəyə oxumaq olar. Bu düzgün deyil. Çünki oxuyan gərək meydan sürsün, tələsməsin.” (Vurğun, 2005: V/90).

Səməd Vurğun, Üzeyir Hacıbəyov’un doğumunun 60-cı

ildönümündə ünlü Sovet musiqişünaslarının hüsurunda etdiyi çıxışında və ardından qələmə aldığı "Büyük Bəstəkar" adlı məqaləsində Azərbaycanın milli musiqi alətlərinin yasaqlanması fikrinə böyük təpki göstərmiş, "tar", "kamança" kimi musiqi alətlərini yasaqlayaq deyənləri "şərəfsizlik", "satqınlıq" və "xalq düşməni" kimi ifadələrlə ittham etmişdir. Bu mövzuda belə danışmış/yazmışdır:

"Onun (Üzeyir Bəyin), 1935-ci illərdə milli çalğı alətlərimizdən notlu bir orkestr yaratması, bu orkestr üçün yazdığı 1-ci və 2-ci simfoniya adlı əsərləri tarixi bir rol oynadı. "Rədd olsun tar və kamança!" deyən, Azərbaycan xalqını öz milli musiqi mədəniyyətindən məhrum etmək istəyən bir çox şərəfsiz və satqın xalq düşmənlərinin kütbaş nəzəriyyələrinə qarşı Üzeyir ilk dəfə milli musiqi alətlərimizin notlu orkestrini yaratdı. O, nəzəri və əməli olaraq, tar-kamança, tütək, yastı balaban, qoşa zurnalar vasitəsilə simfonik əsərlərin ifa olunmasını sübut etdi" (*Vurğun, 2002: V/181*).

3.7. Aşıq ədəbiyyatına heyranlığı

Türk millətinə xas çox funksional bir kultür dəyəri olan aşılıqlıq ənənəsi, eyni zamanda bu ənənənin (gələnek) daşıyıcıları aşılıqlar və aşılıq ədəbiyyatı hər zaman Səməd Vurğunun diqqət mərkəzində olmuşdur.

Aşıq sənətini yaxşı bilən və sevən Vurğun, qarşılaşdığı gənc aşılıqlara, aşılıqda vacib olan vəsfləri sıralayıb tövsiyə edərmiş:

Aşıqda sevda gərək olsun,
Aşıqda saz gərək olsun,
Aşıqda səs gərək olsun.
Aşıqda söz gərək olsun,
Aşıqda səliqə gərək olsun.

(*Qasəbova, 2014: 72*)

Getdiyi hər el, mahal və kənddə aşılıqlar məclisində əyləşmiş, onların sazıyla, sözüylə, əsərləriylə maraqlanmış, hətta onlarla şeirləşmiş, mahnılar qoşmuşdur. Millətin səsi, sözü, sazı olan aşılıqları, "Aşıq Qardaşıma" adlı şeirində saz çalmağa, söz söyləməyə çağırırmışdır.

Gəl qələm götürüb, qoşa saz tutaq,
Süsənlər, sünbüllər, güllər bizdədir;
Gecələr qoynuna ay qonaq gələn
Sonası çağırışan göllər bizdədir.

Nə xoşdur ellərin şirin avazı,
Güldü ölkəmizin çiçəkli yazı,
Şairin qələmi, aşığın sazı,
Bülbülü mat qoyan dillər bizdədir.

(*Vurğun, 2005: II/7*)

Vurğun, "Komsomol poeması"nda (*Vurğun, 1986: 2/80*) bir dəstə qaçağın başında bulunan Gəray Bəyin Aşıq Vəlini dağa gətirib yemək-içmək məclisi qurduğunu

anladır. Qızını istəməyə gələn Cəlalın da bu məclisdə bulunduğunu, aşığın sazı sinəsinə basıb çalıb-oxuduğunu vəsf edir:

Aşığın yoldaşı sazdır əzəldən;
O saz ki söz alır min bir gözəldən.
Onda nə ayrılık, nə də ki, qan var,
Hər zaman yaşayan bir həyəcan var.
Ocaqlar çatıldı, kabablar bişdi.
Məclisin ahəngi yenə dəyişdi.
Oturdu diz-dizə qaçaqlar bütün,
Çadırı doldurdu şərəblə bütün...

* * *

Aldı sinəsinə sazını Vəli
Simlərin üstündə gəzdikcə əli,
Görək nə dedi:

Ay ağalar, ay paşalar,
Dərd başımdan aşdı yenə,
Açıldı Tanrının gözü,
Səllər, sular daşdı yenə...
Dəyişdi şahların adı,
Dünya rahat oturmadı,
İnsan oğlu dinc durmadı,
Düz yolunu çaşdı yenə...

Sinəmə töksələr, barı,
Quzeydə saxlanan qarı;
Talan oldu elin varı,
Aralıq çaxnaşdı yenə.

* * *

Vurğun, əsərində dövrün hakimiyyəti ilə savaş halında olan qaçaqlara dağın başında məclis qurdurub, aşiq gətirdərək dövrün panoramını aşığın diliylə vəsf etmişdir.

Sinəmə töksələr, barı,
Quzeydə saxlanan qarı;
Talan oldu elin varı,
Aralıq çaxnaşdı yenə...

* * *

Azərbaycanın diliylə ölkəsinin məziyyətlərini anlatdığı şeirində də ölkənin bağrında "sədəfli sazların" dil açdığını xatırlatmaqdadır:

Dil açmışdır bu sədəfli sazlarım,
Mahnı qoşur gözəl-göyçək qızlarım,
Göllərimdə alaboğaz qazlarım
Durnaların düz qatarı məndədir.

(Vurğun, 2005: II/19)

Vurğun özü şəxsən aşıqlarla maraqlanırmış. Onların toplanmalarına, proqramlarına qatılmış, əsərlərinin yayımlanmasında yardımçı olmuşdur.

Aşiq Mikayıl Azaflı ilə 29 iyul 1987-ci ildə Qazaxın İkinci Şıxlı kəndində mehmandarım Prof. Dr. Əzizə Cəfərzadə ilə birlikdə görüşərkən özündən bir xatirəsinə dinləyib yazıya almışdım.

1941-ci ilin may ayında, İkinci Dünya Savaşı başlanma ərəfəsində Aşiq Məzahir Daşqın Borsunlu, Səməd Vurğunun dərnəklərinə gələcəyini Mikayıl Azaflıya xəbər verir. Azaflı, böyük şair Səməd Vurğunla görüşəcəklərinə çox sevinir.

Muhitin aşıqları, şairləri Gəncə Aşıqlar Dərnəyində toplanırlar. Səməd Vurğun hər kəslə görüşdükdən sonra üzünü gənc Mikayıla tutur:

"Aya sən nəçisən? Sen dəmi şairsən?" deyir.

Mikayıl Azaflı utana-sızıla cavab verir:

"Səməd müəllim, sən demişkən az-az uydururam yeri gələndə."

Bir neçə şeirini oxuyur. Səməd Vurğun bəyənir və bəzi tövsiyələrini verir. Ardından soruşur:

"Aya, ləhcənən görürəm sən Qazax adamına bənziyirsən. Səsin varsa, get aşiq ol. Aşiq Mirzə Bayramov mənim dosdumdur. Kağız verim, Mirzənin yanına get onunla çalış."

Azaflı, illər sonra adı keçən aşığın şagirdi olur.

(Kafkasyalı, 1996: 26 vd.).

* * *

Səməd Vurğun, 1955-ci ildə dincəlmək üçün getdiyi Kəlbəcərdə Aşıq Şəmşir ilə tanış olmuş və orada qaldığı müddətdə dəfələrlə onunla bir arada olmuş; onun sazını, səsinə, sözünü dinləmişdir. Vurğun, qısa vaxtda onun qabiliyyətini və sənətini bəyənmiş, Aşıq Şəmşirin şeir toplusunu Bakıda yayımlatmışdır. Onun bütün Azərbaycanda tanınmasında və məşhurlaşmasında Səməd Vurğun ilə bu görüşünün böyük rolu olmuşdur. (İsayeva, 2012; 40,252).

Səməd Vurğun - Aşıq Şəmşir deyişməsinin ilk iki bəndi belədir:

Səməd Vurğun:

Aşıq Şəmşir, Dəlidağdan keçəndə
Kəklikli daşlardan xəbər al məni.
Ceyran bulağından qızlar içəndə
Saz tutub, söz qoşub, yada sal məni.

Aşıq Şəmşir:

Qoşqarla yanaşı duran başın var,
Bizim el tanıyır uca dağ səni.
Yanır yolumuzda sənət çırağın,
Bilirik şeirdə bir mayak səni.

* * *

Aşıqlıq gələcəyinin xalqın dil, ədəbiyyat, tarix, musiqi bilgilərini artırdığını; milli xislətlərini, həmasət, şücaət duyğularını yaşarı tutduğunu, eyni zamanda milli kimliyini qoruduğunu yaxşı bilən Vurğun, "Azərbaycan balası" adlı şeirində gənclərin ruh yüksəkliyini təsbit edərkən onların bu gələcəkdən çox dərəcədə faydalanmasını istəmişdir:

Aşıqlar saz tutub söz açan zaman
Dastanlar eşitdin qoç Koroğludan;
Sıçrayıb Qır atın belinə qalxdın,
Sə kimi kükrəyib, su kimi axdın,
Misri qılıncını çaldın dörd yana,
Düşməyə gəl dedin mərd-mərdana.

* * *

Şöhrətin olmuşdur dillərdə dastan,
Hünərlə yaradır şöhrəti insan.

* * *

Adınla fəxr edir şeirlə sənət.
Ölməz qəhrəmanlıq, ölməz məhəbbət!
Səndən aşıqlar da deyib coşurlar,
Adına indidən dastan qoşurlar.

(Vurğun, 2005: II/74 vd.)

* * *

...Qazax şəhər sakinlərindən saz çalmağı bilən, aşıqları sevən Məhəmmədəli kişinin Ədalət adındakı oğlu hələ beş yaşındaykən saz çalmağa başlayır. Atasını onu Aşıq Hüseyn Sarıyevə çıraqla verir. Az vaxtda bir neçə saz havası və mahnı öyrənir. Qazaxda Vurğunun gəlişi üçün hazırlanan bir məclisə Aşıq Hüseyn, Ədaləti də yanına alıb aparır. Uşağı Vurğuna təqdim edir. Balaca Ədalət Vurğunun hüzurunda "Paşaköçdü" havasını çalır. Vurğun çox bəyənir. O gündən sonra Qazağa hər gəlişində Ədaləti qaldığı yerə çağırır, onu dinləyir. Gətirdiyi hədiyyələri ona verir. Vurğun bir gəlişində onu Bakıya aparmaq, məktəbə qoymaq üçün atasından icazə istəyir. İlk uşağı olduğu üçün vermək istəmir. Atasına və ustası Aşıq Hüseynə uşağın çox qabiliyyətli olduğunu, gələcək vəd etdiyini, ona yaxşı baxmalarını tapşırır. Bu maraq və diqqət Ədalət Nəsimova on bir yaşında ikən Kremlə sazıyla səhnəyə çıxmasını təmin edir.

Sadəcə bu üç nümunə özü də Vurğunun Türk aşıq sənətinə verdiyi önəmi və marağını göstərməyə yetərlidir (Qasəbova, 2009: s 375 vd.).

3.8. Nazim Hikmət və Səməd Vurğun

Səməd Vurğun, qardaş Türk dillərimizin böyük xalq şairi, dillərimiz yaşadığıca ölümsüz yaşayacaq!..
- Nazim Hikmət -

Nazim də ucaltsın haqqın səsinə
Dəmir pəncərəli zindan içindən!

Səməd Vurğun

Etibarlı qaynaqlara görə, Nazim Hikmət Azərbaycana doqquz dəfə gəlmişdir.⁹ Amma burası da var ki, o, Bakıya gedişlərinin heç birində Səməd Vurğunla görüşməmişdir. Səməd Vurğunun Nazimlə görüşləri Moskvada və Bolqarıstanda olmuşdur.

Nazim Hikmətin Bakıyla ilk tanışlığı 1922-ci ilin baharında Moskvaya təhsilə gedərkən olmuşdur. Tiflisdən başlayan on bir günlük Moskva yolculuğu sırasında, Bakıdan keçərkən beş-altı saat qalır. Nazimin Bolşevik İxtilalı üçün yazdığı "İnqilabın Beşinci Sənəsinə" adlı şeiri həmin il Azərbaycanda "Qızıl Şərq" dərgisində yayımlanmışdır.

Nazim Hikmət Bakıya ikinci dəfə arvadı Nüzhet Xanımın səhhətindəki rahatsızlıq səbəbiylə 1923-cü ildə gəlmişdir. Onu müalicə üçün Bakıdan İstanbula göndərərək özü Moskvaya geri dönmüşdür. Eyni ildə Azərbaycan mətbuatında onun "28 aprel" və "On beşlər" adlı şeirləri yayımlanmışdır.

Azərbaycan ədəbiyyatında ildən-ilə daha çoxmaraq göstərilən Nazim Hikmət üçün 1927-ci ildə münəvver mənada

⁹1921, 1923, 1927, 1957, 1958-ci ilin oktyabr və dekabr, 1960 və 1962-ci illərin may və oktyabr tarixlərində doqquz dəfə Bakıda olmuşdur. (R. Təhməzovlu, Nazim Hikmətin Yaradıcılığında Şərq, Əli Nəşriyyat Evi, 2008, Bakı, s. 45 vd.) 1921 və 1923-cü illərdəki gəlişlərində Səməd Vurğun Qazax Mütəllimlər Seminariyasında oxuyurdu. 1927-ci ildə gələndə isə Vurğun Gəncədə mütəllimlik edirdi. Onun Nazimlə keçirilən görüşərə qatılmamasının başqa bir səbəbi də Nazim Hikmətin Bakıya *Qızıl Qələmlər* Cəmiyyəti tərəfindən dəvət edilməsidir. Vurğun, onlara qarşı olduğu kimi onların yayımladıkları yeknesəq proletar ədəbiyyatını da kəskin tənqid etmişdir. (Səməd Vurğun, Seçilmiş Əsərləri, 6 cildə, 6. C. 1972, Bakı; Aslan Salmansoy, Səməd Vurğun və Nazim Hikmət: Ədəbi və Əbədi Dostluq, AMEA Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutu, Elm və Təhsil, 2015, Bakı, s. 411.)

"Nazim Hikmət İli" olur. "Ustamızın Ölümü", "O Divar", "Günəşi İçənlərin Türküsü", "20-ci Əsrin Sərgüzeşti" kimi şeirləri yayımlanmışdır. Ardından "Maarif və Mədəniyyət" dərgisinin məsul katibi Süleyman Rüstəm tərəfindən 5 iyul 1927-ci ildə Bakıda təşkil olunan vəcəxlu sayda tanınmış şair və yazıçının qatıldığı Ədəbiyyat Gecəsinə dəvət edilmişdir.

Dörd gün sürən Moskva-Bakı yolculuğu sırasında məşhur "Neftə Doğru"¹⁰ şeirini yazmışdır.

NEFTƏ DOĞRU

*Düşünən beyni Moskvaysa ölkəmizin,
Təzə qan dağıdan qəlbidir Bakı!..*

Hərəkət

Çaldı birinci zəng:
Tələsənlərlə doldu stansiya.
Çaldı ikinci zəng
sarsıldı pəncərəsindən baxdığım vaqon.
İkinci zəng
son zəng,
son...

Aparmır məni bu

Qafqaz treni:

Kislovodskın mədən sularına;
Gedirəm neftin diyarına,
qafamda neftə heyran misraların yükü,
biletim Rostov üstündən "Moskva-Bakı"!..

...

Vaqonumuz bugün:

Müəzzəm quzu papaqlarının altında
yanıq taxta heykəllər kimi oturan,
incə barmaqlarıyla qara qaytan bığlarını buran

Qafqaz köylüləriylə dolu...

Yan gözlə pəncərədən dışarıya baxırlar
Ölmək istəyirləmiş kimi keçdiyimiz yolu.

¹⁰ Aslan Kavlak, Bakı'ye Gidiyorum Ay Balam, Yapı Kredi Yayınları, 2021, İstanbul, s. 39 vd.

Keçdik yanından ucsuz-bucaqsız neft vaqonlarının.
İçdik çamurlu sularını
Dağıstan stansiyalarının.

Sıcaq, sıcaq, sıcaq!
Qumun üfütündə ərimiş qurşun kimi Xəzər dənizi.
Sıcaq, sıcaq, sıcaq!
Bəyaz qığılcımlar yaxır gözlərimizi...

...
Gəldik...

Bizi neftə gətirən
bu uzun boylu tren
neft yaxaraq ürəyində
aşdı dörd aylıq yolu dörd gündə...

Gəldik...

Pırıl-pırıl yanan Bakının qarşısında mən
bir dağın dibindən
dağı seyr edər kimi heyranam.
Ulduzların altında
Təkbaşına
Gedər kimi heyranam.
İçimdə heç durmadan qoşmaq
Yüksək səslə qonuşmaq
hayqırmaq arzusu var.

Yağ qoxulu, qara gözlü *Bakılıyla*¹¹ öpüşüb
neftin toprağına üzüstə düşüb
ovuclayıb nefti
siyah şərabkimi içmək istəyəm.
1927, Moskva-Bakı yolu

Nazimin Bakıya gəlişi ədəbiyyatçılar arasında bayram havası yaradır. Coşqulu keçən "Ədəbiyyat Gecəsi" ertəsi gün təkrarlanır.

1928-ci ildə də Nazim Hikmətə və şeirlərinə göstərilən ilgi davam edər. İlk şeir kitabı olan *Günəşi İçənlərin Türküsü* həmin il Bakıda yayımlanır.

Nazim 1928-ci ilin iyulunda Türkiyəyə dönərkən Hopada tutuqlanır. Bu hadisə çətin və bir-birinin içinə qarışmış, dolaşmış bir hekayətin hörgüsü olur. Təqiblər, öyüd-nəsihətlər, məzəmmətlər, məhkumiyyətlər bir-birini əvəzləyir. On dörd ilə yaxın həbsdə olmaq üzrəyirmi üç il çəkənzülmədən yaxasını qurtara bilmir.

Nazimdən dörd yaş kiçik olan Səməd Vurğun, bu illərdə Qazax Müəllimlər Seminariyasını bitirdikdən (1924) sonra beş ilə yaxın Qazax kəndlərində, Gəncə və Quba şəhərlərində müəllimlik etmiş, indi isə Moskva Universitetinə oxumağa hazırlaşmaqdadır. 1929-cu ildə Moskva Universitetinin Ədəbiyyat Fakültəsinə daxil olur. O günə qədər Nazim Hikmətlə görüşüb görüşmədiyi bilinməməkdədir!.. Fəqət 1929-cu ildə yazdığı "Hərəkət"¹² adlı şeirini Nazim Hikmətə ithaf etməsindən onu tanıdığı anlaşıla bilər.

HƏRƏKƏT

Nazim Hikmətə

Hərəkət!
Hərəkət!
Bugün damarlarımı dolaşan
Buqan
Heçdədünənkinəbənzəmir, inan!

...

Bu hiss, həyəcan
qəlbimdəngəlmədi, fikrimdən doğdu:
hərəkət!
hərəkət!

¹¹ Bəzi qaynaqlarda "Bakılıyla" yerinə "işçilərlə" keçməkdədir (Bədixan Əhmədov, XX. Yüzlə Azərbaycan Ədəbiyyatı, Elm və Təhsil, 2015. Bakı, s. 200).

¹² Səməd Vurğun, Seçilmiş Əsərləri, Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, Bakı, 1986, s. 86 vd.

Bu gün varlığında dəmirdən möhkəm,
 Tükənməz qoca bir qüvvə var desəm,
 Çox da düşünməsin o afəti-can;
 Çünki hər insan,
 Yaşamaq istəyənhərdərdlik önü,
 hər çiçək, hər gül
 Azacıq sevmək üzrə yanarsa,
 bir an dayanmadan coşacaq qələm.
 Nədərd, nələm,
 nədə göz yaşları ənisim deyil.
 Anla! Bil!
 Bil ki göylərdə razı bəxti yar
 ruhumla çırpınan bir əməlim var:
 hərəkət!
 hərəkət!

...

* * *

Nazim Hikmət tutuqlanıb dəfələrlə sorğulandıqdan və məhkəmə salonlarından keçirildikdən sonra 28 il dörd ay cəzaya kəsilib Bursa Cəzaevinə salınır. Sovet mətbuatı uzun müddət buna səssiz qalır. Yalnız o vaxt səslərini çıxarırlar ki, dünya mətbuatı və ictimai qurumları "Nazim Özgürlük" kampanyası başladılar. Bundan sonra Sovet mətbuatı da səhifələrində Nazim Hikmətə yer vermişdir. Sovetlər Birliyi yazarları içərisində çox etibarlı yerə sahib olan və eyni zamanda Azərbaycan Yazıçılar İttifaqının sədri vəzifəsini daşıyan Səməd Vurğun 22 Sovet şair və yazıçısı ilə bir bəyanat hazırlayıb Bakıda çıxan "Ədəbiyyat Qəzeti"nin 26 aprel 1950-ci il tarixli sayında dərc etdirir. Bəyanatda Sovetlər Birliyi şair və yazıçıları Ankara/Şəmsəddin Günaltay hökumətindən Nazim Hikmətin dərhal sərbəst buraxılmasını istərlər.

Bəyanatı imzalayan şair və yazıçılar bunlardır:

N. Aseyev, M. Bajan, E. Bukov, A. Ventslova, Səməd Vurğun, N. Qribaşev, İ. Grişavili, Tursunzadə, M. İsa-kovski, S. Kirsanov, Yakub Kolas, A. Prokofyev, M. Rılski,

K. Simonov, A. Sofronov, Yan Sudrabkaln, A. Surkov, M. Tank, A. Tvardovski, N. Tixonov, P. Tıçina, S. Şipaçev.

Bəyanatın yayımlanmasının üzərindən iki həftə keçmədən 7 May 1950-ci il günü "Kommunist" qəzetində Səməd Vurğunun 75 dördlükəndən ibarət "Leninin Kitabı" mənzuməsi dərc olunur. Mənzumənin yetmiş birinci dördlüyündə Nazimi xatırladır:

Nazimdə ucaltsın haqqın səsinə
 Dəmir pəncərəli zindan içindən!
 Qatsın nəfəsimə öz nəfəsini
 Qavalas¹³ Romadan, Siyao¹⁴ Çindən.¹⁵

Nazim Hikmətin Bakıya sonrakı gəlişləri Səməd Vurğunun ölümündən sonraya təsadüf etməkdədir. Həyat yolları bir-birinə çox bənzəyən Türk Dünyasının bu iki böyük övladının görüşüb şəxsən tanış olmaları və dostlaşmaları Moskvada gerçəkləşir.

Səməd Vurğun iyul 1951-də Nazim Hikmətin Sovetlər Birliyinə gəldiyini öyrənər-öyrənməz Moskvaya yollanar.

Sentyabr 1951-də Bolqarıstanda keçiriləcək Bolqar – Sovet xalqlarının Dostluq və Mədəniyyət aylığına qatılmaq üçün Moskvaya gələn Səməd Vurğunə proqrama dəvətli olan Nazim Hikmətlə burada görüşmüş və Bolqarıstana birlikdə yola çıxmışlar.¹⁶

Nazim Hikmət, Moskvadakı görüşdə və Bolqarıstan səfərində Vurğunə şəxsən tanıyıb bilir və eserləriylə yaxından tanış olur. Hətta onun bəzi şeirlərini əzbərlər.¹⁷

¹³ Kavalas: İtalyan şairi.

¹⁴ Siyao: Emi Siao (1896-1983) Çinli şair.

¹⁵ Səməd Vurğun, Seçilmiş Əsərləri, Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, Bakı, 1986, s. 259.

¹⁶ Aslan Salmansoy, Səməd Vurğun və Nazim Hikmət: Ədəbi və Əbədi Dostluq, AMEA Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutu, Elm və Təhsil, 2015, Bakı, s. 411 və b.

¹⁷ Kamal Talıbzadə, Seçilmiş Əsərləri (Sənətkarın Şəxsiyyəti, Səməd

Bolqarıstandan döndükdən dərhal sonra, 9 oktyabr 1951-ci ildə Moskvada Mərkəzi Yazıçılar Evində Nazim Hikmətlə keçirilən görüş proqramında onun "mübariz şeirinin, Türk ədəbiyyatının inkişafında önəmli rol oynaması haqqında Azərbaycan toplumu adından görkəmli şair Səməd Vurğunun çıxış etdiyi barədə məlumat verilməsi"¹⁸ də Nazim Hikmət ilə Səməd Vurğun görüşməsinin önəmli bir detallıdır.

Anar Vurğunla Nazimin 1952-ci ilin başlarında gerçəkləşən bir görüşünü belə təsvir edir: Nazim Hikmət "Moskva" restoranında yemək yeyərkən qarsonlar onun masasına birdən məzələr, içkilər daşıyırlar. Şef-qarson şair Səməd Vurğunun ikramı olduğunu söyləyir. Çox keçmədən Səməd Vurğun görünür. Türk Dünyasının iki zirvə şəxsiyyəti qucaqlaşır.¹⁹

Prof. Dr. Əkbər Babayev də kitabında onların başqa bir görüşündən bəhs edir. Babayev belə yazır: "Bir gün mənim də bulunduğum bir yerdə Nazim Hikmət, "Məşğələ" adlı şeirini Azərbaycanlı şair Səməd Vurğuna oxuyurdu.

Öküzlərimin buynuzlarında ağarırkən ortalıq
torpağı sürürəm səbirli bir qürurla.
çılpaq ayaqlarımda torpak nəmli və ilıq.

Hər axşam mütləqə müsafirim var
qapım bütün türkülərə
alabildiği qədər açıq.
Gecə vaxtı suya diz boyu girib
Çəkirəm dənizdən torları:
ulduzlarla balıqlar qarmaqarışıq.
Məndən sorulmalı oldu
dünyanın halı artıq:
İnsan və torpaq,

Vurğun), Elm, 2015, Bakı, s. 270.

¹⁸ "А. Бабаев, Назим Хикмет. Жизнь и творчество. М. Наука, 1975. 'Литературная газета', Москва, 1951, 11 октябрь"dan nəqlən; Aslan Salmansoy, Səməd Vurğun və Nazim Hikmət: Ədəbi və Əbədi Dostluq, AMEA Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutu, Elm və Təhsil, 2015, Bakı, s. 414.

¹⁹ Anar, Nəzəm Hikmet Kerem Gibi, Bengü Yayınları, Ankara, 2009, s. 69.

qaranlıq və aydınlıq.
Anladınmı işim başından aşqın,
Məni söhbətə tutma, gülüm,
mən sənə aşiq olmaqla məşğulam.

Nazim Hikmət şeiri oxuyub bitirdikdə Səməd Vurğun ondan / Gecə vaxtı suya diz boyu girib

Çəkirəm dənizdən torları: ulduzlarla balıqlar qarmaqarışıq" misralarını bir dəfə də oxumasını istədi. Sonra yalnız qaldıqda, Nazim Hikmətmənə:

"- Nə qəribədir, dedi. Şeirdə hər şeydən çox bu misralar xoşuna gəldi. Halbuki şeirin ən zəif yerlərində onlar. Hər kəs yazabilir belə şeyləri. İstə bütün ömrüm boyu qorxdığım şey budur. Şeirin, bu kimi göz alıcı şeylərə baş vurulmadan təsirli olması gərəkdir. Gözəl bir qadın qıçında incə, şəffaf bir neylon coraba bənzədilə bilər bu. Corab baldırın gözəlliyini qabartmalı, fəqət özü görünməməlidir. Az öncə Səməd corabı gördü; demək yanıdım haralardasa."²⁰

Bütün bu olaylar iki böyük şairin çoxdəfə görüşdüklerini göstərməkdədir.

Nazim Hikmətin "Günəşi İçənlərin Türküsü" adlı kitabının yayımlanmasının üzərindən 24 il keçdikdən sonra "Seçilmiş Əsərləri" adlı 64 şeirinin yer aldığı və 1952-ci ildə Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı yayınları arasında çıxan ikinci şeir kitabının redaktoru Səməd Vurğun olmuşdur.

Nazim Hikmət 12 may 1956-cı il Səməd Vurğunun 50-ci yaş günündə teleqram göndərir:

*Bakı, Xaqani 25 Yazıçılar İttifaqı
Səməd Vurğuna*

²⁰ Ekber Babayev, Nəzəm Hikmet, Yaşamı və Yayımları, İnkılâp Yayınevi, 2002, İstanbul, s. 128 vd.

“Əzizim Səməd! Sən xalqının elə bir sevgisini qazanmışsan ki, bütün şairlər həmişə bu cür sevgiyə layiq olmaq arzusunda olmuşlar. Sənə və hər birimizə Sənin 100 illiyini bayram etməyi arzulayıram. Sənin ecəzkar və müdrik şeirlərini oxuyuram və özümü Sənin yanında hiss edirəm. Səni qucaqlayıram. Qardaşın Nazim Hikmət. Moskva”²¹

Əfsuslar olsun ki, yaxalandığı xəstəlikdən qurtula bilməyən Vurğunun iki ay bir həftə sonra ölüm xəbərini alır. Çox üzülür. Rahatsız olduğu üçün cənəzə mərasiminə gedə bilmir. Telegram göndərir.²²

Səməd Vurğun – qardaş dillərimizin böyük Xalq şairi – dillərimiz yaşadığıca əbədi yaşayacaqdır. Səməd Vurğun poeziyamızın nəhəng planetidir. Bu planetin günəşi, ulduzları sönməzdir

*Nazim Hikmət,
Türk şairi, yazıçısı*

1957-ci il Nazim Hikmətin adının və sənətinin zirvəyə çıxdığı və orada qərar tutub qaldığı ildir. Moskvaya gələn altı il olmasına rəğmən, Nazim çox arzu etdiyi Bakıya gedə bilməmişdi. 14 oktyabr 1957-ci il tarixdə Bakıya yollanır. Böyük bir törənlə qarşılanır. İlk olaraq təziyə üçün Səməd Vurğunun evinə varır. Şeirlərini oxuyur. Oxuduğu şeirləri lentə alırlar. Ayrıca Vurğun üçün bir şeir yazır.

SƏMƏD VURĞUN'A²³

*Nəhayət şəhərinə gələ bildim,
amma gec gəldim, Səməd,
görüşə bilmədik,
bir ölüm boyu gec qaldım.
Lent səsinə
Dinləmək istəmədim, Səməd.
Ölülərin, büsbütün ölmədən,
Rəsmlərinə baxa bilmirəm.*

*Amma, gün gələcək
Səni də səndən büsbütün ayıracağam, Səməd.
Saygılı xatirələr dünyasına girəcəksən.*

*Qəbrinə çiçək dəqoya biləcəyəm
gözüm yaşarmadan.*

*Sonra, gün gələcək
Sənin başına gələn iş
Mənim də başıma gələcək, Səməd.*

Nazim 19 oktyabr 1957-ci il tarixdə Vurğunun məzarını ziyarət edib çəlgəng qoyur. Ertəsi gün “Kommunist” qəzetində Bəxtiyar Vahabzadənin Nazim Hikmətə ithaf etdiyi “İlk Kitabın” adlı şeiri yayımlanır.²⁴

18 oktyabr 1957 günü Bakı Dövlət Universitetində hazırlanan proqramda dövlət rəsmiləri və universitet rəhbərlərinin çıxışlarından və tələbələrini təmsilçilərinin şeir oxumalarından sonra kürsüyə gələn Nazim Hikmət sözünə belə başlayır:

²¹Aşlan Salmansoy, Səməd Vurğun və Nazim Hikmət: Ədəbi və Əbədi Dostluq, AMEA Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutu, Elm və Təhsil, 2015, Bakı, s. 416.

²²Səməd Vurğun (Səməd Yusif oğlu Vəkilov) Bibliografiya, (Ön Sözlər: Nizami Cəfərov), Azərbaycan Milli Kitabxanası, 2016, Bakı, s. 34.

²³Aslan Kavlak, Bakı'ya Gidiyorum Ay Balam, Yapı Kredi Yayınları, 2021, İstanbul, s. 258.

²⁴Aslan Kavlak, Bakı'ya Gidiyorum Ay Balam, Yapı Kredi Yayınları, 2021, İstanbul, s. 261.

Yoldaşlar!..

Sizinlə söhbətə başlamazdan öncə, buradakı əziz toplan-tıdan bir ricam var. Yalnız Azərbaycanın deyil, yalnız So-vetlər Birliyinin deyil, dünyanın böyük şairlərindən biri olan Səməd Vurğunun əziz xatirəsini yad etmək üçün bir dəqiqəlik sükut edək... (Səssizlik)

Yoldaşlar!..

(Sayğı duruşunun ardınca sözlərinə davam edir.)

Bu yoldan 30 il öncə də keçib getdim...

...

Yenə belə ağır, yenə belə ərimiş qurğuşun kimiydi Xəzər. Amma Neft Daşlarında, suların dibinə əkdiyimiz neft ağac-ları yoxdu. Sumqayıt deyilən cansıxıcı bir yer vardı. Qup-quru torpaq. Amma zavodlu, bağlı-baxcalı, yüz min əhalisi olan Sumqayıt şəhəri yoxdu. Azərbaycan şairi vardı yenə. Amma Səmədinkilər²⁵ yoxdu. Ay vardı yenə. Amma tək başınaydı. Kiçik qardaşı yoxdu.

Bu yoldan 30 il öncə də keçib getmişəm... (Alqışlar)

Bu müqəddəs, bu qutsal evinizə, universitetinizə çağır-dığınız üçün təşəkkür edirəm. Məni dünyanın ən bəxtiyar insanlarından biri etdiniz. Və mən indi, burada düşünürəm. Balkə mən görə bilmədim, amma oğlum görəcək.

İstanbulda da bizim universitetlərin belə salonları olacaq. Necə olsal oraya da Azərbaycandan bir şair gələcək. Məsələn, indi bu gənc şair, bu qızıcıqaz gələcək. Burada şeir oxudu. O gələcək. Və necə olsa orada da, o salon da, artıq Türkiyə Sosialist Universitetinin salonu olacaq. Salonda bizim Cümhurbaşkanımız oturacaq. Və Azərbaycan şairi gələcək və siz məni necə qarşıladınızsa, onlar da onu elə qarşılayacaqlar. O şairdən bir istəyim var. O sabah İstan-bula gedib də, bizim Sosialist İstanbul Universitetində şeir oxuyacaq Azərbaycan şairindən bir ricam var. Oraya getdiyi zaman, mənim İstanbullu gənclərimə desin ki, "bizə də sən

Nazim gəldi. Biz onu qardaş kimi bağrımıza basdıq. Və biz ona çox şey öyrətdik. Nə öyrəndisə bu dünyada, çoxunu bizdən öyrəndi. Yenə sizə kömək göstərməyə gəldik..." Bunu söyləməyi unutmasın və məndən salam söyləsin. Çünki mən bəlkə məmləkətimə qovuşa bilmədim. Ama o məmləkətimi görürəm...

(Uzun sürən alqışlar)²⁶

Bir ay Azərbaycanda qalan Nazim Hikmət ilyarım öncə həyata gözlərini yuman Səməd Vurğunun doğulduğu diyara yollanmış, Qazax şəhərini, onun bir zaman müəllimlik etdiyi Gəncəni və Göygözü ziyarət etmişdir. Ziyarət təəssüratlarını "Azərbaycan Mədəniyyəti Haqqında Düşüncələr" adlı məqaləsində bu şəkildə ifadə etmişdir:

İzin verin, Azərbaycanda gördüklərimə isnad edərək düşüncəmi söyləyim: Sovetlər Birliyinin şairi əgər gerçək şairdirsə ölmür. Sovet ittifaqının hər bir cümhuriyyətində, xalqın xatirəsində, hafizəsində yalnız qədim klassik şairlər deyil, eyni zamanda Sovet ədəbiyyatı dövrünün şairləri də yaşamaqdadır. Azərbaycanda, belə bir ədəbiyyətə qovuşan ilk şair Azərbaycanlı kommunist şair Səməd Vurğundur. Mənə elə gəlir ki, Azərbaycanda Səməd Vurğunun adını eşit-məmiş, Səmədin şeirini oxumamış, onun şeirlərini dinlə-məmiş bir insan bulmaq mümkün deyil. İndi Səməd necə də bəxtiyardır.²⁷

Nazim Hikmət "Xalqın Malı Olan Sənət" adlı məqalə-sində də Səməd Vurğunla ilgili bunları təsbit edir:

Mən burada haraya getdimsə Səmədə rastladım. Hər şəhərdə, hər kənddə, hər məktəbdə, hər klubda, neft sahə-lərində, pambıq tarlalarında, hər yerdə, hər evdə Səməd ilə göz-gözü gəldim. Hər süfrədə qədəhimi onun qədəhi ilə toq-quşdurdum. Hər narı, hər üzüm salxımını Səməd ilə bölüş-düm. Azərbaycan xalqı ilə görüşlərimdə Süleyman Rüstəm,

²⁶Dursun Özden, Galina'nın Nəzəm'i, Bilinmeyen Yönleriyle, Kaynak Yayınları, 2007, İstanbul, s. 76 vd.

²⁷Anar, Nəzim Hikmət Kerem Gibi, Bengü Yayınları, Ankara, 2009, s. 278.

²⁵Səmədinkilər yoxdu: Səməd Vurğunun şeirləri yoxdu.

*Mehdi Hüseyn və Rəsul Rza ilə birlikdə, onların yanında Səməd də mənə bu ağıllı, həm də çox ağıllı, çox aydın, bir az da məsum gözləriylə gülümsədi.*²⁸

* * *

Sonuc olaraq deyilə bilər ki, bu iki zirvə şəxsiyyət biri Azərbaycanın, digəri isə Türkiyənin önəmli təmsilçisidir. Səməd Vurğun və Nazim Hikmət qarşılıqlı təsirlənmə içində olmuşlar. Öldürülməyə çalışılan Türk dilinin və milli kimliyinin can suyu olmuşlar. Bununla qalayıb bir-birlərindən ilham alıb verərək Türk şeir sənətini və şeir dünyasını zirvəyə çıxarmışlar.

* * *

Azərbaycan xalqının "vizit kartı" qəbul edilən Səməd Vurğunun müxtəlif millətlərin və dövlətlərin görkəmli və məşhur sənətkarları ilə dostluq etmişdir. Onun Tofiq Fikrət, Rza Tofiq, Namiq Kamal, Məhməd Emin Yurdaqlı və Əbdülməhəmməd Həmid kimi Türk şairlərini oxuyub sevdini bilirməklə, görüşə bildiyi və dostluq etdiyi yeganə şair Nazim Hikmət olmuşdur.²⁹

* * *

SONUC

Sovetlər Birliyi dövrü Azərbaycan ədəbiyyatının banilərindən olan Səməd Vurğun şair, yazarı, mütərcim və mütəfəkkir şəxsiyyətiylə Azərbaycan ədəbiyyatı tarixində önəmli bir yerə sahibdir.

Düşüncə dünyasının mərkəzinə Azərbaycanı alan Vurğunun uluslararası miqyasda düşünən bir fikir adamı olduğu üzə çıxır. O, Azərbaycan xalqının keçmişinin, milli qəhrəmanlıq tarixinin və dövrünün dramatik ruhunu təənnüm etmişdir.

Dövrün milli həssasiyətlərdən uzaq ədəbi əsər yazma tələbinə rəğmən o, xalqının özümlü xüsusiyyətlərini, milli məsələlərini və milli gözləntilərini açıq və ya üstüörtülü şəkildə əsərlərində işləməyi bacarmışdır. O, daima xalqın vicdan səsi olmuşdur.

Səməd Vurğun, can vermədən söylənməsi gərəkləri söyləməyi, anlatması gərəkləri anlatmağı, xatırlatması gərəkləri xatırlatmağı, unudulmaması gərəkləri canlı saxlamağı o zamanlar layiqincə etmişdir.

Onun ədəbi mirası, insani dəyərləri, xalqının keçmişiyə və gələcəyiylə, vətən-millət-dil sevgisiylə ilmək-ilmək toxunmuş, Azərbaycanın dağlarını, yaylaqlarını, dənizini, göllərini, bitkilərini, faunasını göstərən naxışlarla dolu, ahəng və bütönlük arz edən möhtəşəm bir Azərbaycan xalısı kimidir.

Səməd Vurğun, keçmiş gələcəyə daşımaq, yeni nəsilləri keçmişin ibrətamiz səhnələri ilə üzləşdirmək, bununla da eyni yanlışlara düşməmələri üçün Azərbaycan tarixinin dərs alınması gərəkləri parçalarını poema və ya dram şəklində qələmə almışdır. Bunun tipik nümunəsi Qarabağ Xanlığının işğal edilib Baş vəzir Molla Pənah Vəqifin edam edilməsi məsələsini mövzu aldığı "Vəqif" dramıdır.

İki qardaş xalqın bir gün əl-ələ verib, birlikdə olub, bir olacaqlarına inanən və həm fikrən, həm feilən Bakı – Təbriz yolunda addımlayan Vurğun, siyasi, ictimai, ədəbi və sənət fəaliyyətlərində ara vermədən Böyük Azərbaycan davasını aparanlardan biri olmuşdur.

²⁸ Anar, Nəzım Hikmət Kerem Gibi, Bəngü Yayınları, Ankara, 2009, s. 268.

²⁹ Aslan Salmanov, Səməd Vurğun və Nazim Hikmət: Ədəbi və Əbədi Dostluq. "Elm və təhsil", 2015, s. 410-418. . s.1.

Vurğun, Azərbaycan xalqının təməl dəyərlərini, dilini, mədəniyyətini hər vasiləylə mövzu alıb bunların önəmini, gərəyini anlatmış, bu dəyərlər sayəsində hürr və bağımsız yaşana biləcəyini anlatmışdır.

Səməd Vurğun, dilin önəmini böyük ölçüdə vurğulamaqla qalmamış, həm də Türk dilindən çox yaxşı səviyyədə istifadə etmişdir. Sadəcə sözlərinin gözəlliyi deyil, deyilişinin gözəlliyi də oxucularını və dinləyicilərini cəzb etməkdədir.

Yaşadığı dövrdə Türk dili və ədəbiyyatına göstərilən sayğısızlığa laqeyd qalmamış, ən yüksək pərdədən belələrini pisləmiş, qınamışdır.

Vurğun, insanların mənsub olduğu xalqı mütləqə sevməsinin vacibliyinə, digər xalqları sevmənin və anlamağın yolunu da öz xalqını sevməkdən keçdiyinə inanır.

Şair, vətəni ana, insanların da vətən övladları gözündə görərkən ikinci bir özgün bənzətməsini “kөнүл” və “can” təşbihi ilə edir. Könülün candan ayrılmasının mümkün olmadığını kimi vətən övladlarının da vətəndən ayrı düşünülə bilməyəcəyini poetik bir ifadə ilə ortaya qoyur.

Səməd Vurğun, yaşadığı toplumun milli və mənəvi atmosferində yaşayıb yaratdığı üçün zahirən ateist görünsə də, xalqın din və əxlaq dəyərlərinə önəm verir. Milli dəyərlərə olduğu qədər mənəvi dəyərlərə də bağlıdır. O, kamil bir insan olmaq üçün vacib olan vəsfləri elm, ədəb, irfan, məhəbbət, səadət, vətən və zəfər qavrayışlarında görür.

Azərbaycan Türklərinin özgün milli dəyərlərinin başında gələn aşiq-ozan, saz-söz gələniyə böyük hörmət göstərmiş və əsərlərində yer vermişdir.

Vurğunun ədəbi mirasında Qarabağ və onun sənət, mədəniyyət ocağı olmasının da önəmli yeri vardır.

Vurğun, Azərbaycan xalqının, özəlliklə gənclərin Avropa musiqisinə meyl etmələrini şiddətlə tənqid edib, milli musiqilərinə önəm vermələrini tövsiyə etmişdir.

Sağlığında olduğu kimi vəfatından sonra da Vurğuna sataşmalar davam etməkdədir. Prinsipləri və zehniyyəti bəlli olan insanların yoluna çox daş atılır. Atalarımız deməmişdir-

mi ki, hündür ağacların başı çox küləkli olar. Uca dağların başına qar yağar. Əslində ağı başında bir kimsə bu kimi düşüncəsizliyə getməz. Əlbəttə, şər ocaqlarının “zağarları” əksik olmaz.

Səməd Vurğunun yazdıqlarının və söylədiklərinin dəyərinə əvvəl, onu söyləyə bilmiş olmasının, yol göstərməsinin, hətta bələdçilik etməsinin və bu yolla millətin səsi, milli şair ola bilməsinin dəyəri həm bilinməli, həm bildirilməlidir.

Bu kitab, Səməd Vurğunun həm millətine söyləməyi bəşarmaqla özünü vəzifəli bildiyini, həm də onun ən gözəl sözləri söyləməsini bildirə bilmək üçündür.

Kaynakça

Adil Hikmet Bey (2012), *Asya'da Beş Türk*, Hazırlayan Yusuf Gedikli, Ötüken Yay., İstanbul.

ATTAR (Haşimzade), Aygün (2006), *İran'ın Etnik Yapısı (Yakın Dönem ve Günümüzde)*, Ankara.

SUMBATZÂDƏ, E. S. *Azərbaycan Tarihinin Oçerki* (1828-1917), Elm Nəşriyyatı, Bakı.

BAYIR, Emre (1999), "Fars Milliyetçiliğinin Gelişimi ve Güney Azerbaycan'da Millî Direniş Hareketi", *Avrasya Dosyası*, C. 5, S. 3, Ankara.

BLAGA, Refael (1997), *İran Halkları El Kitabı*, yyy.

Cenûbî Azərbaycan Yazıçılarının Ədəbi Məcmuası, *Azərbaycan Rûznâməsi'nin Nəşriyyəsi*, Tebriz.

Əkbərov, Zəhid və dğ. (1988), *Cənubi Azərbaycan Ədəbiyyatı Antologiyası III*, Elm Nəşriyyatı, Bakı.

ERSOY, Mehmet Âkif, Safahat, Hazırlayan: M. Ertuğrul Düzdağ, Timaş Yay., 1992, İstanbul.

HƏSƏNLİ, Cəmil (1998), *Güney Azərbaycan: Tehran-Bakı-Moskva Arasında (1939-1945)*, Diplomət Nəşriyyatı, Bakı.

HESENİ, Cəmil (1999), "Güney Azərbaycan: 1945 Yılıının Sonbaharı", *Türk Dünyası Araştırmaları*, S. 123, İstanbul.

HƏSƏNLİ, Cəmil (1999), *Soyuq Mühəribənin Başlandığı yer: Güney Azərbaycan 1945-1946*, Mütərcim Nəşriyyatı, Bakı.

HESENİ, Cemil (2002), "Güney Azərbaycan Millî Hərəkəti", *Türkler, Yeni Türkiye Yay.*, Ankara.

İBRAHİMOV, Mirzə (1985), *Nizami Gəncəvi, Azərbaycan Klassik Ədəbiyyatı Kitabxanası, Elm Nəşriyyatı*, IV. Cild, 1985, Bakı.

İSAYEVA, Səbinə (2012) *Aşıq Şəmşirin poetikası*, Elm və təhsil, Bakı.

KAFKASYALI, Ali (1996), *Mikâyıl Azaflı, Hayatı, Sanatı, Eserleri, Eser Ofset*, Erzurum.

KAFKASYALI, Ali (2002), *İran Türk Edebiyatı Antolojisi I-VI*, Atatürk Üniversitesi Yay., Erzurum.

KAFKASYALI, Ali (2009), *İran Türk Âşıkları ve Millî Kimlik*, Salkımsöğüt Yay., Erzurum.

KAFKASYALI, Ali (2009), *İran Türkleri Âşık Muhitleri*, Salkımsöğüt Yay., Erzurum.

KAFKASYALI, Ali (2010), *İran Türkleri*, Bilgeoğuz Yayınları, İstanbul.

KAFKASYALI, Ali (2011), *İran Coğrafyasında Türkler*, Bilgeoğuz Yayınları, 2011, İstanbul.

MÜCİRİ, Cefer (1985), *İkinci Dünya Mühəribəsi və Millî Azadlıq Hərəkəti Dövründə Edebiyyat (1941-1953)*, Azərbaycan Tarihinin Oçerki, Elm Nəşriyyatı, Bakı.

OKAY, M. Orhan (2015), *Anadolu'dan Hatıralarla Nurettin Topçu'nun Mektupları*, Cümle Yay., Ankara.

ORUCƏLİ, H. (1956), *Səməd Vurğun, Azərbaycan Uşaq və Gənclər Ədəbiyyatı Nəşriyyatı*, Bakı.

QARAYƏV, Yaşar (2005), *Səməd Vurğun, Seçilmiş Əsərləri -I, Şərq - Qərb*, Bakı.

QASIMOV, Cəlal (2015), *Azərbaycan Folklorşünasları, 1920-1950*, Elm Nəşriyyatı, Bakı.

QƏSƏBOVA, İlhamə (2009), *XX əsr Qazax Aşıqları və El Şairləri*, Nurlan Nəşriyyatı, Bakı.

QƏSƏBOVA, İlhamə (2014), *XX Əsr Qazax Aşiq Mühiti*, Doktora Tezi, Bakı.

RÜSTƏM, Süleyman (2005), *Seçilmiş Əsərləri, 1-3, Şərq - Qərb*, Bakı.

Sabir (2002), *Hophopnamə, Nəşrə Hazırlayan: Va0if Sultanlı, Turan Nəşrlər Evi*, Bakı.

SARAY, Mehmed (1988), "Türkler", *İslâm Ansiklopedisi XII-II*, MEB Yay., İstanbul.

SÜLEYMANOV, Mehman (1999), *Qafqaz İslam Ordusu və Azərbaycan, Hərbi Nəşriyyat*, Bakı.

TAĞIYEVA, Şövkət vd. (2000), *Güney Azərbaycan, Orxan Nəşriyyatı*, Bakı.

TALIBZADƏ, Kamal (1986), *Səməd Vurğun, Seçilmiş Əsərləri - I, Azərənər*, Bakı.

TOGAN, A. Zeki Velidi (1979), "Azerbaycan", *İslâm Ansiklopedi*, MEB Yay., İstanbul.

Tudə, Əli (1978), *Həyat Sınağı, Yazıçı Nəşriyyatı*, Bakı.

UMUDLU, İsmayıl (2016) *Vekiloğulları, Apostrof MMC Nəşriyyatı*, Bakı.

VAHABZADƏ, Bəxtiyar (1984), *Səməd Vurğun, Gənclik*, Bakı.

VƏKİLOV, Mehdişan (1986), *Ömür Dedikləri Bir Karvan*

Yolu, Yazıçı, Bakı.

VURĞUN, Səməd (1947), İstigbal Təranəsi, Azərnəşr, Bakı.

VURĞUN, Səməd (1960), Eserləri, Yeddi Cildə, Tərtib Edəni və Redaktru: O. Sarıvəlli, Azərbaycan SSR Elmlər Akademiyası Nəşriyyatı, Bakı.

VURĞUN, Səməd (1986), Seçilmiş Əsərləri (Tərtib Eden: Kamal Talibzadə) - 1-3, Azərnəşr, Bakı.

VURĞUN, Səməd (2005), Seçilmiş Əsərləri 1-5, Şərq - Qərb, Bakı.

VURĞUN, Səməd (2016), Seçilmiş Əsərləri (Şeirlər), Tərtib edən: A. Salmansoy, Şərq-Qərb, Bakı.

Anar (2019), Nəzım Hikmet Kerem Gibi, Bengü Yayınları, Ankara.

BABAYEV, Ekber (2002), Nəzım Hikmet, Yaşamı və Yapıtları, İnkılâp Yayınevi, İstanbul.

KAVLAK, Aslan (2021), Bakı'ya Gidiyorum Ay Balam, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

ÖZDEN, Dursun (2007), Galina'nın Nəzım'ı, Bilinmeyen Yönleriyle, Kaynak Yayınları, İstanbul.

ƏHMƏDOV, Bədirxan, XX. Yüzl Azərbaycan Ədəbiyyatı, Elm və Təhsil, 2015. Bakı.

SALMANOV, Aslan (2015), Səməd Vurğun İrsi Türk Xalqları Ədəbiyyatı Kontekstində, AMEA Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutu, "Ədəbi əlaqələr" toplusu X, Elm və Təhsil, Bakı.

SALMANSOY, Aslan (2015), Səməd Vurğun və Nəzım Hikmət: Ədəbi və Əbədi Dostluq, AMEA Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutu, Ədəbi əlaqələr, Türk xalqları ədəbiyyatı: mənşəyi, inkişaf mərhələləri və problemləri (Beynəlxalq Elmi Konfransın materialları), Elm və Təhsil, Bakı.

TALIBZADE Kemal (1978), Sənətkarın Şəxsiyyəti, Yazıçı, Bakı.

TALIBZADƏ, Kamal (2015), Seçilmiş Eserləri, Elm, Bakı.

TƏHMƏZOĞLU R. (2008), N. Hikmətin Yaradıcılığında Şərq, Əli Nəşriyyat Evi, Bakı.

VURĞUN, Səməd (Səməd Yusif oğlu Vəkilov) Biblioqrafiya, (Ön Söz: Nizami Cəfərov), Azərbaycan Milli Kitabxanası, 2016, Bakı.

БАБАЕВ А. (1975), Назым Хикмет. Жизнь и творчество. М.: Наука, "Литературная газета", 11 октябр 1951, Москва.

AZƏRBAYCAN*

Çox keçmişəm bu dağlardan,
Durna gözlü bulaqlardan;
Eşitmişəm uzaqlardan
Sakit axan arazları;
Sınamışam dostu, yarı...

El bilir ki, sən mənimsən,
Yurdum, yuvam, məskənimdən,
Anam, doğma vətənimdən!
Ayrılarımı könül candan?
Azərbaycan, Azərbaycan!

Mən bir uşaq, sən bir ana,
Odur ki, bağliyam sana:
Hankı səmtə, hankı yana
Hey uçsam da yuvam sənədən,
Elim, günüm, obam sənədən!

Fəqət səndən gen düşəndə,
Ayrılıq məndən düşəndə,
Saçlarıma dən düşəndə
Boğar aylar, illər məni,
Qınamasın ellər məni.

Dağlarının başı qardır,
Ağ örpəyin buludlardır.
Böyük bir keçmişin vardır;
Bilinməyir yaşın sənin,
Nələr çəkmiş başın sənin.

Düşdün uğursuz dillərə,
Nəhs aylara, nəhs illərə.
Nəsillərdən nəsillərə
Keçən bir şöhrətin vardır;
Oğlun, qızın bəxtiyardır...
Hey baxıram bu düzlərə,

Ala gözlü gündüzlərə;
Qara xallı ağ üzlərə
Könül istər şeir yazsa;
Gəncləşirəm yazsa-yaza...

Bir tərəfin bəhri-Xəzər,
Yaşılbaş sonalar gəzər;
Xəyalım dolanar gəzər
Gah Muğanı, gah Eldarı,
Mənzil uzaq, ömür yarı!

Sıra dağlar, gen dərələr,
Ürək açan mənzərələr...
Ceyran qaçar, cüyür mələr,
Nə çoxdur oylağın sənini!
Aranın, yaylağın sənini.

* Şeir əlyazması əsasında ilk variantda olduğu kimi verilmişdir.

Keç bu dağdan, bu arandan,
Astaradan, Lənkəranda.
Afrikadan, Hindistandan
Qonaq gəlir bizə quşlar,
Zülm əlindən qurtulmuşla

Bu yerlərdə limon sarı,
Əyir, salır budaqları;
Dağlarının dümağ qarı
Yaranmışdır qarlı qışdan,
Bir səngərdir yaranışdan.

Lənkəranın gülü rəng-rəng,
Yurdumuzun qızları tək.
Dəmlə çayı, tök ver görək,
Anamın dilbər gəlini!
Yadlara açma əlini.

Sarı sünbül bizim çörək,
Pambığımız çiçək-çiçək,
Hər üzündən bir şirə çək
Səhər-səhər acqarına,
Qüvvət olsun qollarına.

Min Qazaxda köhlən ata,
Yalmanına yata-yata,
At qan tərə bata-bata,
Göy yaylaqlar belinə qalx,
Kəpəz dağdan Göy gölə bax!..

Ey azad gün, azad insan,
Doyunca iç bu bahardan!
Bizim xalı-xalçalardan
Sər çinarlar kölgəsinə,
Alqış günəş ölkəsinə!

Könlüm keçir Qarabağdan,
Gah bu dağdan, gah o dağdan;
Axşam üstü qoy uzaqdan
Havalansın Xanın səsi,
Qarabağın şikəstəsi.

Gözəl Vətən! Mənan dərin,
Beşiyisən gözəllərin
Aşıq deyər sərin-sərin,
Sən günəşin qucağısan
Şeir, sənət ocağısan.

Ölməz könül, ölməz əsər
Nizamilər, Füzulilər!
Əlin qələm, sinən dəftər,
De gəlsin hər nəyin vardır,
Deyilən söz yadigardır.

Bir dön bizim Bakıya bax,
Sahilləri çıraq-çıraq,
Buruqları hayqıraraq
Nəre salır boz çöllərə,
İşıqlanır hər dağ, dərə.

Nazlandıqca sərin külək
Sahillərə sinə gərək,
Bizim Bakı – bizim ürək!
İşıqdadır qüvvət sözü,
Səhərlərin ülkər gözü.

Gözəl Vətən! O gün ki, sən
Al bayraqlı bir səhərdən
İlham aldın... yarandım mən.
Gülür torpaq, gülür insan
Qoca Şərqi qapısısan.

El bilir ki, sən mənimsən,
Yurdum, yuvam, məskənimdən,
Anam, doğma vətənimdən!
Ayrılırmı könül candan?
Azərbaycan, Azərbaycan!

SABAHIN TÜRKÜSÜ

Ey səhər, ey Günəş, ey ulu qüvvət!
Sən ey şafəqlərdə çimən təbiət!
Sonsuz üfüqlərə yol açan sənət!
Ey bütün bəşərin sabahkı yolu!
Yaşasın torpağın qəhrəman oğlu!

Sən ey bağçaların, bağların barı!
Şairin ilhamı, sənətin yarı!
Dünyanın əvvəlki, sonku ilqarı!
Açıq söyləmirəm sənənin adını,
Bir də buludlara çırp qanadını!..

Sən ey qaranlığa çöküb qarışan,
Günəşlə tutuşan, ayla yarısan,
Gah məndən inciyən, gah da barışan,
Yurdumun ayağı sayalı qızı!
Ağzı xeyir sözlü, həyalı qızı!

Siz ey çəmənlərdə gülən çiçəklər!
Bu sakit ahəngi pozan küləklər!
Ey təmiz duyğular, təmiz ürəklər!
Salam gələcəyin böyük adına!
Salam insanlığın etiqadına! (1934)

CAVANLARA XİTAB

Mənim düşkün könlüm sizdən eləyir
 Bu fərz olan təmənnanı, cavanlar.
 Unutmayın bəşər sizdən diləyir,
 Elm, ədəb, həm irfanı, cavanlar.
 Bəşər gülşəninin bülbülüsünüz,
 Şanlı firqəmizin sağ əlisiniz,
 Zalım əllilərin cəlladısınız,
 Dəvasızların dərmanı, cavanlar.
 Çarəsiz dərdlərə çarə etməyə,
 Quşu vurub həm imdadə yetməyə,
 Həyatı ağ, nə ki qarə etməyə
 Sərf ediniz hər zamanı, cavanlar.
 Yaşayarsa bəşər, yaşar sizinlə,
 Soğulmuş çeşmələr axar sizinlə,
 Zalımlar geridən baxar, sizinlə
 İnqilabın qəhrəmanı, cavanlar.
 Çünki tələb edir zavallı bəşər,
 Gərək keçə sizdən ona bir əsər.
 Yoxsa qan ağlayar yenə sərbəşər,
 Olmaz da dərдинə çarə, cavanlar.
 İstəsəniz, ölkəmiz, abad olar,
 Ellərin məbusları azad olar,
 Onda da Vurğunun könlü şad olar,
 Verər sizə can qurbanı, cavanlar. (1924)

TORPAĞIN TƏLƏBİ

Şairim! Qələmi götür də dinlə,
 Bir yeni dastan yaz öz əllərinlə!
 Dünyanın qoca bir şahidiyəm mən,
 Örtülü qız kimi qaçıb gizlənən,
 Dilsiz əsrləri yarıb keçmişəm,
 Günəşdən payımı mən də içmişəm.

* * *

Başım dəfələrlə düşdü qorxuya,
 Gözlərim getmədi şirin yuxuya.
 Döyüşlər səslənir qulaqlarımda...
 Mənim durna gözlü bulaqlarımda,
 Qanlı süngüsünü yudu çoxları.
 Başımın üstündə düşmənlər oxları,
 Fırlana-fırlana sançıldı yerə,
 Xələtlər payladım hər cahangirə.

* * *

Yaşıma dolduqca qanlara doydum,
 Hər daşın altında bir oğul qoydum.
 Ah... o qılıncları, o qalxanları
 Sənəmin üstündən axan qanları
 Nəsildən-nəsilə verdim yadigar
 Üstü zər yazılı bir keçmişim var!
 Üstümə hər gələnlər bac aldı keçdi.
 Yaşım döyüşlərdə qocaldı keçti
 Eşitsin nəslimiz məndə nələr var,
 Məndə həqiqətlər, əfsanələr var! (1935)

TƏBRİZ GÖZƏLINƏ

Şairin bloknotundan

Çox da fikir vermə danışıklara,
Bilirəm, ürəyin mənə bağlıdır...
Nədir o başına örtüyün qara?
Bizim ki, eşqimiz bir el nağlıdır...
Bilirəm, ən şirin rüyalarda sən
Deyirsən: "Sevgilim gəlirmi ola?"
Xəyalım əyilir, öpür əlindən;
Güllü yaylıqla çıxırsan yola...
Nədir bu həsrətin adı, ünvanı?
Baisin evində işıq yanmasın!
Ah, Araz, ah, Araz, vədimiz hanı?
Bir ürək ikiyə parçalanmasın!..
Ayırdı bir vurğu əzəldən bizi...
Pardı şahların qan rəngli tacı,
Sıxlaşan bir duman aldı Təbrizi;
Fələk bəxtimizə baxdı qıyqacı...
Anan vərəmlədi yoxsul yuvada,
Soyuq bir məzarı əlinlə qazdın;
Baban öküzlə öldü tarlada,
Bütün bir tarixi sinəyə yazdın...
Mən də bu yolları keçmişəm, sonam!
Mənim də ən dərdli bir keçmişim var.
Təbibsiz, davasız can verdi anam,
Yaslı köynəyini geyindi dağlar.
Demək ki, dərdimiz-sərimiz birdir,
Həyatın qızıdır məhəbbətimiz...
Gəl duraq diz-dizə, günləri bir-bir
Sayıb, hesablayaq yaşımızı biz.

Axşam sularının zümzüməsidir,
Mənim telli sazım, səninsə tarın;
Yazıq bir ananın hicran səsidir
Mənim zil "Şikəstə"m, sən "Qatar"ın.
Olub keçənlərə gəl qələm çəkək,
Dünən bu gün üçün bir yadigardır
Bilirəm, sevgilim, bilirəm gerçək,
Sizdə qış günüdür, bizdə bahardır...
Odur, bax o qıza, bax o gəlinə,
Baxdıqca qaynayır insanın qanı;
Azadlıq bayrağın alıb əlinə,
Günəş salamlayır Azərbaycanı.
Bir yeni rəng alır Mil də, Muğan da
Bu bayram günündə, bayram ilində.
Alim də, şair də, dağda çoban da
Deyir mahnısını ana dilində.
Gülür dodaqlarda yeni bir zəfər,
Zəfərdən-zəfərə qüvvət alalı.
Güdüür gözü kimi hər qızıl əsgər
Qanlı qazanılan bir istiqlalı.
Sevənlər az deyil bizim Vətəni,
Günəşə gözlərim açıq gedirəm.
Böyük bir ölkənin adından səni
Bu bayram gününə dəvət edirəm.
Gözlərin dolmasın!.. Dayan bir az da!
Qəlbin də, sevgin də, dərdin də haqdır...
Azadlıq bayrağı güllü bir yazda
Təbrizin üstündə parlayacaqdır!
O bayram gününə inanıram mən,
Araz yol verəcək üstündən bizə.
Pioner oğlunun tutub əlindən,
Qonaq gələcəyəm qoca Təbrizə! (1935)

ANAMIN DƏRDİ

Bəzən o insanı düşündükcə mən,
Titrədir canımı dağlar rüzgarı;
Köklü ağac kimi qopub yerimdən,
Uçuram bir dərin boşluğa sarı,
Titrədir canımı dağlar rüzgarı.

O gözəl xilqətin nəydi vərdişi? –
Beşik yırğalayıb, paltar yamamaq;
Onun belindəydi evin hər işi.
Anamı səslərdi günəşdən qabaq.
Beşik yırğalayıb, paltar yamamaq.

Atam yuxulardı tər tökə-tökə,
Günəş qurşağına qalxana kimi;
Onun qarşısında diz çökə-çökə
Anam çalışardı, bir ana kimi;
Günəş qurşağına qalxana kimi,

Sonra da dərinədən nəfəs alaraq,
Şikayət eylərdi öz talayindən;
Qızlıq günlərini yada salaraq
Həyata, hər şeyə küsərdi bəzən,
Şikayət eylərdi öz taleyindən;

Atam acıqlanıb döyəndə onu,
Durub boylanardı qara qul kimi;
Vaxtına çatmadı ömrünün sonu.
Qaranlıq üstündə qaraul kimi,
Durub boylanardı qara qul kimi.

Anamın gözləri baxtıdan qara...
Bəzən buludlara baxıb daldadı.
Dərdini söyləyib qarlı dağlara.
Qəlbini saz kimi tutub çaldadı.

* * *

Bir sabah anamın belində sənək,
Yolda gah üşüyüb, gah əsnəyərək,
Dönüb qayıdanda bulaq başından,
Yolda söz atmışdı ona bir cavan:
“Bir dayan, ay gedən, de haralısan?
De hansı, dağların tək maralısan?”
Anam bu səsdəki hissi-hörmətə,
Təmiz şairanə bir məhəbbətə
Cavab verməyərək evə tələsmiş,
Vücudu yel kimi titrəyib əsmiş.
Sonra da atamı tutaraq dilə,
Açmış əhvalatı o gülə-gülə.
“İnək göz etməsə, buğa sıçramaz”,
Dəyərək, anama vurulan qapaz
Qadının başını endirmiş yerə...
O məhkum insana tutulan dirə;
Özün görürsən ki, bir faciədir...
Anla ki sevgilim, qısqanclıq nədir?
O gündən qadının qəlbi qanadı,
Bir də açılmadı qolu-qanadı.
Qəfəsdə inləyən o yaralı quş
Açıq bilirdi ki təhqir olunmuş.

Odur ki, hər zaman ah çəkib ağlar,
 Ahını dinlərdi dinləyən dağlar...
 O gündən bəriyə bir gün görmədi;
 Onun cavan ömrü uzun sürmədi.
 Qadın bu dərd ilə içini yedi,
 Bir axşam varlığa əlvida dedi.
 Çökdü evimizə acı bir sükut,
 Güldü sağlara o ölü-tabut...
 O gündən dəyişdi atamın halı;
 Pozuldu onun da fikri, xəyalı,
 Arabir anamın yatdığı yere
 Baxıb ağlayırdı o birdən-birə
 Tutduğu işlərə peşiman kimi.
 Vaxtsız ayrılığa dözmədi qəlbi –
 Ağardı saqqalı, saçı qar oldu,
 Dərdi yetim qalmış uşaqlar oldu,
 Dərdini, fikrini dağıtmaq üçün
 Gedib qonşuları gəzərdi hər gün.
 Gəzdiyi – məhv olmuş səadət idi.
 Son təsəllisi də – ibadət idi.
 Ki, Tanrı əfv edə onun suçunu.
 O gündən gülmədi ömrü uzununu...
 Sevgilim! Anla ki, qısqancılıq nədir?
 Anla ki, doğrudan o, faciədir... (1933)

FÜZULİNİN DƏRDİ

Şəbi-hicran yanar canım.
 Tökər qan çeşmi-giryanım.
 Oyadar xəlqi əfqanım.
 Qara bəxtim oyanmazmı? *Füzuli*

Sən ey sevdalı sənətkar,
 Səşində min şikayət var.
 Duyanlar hər zaman ağlar,
 Desəm, bir böhtan olmazmı?

Sığındın təbi-valaya
 Vuruldun hüsni-Leylaya.
 Nahaqdan düşmə sevdaya,
 Gözün yaşlarla dolmazmı?

Xəyalə qərq olub hərdən,
 Zəhərləndin küləklərdən...
 O qansız, daş ürəklərdən
 Könül rəncidə qalmazmı?

Nə odlar görmüsən bilsən,
 Əzəldən aşiq oldun sən,
 Böyük ruhunla bir türksən,
 Muradın şəmi yanmazmı?

Füzuli, incidin yardan,
Gileyləndin saraylardan...
Keçirkən karvanın qardan,
Dedin üz döndərən yazmı?

Səninlə oynadı dövrən,
Doyunca öpmədin yardan,
Əsən sevdalı ruzgardan
Tənəffüs ruha sığmazmı?

Nədir Leyli, nədir Məcnun?
Nədir aşiq, nədir məftun?
Gəzirsən daima məhzun.
Sınıq qəlbin – sınıq sazı?

Yıxılmış gördüyün dövrən,
Dəyişmiş, başqadır insan,
Azərbaycan, Azərbaycan,
Böyük dahilərin azmı?

Sən ey sevdalı sənətkar,
Səində min şikayət var.
Duyanlar hər zaman ağlar
Desəm, bir böhtan olmazmı? (1935)

ŞAIRİN ÖLÜMÜ

*İndi xəbər verim oxucuma mən
Xəyalı küsdürən bir faciədən:*

* * *

Qarabağ... Şuşada zəngin bir saray,
Açılır qapısı, örtülür lay-lay;
Onun divarları al-əlvan naxış,
Əsrdən əsrə hədiyyə qalmış...
Burda göstərilir quşa ox atan,
Burda göstərilir min bir pəhləvan.
Qılınclar, nizələr, yumruqlu qollar,
Döyüşən insanlar, ayrılan yollar
O qanlı günlərdən bir yadigardır,
Onun da sirli bir tarixi vardır.
Sarayda hökm edir ədalət bir xan,
Qan-qarğış tökülür qaş-qabağından,
Hər gün at belində... dəliqanlıdır,
Ürəyi fitnəli, əli qanlıdır;
Onun sarayında hərəmxanalar-
Salınmış qəfəsə nazlı sonalar...
Ellər talan olur, vergilər ağır;
Göylər cavabsızdır, buludlar sağır.
Yalnız səadətə gülür bu saray.
Açılır qapısı, örtülür lay-lay

* * *

Burda gün keçirir bir böyük şair,
Yazır yazdığına həyata dair...
O şair mədh edir min bir gülzarı,
Bəlalı aşiqi, sevdalı yarı.
Baxıb durnaların yaşıl telinə,
Ərməğan göndərir Bağdad elinə.

Bu sonsuz dərələr, qalın meşələr,
Boynu bükük duran tər bənövşələr
Şairin sənəti, ilham ocağı...
Ömrünün bəxtiyar, qayğısız çağı.
Bəzən xatırlayır Kür qırağını,
Alır kəkliklərin ilk sorağını.
Şairin ilhamı gözəldir deyə
Əzəldən aşıqdır o gözəlliyə;
Baxır kələğaylı keçən gəlinə,
Qarğı qələmini alır əlinə;
Könlünü bəsləmiş sazlar elində,
Deyir türküsinü ana dilində;
Səsinə səs verir dağda çobanlar...
Bükür qamətini ağır zamanlar...
Yazır çəmənlərdə yarın seyrini,
O böyük şairin hər bir şeirini
Deyir laylasında bizim analar.
Ölərmi yurdunu sevən sənətkar?!
Vaqif, ey şeirimizin könül dastanı,
De, söhbətin hanı, de, sazın hanı?
Susdumu nəğmələr oxuyan dilin?
Yasını tutdumu barı sevgilin?

* * *

Batdımı xəncəri xanın köksünə?
Nifrət o alçağa! Nifrət o günə!
Noldu söylədiyin axar qoşmalar?
Andımı həsrətlə səni hər nigar?
Şahidin oldumu üfüqdəki ay?
Söylə, yıxıldımı o məğrur saray?
De, sənmi söylərdin son dəfə naçar:
Bir yandan bağlayan, bir yandan açar.
Vaqif, ey şeirimizin könül dastanı,
De, söhbətin hanı, de, sazın hanı?
Ey könül yolçusu, gülər sənətkar,

Qədrini bilmədi sənin saraylar.
İran ordusunu yeridəndə, sən
Dedin ki, yadlara keçməsin vətən!
Dedin: sərchəşmələr, dağlar bizimdir,
Almalı, armudlu bağlar bizimdir
Dedin ki, Türk dili, Türk şeiri gərək
Böyük bir ölkəyə qanad gərək,
Üfüqdən üfüqə çapsın atını.
Əziz bir ölkənin xatiratını
Verməyək dağdan, vuran əllərə
Doğma sənət gərək bizim ellərə.
Yazıq, sən deyənə demədi ruzgar,
Çəkdi ordusunu Məhəmməd Qacar,
Gözündə fırtına, baxışında qış,
O insan qatili, o axtalanmış...
Keçdi pəncəsinə onun Qarabağ
Qayalar titrədi əlində zağ-zağ.
Nişanlı qızların açıldı üzü,
Qaldı ürəyində Vaqifin sözü...
O qanlı günlərə şahid idin sən,
Divarlar töküldü güllə səsinə.
Naxışlı xalçalar, uzun xalılar,
Babalar yurdundan qalan yadigar,
"Hədiyyə" verildi o yaramaza;
Sənsə gördüyünü düz yaza-yaza,
"Dünyada doğru bir halət görmədin,
Bütün əyri gördün, babət görmədin".

* * *

De, sənmi söylədin son dəfə naçar:
Bir yandan bağlayan, bir yandan açar.
O dövrən qatilə oturdu baha-
Yatıb, sağ çıxmadı cəllad sabaha.
Qəhrəman bir oğul, polad bir ürək
Onun otağına yalnız girərək.
Çaldı xəncərini ilan başından.
Zindanı, zənciri sevməmiş insan...
Səninə qəlbinin əsdi telləri,

Yazdın Vidadiyə bu şad xəbəri.
 O da həyatının ixtiyar yaşı,
 Yönünü döndərüb qibləyə qarşı,
 Dilində surələr, durdu namaza,
 Lənətlər oxudu o yaramaza.
 Vaqif, ey şeirimizin könül dastanı!
 De, söhbətin hanı, de sazın hanı?
 Dəydimi xəncəri xanın köksünə?
 Nifrət o alçağa, nifrət o günə!
 Keçdi qərinələr, keçdi əsrlər,
 Torpaqda qalmadı qullar, əsirlər...
 Ey böyük sənətkar, ey böyük insan,
 Nə olar başını yerdən qaldırsan!-
 Kainat gözüne görünər rəya,
 İndi bambaşqadır gördüyün dünya!
 Durulmuş, şairim, bulanmış sular,
 Döyüşlər, mizraqlar, azgın ordular...
 Saraylar əbədi torpağa dönmüş,
 Məscid şamları da əriyib sönmüş.
 Nə bir əzan səsi, nə minarə var,
 Nə də fırlıdaqqı, azgın imamlar.
 Dəyişmiş bu hava, dəyişmiş bu yer.
 Odur, qalstuklu duran pioner
 Açıb qarşısında külliyyatını,
 Öyrənir, şairim, o, həyatını,
 Onunla birlikdə uçur xəyalın:
 "Ənliyi, kirşanı neylər camalın,
 Sən elə gözəlsən binadan, Pəri!"
 Sözlərin olmuşdur dillər əzbəri.
 Dolansan dünyanı sən qarış-qarış.
 Tarix bir meydandır, ömür bir yarış.
 Ölkəmiz yarışın ön səflərində,
 Bir yeni dünya var hər əsərində...
 Uçan buludlar da çağırır "gəlin!"
 Qalxacaq, şairim, bir gün heykəlin
 Bizim Qarabağın Cıdır düzündə,
 Vaqif canlanacaq onun üzündə... (1935)

AZAD İLHAM

Ey azad ilhamım, gülər üzünlə
 Səhərin rəngini seyrə dalanda,
 Bütün kainatı gəzdir özünlə
 Kiçik bir zərrədən ilham alanda!
 Doğra buludların bağrını qat-qat!

Kim deyir gecələr bizə qəfəsdür?
 Daima qısqanan ürək bir həyat,
 Məncə bu dünyada bir quru səsdür!
 Sən, azad ilhamım, baş götürüb gəz,
 Əngin üfüqlərə şığıyıb, yol al!
 Əzəldən belədir: geriye dönməz
 Atılan bir güllə, uçan bir xəyal.
 İnsan, deyirlər ki, çiy süd əməndir.
 Utansın dünyada qədir bilməyən!
 Mənim ki, oylağım göydür, çəməndir.
 Gəlməsin yanıma deyib gülməyən!
 Sən, azad ilhamım, nə bəxtiyarsan!
 Taleyim, hünərim güvənir sənə.
 Nə qədər dünyada varamsa, varsan,
 Ömür çox görməsin bu haqqı mənə!

Nəsimi zahidlə durdu üz-üzə,
 Söylədi: haqq adlı bir divan quraq;
 Atdı pəncəsini gecə gündüzə,
 Boğdu həqiqəti sadə fırlıdaq...
 Zahidin barmağın kəssəniz ağər,
 Tanrı dediyinə arxa döndərər...
 Bu miskin aşıqə baxın da bir az,
 Diri soyulsa da dözər, ağrımaz.
 Sən ey ölkərimiz, sönməz sənətkar!

Əsrlər boyunu gördü gözlərin;
 Tarixlər boyunca qaldı yadigar
 Ölməz fikirlərin, ölməz sözlərin!..
 Füzulu doymadı göz yaşlarından,
 Açdı qapısını səhər yelləri.
 İncidi ən yaxın sırdaşlarından,
 Ağlayıb ağlatdı bizim elləri;
 Ağarmış saçında, saqqalında qış...
 Asıman dolandı şikayətindən,
 Karvanı dərd adlı səhrada qalmış.
 Leylinin Məcnunun hekayətindən.
 Gətir xatirinə Vəqifi bu dəm
 Qırıldı qəlbində bir yurdun sazi...
 Ağladı ardınca gözlərində nəm
 Uçan durnaların küskün avazı.
Gərdi sinəsini o, fars dilinə,
Haykırdı Türk dili, Türk şeiri gərək!
Bir yeni can verdi doğma elinə,
Üfüqdən üfüqə qanad gərərək...
 Yazıq! Nəğməkarın ürək nəğməsi
 Deydi şüşə kimi, daş ürəklərə,
 Böyük bir insanın boğuldu səsi,
 Ahını əks etdi min dağ, min dərə.
 Sən ey şeirimizin, ana şairi!
 O tərən xəyallı, sona şairi!
 Mən səni duyduqca qəmlər yeyirəm;
 Sonra öz özümə dönüb deyirəm:
 Ey azad ilhamım, nə bəxtiyarsan!
 Taleyim, hünərim güvənir sənə!
 Nə qədər dünyada varamsa, varsan.
 Ömür çox görməsin bu haqqı mənə!

Başımın üstündə nə yumruq durur,
 Nə hicran səsi var mənim sazımda;
 Nə qanun qoluma qandallar vurur,
 Nə göylər darıxır xoş avazımda.
 Budur, bax, qəlbimin axan qanını
 İçirdim sənətə, dedilər: "Var ol!"
 O böyük Leninin al nişanını
 Taxdı yaxasına şair-komsomol.
 Sən azad ilhamın, o gündən bəri,
 Qarlı buludların üstəndən aşırısan.
 Uçan durnalarla gəzib göyləri,
 Onlarla səs-səsə qaqqıldayırsan.
 Səninlə çıxmışam ağ günə inan!
 Adını laylada desin analar;
 Bir səs qulağıma gəlir hər zaman:
 Sənin dostun da var, düşmənin də var,
 İldırım baxışlı gözlərinlə süz
 Həyatda milçəkdən fil yapanları!
 Odlu kəlmələrin atəsinə düz
 Ağızdan qurd kimi söz qapanları.
 Hər sözü söhbəti başından yekə
 "Alim" adamların gözüne düz bax!
 Namuslu oğlunu sevən bir ölkə
 Gələcək günlərdən utanmayacaq!..
 Qamçıla üzünün rəngi bozarmış
 O çirkin keçmişin son "vüqarını",
 Sən onun üstündə boranlı bir qış
 Güc ilə şaqqıldat qanadlarını.
 Qamçıla, gündə bir cildə bürünən,
 Onluq marıtlayan qara tuzları...
 Bizimlə getməyən, fəqət sürünən
 Vəzifə düşkünü o dəyyusları!
 Budur, dövrəmizdə daima "heyhat!" –
 Deyib bu dünyadan keçənlər də var.
 Meyxana küncündə səadət, həyat
 Eşqinə on gecə içənlər də var.

Elin tərəfindən xalqın adından
 Simsiz taxtaları çalandan danış!
 Söhbəti işvədən, meydən, qadındən,
 Özgənin fikrini çalandan danış!
 Sən azad ilhamım, məni danla ki:
 "Şairim, hünərin, sənətin hanı?"
 Sən də bir dəfəlik bunu anla ki:
 "Mənim düşmanımdır elin düşmanı!"
 Sən azad ilhamım, baş götürüb gəz!
 Əngin üfuklərə şığıyıb, yol al!
 Əzəldən belədir: geriye dönməz
 Atılan bir güllə, uçan bir xəyal.
 Ey günəş, ey bulud, girin qoynuma!
 Bu saf təbiətə mehribanam mən;
 Sevgilim, qolunu dola boynuma,
 Kəlmələr od kimi düşsün dilimdən.
 Kaman qaşlarını çatma, günəşim,
 Min sızıltı qopar dost ürəyindən!
 Dərin dəryalara batma, günəşim,
 Əzəldən düşmanam qaranlığa mən!..
 Məqsədım olmamış bir parça çörək,
 Mənim sənətim var, alın tərim var.
 Bayronu yarışa çağırıram gərək,
 Sənəmdə ağ qalan bir dəftərim var.
 Bəşərdir torpağın, göyün təməli,
 Bəşərsiz günəş də yerə alçalır.
 Könüldür sənətin ölməz əməli,
 Hər simin üstündə bir aləm çalır.
 Mən ki, qaranlıqdan, qəfəsdən uzaq
 Könüllər yolcusu azad bir quşam.
 Sən ey kinli baxış, tənəni burax,
 Mən öz zəhmətimlə azad olmuşam!
 Mən ki, əllərimi dünyadan üzüb,
 Demədim: "Bir sıfır yazılsın adım",
 Çayld Harold kimi insandan küsüb,
 Vətən torpağı ilə vidalaşmadım.

Kim keçər bu yerin daşından, deyin?!
 Vətəndən ayrılar hansı şərəfsiz?
 A dostlar, günəşdən bir paltar geyin,
 Könül xallar vurur bəzənəndə siz!
 Ey bizim çəmənin sırdaşı quşlar,
 Çiçəkdən çiçəyə uçuşun siz də!
 Saatlar, əsrlər azad olmuşlar
 Bizim bu sosialist Vətənimizdə!
 Ey çaylar üstündə süzən sonalar,
 Daşlara dəyməsin bir tükünüz də!
 Siz ey yeddisini doğan analar,
 Cəbhədə bir durur oğlan da, qız da!
 Siz ey bağçalarda yatan uşaqlar,
 Səadət tökülür xoş üzünüzdən!
 Sizinlə şənlənir bağçalar, bağlar,
 Analar zövq alır gülüşünüzdən.
 Ətir saç aləmə, sən ey qonçə güll!
 Öpüb yarpağını, dənləyim bir-bir;
 Səhər nəğməsini bağçada bülbul
 Mənim nəfəsimdən, məndən öyrənir.
 Sən ey bu torpağın qızı, gəlini,
 Utanma gül açan yanaqlarından!
 Hər səhər günəşə uzat əlini,
 Qüvvət əm günəşin dodaqlarından!
 Sən ey şəhli səhər, ey sakit axşam!
 Qəlbi düşündürən hansı səbəbdir?
 Fəzaya gün kimi, ay kimi axsam,
 Torpaq incinməsin... bu bir tələbdir...
 Ey ana torpağı, gözlərin aydın!
 Uzaqda səslənir indi zülümlər...
 Ağ günlü bayrağım, sən olmasaydın,
 Açardı qapımı vaxtsız ölümlər.
 Silahlı qardaşım, sərhəd boyunca,
 Alıcı gözlərin qızılquş olsun!
 Oxşasın boyunu anam doyunca,
 Dünyanın son adı Qurtuluş olsun! (1936)

SABİRİN ŞƏRƏFİNƏ

Xəyalım bu gecə varaq-varaqlıdır,
Dilsiz əsrləri o yaracaqlıdır.
Gözümə bir qara keçmiş görünür,
Bir qara keçmiş ki, bizdən uzaqlıdır.

O keçmiş - gecədir, buludu lay-lay,
Yaslı gəlin kimi pərişandır ay;
Orda təbiət də qara geyinmiş,
Sonalar dərdlidir, yorğun axır çay.

Orda parçalanır, didilir vətən,
Tez düşür insanın saçlarına dən...
Orda haqq bağırır qəhrəmanların
Bir qılıncla gedir başı bədəndən.

Boy atır sünbülün, gülün möhnəti,
Sönür baxışların ilk məhəbbəti.
Hər kiçik laylada "dərdim var" deyir
Elin şirin dili, şirin söhbəti.

Solğun dodaqları ah, aman gəzir,
Ölümlər qapını çox yaman gəzir...
Böyük bir şairin dalğın xəyalı
Vətən çöllərini pərişan gəzir...

Sabir, o günləri gətirmə yada.
Dünya unutmamış səni dünyada...
Sinəmə çarpdıqca kinli dalğalar
Bir qoca dağ kimi durdun dəryada.

Sən ey azadlığın səhər ruzgarı,
Sınmadı qəlbinin tərlən vüqarı.
Əsrlər dolaşdıq gəlib keçsə də,
Tarix unutmayır mərd oğulları.

Uzalı getdisə dünyadan əlin,
Artıq çiçəkləndi arzun, əməlin,
İnsanın haqqını özünə verdik,
Hər duyan ürəkdə galxdı heykəlin.

Oyanmış bu günəş, bu yer, bu insan,
Artıq nə qamçı var, nə qara zindan,
Nə matəm hıçqırır bülbülün səsi,
O da ilham alır insan ağzından,

Azaddır ellərin çiçəkli yazı,
Bu yaz danışdırır Kürü, Arazı;
Bu böyük günlərə min dastan deyir
Şairin lirası, aşığın sazı.

Bəzakli yurdumuz çiçək-çiçəkdir,
Hər keçən ömrümüz bir gələcəkdir,
Sənin də varlığın bir günəş kimi
Əsrlər boyunca sönməyəcəkdir!

(1936, 27 dekabr) (Vurğun 2005: I/232 vd.)

BAHAR VƏ MƏN

Bahar nə xoş gəlir, ruha dad verir.
Xəyala, duyğuya qol-qanad verir;
Var olsun şeirimiz, şairlərimiz! -
Hər gülə, çiçəyə təzə ad verir.

Çıxır dağ döşünə körpə quzular,
Tərlənin səsinə əks edir sular.
Səhər yuxusundan ayıldır məni
Sənəmə sığmayan böyük duyğular.

Könül dinc durmayır, oynayır yenə,
Əzəldən aşiqəm həyat şeirinə;
İlk dəfə oğlunun əlindən tutub
Çıxmışam səhərin tərlən seyrinə.

Ölümə can vermə əlsən baharda,
Könül müqəddəsdir, qalmasın darda;
Baharın eşqiylə çıxır yuvadan
Balası dalında qarışqalar da.

Yaşıl köynəyini geyinir meşə,
Yaxama quş kimi qonur bənövşə;
Qoy məndən dərs alsın qoca təbiət.
O da könlüm kimi gülsün həmişə.

Bahar nə xos gəlir, ruha dad verir,
Xəyala, duyğuya qol-qanad verir;
Var olsun şeirimiz, şairlərimiz!-
Hər gülə, çiçəyə təzə ad verir. (1937)

NİZAMİ

Yoğruldu bütün varlığın ümmidlə hünərdən,
Şimşək kimi keçdikcə qaranlıq gecələrdən,

Hər kəlməni, hər şeirini bir top kimi atdın,
Sevda yuxusundan bizi vaxtında oyatdın.

Xoş gəldin əzizim, gəlişindən ana yurdu
Dünya evinə bir yeni söz məclisi qurdu...

Keçdikcə nəsillər o sənənin söz çəmənindən,
Ellər, obalar dərs alacaqdır hələ səndən.

Ölməz bu gözəl aləmə idrakla gələnələr,
Məna evinin sirrini vicdanla bilənələr.

Sənsən əbədiyyət dediyim sevgili dildar,
Daşlarda, çiçəklərdə, ürəklərdə adın var.

Aydanmı günəşdənmi yarandın, de, nədən sən?
Xalqın gözü də, qəlbi də, vicdanı da sənsən. (1939)

20 BAHAR

“Açılmış fikrimin azad yelkəni,
Tarix öz qoynunda isidir məni.
Min illik bir ömür seyr etsə azdır
Bu azad torpağı, azad ölkəni”.

PROLOQ

Ulduzlar sayrışır mavi göylərdə,
İnsanlar çalışır, yaradır yerdə
Yerdəki hər soyuq daş parçasından
Bir saray yaradır sənətkar insan.
Təbiət bizimlə durub diz-dizə,
Başından keçəni danışır bizə,
Onun da dərini yazır sənətkar,
Dünyanın nə uzun macərəsi var.

Əzəldən böyükdür insanın adı,
Yorulmaq bilməmiş əqlin qanadı.
Gör insan əlinin nə qüdrəti var,
Dönür gülşən olur min xarabazar.
Sində gizlənmiş əl boyda ürək
Göylərin bəgrinə nəyə çəkərək.
Dumandan sıyrılıb, buludlar aşır;
Doğrudan, insana hünər yaraşır.
İnsandır zövq alar axar sülardan,
Əlilə qurduğu min bir bahardan.
Kim bunu bilməyir dəməsəm də mən?
Bu gözəl aləmin hər nemətindən
Başqa bir zövq alır düşünən insan;
Ürək zövq almasa yaratdığından
Ümid çırağının şöləsi söner,
Xəyalın səhəri zülmətə dönər.

I simfoniya

Bakı, pəncərəsi açıq bir bina
 Xəzər dəryasını basmış bağına.
 Al geyib qızdır yenə üfqlər,
 Bir azdan gözünlü açacaq səhər.
 Gəlir qonşuluqdan piano səsi,
 Qəlbə qanad verir onun nəğməsi.
 Dağıtmış yuxumu yenə gözümdən,
 Əzəldən nəğmələr aşıqiyəm mən.
 Piano önündə gözəl bir pəri,
 Xəyalə getmişdir onun gözləri.
 Sakit baxışları xumar-xumardır,
 Hər duyan ürəyin bir eşqi vardır...
 O gözəl dilbərə ad verək: Bahar –
 Keçmişdir ömründən iyirmi bahar.
 Onun vicdanında yoxdur bir ləkə,
 Güvənir eşqinə əziz bir ölkə.
 Piano üstündə göyərçin əllər
 Gəzdikcə danışır şirmayı dillər.
 Bahar öz ömründən gül dərə-dərə,
 Bir bayram töhfəsi yazır ellərə.
 "Yaz gününün səfəsi var,
 Şırl-şırl axan sular
 Gültür bizə;
 Qəlbimizə
 İlham verir bu ilk bahar.
 Bu dünyadan şadlıq apar.
 Bayrağını çəkmiş səhər-
 Gəl səhərin gülünü dər.

Bizim eldə,
 Bizim dildə
 Bir məsəl var, bilsən əgər:
 "Zər qədrini zərgər bilər!"
 Gül açmışdır səhər çağı
 Qadınlığın gül yanağı.
 Bu bağa gəl—
 Ovlağa gəl!
 "Açıldıqca könlüm bağı
 Söndü ömrün qəm çırağı...
 Yarandığı gündən bəri
 Hər xəyalın şah əsəri
 Qanadlıdır,
 Nə dadlıdır
 Ana yurdun nəğmələri"
 Belə yazır gözəl pəri...
 Ağlatmayır insanları
 Leyli-Məcnun dastanları.
 Məcnun gəzmir dağı, düzü—
 Məhəbbətin güldü üzü...
 Sevdəyə bax!
 Alqışlayaq
 Bu bəxtəvər ömrümüzü,
 Hörmətdədir sözün düzü...
 Xəbər aldım Nizamidən,
 Deyir: "xoşbəst oldu Vətən ,
 Öz sevgilim—
 Ana dilim
 Can qurtardı yad əllərdən—
 Təzə gəldim dünyaya mən!"
 Ana yurdun qız- gəlini
 Vaqifin də heykəlini
 Ürəyində,
 Diləyində
 Qaldırmışdır bir dağ kimi,
 Yandırmışdır çıraq kimi.
 Sənət ömrün ilk bağıdır,

Gözəl şeir qəm dağıdır...
 Şahidlik biz-
 Vətənimiz
 Məhəbbətin qucağıdır,
 Şeir, sənət ocağıdır.
 Şirmayı dillərdə süzür barmaqlar,
 "Səadət nəğməsi" yaradır Bahar.
 Musiqi can verir ruha əzəldən,
 Musiqi qəlb alır min bir gözəldən.
 Xəyalı oxşayan hər tərənəsi
 Bir şair qəlbidir, bir canan səsi.
 Hər incə pərdənin öz aləmi var,
 Bəzən nəşəsi var, bəzən qəmi var.
 Musiqi daşları gətirir dilə,
 Ram olur səsinə
 Vəhşilər belə...
 Bu gün də zövq alır hər duyan insan
 Böyük Bethovenin simfonyasından.
 O bəzən düşünür dəniz kimi lal,
 Onun sahilinə çatmayır xəyal.
 Bəzən də əsdikcə könül ruzgarı,
 Coşur xəyalının şah dalğaları.
 O gözəl sənəti dinlədikcə biz
 hörmətlə çırpınır ürəklərimiz.

Çal, gözəl Baharım! Bahar çağıdır,
 Bülbülün vətəni ellər bağıdır.
 Çal ki, ayaqlarım yerdən üzölsün,
 Yarpaqlar danışsın, çiçəklər gülsün.
 Çaldığın havalar bizə həmdəmdir,
 Çaldığın nə hicran, nə də ki, qəmdir.
 Sən azad bir elin azad qızısan,
 Sən həyat aşiqi, həyat qızısan.
 Gəncliyin dolmuşdur iyirmi yaşa
 "Gərdənin minadır, boyun tamaşa".
 Başla musiqilə bizim bayramı,
 Əlində yaylığı oynasın hamı.

II simfoniya

Eşit bu nəğməmi, Təbriz gözəli,
 Adındır eşqimin ilki, əzəli.
 O qəmli gözlərin intizardadır,
 Xəyalın qəfəsdə ömrün dardadır
 O gün ki, parladı şahların tacı,
 Sən oldun bir çörək, bir haqq möhtacı.
 Yeyildi varlığın çəynəndi ömrün;
 Ömründə şadlanıb gülmədin bir gün.
 Füzuli şeirində adın var sənin,
 Qüssədir ovlağın qəmdir vətənin
 Pərişan saçların nə tarımardır...
 Ruhunda ağlayan bir neymi vardır ?
 Bizim ki, atamız, anamız birdir,
 Qəlbimiz, eşqimiz ayrı deyildir.
 Mən azad olmuşam, adım da Bahar,
 Səninsə qəlbində bülbüllər ağlar!
 Düşdü qılınc kimi ortadan Araz...
 Fəqət, yaman günün ömrü çox olmaz.
 Ah, bacım! Ürəyin çəkildi dara!..
 Təpədən-dırnağa geyindin qara...
 Döyünən qəlbinə köksün dar oldu,
 Yediyn, içdiyin zəhrimar oldu.
 Ağ sinən üstündə od qalandıqca,
 Eşqin, məhəbbətin tapdalandıqca,
 "Möhnət çəməmindən gül dəre-dərə".
 Ucaldı şairin ahı göylərə:

“Şəbi-hicran yanar canım,
Tökər qan çeşmi-giryanım;
Oyadar xəlqi əfqanım,
Qara bəxtim oyanmazmı?”

* * *

Füzuli yurdunun qəm səsidir bu,
Pərişan bir elin naləsidir bu.
Yox, yox, bu nalələr, bu acı qəmlər,
Çəkdiyin ağrılar, dərdlər, sitəmlər
Ağ gündən müjdələr vermədi sana,
Yatdığın yuxudan baş qaldırsana!
Dur, bacım! Haqqını sən özün istə,
Dur and iç Babəkin məzarı üstə,
Elləri bir yeni, ağ günə səslə,
Sarı günəş rəngli bir al bayrağa,
Səsinlə elləri qaldır ayağa...
Azadlıq eşqiylə hayqırdıqca sən,
Ellər ilham alsın ana səmindən...
Yandır ürəyini zülmətə qarşı,
Atıl cəbhələrə aslanlar kimi.
Hünərlə atılır hər zülmün daşı,
Kükürəyib bağırən bir ruzgar kimi,
Çağır döyüslərə öz sevgilini;
Öz ana qəlbini, ana dilini
O düşmən əllərdən özünə qaytar,
Qoy öpsün alnını gül üzlü bahar.

ƏKS-SƏDA

Axma. Araz! Dayan, Araz!
İnsaf eylə bizə bir az,
Bir ürəyi iki yerə
Cəllad kimi bölmək olmaz...
Azəridir mənim adım.
Bağlansa da qol-qanadım,
Dünya bilir şöhrətimi,
Mən ki, bir qul yaranmadım...
Yüz ildir ki, dustağam mən,
Qürbət olmuş mənə vətən.
Mən haqqımı çeynəmişdir
Hər tac qoyub yoldan ötən.
Təbriz oğlu! Təbriz qızı!
Yadlar yedi haqqınızı.
Bir üsyanla doğacaqdır
Azadlığın dan yıldızı!...
Babam kəndli, qarnı acdır,
Bir çörəyə o möhtacdır.
Gecə-gündüz çalışsaq da,
Qazancımız ehtiyacdır.
Sulu daxma... torpaq qara...
Çəkilməşdir ömür dara.
Dözə bilməz insan oğlu
Bu gönsoyan qanunlara.
Qara gəldi ruzgarımız.
Talan oldu hər varımız.
Yaz əkinçi, qış dilənçi,
Yenə boşdu anbarımız.
Vətən oğlu! Vətən qızı!
Yadlar yedi haqqınızı;
Bir üsyanla doğacaqdır
Azadlığın dan yıldızı!...

EPİLOQ

Günəş doğub səhər oldu,
 Ay geyindi gözəl Bahar,
 Düz iyirmi yaşa doldu
 Ana yurda gələn bahar.
 Gözəl Bakı başdan-başa
 Bəzənmişdir al qumaşa.
 Al bayraqlar eyvanlardan
 Baş əymişdir yollar üstə.
 Azad torpaq... azad insan
 Gəlib keçir dəstə-dəstə.
 Hər dodaqda bir gülüş var,
 Hər baxışdan günəş parlar.
 Əldə qarmon, sinədə tar—
 Salamlayır yaz elləri.
 Yallı gedir qatar-qatar
 Ana yurdun gözəlləri.
 Gözün aydın, gözəl Bakı,
 Toy-bayramdır qoynundakı!..
 Aç paradı, qızıl ordu!
 Addımında əzəmət var.
 Baxıb desin ana yurdu:
 Bəslədiyim mərd oğullar
 Ad qoymuşdur bu dünyada,
 Ana südü getməz bada!
 Qoy səşindən gülsün Vətən,
 Ellər baxıb uğur desin;
 Dağlar yaran mərd səşindən
 Uzaq göylər cingildəsin. (1940)

MƏKTUB

Nəşədir yaşamaq, nəşədir həyat!
Mikayıl Rəfil

Nə qədər “xoş gəldi” qulaqlarıma
 Bir əfsanə qədər dadlı sözlərin...
 Duyduqca dərin,
 Dərin bir yalan var bu sözdə, yalan!
 Çılpaq çiyinləri günəşdə yanan
 Zəncirdəki zənci deməzdi bunu!
 Deməzdi, inan!
 Küləkləri zəqqum qoxuyan
 qum çöllərinin,
 Görmədiyim,
 Fəqət tanıdığım şərq ellərinin
 Qocası və gənci deməzdi bunu!
 Fəqət sən,
 Sən dedin, ey “Şair”,
 bunu kef üstədən...
 çünki sən.
 Qızgın qurşunlara sinə gərmədin,
 Atlı nəfərlərə yol göstərmədin...
 Çünki o yolu,
 O yol ki, varlığı üsyanla dolu,
 Sən görmədin o yolu
 Yumşaq və ağ dərin
 İpəklər içində xumarlandıqca,
 Yosma gözəllərə dastanlar dedin,
 Nəşələr yedin!

Görmədin meşin jaketli
 rus işçisinin qızıl
 Gülləsini,
 O top, tufəng səsini.
 Görmədin sən,
 Açığından dişləri kilidlənən
 Qatar-qatar
 Böyük-böyük,
 Yığın-yığın canları,
 Fədakar insanları;
 Sən görmədin o ili,
 Görmədin, Rəfili!

Rəngi qan,
 qəlbi qan,
 Göylərin ən qatı qatına qalxan,
 Bir günün zərrəsindən,
 tufanların səsində
 yaranan bu həyat qanadlandıqca
 Yolçular atlandıqca,
 Bu axın səni də aldı qoynuna;
 Sənsə "ona könül verdin
 Və sarıldın boynuna"...
 Dəyişdi adət,
 Gəzdi ürəkləri sevinç, səadət.
 Al saçaqılı şəfəqlərə bələndin,
 Sevindin,

Nəşələndin...
 Gözlərinə
 Sarı bir eynək taxdın
 Həyata hər şeyə biganə baxdın...
 Ancaq eşit
 Söyləyirik biz;
 Bu gündən sonradır mübarizəmiz.
 Yalandır həyatı nəşədə duymaq,
 Yalandır həyata nəşədən uymaq!

Dinlə məni gözəl bahar!
 Qəlbinlə dinlə.
 Sənə deyiləcək
 sözüm var:
 Bilirəm sən,
 mənim ilk sevgilim kimi,
 İlk duyğularımın şahidisən!
 Unutmadım sizi mən.
 Unutmadım
 adımlı dolaşığı çağırən
 suların duyğulu səsini...
 Mənə çox görməsin zaman
 Çalışıb yaşamaq həvəsini... (1930)

(Vurğun 2005: I/97 vd.)

SIZILTILARIM

Möhtərəm və aziz Hüseyn Cavidə
Xastayım, yalnızım ürəyimdə qəm,
Nəyə dəyər həyat, olmasa həmdəm?
Sevgisiz, sevdəsiz həyatı sevməm,

Gəl çıxalım seyrə, günlər ötüşsün!
Sürmədim bir həyat canlı dünyada,
Şövkətli dünyada, qanlı dünyada,
Şu xəstə könlümdən qopan fəryada
Bülbüllər dillənsin, güllər ötüşsün!

Həsərlər yorğunu, şikəstə könlüm,
Ah, şu dərddli könlüm, şu xəstə könlüm,
Görmədi mürüvvət bir kəsdə könlüm,
Mən gülməyəm aylar-illər ötüşsün!

Yer üzü fanidir, uzaq gəzəlim,
Vidən sədasını əldə edəlim,
Bir qaranlıq küncə həp çəkiləlim,
İllərcə paslanan dillər ötüşsün!

Əskimişdir yaram, artıq sağalmaz,
Sevdayi-naləmi bir könül almaz.
Bu xəstə Vurğunun dərdi azalmaz
Qoy sınıq könlümdə tellər ötüşsün! (1926)

BÖYÜK ŞAIRİN ŞƏRƏFİNƏ

I

Axıtdım alınımın inci tərini,
Yanmadım ömrümün iki ilinə.
Rusiya şeirinin şah əsərini
Çevirdim ilk dəfə Türkün dilinə!
Bir yeni sənətlə mən də doluyam,
Ellər dünyasının ellər oğluyam.
Yuxusuz gecələr çıxdı qarşıma,
Fəqət tövşümədi bu polad sinəm.
Artıq qovuşmuşam can sırdaşıma,
Özümə bəxtiyar bir insan desəm,
Bu səs bir şairin vidən səsidir,
Düşünən bir qəlbin ifadəsidir.

II

Mən ki, hər gecəmi qatdım gündüzə,
Üfüqdə sönməsin ulduzum, ayım!
Sənət vadisində gəlsin üz-üzə
Sənin Tatyana ilə mənim Humayım.
Ey böyük sənətkar, hüzurunda mən
Bəzən utanmışam səhvlərimdən;
Neyləyim, qüdrətim zəifdir hələ,
Görüm təbiətin kor olsun gözü!
Şairim! Anladım bu gündən belə:
Böyükdür cahanda sənətkar sözü...
Mənə yaraşmayır çoxuna bu ad,
Məni bağışlasın sevgilim həyat!..

III

"Gəlişin ruhuma dərd verir, aman !..
Məhəbbət dəmidir bahar, ay bahar!
Qanımda, qəlbimdə nədənsə bu an.
Məyus və ağlayan bir həyəcan var".
Söylə bir, şairim, bahar gələndə
Neçin pərişanlıq dillənir səndə?
Neçin gözlərini dumanlar alır,
Göz yaşın süzülür; gülümsəyərək
Səninlə birlikdə xəyala dalır
Göydəki qaraquş, yerdəki ürək...
Mən də dərdlənmişəm küskün səşindən,
Bir əsrin o qanlı faciəsindən.

IV

Oyan bir, şairim, oyan, bizə bax
Qoy öpsün alınını bizim xoş səhər;
Bu böyük günlərə arxalanaraq,
Göstər bu meydanda yeni bir hünər;
Bizim dünyamızda itməz zəhmətin,
Həyatın qəlbidir şeirin, sənətin,
Bizdə şeir qədər böyükdür hünər,
Hər kiçik şairin bir hörməti var.
Hər alın tərilə yazılmış əsər
Bizim qəlbimizdə qalır yadigar...

V

Mən səni sevmişəm körpəliyimdən,
Sənsən mehribanım, sənsən ustadım!
Nə qədər bəxtiyar bir insanam mən
Ki, sənin tələbən çağırılır adım.
Mən də bir ölkənin yazan əliyəm,
Bu bayram günündə bəzənməliyəm.
Şairlər oylağı, ey əziz Vətən!
Söylə, tanışmıdır sənə Onegin?
Bilirəm Puşkini çoxdan sevirсэн...
Qızın da, oğlun da əzbərdən desin:
Bizdə şeir də var, sənət də vardır!
Şairə, sənətə hörmət də vardır!.. (1936)

ANANIN ÖYÜDÜ

Geyib əsgər paltarını, silahlandı qəhrəman,
Onun polad sinəsinə sığışmadı ürəyi.
Dayan! - deyib, yaxın gəldi, öpdü onun alınından
Yay gününün xoş səhəri, bir də dağlar küləyi.
- Ana! Getdim, salamat qal! - deyib öpdü qarını,
Ana igid balasına açdı öz qollarını.
Üz-gözündən öpə-öpə bağına basdı onu,
Ana yurdun bu qəhrəman, bu namuslu oğlunu.
Dedi: "Oğlum, göz bəbəyim, sən ey ömür çiçəyim!
Tarixlərin şahididir mənim bu ağ birçəyim.
Görürəm ki, qəhrəmansan, sənə halaldır südüm,
Qulağında yaxşı qalsın mənim sənə öyüdüm:
Biz sənsiz də dolanarıq, uğur olsun yoluna,
Qılıncını çalan zaman qüvvət gəlsin qoluna!
Sən düşmənin qabağında igid tərپən vüqarla,
Tüfəngini təmiz saxla, atını da tumarla!
Öz yerində olsun gərək igidin yar-yarağı,
Hər gün yeni bir zəfərlə gəlsin onun soracağı.
İgid balam! Hərçəndi ki, öz ananam mən sənin,
Çörəylə böyümüsən bizim ana Vətənin.
Bizim ellər Koroğlular, Babəklərin yurduudur,
Hər nəfəri güllə batmaz, top dağıtmaz ordudur.
Payız vaxtı bağçamızın heyvaları dəyəndə,
Şaftalıları şirələnib budağını əyəndə,
Göndərərəm sovuqatını - sənin də öz payını,
Sən də artır öz əlinlə zəfərlərin sayını.
Get, düşmənin qabağında igid tərپən vüqarla,
Tüfəngini təmiz saxla, atını da tumarla".
Əsgər artıq yola düşdü, dağ tərپəndi yerindən;
Günəş yaydı şöləsini Vətənin göylərindən.
Ana baxdı öz oğluna, su da səpdi dalınca...
Şair qəlbi bu səhnədən ilhamını alınca:
- Yaşa, - dedi, - ey qəhrəman! Yaşa, - dedi, - ey Vətən!
Sonra şair dodaqları öpdü ana əlindən. (1941, 23 iyun)

DAĞLAR

Binələrin çadır çadır
Çox gəzmişəm özüm, dağlar!
Qüdrətini sizdən aldı
Mənim sazım, sözüm, dağlar!

Maral gəzər asta-asta,
Enib gələr çeşmə üstə,
Gözüm yolda, könlüm səsdə,
Deyin necə dözümlü, dağlar?

Hər obanın bir yaylağı,
Hər tərlanın öz oylağı,
Dolaylarda bahar çağı
Bir doyunca gəzim dağlar!

Qayaların baş-başadır,
Güneylərin tamaşadır,
Gödək ömrü çox yaşadır
Canım dağlar, gözüm dağlar!

Bir qonağam bu dünyada,
Bir gün ömrüm gedər bada;
Vurğunu da salar yada
Düz ilgarlı bizim dağlar. (1943)

ALA GÖZLƏR

Yenə qılıncını çəkdi üstümə
Qurbanı olduğum o ala gözlər.
Yenə cəllad olub durdu qəsdimə
Qələm qaş altında piyalə gözlər.

Başımdan getmişdi sevdanın qəmi,
Xəyalım gəzirdi bütün aləmi.
Bu dustaq könlümü, deyin yenəmi
Çəkdiniz sorğuya, suala, gözlər?

Sevda yolçusuyam əzəl yaşımdan,
Könlüm ayrı gəzir can sirdaşımdan;
Dağıdır huşumu alır başımdan
Süzülüb gedəndə xəyalə gözlər.

Gərdənin minadır, boyun tamaşa,
Ay da həsəd çəkir o qələm qaşa.
Bir cüt ulduz kimi verib baş-başa
Yanıb şölə salır, camala gözlər.

Mənim sevgilimdir o gözəl pəri,
Qoy üzə vurmasın keçən günləri.
Mən qədir bilənəm əzəldən bəri,
Sizinlə yetmişəm kamala gözlər.

Cahanda hər hökmü bir zaman verir,
Dünən dövrən sürən bu gün can verir.
İllər xəstəliyəm yaram qan verir,
Siz məni saldınız bu hala, gözlər. (1940)

KÖRPÜNÜN HƏSRƏTİ

Araz qırağında dayandı qatar,
Elə bil qəlbim də dayandı bir dəm...
Sıxlaşdı göydəki seyrək buludlar,
Deyəsən, başıma dolandı aləm.

Başlar uzanmışdır pəncərələrdən,
O taya... o taya baxışır hamı.
Yanımda sevgilim ağlayıb hərdən,
Deyir ki, "ah, Araz, tut ilticamı,
Mənim Sara bacım indi hardadır?
İyirmi ildir ki, uzaqlardadır".

Araz dağlar yarıb, qayalar dəlir,
Zamanın fikri tək axır sürətlə.
Qayalı dağlar da salama gəlir,
Elə bil baş əyir ona hörmətlə.

O tayda gördüyüm çardaqlı damlar
Xəyalı küsdürür bu kainatdan.
Gəzir kənd yanını seyrək adamlar,
Sanki baş götürüb gedir həyatdan...
Həyətlər bomboşdur, qapılar bağlı,
Evlər üz döndərmiş biri-birindən.

Torpaq nalə çəkir sinəsi dağlı,
Bir tüstü qalxmıyır ocaq yerindən.
Kəndin üstündəsə bir qəbristanlıq
Qər q olur göylərin göz yaşlarına.
Yaşaran gözlərim baxır bir anlıq

Əyilmiş, yıxılmış baş daşlarına.
"Qayalı dağı" da duman almışdır,
O, dünya görmüşdür... Yaxşı bax ona!
Nə qədər cənazə yola salmışdır
Bir şəhər boydakı o qəbristanla..
(Ah, ürək duyduqca bu səhnələri,
Adətim olmuşdur alışıb yanmaq.
Yanğına düşmüşdür könlüm şəhəri,
Böyük bir dərd imiş şair yaranmaq!)
Şairim! Bu sözlər qalsın bir yana
Yaş ötür... qayıtma ricətlərə sən!
Bir şeir bağışla Azərbaycana,
Araz üstündəki bir daş körpüdən!

Qurmuş bu körpünü bir memar əli
Baş-baş çatılmış tağlar üstündə.
Xilqətdən yaranmış onun təməli,
Dayanmış qayalar, dağlar üstündə.
Kim bilir neçədir körpünün yaşı,
Şahidi min bahar, bəlkə min qışdır!
Fəqət bir kərpici, sadə bir daşı
Hələ öz yerindən oynamamışdır...
Toplar, topxanalar keçmiş üstündən,
Hələ daş sütunlar durur vüqarla.
Körpü Araz üstə düşdüğü gündən
Şir kimi döyüşür sərt dalğalarla.
Üzünə gün düşüb, şəfəq güləndə
Kərpici bir yaqut kimi qızarır.
Üstünə dağlardan duman gələndə
Sərt qayalar kimi o da bozarır.
Deyirlər, qış ağır gələndə tək-tək,
Körpünün üstündə tar bağlayır qar.
Qaranlıq yol salır yerdən göyədək,

Bir canavar kimi ulayır ruzgar.
 Gözüm körpüdədir... Dayanmış qatar,
 Elə bil saxlayır o bizi qəsdən.
 Hanı zıncırovlu-yüklü karvanlar?
 Bir quş da keçməyir körpünün üstədən...
 Axşam qəribliyi dağlardan enir,
 Sakit dərələrə bir həsrət çökür.
 Araz gah parlayır, gah kölgələnir,
 Bəzən də hıçqırır o hönkür-hönkür.
 Gözüm körpüdədir... Dayanmış qatar,
 Elə bil o qəsdən saxlayır bizi.
 Körpünü basmışdır yabanı otlar,
 Nə cığır görünür, nə ayaq izi...
 Kim bilir, kim bilir, nə vaxtdan bəri
 Bir insan keçməyir bu daş körpüdən
 Elə bil yol çəkir onun gözləri,
 Fəqət nə gələn var, nə də bir gedən.
 O kimdir? Gözlümə görünür bu dəm?
 Kimdir o ixtiyar? Xəyalıdır, nədir?
 Yox, yox, o nə xəyal, nə əfsanədir,
 Gördüyüm insandır, gözlərində qəm...
 Çatıb qaşlarını körpüyə baxır,
 Qəlbində dağ boyda sözümlü vardır?
 Başından tüstülər, dumanlar qalxır,
 Cansız əlləri də qabar-qabardır...
 Bildim, o memardır... O yaradandır.
 Yaxın gəl, oxucum, bax əllərinə!
 O Araz üstündə xeyli zamandır
 Ağlayır xar olmuş əməllərinə...
 Kim bilir, kim bilir, nə vaxtdan bəri
 Bir insan keçməyir bu daş körpüdən.
 Elə bil yol çəkir onun gözləri,
 Fəqət nə gələn var, nə də bir gedən...

(1941-1948)

DÖRD SÖZ

İnsan övladının asiman qədər
 Ulduzu sayrısan bir lisanı var...
 Bu möhtəşəm kitab, möhtəşəm əsər
 Hər sözün başında bir aləm açar...

Budur xəyal məni yerdən uçurur,
 O mənə göylərdə aşıyan qurur;
 Bütüyür dövrəmi saysız ulduzlar,
 Başqa zövq alıram bu gün aləmdən,
 Yox, ulduzlar deyil məni bürüyən,
 Sözlər məclisinin qonağıyam mən!

“Məhəbbət” sözü var bizim lisanda,
 O, dağlardan axan bir şəffaf sudur.
 Yaşını bilməyir onun zaman da,
 Bəlkə də insanın ilk arzusudur!..

Varlığa güldükcə o gözəl bahar,
 Çiçəklər, qönçələr açır hər dilək.
 O ilham qızının ehtişamı var,
 Qəlbə həyat verir gülümsəyərək.

Onun saf qəlbində nə qəzəb, nə kin,
 Nə həsəd, nə də ki bir xəyanət var.
 Mənim and içdiyim o məhəbbətin
 Qəlbində müqəddəs bir əməl yaşar...

Eşqin ipək telli zərif qanadı
 Zamanın fəvqinə qaldırdı bizi...

Məhəbbət iblisə təslim olmadı,
Yaşatdı insanlıq şərəfimizi.
Məhəbbət hünərdir! Bu yüksək əməl
Bizim qismətimiz olmuş cahanda,
O könül yolcusu, mehriban gözəl
Mən ürək fəth edib hər keçən anda...
Onun qarşısında diz çökür insan,
Qılınclı, qalxanlı qəhrəmanlar da.
Eşqin odlarından, alovlarından
Yanıb şölə çəkir asimanlar da...

“Səadət” sözü var bir də cahanda,
Səadət, o gözəl, o xoşbəxt səhər...
Tale ulduzu tək onu hər yanda
Daima izləmiş keçən nəsillər.
Səadət zamanla məkana bənzər,
Onun nə ölçüsü nə hududu var.
Səadətlə doğan hər azad səhər
Xəyalə bir yeni kainat açar.
Ah! Onun qucağı nə mehribandır,
Nə qədər məsumdur o saf dodaqlar...
“Yaşasın səadət! Yaşasın bahar!” –
Bu böyük şüarı verən zamandır.
Lütfkar yaranmış onun əlləri,
Daima ağ günə çağırır bizi;
Səadət qızının xoş əməlləri
Ölümdən qurtarır saf eşqimizi...

Bir də dilimizdə – “Vətən” sözü var,
Ana qucağıdır bu ilahi söz...
Onun nəfəsidir böyük arzular,
Nə könül doymuşdur ondan, nə də göz.

Vətən döşlərindən bizə süd verir,
Həyat ne'mətidir bu şanlı torpaq.
Qulaq as, gör anan nə öyüd verir:
“Şərəflə, vüqarla yaşayın ancaq...”
Vətən, öz eşqilə o doğma ana
Xeyir dua verir qəhrəmanlara.
Şəhid oğulları basıb bağına,
Matəm də saxlayır axan qanlara...
Qadir yaranmışdır müqəddəs Vətən,
O böyük hakimin verdiyi qərar
Pozulmaz zamanın xatirəsindən,
Onun öz hökmü var, öz dünyası var!
“Zəfər” sözünün də vurğunuyam mən,
Günəşdən ucadır onun bayrağı!
Dönməz oğulların iradəsindən
Gəncləşir qocaman Vətən torpağı!
Kimin ki, adına yazılmış “Zəfər”,
Öpüb qucaqlayar onu səadət.
Müzəffər ordular vüqarla keçir!
Ölümdür cahanda dilsiz itaət...
Böyükdür zəfərin çarpan ürəyi,
Qolun el nəbzi vurur hər zaman
Əssə də dövrünün taun küləyi,
Var olsun odlardan zəfərlə çıxan!
Ucalsın, ey “Zəfər”, qoy al bayrağın,
Səninlə fəxr edir anamız Vətən.
Sənsiz zəlil yaşar ana torpağın,
İnsanın şöhrəti, şərəfi sənsən!
Yaşasın Məhəbbət dediyim pəri!
Yaşasın Səadət, o yaz səhəri!
Yaşasın anamız müqəddəs Vətən!
Oyansın səhərlər Zəfər səsinə! (1944)

YADIMA DÜŞDÜ

Başına döndüyüm gül üz lü sona!
Ömrümün ilk çağı yadıma düşdü.
Şairlər vətəni bizim tərəflər
Tərmanın oylağı yadıma düşdü.

Oxuyun qəlbimi dastan içində,
Ürək döyünməzmi astan içində?
Payızın fəslində bostan içində
Şamamanın tağı yadıma düşdü.

Töküldü kağıza sinəmin sözü,
O ana yurdumun ocağı, közü,
Ceyranın duruşu, durnanın gözü
Kəkliyin ayağı yadıma düşdü.

Hanı at sürdüyüm boranda, qarda?
Gəzdim aşiq kimi minbir diyarda;
Gülüb oynadığım toyda, mağarda,
Qızların qolbağı yadıma düşdü.

Göylərə baş çəkir Göyazən dağı,
Axşam açıq olur ayın qabağı;
Bizim gəlinlərin bayram qabağı,
Fəsəli yaymağı yadıma düşdü.

Sən bizim ellərin ruhuna bir bax!
Bizdən inciməmiş bir əziz qonaq.
Nişanlı qızların görüşdən qabaq,
Telini saymağı yadıma düşdü,

Vurğunun xəyalı gəzdi aranı,
Gözümdə oynadı dağın boranı;
Qışın buz qatığı, yayın ayranı,
Payızın qaymağı yadıma düşdü. (1936)

AXAR ÇAYLAR

Yaz gələndə daşib gələr,
Dağı-daşı aşib gələr,
Göylə qucaqlaşib gələr,
Heç dincini almaz bir az –
Könlüm kimi rahat olmaz;
Hey gəzişər, hey dolanar,
Gah durular, gah bulanar.

Mənzil kəsər,
Uzun yollu,
Neçə qollu,
Axar göllü,
Axar çaylar.

Şütüyər bir ilan kimi,
Göy xallı bir qulan kimi.
Hərdən hirsə dolan kimi
Ürəyində kin saxlayar,
Yeri, göyü ayaqlayar,
Qayaları dəlib keçər,
Dağa girər, daş gəmirər.

Dəli selli,
Başı yelli,
Ağır elli
Axar çaylar.

Dağdan dağa, düzdən-düzə,
Axıb gedər süzə-süzə.
Ayna tutar üzümüzə,
Salam verər ömrümüzə.
Dörd yanında göy çəmənlər,
Qərənfillər, yasəmənlər.
Söyüdlər də çiçək açar.
Ceyran qaçar, turaç uçar.

Şəfalıdır,
Şəfalıdır.
Yanı güllü,
Şux bülbüllü,
Göy sünbüllü
Axar çaylar.

Gəzər dağ, təpə-təpə,
Çəmənləri öpə-öpə.
Dalğa-dalğa, ləpə-ləpə,
Aşib daşar, daşib aşar,
Pıçıl-pıçıl pıçıl daşar,
Şələlələr qardaşdır
Sərçəşmələr sırdaşdır.

Məzəlidir,
Qəməzəlidir.
Şirin dilli,
Sərin yelli,
Dalğa telli
Axar çaylar.

Yaxasında bənövşələr,
Kölgə salar göy meşələr.
Axşam-axşam, səhər-səhər,
Xoş havası sərin olar,
Lalladıqca dərin olar,
Gərdəninə zümrüd taxar.

Başı yaylaq,
Yanı oylaq,
Üstü xallı,
Kol marallı,
Qeyli-qallı
Axar çaylar.

DAĞLAR

Üstündən karvan yeriməz,
Sıxdır dumanların dağlar!
Yayda-qışda heç əriməz
Quzeylərdə qarın dağlar!

O qız yaldan tək aşanda,
Saç kəməyə dolaşanda,
Atdan düşüb yol çaşanda
Mən olum zəvvarın dağlar!

Laçınların göydən enməz,
Qayaların baxar dinməz,
Yaman gündə üzün dönməz, -
Pozulmaz ilqarın dağlar!

Ovçu gəzər oğrun oğrun.
Maralların düşər yorğun.
Qonaq gəlib sizə Vurğun
Sevinsin gülzarın, dağlar!

MƏHƏBBƏT İLHAMA ÇAĞIRIR MƏNİ!

Yenə də yam-yaşıl geyinir dağlar,
Göz kimi durulur qaynar bulaqlar.
Əriyir güneylər döşündəki qar,
Yağış da isladır o göy çəmənini,
Təbiət ilhama çağırır məni!

Ürək dil açır ki, sönməmiş odum,
Hücuma başlayır mənim söz ordum...
Könüllər mülkündə min yuva qurdum,
Unutmaz aləmdə sevən sevəni,
Məhəbbət ilhama çağırır məni!

Görürəm, dan yeri yenə sökülür,
Göydən yer üzünə nurlar tökülür.
Zəmilər, tarlalar üzümə gülür,
Gözümdə saralır sünbülün dəni...
Bu nemət ilhama çağırır məni!

Mən yaranmamışam göylər övladı,
Əzəl şöhrətimdir torpağın adı...
Bu eşqim çoxuna qismət olmadı,
Şairim! Aç, payla söz xəzinəni,
Şeiriyət ilhama çağırır məni!

O kimdir külüngü dağ kimi vurur...
Keçici bayraq da yanında durur.
Görürəm, o yeni bir dünya qurur,
Loğmanlar yazacaq bu qərinəni,
Bu hikmət ilhama çağırır məni!

Car çəkir çarxların çaxnaşq səsi,
Qızır baltaların polad pəncəsi,
Yatmayır Muğanın, Milin gecəsi...
Səslənir Vətənin çöllü, çəmənini,
Bu qüdrət ilhama çağırır məni!

...
Muğana su gəlir, Milə su gəlir,
Axışb öz eli, ulusu gəlir...
Torpağa insanın arzusu gəlir,
Bağrıma basıram ana Vətəni,
Bu ülfət ilhama çağırır məni!

Ürək dil açır ki, sönməmiş odum,
Hücuma başlayır mənim söz ordum...
Könüllər mülkündə min yuva qurdum.
Unutmaz aləmdə sevən sevəni,
Məhəbbət ilhama çağırır məni!.. (1948)

ƏGƏR SƏNDƏN DÖNƏR İSƏM, NƏSİBİM AHU-ZAR OLSUN!

Əgər səndən dönər isəm, nəсібim ahu-zar olsun!
Baharım qar tökən qışlar, açılmaz bir diyar olsun!
Çəmənzarım, bağım-bağçam saralsın, həpsi xar olsun!
Məzarım od tutub yansın, bu eşqim aşikar olsun!

Sus, ey bülbül, kəs ey tufan, məramım istirahətdir,
Bu yerlərdə payım yoxmuş, əlacım bir səyahətdir,
Ölüm!.. Ey vah, o nemətdir, o bir şanlı səadətdir.
Əqər vaxtsız ölər isəm rəqibim bəxtiyar olsun!

Fələkdən intiqam istər, qopub ruhumda tufanlar,
Nə insafsız, nə vicdansız olurmuş Ya Rəb, insanlar!
Yaz ey Vurğun, çağır qopsun bu gün aləmdə tufanlar,
Dağılsın mehvəri-aləm kökündən, tarimar olsun!

KAMALA YETƏK

Gəl ana torpağım! Gəl məni dinlə,
Mən sənə qəlbindən qopan bir səsəm.
Baxıb gül hüsnünə nə dastan desəm,
Sən ona zinəti ver əllərinlə!

Az söz qoşmamışam hər cəlalına,
Çünki vurğunuyam mən bu yerlərin.
Dastanlar yazmışam gül cəmalına
Qərrib axşamların, al səhərlərin.

İndisə başqadır mənim diləyim
Nə çıxar bu qədər can-can deməkdən?
Bu gün söz açmıram tərifləməkdən
Başqa bir istəklə yanır ürəyim.

Fikir ver sözümə, nazəndə Vətən!
Gəl səni şərh edim bir loğman kimi.
Min söz uydursa da hər yoldan ötən...
Mənim bu şeirimi iç dərman kimi!..

Açdım ömrümüzü hey varaq-varaq
Gördüm açılmamış boş səhifələr...
Çox gəzib axtardım mən çıraq-çıraq
Yazıq ki, tapmadım kamil bir əsər.

Çox zaman uyuruq alqışlara biz
Deyirik kamala yetişdik daha!
Bu gün sevilə də əsərlərimiz,
Bir şölə saçmayır onlar sabaha...

Bizim gəncliyin də bir çox dərdi var:
Sevirəm onların həyat səsinə.
Əfsus ki, bilməyir hələ də onlar
Nə öz dilimizi, nə öz gəsini!

Yarımçıq elm ilə, yarımçıq savad
Gəncliyin üstündə böyük ləkədir.
"Savadsız müəllim!.." Bu gülmləli ad
Gələcək günlərə bir təhlükədir...

Bəzən bir alimin çox iftixarla
Dediyi öz gəninin fikirləridir.
Qurtarır nitqini baxır vüqarla,
Elə bil öz sözü, öz hünəridir.

Bəzən də nəşəmiz dolu bir gündə
İçib qızırsıq biz birdən-birə.
Ötərgi bir duyğu, bir söz üstündə
Onillik dostluğu vururuq yerə...

Tarixin qocaman bir qanunu var:
Kamalsız bir hünər solur çiçək tək...
Mənim əllərimlə yazılan qərar
Zamanın hökmüdür: kamala yetək!

Bəzən də ağıllı sayılan sözlər
Bir qılgıncım kimi parlayıb sönür...
Mənasız çay kimi dayaz bir əsər
Bizim gözümüzdə ümman görünür.

Günah nə gözdədir, nə də çeşməkdə
Məqsədim başqadır bunu deməkdə,
Kimi ki, sevdası, qəlbi dayazdır,
Kimi ki idrakı, kamalı azdır,
Baxıb damcı boyda görür dənizi,
Sonra da qarışqa zənn edir bizi...

Görürsən tovlayıq qəlbi ehtiras,
Kor kimi gedirik onun dalınca.
Hardasa nəşəmiz kökəlir bir az,
Sonra da soyuyub məyus qalınca,
Min lənət deyirik iradəmizə,
Kefimiz sonradan dərd olur bizə.

Şair, nə üçündür bu sayıqlaman?
Kim qulaq asacaq bu nəsihətə?
Beş günlük dünyanın qonağı insan,
Rəvamı qul olsun bir məhəbbətə?
Dəymə? Öz kefindən qalmasın heç kəs,
Həyat bir qalıba sığışa bilməz!

EŞQ OLSUN SƏNƏTKARA!

Bir qocaman qartalın qanadları dayandı;
O bir daha qıy vurub, dağlardan keçməyəcək.
Dünya öz yerindədir, yenə səhər oyandı,
O, Vətən dağlarının suyundan içməyəcək.

Ah, o bir də göz açıb görməyəcək aləmi,
Dostlar ilə bir daha gəlməyəcək üz-üzə.
Susdu onun rübabı, sındı qurşun gələmi,
Yeni-yeni nəğmələr qoşmayacaq o bizə.

Ölüm sevinməsin qoy!.. Ömrünü vermir bada
El qədrini canından daha əziz bilənlər.
Şirin bir xatirətək qalacaqdır dünyada
Sevərək yaşayanlar, sevilərək ölənlər...

Budur, baxır üzümə, baxır sənətkar gözü,
Yenə gülür, danışır, nəfəs alır Üzeyir;
Süzülür qəlb evimə onun hər odlu sözlü,
Rübabının səsinə qanad açır min şeir.

Sənətkara eşq olsun! Eşq olsun qəhrəmana!
Açıq alınla gedir o yenə də cəbhəyə.
Xəyalı bir dəniz tek yenə gəlir tuğyana,
Kommunizmin bayrağı günəşə qalxsın deyə!

O sabah da bizimlə addımlayır yanaşı,
"Koroğlu"dan oxuyur yenə zəfər ordumuz.
Ey Füzuli şeirinin bir bəstəkar qardaşı,
Şöhrət tapdı adınla bizim ana yurdumuz.

Ölüm sevinməsin qoy!.. Ömrünü vermir bada,
El qədrini canından daha əziz bilənlər.
Şirin bir xatirətək qalacaqdır dünyada
Sevərək yaşayanlar, sevilərək ölənlər...

Mən bu kiçik şeirimi yazıram göz yaşımlla,
Çünki vidalaşıram bir ürək sırdaşımla! (1948)

YANDIRILAN KİTABLAR³⁰

Amerika və Qərb güclərinin nəzarətindəki Tehran hökumətinin 12 dekabr 1946 günü Təbrizi işğal etdikdi o günə qədər yayımlanan Türkçe nəşrləri Təbriz meydanında vəhşicəsinə yandırmışlar.

Cəllad! Sənin qalaq-qalaq yandırdığın kitablar,
Mən kamalın şöhrətidir, mən ürəyin arzusu...
Biz köçürük bu dünyadan, onlar qalır yadigar,
Hər vərəqə rəqş olunmuş neçə insan duyğusu;
Mən kamalın şöhrətidir, mən ürəyin arzusu...

Yandırdığın o kitablar alovlanır... Yaxşı bax!
O alovlar şölə çəkib şəfəq salır zülmətə...
Şairlərin nəcib ruhu məzarından qalxaraq,
Alqış deyir eşqi böyük, bir qəhrəman millət;
O alovlar şölə çəkib şəfəq salır zülmətə...

Cəllad! Mənim dilimdədir bayatılar, qoşmalar,
De, onları heç duydu mu sənin o daş ürəyin?
Hər gəraylı pərdəsində mən ananın qəlbi var...
Hər şikəstəm övladıdır bir müqəddəs diləyin;
De, onları heç duydu mu sənin o daş ürəyin?

Söylə, sənni xor baxırsan mənim şeir dilimə?
Qoca Şərqin şöhrətidir Füzulinin qəzəli!
Sənni "türkəxər" deyirsən ulusuma, elimə?
Dahilərə süd vermişdir Azərbaycan gözəli...
Qoca Şərqin şöhrətidir Füzulinin qəzəli!

Cəllad! Yanıb od olsa da külə dönməz arzular;
Təbiətin ana qəlbi qul doğmamış insanı!
Hər ürəyin öz dünyası bir səadət arzular,
Qanlar ilə yazılmışdır hər azadlıq dastanı...
Təbiətin ana qəlbi qul doğmamış insanı!

Əzəl başdan düşmənimdir üzümə murdar qaranlıq...
Hər torpağın öz eşqi var, hər millətin öz adı.
Kainata dəyişməyəm şöhrətimi bir anlıq,
Mənəm Odlar ölkəsinin günəş donlu övladı!
Hər torpağın öz eşqi var, hər millətin öz adı!

Nədir o dar ağacları, de, kimlərdir asılan?
Oyuncaqmı gəlir sənə vətənimin haqq səsi?
Dayan!.. Dayan! Oyaq gəzir hər ürəkdə bir aslan,
Boğazından yapışacaq onun qadir pəncəsi.
Oyuncaqmı gəlir sənə vətənimin haqq səsi?

³⁰ Səməd Vurğun bu şeirini kitablar yandırılan əsnada yazmış və 20 Yanvar 1947 günlü dərc etdirmişdir.

TƏBRİZİN ŞAİRLƏR MƏCLİSİNƏ³¹

Əzizlərdən gələn məktub dil açdı mehrü-ülfətlə
Onun hər sətrinə mən də baş əydim hüsnü hörmətlə.

Nələr gəldi, nələr keçdi mənim sevdalı qəlbimdən,
Bir ah çəkdim, ahım yandı sinəmdə daği-həsərlə...

Uçub səyyar xəyalımla dolaşdım xaki-Təbrizi.
Hər üzdə bir boran gördüm, döyür eflakı hiddətlə.

Nədir şahin baxışlarda qopan tufan, çaxan şimşək?
Alovlar, odlar övladı barışmaz yerdə zülmətlə...

Var olsun məslək eşqilə qılınca qurşanan ərər,
Vətən dünyası fəxr eylər bu gün bir şanlı millətlə.

Bir anlıq ömrə dəyməzmiş yüz illik nalənin ömrü,
Hünərdir varlığa zinət... günəş parlar cəsarətlə.

Görün nazəndə bir məclis öz eşqim, "E'timadımla"³²,
Mənim də, "Biriya"³³, qəlbim dil açdı bir məhəbbətlə.

Cəllad! Sənmi de, qırırsan fədailər nəslini?
Millətimin saf qanıdır qurd kimi içdiyin qan!
Zaman gəlir... Mən duyuram onun ayaq səsini,
Şəhidlərin qiyam ruhu yapışacaq yaxandan;
Millətimin saf qanıdır qurd kimi içdiyin qan!

Bir varaqla tarixləri, utan mənim qarşımda,
Anam Tomris kəsmədimi Keyxosrovun başını?
Koroğlunun, Səttar xanın çələngi var başımda.
Nəsillərim qoymayacaq daş üstündə daşını;
Anam Tomris kəsmədimi Keyxosrovun başını?

Sür atını, dördnala çap! Meydan sənindir... ancaq,
Mən görürəm al geyinib gələn bahar fəslini...
Qoca Şərqi günəşidir yarandığım bu torpaq,
Mən yetirdim al bayraqlı inqilablar nəslini.
Mən görürəm al geyinib gələn bahar fəslini!

(20 yanvar 1947)

³¹Şairlər Məclisi: 1941-1946-ci illərdə Təbrizdə yayımlanan "Vətən Yolunda" adlı qəzetin nəzdində qurulan bir ədəbi məclisdir. Şeirdə adları keçən Əli Fitrat, Əbül Qasım, Kəmal, Səid Mehdi, Etimad, Bilal Nəsir bu məclisin üzvləri idi.

³²Mir Mehdi Etimad Nətiqi (Təbriz 1900 -Tehran 1981), 21 Mart 1945-ci ildə qurulan Təbriz mərkəzi Azərbaycan Muxtar Hökuməti, 12 dekabr 1946-cı ildə Avropa, Rus və Şah qoşunları tərəfindən yığıldıqdan sonra tutularaq həbs edilmiş və iki il ağır məhkumluq çəkmişdir. Rza Şah zülmünə rəğmən, kitablarını Azərbaycan Türkçəsiylə yayımlamış, bunun üçün də kitabları həmişə çox oxunmuş, həm də təkrar-təkrar nəşr olunmuşdur. Uzun bir müddət Şairlər Məclisinin sədri idi.

³³Məhəmməd Biriya (Təbriz 1914 - Tehran 1989): Mir Cəfər Pişəvarinin 1945-ci ildə Təbrizdə qurduğu "Azərbaycan Muxtar Hökumətində mədəniyyət naziri olmuşdur. İran Azərbaycanında məktəblərdə ilk dəfə Türkçə təlim-tədrisin tətbiqinə başlatmışdır. Bu səbəbdən "Səttar Xan" medalı ilə təltif olunmuşdur. 12 dekabr 1946-cı ildə Azərbaycan Muxtar Hökuməti yığıldıqdan sonra Bakıya sığınmışdır. Moskvanın əmri ilə 1947-ci ildə Bakıda

Əzəldən loğman olmuşdur sual et: "Azərin oğlu"³⁴
Günəş Zərdüşt diyarından ucalmış ərşə "Fitrətlə"³⁵

Düşər bir gün yolum şəksiz, düşər Təbrizə qardaşlar,
Salamlar Vurğunun qəlbi sizi min sazla, söhbətlə.

(1946)

həbsdə olmuşdur. 1956-cı ildə həbsdən çıxan Biriya, 1957-ci ildə təkrar həbsdədir. Bu dəfə on il həbsdə yatmışdır. Təbrizə dönmək istədiyi üçün yenidən iki illiyə həbs edilmişdir. Daha sonra Tambova sürgün olunur. Tambovdan qaça bilir və qaçaq olaraq yoxsulluq və dərbədarlik içində Bakıda, Şuşada, Şəmkirdə yaşayır. Nəhayət, 29 sentyabr 1980-ci ildə yorğun, düşkünlü və həyatdan bezmiş halda Təbrizə dönə bilir. Bu dəfə Tehran hökuməti onu həbs edir. Ömrünün son günlərində həbsdən çıxarılıb küçəyə ötürülür. Az sonra vəfat edir.

³⁴ **Balaş Azəroğlu:** (Bakı 1921 – Bakı 2011) əslən Güney Azərbaycanın Ərdəbil şəhərindəndir. Təbrizdə Milli Hökumət tərəfindən Azərbaycan Dövlət Radio Komitəsinin və Şairlər Cəmiyyətinin idarə heyətinin üzvü seçilmişdir. İranda çağdaş Türk ədəbiyyatının inkişafında böyük xidməti olmuşdur. 1948-ci ildə yenidən fəaliyyətə başlayan Güney Azərbaycan Yazıçılar Cəmiyyətinin sədriyinə gətirilmişdir. Onun şeirlərində, bütün Azərbaycan Türklünün bağımsızlıq mücadiləsi, gələcəkdən gözləntiləri hər yönüylə və əlvan boyalarla işlənmişdir.

³⁵ **Əli Fitrət** (Təbriz 1890 - Tehran 1948) : Ünlü bir qəzetçi olan Əli Fitrət 1945-ci ildə Təbrizdə "Vətən Yolunda" qəzetinin nəzdində qurulan Şairlər Məclisinin qurucularından olmuşdur. 1945-ci ildə İran Azərbaycanında gedən hüriyyət və bağımsızlıq hərəkatına qatıldığı üçün Tehran hökuməti tərəfindən təqib olunmuş, Azərbaycan Muxtar Hökuməti yığılından sonra da Tehran hökuməti tərəfindən zindana atılmışdır. 1948-ci ildə sərbəst buraxılan Fitrət az sonra həyatdan getmişdir.

ŞAİR NƏ TEZ QOCALDIN SƏN?!

Nemətsə də gözəl şeir,
Şair olan qəm də yeyir.
Ömrü keçir bu adətlə,
Uğurlu bir səadətlə.
Görən məni nədir deyir:
Saçlarına düşən bu dən?
Şair, nə tez qocaldın sən!?

Dünən mənə öz əlində
Gül gətirən bir gəlin də
Gözlərində min bir sual
Heykəl kimi dayandı lal...
O bəxtəvər gözəlin də
Mən oxudum gözlərindən:
Şair, nə tez qocaldın sən!?

Ovçuluğa meyil saldım,
Gecə-gündüz çöldə qaldım,
Dağ başından enib düzə
Bir ox kimi süzə-süzə
Neçə ceyran nişan aldım;
Cavab gəldi güllələrdən:
Şair, nə tez qocaldın sən!?

Bəzən uca, bəzən asta,
 Ötür sazım min sim üstə.
 Andı yalan, eşqi yalan,
 Dostluğu da rüsvət olan,
 Ürək yıxan bir iblis de
 Üzəvari deyir hərdən:
 Şair, nə tez qocaldın sən!?

Saç ağardı, ancaq ürək
 Alovludur əvvəlki tək.
 Saç ağardı, ancaq nə gəm!
 Əlimdedir hələ qələm...
 Bilirəm ki, deməyəcək
 Bir sevgilim, bir də Vətən:
 Şair, nə tez qocaldın sən!? (1953)

ŞAIRİN SƏSİ

Mikayıl Müşfiqə

Axşamdan bəridir könlümdə yenə
 Hirsli fırtınalar, qasırgalar var.
 Çox da uymayıram könlüm deyənə,
 Gözlərim hər şəydə bir hikmət arar.

İçim dalğalanır sanki bir dəniz,
 Mən bu dalğalarla qucaqlaşırım.
 Nələr düşünürəm, duya bilsəniz!
 Sanki varlığımдан uzaqlaşırım...

Bəzən də fikrimin qanadlarını
 Küləklər qoparıb, qaldırır göyə.
 Sürürəm əsrimin qır atlarını,
 "Bu axın başqa bir axındır", - deyə,

Bütün arzularım gülür yarına
 Xəyaldan ilhamlar almamaq üçün;
 Baxıram Leninin kitablarına
 Dəstədən geridə qalmamaq üçün. (1930)

ŞUŞA

Qoynuna girməyə qalmışdır bir az,
Könül fərəhlənib eylədi pərvaz;
Ölməyib görəydim seyrini hər yaz,
Səndə vardır başqa lətafət, Şuşa!

Dağlarından qopar havalı yellər,
Ah, o sərin yellər, səfali yellər;
Dağıdıb huşumu divanə eylər,
Vüsəlın hər kəsə səadət, Şuşa!

Xırdaca-xırdaca yağışın yağar,
Çən-çisək içindən günəşin doğar,
Bir ağız bir bulaq suyunu soğar,
Eyləyirsən yenə qiyamət, Şuşa!

Bir acəb gülşəndir torpağın, daşın
Dumanlı dağlardır həyat yoldaşın,
Bir ağırı gördümü ömründə başın,
Ey fitrən xəlq olmuş təbabət, Şuşa! (1926)

DİLCAN DƏRƏSİ

Yenə gördüm səni, Dilcan dərəsi,
Yadıma çox köhnə zamanlar gəlir.
Ömür dedikləri bir karvan yolu,
Nə canlar gedərək, nə canlar gəlir.

Fələklər yaratmış bu yeri cənnət –
Desəm, çox münasib həqqindir əlbət.
Səndə var doğruluq, var səmimiyyət,
O ibrət bağına loğmanlar gəlir.

Yazda gülümsərkən bütün kainat,
S'n də bəzənərsən, açarsan qanad;
Heyrandır hüsnünə Kazbək, Ararat,
Hər axşam səcdənə dumanlar gəlir.

Daşlar yarılanda günün telindən,
Əmərsən dağların qarlı selindən.
Sənə qonşu olan Qazax elindən
Vəfali, vəfasız mehmanlar gəlir.

Yüksələr tar səsi hər eyvanından,
Quşlar qanad salar keçsə yanından.
Daşlar boyanmışdı bir gün qanından,
Xəyalıma qara dövrənlər gəlir... (1927)

KÜR ÇAYI

- *Sanlıya* -

Ayrı dağlar kimi qol-qanad atan,
Coşqun dalgaları buluda çatan,
Qəməzlər göstərən işvələr satan
Çox olur qonağın, yığnağın sənin.

Qorxunc qayaları yellər tək yenən,
Günəşdən rəng alıb, ayla bəzənən
Nələr andırırsan bu gedişlə sən,
Şanlı, şöhrətlidir ocağın sənin.

Tiflisin arxası, Qazağın beli
Hər ikisi sənin, sənə dost eli...
Boşalar qoynuna dağların seli,
Körpə bulaqlardır ortağın sənin.

Çoxları hüsnünə heyran qaldılar,
Çox igidlər səndən ilham aldılar.
Top-tüfəng atdılar, nəre çaldılar,
Keçdi o dəmlərin, o çağın sənin.

Ulduzlar qoynuna şəfəqlər saçar,
Səsindən ordular, karvanlar qaçar,
Sən gəzdiiyin yerlər gül-çiçək açar,
Çünkü uğurludur ayağın sənin.

Bağlanan yolların açılar hər yaz,
Səni görən gözlər səndən ayrılmaz.
Könlüm tək dalğalı, dəlisən bir az,
Alınır aləmdə sorağın sənin.

Ay doğub, sinənə kölgə salanda,
Deyər: "gülməmişəm sənsiz qalanda".
Çobanın, naxırçın tütək çalanda
Gümrah olar yanın, yançağın sənin. (1929)

ANA

Pək çocuqđum yerə gömdülər səni,
Həyata qanadsız atdılar məni.
Bax, necə pozulub ömrüm gülşəni,
Həyat sənsiz mənə zindandır, ana!

Qoynunda bəslənir gözəl diləklər,
Layiqdir səcdəyə sənə mələklər,
Nərdəsən, ah gözlərim həp səni bəklər,
Bax övladın nasıl giryandır, ana!

Sən bir günəş idin, doğdun da batdın,
Yazıq övladını qəmlərə atdın.
Bir cavab ver, hankı murada çatdın
Torpaqlarda neçə zamandır, ana!

Bir ah çəksəm sənsiz, qopmazmı tufan?
Əzizim anacan, gözüm anacan!
Yumuq gözlərini aç da bir oyan,
Şimdi zaman başqa zamandır, ana!

Yıxılıb payinə öpmək istərəm,
Analıq mehrini görmək istərəm,
Səni görmək üçün ölmək istərəm,
Təsəllim ah ilə fəğandır, ana! (1927)

VƏTƏN HƏSRƏTİ

Elindən, günündən ayrılan könül,
Arabir vaxt tapıb ağlasın gərək.
Əziz kimsələri qırılmış kimi,
Yas tutub qaralar bağlasın gərək.

Demirəm incidib üzsün özünü,
Əl üzüb dünyadan yumsun gözünü.
Nə qədər olsa da vətən sözünü,
Duysun ürəyində, anlasın gərək.

Bir şikəstə neyəm, bir qırıq kaman,
Görmədim bir bəla-həsərdən yaman,
Vurğun ellər deyib ağlar hər zaman,
Onun qaydasıdır, ağlasın gərək. (1926)

SƏFİL QADIN

Oxuyun!
Oxuyun şeirimini
sizə bağışladığı həyat səhnəsini,
Oxuyun onun
xəyala hökm edən odlu səsini.
Mən söylədiyim,
söyləmək istədiyim bu səhnə
köhnə, pək köhnə
Fahişələr yurdundan bir nümunədir,
O nədir?
Ağarmış saçında qarlı qışların
boranlı günlərin kölgəsi yaşar
Ölgün gözləri göylərdə qucaqlaşar.
Çünki yerdən,
yerdəki cinayətdən,
hər qanundan, hər adətdən,
Yemiş dönə-dönə və diksinmişdir.

Kinli gözlərdən uzaq,
pək uzaq bir küncə sinmişdir.
Ey qadın!
Ey ana!
Bu gün sana
soyuq baxan gözlər daşanı döndü?
Yoxsa gözlərinə çirkinmi göründü?
Dedilər sən böylə deyildin əzəl,
Çiçəklərdən təmiz güllərdən gözəl.
Bəlkə də arxanca titrəyib qoşan
İllərin yorğunu bir könül varmış.
Fəqət indi?
Belin бүкүlmüş,
saçın ağarmış,
Nə dərini bilən var,
nə üzünə gülən var! (1929)

KAPİTAL

Hər zaman qəlbimi bir qüvvə əzir, parçalayır,
O mənim sinəmin üstündə ocaqlar qalayır.
Dağıdır fikrimi sərməst olaraq inləyirəm,
Bu uğursuz, bu köpəkdən daha qorxunc qüvvət,
Məni bir an belə duymaz və buraxmaz rahat.
Nədir aya, o nədir, söylə, nədir, ah nədir?
Kapitaldır ki, bəşər əski zamandan bəridir.
Ona bir Tanrı qədər səcdə qılar, hörmət edir,
Ən uzaq bir günəşin kölgəsini seyrə gedər.
“Dəli şair” də həyatın bu sönük kölgəsinə,
Çox zaman aldanaraq qoşdu onun səcdəsinə.

Kapital mənə qərəzdir, kindir,
Bir mələk olsa da pək çirkindir.
Nə qədər varsa da dünyada bu səs,
Ala bilməm ki, mən azadə nəfəs.
Komsomol! Sərvətə can vermə, sakın!
O ilandır, ona sən durma yaxın.
Sənə alqış, sənə qüvvət, sənə can,
Sənə sönməz əbədi bir həyəcan. (1929)

DƏNİZ GƏZİNTİSİ

Sevgilim, gecənin rənginə bir bax!
Sayrışan ulduzlar göz kimi parlaq.
Sallamış dənizə ay məndilini,
Dəniz danışdırır öz sahilini.
Baxıb keçənlərə, göz qırpır mayak,
O bir keşikçidir hər zaman oyaq
Gəzdirir özünü böyük bir vapor,
Vaporda səslənir, döyünür motor.
Onun zirvəsində durur kapitan;
İndi təbiətə hökm edir insan.
Yorulmaq bilməmiş insanın əli
İnsan yer üzünə tanrı gələli.
Görünməz olmuşdur dənizin dibi,
Qayıq yırgalanır bir beşik kimi.

Dalğalar atlanır, dalğalar enir,
 Doğru demişlər ki, şairənədir,
 Qayıq gəzintisi mahtaba qarşı,
 Sahildə səslənir gəzinti marşı.
 Gəzdirir bizi də mehriban dəniz
 Açılıb dincəlir sinirlərimiz.
 Suda ilan kimi şütüyür qayıq...
 Xavərim, yatmamış... sevgilim ayıq!..
 Sevgilim, nə gözəl bahar gecəsi!
 Bizə layla çalır dənizin səsi.
 O kimdir sulara qəzəl oxuyur,
 Cahana hər gələn bir əsər qoyur...
 Sussun o bayquşun pərişan səsi;
 Sevgilim istəyir həyat nəğməsi!
 Dalğalar əsəbi, dalğalar qara,
 Köksünü çırpdıqca bu dalğalara
 Suda ilan kimi şütüyür qayıq,
 Sevgilim yatmamış... sevgilim ayıq!.. (1933)

A KÖHLƏN ATIM!

Əlim tərənəməmiş oyna yerindən,
 Nəzil qamçı kimi səyirdəndə sən.
 Büdrəsən, qalaram yarı yolda mən,
 A köhnə yoldaşım, a köhlən atım!
 Buğlana-buğlana köpüklən, atım!

Aranda, yaylaqda kömək ol elə,
 Yerişin oxşasın əsən ağ yelə;
 Arpanı kəsmərəm ac qalsam belə,
 Yaman günlərimin gərəyi atım,
 İnsanın dar gündə köməyi atım.

Qoy vurum belinə gülmüş yəhəri,
 Bir yol ayrıcında açaq səhəri...
 Gəzib oymaq- oymaq kəndi, şəhəri,
 Harda var axtaraq düşmanı, atım!
 Onları vaxt ikən gör, tanı, atım!

Bu bir manevradır indi səninçin...
 Qoy dalğalar kimi döyünsün için;
 Göydən üstümüzə düşən göyərçin
 Düşmənin yerini bildirsən, atım!
 Qoyup dizlərini yerə sin, atım!

Qaranlıq düşəndə qulağını çat,
 Asta get, naliyin səsinə alçalt!
 Desinlər ustadır mindiyin bu at,
 Candan əziz tutum səni mən, atım!
 Bəzən insan kimi düşünən atım!
 Canın poladdandır, qolların dəmir;

Komandan orduya verəndə əmir,
 Düşmənin başını qoparıb gəmir,
 Ey aslan ürəkli, pəhləvan atım!
 Əslində mülayim, mehriban atım! (1934)

BÖYÜK ƏDİB

Döydü qapımızı bir acı ruzgar,
 Durdu insan qəlbi, öldü sənətkar...
 Mənim təbiətə bir sualım var.
 Bumudur insanla onun ilqarı?

Sən,ey bu torpağın əziz insanı,
 De, qələmin hanı? Kağızın hanı?
 Matəmin ağlatdı Azərbaycanı,
 Yasını saxlayır Qafqaz dağları.

Gülən dodaqların, söylə soldumu,
 Düşünən beyinin torpaq oldumu,
 Sevgilin saçını bir-bir yoldumu,
 Həyata son dəfə baxdın mı barı?

Adını qəlbində hər kim arasa,
 Bilirəm, ağlayıb batacaq yasa;
 Bir xəbər göndərsin Kürə, Araza
 Dumanlı dağların soyuq rüzgarı.

Ömrünün çiçəyi birdən solsa da,
 Ölümün, matəmin vaxtsız olsa da,
 Dünya boşalsa da, dünya dolsa da,
 Tarix yaşadacaq bu sənətkarı!.. (1934)

BÜLBÜL VƏ BAĞBAN

Gözəl bir bağçada bir bülbül vardı,
Budaqdan-budağa uçub qonardı.
Onun yuvasıydı gülün yarpağı,
Dilindən düşməzdi vətən torpağı.
Güllər boy atardır onun səsiylə
Çiçəklər yatardı xoş nəfəsilə.
Bülbül bu gülşəndən ilham alardı,
Gündə şadlığından qanad çalardı
Baxıb hər çiçəyə, hər qərənfilə
Şərqlər deyərdi o gülə-gülə.

Bu bağın, bağçanın sahibi bağban
Bülbülü eşq ilə dinlərdi hər an.
Hər bir şərqişini duyub dərinədən,
Zövq alardı onun nəğmələrindən.
O dünya görmüşdü, bilirdi əlbət,
Bir ölməz qüvvədir cahanda, sənət.
Bilirdi sənətin, şeirin qədrini,
Dinləmək istərdi gündə birini.
Bilirdi nəğməsiz keçən bir ömür
Bir gülşən olsa da, viran görünür...
Gəlib söyləyirdi hər gün bülbülə:
"Səhərdir yenə coş, yenə gəl dilə,
Eşitsin səsinə ellər, obalar,
Oxu, yurdumuzun ağ günləri var;
Bu torpaq, bu hava sənə tanışdır,
Qəlbinin simini tez-tez danışdır".

Bülbül bu rəftardan qüvvət alardı,
Qəlbini saz kimi tutub çalardı.
Baxaraq güllərin ilk qönçəsinə,
Söz verərdi könül kəməncəsinə.
Bağban deyərdi ki: "El bəxtiyardır
Bizim də bağçanın bülbülü vardır".

Günlərin birində bağın yanından
Bir atlı oğrunca keçdiyi zaman
Bülbülün səsinə uyaraq durdu,
O gün şeyda bülbül xallar vururdu.
Atlı çox dinlədi quşun səsinə,
Bir aydın səhərin nəşidəsinə,
Ah, dedi, nə gözəl oxuyur bu quş
Könlüm ləhcəsinin əsiri olmuş...
Dayan bir fənd qurum indi bülbülə;
Onu bir dost kimi tutaraq dilə
Burdan öz bağma uçuram gərək,
Yoxsa partlayacaq sinəmdə ürək.
Atlı bu niyyətlə keçib irəli,
Dedi: "Bülbül qardaş, illərdən bəri
Sənin sənətinə heyranam inan,
Könlüm ayrılmamış bir gün yanından.
Nə gözəl, nə şirin avazın vardır,
Bu bağın bağbanı nə bəxtiyardır.
Fəqət bilirsənmi başında nə var?

Sənə həsəd çəkən ala qarğalar
 Şikayət etlənmiş sizin bağbana
 Adını salmışdır qara böhtana.
 Tez ol, öz başının çarəsini qıl,
 Təbiət sənə də vermişdir ağıl.
 Gəl, atıl çiynimə gedək uzağa,
 Bu gündən bülbül ol sən bizim bağa.
 Gedək, çox gözəldir söylədiyim bağ,
 Sənin yuvan olsun hər yaşıl yarpaq.
 Yoxsa günün burda qara keçəcək,
 Bir tikan olacaq sənə hər çiçək"

Qabardı tükləri şeyda bülbülün,
 Dedi: "Aşiqiyəm bu dogma gülün,
 Bu bağlar, bağçalar, ellər mənimdir
 Bunlar öz vətənim, öz vətənimdir.
 Doğma oylağımdır bu daş, bu torpaq,
 Anamdır, yuvamdır bu gül, bu yarpaq."

Mən burdan almışam şeiri, ilhamı,
 Andıma, əhdimə şahiddir hamı.
 Azaddır ilhamım, azaddır səsım,
 Mən burdan ayrılısam, donar nəfəsım.
 Get, alçaq! Dediğin böhtandır mana,
 Doğma balasını atarmı ana?"

Atlının ağzında kəsildi sözü,
 Kinindən qızardı fitnəkar gözü.
 Çəkdi qamçısını başı aşağı,
 Bülbül qanad çalıb qalxdı budağa.
 Atlı dayanmadı, qoşdu bağbana
 Dedi: "Ağlayıram sənin halına
 Budur, bax, tökülür yanağıma yaş.
 Başına çarə qıl, a bağban qardaş.
 Sənin bağındakı bu bülbül ki var,
 Sənəmə çəkmişdir çal-çarpaz dağlar.
 Bir zaman o bizim bağda yaşardı,
 Səhərlər çox şirin ləhcəsi vardı.
 Mən də sənin kimi sevərdim onu,
 Bilməzdim bəduğur quş olduğunu.
 Bir gün çiçəklərim, güllərim soldu,
 Ömrümün sarayı pərişan oldu.
 Qurudu bağdakı şitil tənəklər,
 Kökündən ayrıldı təzə çiçəklər.
 Bu dərdi mən kimə söyləyim deyə,
 Diz çöküb yalvardım o dilsiz göyə.
 Həkimlər, loğmanlar yığıldı dərhal
 Bu dərdin sirrini mən etdim sual;
 Axtarıb, düşünüb, fikirləşdilər,
 Nəhayət, verdilər belə bir xəbər:
 Görünür, bu bağda yaşayan bu quş
 Anadan olalı bəduğur olmuş.
 Tez axtar, onu tap, uçur bu bağdan,
 Qoy səsi, nəfəsi gəlsin uzaqdan.
 İndi haman bülbül sizə dadanmış,
 Özüylə hər yaza gətirir bir qış."

Özünü sevdİRİR xeyli zamandır,
Ayağı bəduğur, cinsi yamandır.
Qovun birdəfəlik bu bağdan onu,
Yoxsa qış olacaq bu yayın sonu"

Bağban dünya görmüş bir arif idi,
Atlını aldadıb "yaxşı, get", - dedi.
Sonrasa bülbulün gəldi yanına
Bu gülünc nağılı danışdı ona.
O dedi: "Bülbulüm, inanıram mən,
Şirin nəgmələrin qopur ürəkdən.
Sən sudan durusan, aydan da arı,
Könüldən sevirsen bizim gülzarı.
Yüz yalan qussa da hər gəlib-gedən,
Yenə də çal-çağır öz yuvanda sən.
Bülbul qanad çalıb, sevindi yenə,
Söz verdi qəlbinin yumşaq telinə.

Körpə bir oğluyam şeirin, sənətin,
Sınəm meydanıdır sözün, söhbətin.
Başında tutmuşam bir günəş kimi
Böyük bayrağını əbədiyyətin.

Hər təmiz ürəyin ötən səsiyəm,
Bu bağın, bağçanın ilk qönçəsiyəm.
Ellər bayramının, ellər toyunun
Əllə çalınmayan kəməncəsiyəm.

Karvanım yol alıb gedir birbaşa
Ömrümdə yelkənim dəyməmiş daşa.
İşığa qardaşam, zülmətə düşməni,
Xəyalım günəşlə durur baş-başa.

Mən ilham almışam axar sülardan,
Könlüm ayrılmamış ilk arzulardan.
Kəsilməz ayağı şeyda bülbulün
Al geyib bəzənən güllü bahardan.

Könül hər çiçəyə istər yar olsun,
Bir bahar içində min bahar olsun.
Mən ki nəgmələrçin yaradılmışam,
Eşqim, səadətım, haqqım var olsun.

Körpə bir oğluyam şeirin, sənətin
Sınəm meydanıdır sözün, söhbətin.
Başında tutmuşam bir günəş kimi,
Böyük bayrağını əbədiyyətin. (1937)

AZƏRBAYCAN

Dostlar! Gəlin sizə bir-bir danışım
Min bağın, bağçanın barı məndədir.
Sınəm oylağıdır gözəlliklərin
Hər sevən ürəyin yarı məndədir.

Nə çoxdur qoynumda almalı bağlar!
Qüdrətim göylərin dilini bağlar.
Məşəli dərələr, sal buzlu dağlar
Dağların süd kimi qarı məndədir.

İnsan bir uşaqdır, vətən bir ana
Ömür bir çıraqdır, könül pərvana.
Yolunuz düşdümü bizim Şirvana?
Gül açan heyvası, narı məndədir.

İgidlər yurdudur bu dağ, bu aran
Bu dağlar başında qalmamış boran.
Hər təzə çiçəkdən bir şirə soran
Pətəyə bal düzən arı məndədir.

* * *

Çoxdur düzlərimdə otlar, yarpızlar
Körpə şamamalar, iri qarpızlar.
Bulaq başındakı oğlanlar qızlar
Elin kamançası, tarı məndədir.

Ağdaşın pambığı çiçək-çiçəkdir
Şəkinin bəzəyi şaldır, ipəkdir.
Qarabağ gözəli dünyada təkdir
İsti yanaqların narı məndədir.

Ölsün bu yerlərdən ilham almayan
Qəlbini saz kimi tutub çalmayan.
Yarışda gənclikdən geri qalmayan
Min qoca məndədir, qarı məndədir.

**Şirindir insanın öz azadlığı
Könül azadlığı, göz azadlığı,
Qələm azadlığı, söz azadlığı
Dünyanın ən böyük varı məndədir.**

Gəldi ömrün gözəl bahar çağları
Açılmışdır könuşlərin bağları.
Qarış-qarış dolan bizim dağları
Dış göynədən bulaqları məndədir.

Bu yerlərin hər torpağı, hər daşı
Yaranmışdır ayın, günün sırdaşı.
Əyilməmiş bu dağların dik başı
Koroğlunun mərd vüqarı məndədir.

Ləkə yoxdur mənim bu ağ üzümde
Ceyran qaçar, cüyür mələr düzümdə.
Bağlarımda gilə da var, üzüm də
Mən çiçəyin çəmənزاری məndədir.

Hər budaqda bir bülbülə yuvam var,
Ağır elli oymağım var, obam var,
Xəstələrə dərman verən havam var,
Səhərlərin xoş ruzgarı məndədir.

Sarı limon çay üstündə dad olur,
Gözüm görür, könlüm evi şad olur,
Hansı namərd dost evinə yad olur?
Məhəbbətin vəfadarı məndədir.

Dil açmışdır bu sədəfli sazlarım
Mahnı qoşur gözəl-göycək, qızlarım.
Göllərimdə alaboğaz qazlarım
Durnaların düz qatarı məndədir.

Ölüb getdi günlərimi saymağım,
Dildən-dilə dastan oldu oymağım,
Təmiz südüm, şəkər kimi qaymağım,
Dövlətimin ixtiyarı məndədir.

Yaz gələndə qışın ömrü pozular,
Dağ döşünə seyrə çıxar quzular,
Hələ dayan! Şairin çox sözü var,
Ana yurdun sənətkarı məndədir.

Buruqlarım nəre çəkmiş çöllərə,
Ayılmışdır yuxusundan dağ, dərə.
Alqış! Bizim bol işıqlı ellərə,
İnsanların bəxtiyarı məndədir.

Axşam üstü Bakıya bax doyunca,
Ulduzlarım yanır sahil boyunca.
Dağ üstündə o qərənfil, o yonca
Vətənimin lələzari məndədir.

Nə zindan var, nə yumruq var, nə də din
Könlüm quşu! Bir də dillən, bir də din,
Nizaminin, Füzulinin, Vaqifin
Gözəl- gözəl yadigarı məndədir.

Mən xoşbəxtəm azadlığım gələli,
Tarix yazır ellərimin öz əli,
Bayrağımdır qızıl Şərqi gözəli
Azadlığın düz qərarı məndədir.

Sinəm oldu bir yıxılmaz söz dağı
Bir də ellər görməyəcək göz dağı.
Vətənimin günəş üzlü bayrağı
Yer üzünün bayraqdarı məndədir.

Vurğun deyər ellə çıxdım qəfəsdən
Doymamışam bu nağmədən, bu səsdən
Mən il keçsə könlüm düşməz həvəsdən
Şeirimizin ilk baharı məndədir. (1938)

AŞIQ QARDAŞIMA

Gəl qələm götürüb, qoşa saz tutaq,
Süsənlər, sünbüllər, güllər bizdədir;
Gecələr qoynuna ay qonaq gələn
Sonası çığrışan göllər bizdədir...

Bizim dünyamızda gülür gözəllik,
Deyir bu mahnını bülbül və kəklik.
Yazın səhər vaxtı güllük, çiçəklik,
Ürək sərinlədən yellər bizdədir.

Elləri sevmişdir könlüm əzəldən,
Nə çıxar uydurma şeirü qəzəldən?
Aldım ilhamımı min bir gözəldən,
Ucu tər cığalı tellər bizdədir.

Aşıq, bu yerləri sən xəbər alsan, -
Ayıldı dünyanın şöhrəti insan.
Zülmün, qaranlığın qəbrini qazan
Kürəklər, külünglər, bellər bizdədir.

Nə xoşdur ellərin şirin avazı,
Güldü ölkəmizin çiçəkli yazı,
Şairin qələmi, aşığın sazı,
Bülbülü mat qoyan dillər bizdədir.

Bu yeni aləmi duyduqca ürək,
Göylər də sevinir gülümsəyərək,
Bir böyük bağ olur her şitil, tənək,
Bu quran, yaradan əllər bizdədir. (1938)

BÖHTAN

Mənmiyəm "vicdanı, məsləki satan"?
Yaxamdan əl çəksin bu qara böhtan.

Ellərin bağında ötən bir quşam,
Bir az da vaxtından tez doğulmuşam...

Könüldən demişəm, deyirəm bunu!
Təhmət almamışam ömrüm uzun.

İndi bu böhtanlar mənə dar gəlir,
Saclarım ağarır, ömrüm gödəlir.

Qapımdan çəkilsin qara buludlar,
Mənim günəş adlı bir vicdanım var. (1937)

BİR SƏS

Qərrib bir səs gəldi bu gün qəlbimdən:
 Ömrün baharında öləcəyəm mən...
 Didib parçaladı bağrımı bu qəm,
 Üzümə boylandı əlimdə qələm!
 Of... bu səs! Nə qədər ömrümə yaddır.
 Mənim ki, gəncliyim qəmdən azaddır!
 Qayadanmı qopdu bu daş qəlbli səs?
 Həyat öz oğlunu vaxtsız itirməz!
 Dağılın başımdan qara xəyallar,
 Hələ arzularım, əməllərim var.
 Qapımdan getməmiş ömrün ayağı,
 Dövrən mənzilimə dost gələcəkdir.
 Bu odlar yurdunun şeir bayrağı
 Mənim sənətimlə yüksələcəkdir. (1940)

AH, PAXILLAR!

Biri gedir, biri gəlir paxılların bu dünyada,
 Bir iblisdir ilan başlı, balıq qanlı bu insanlar.
 Bir şairin yalnız ömrü tor içində gedir bada...
 Nə yazıq ki, bu sirrimi nə anlayan, nə duyan var.

Haqqın varını dövrərimdən, vətənimdən inciməyə?
 "Xeyr! Xeyr!" – bu səs gəlir gecə-gündüz ürəyimdən.
 Mən öz kasıb sənətimi başlamışam "ellər" - deyə
 Bu ilhamla, bu imanla öləcəyəm cahanda mən.

Fəqət, durur gözlərimin qarşısında bu iblislər,
 Ürəyimdə külək əsir, yarpaq düşür, çiçək solur...
 Gecəm keçir xəyal ilə, sual verir mənə səhər!
 - Hansı şair, hansı qələm öz vaxtında xoşbəxt olur? (1945)

YADA SAL MƏNİ

Aşıq Şəmşir, Dəlidağdan keçəndə
Kəklikli daşlardan xəbər al' mənə.
Ceyran bulağından qızlar içəndə
Saz tutub, söz qoşub, yada sal mənə.

Hay vurub, qıy vurub, səs sal dağlara,
Gözəllər oylağı göy yaylaqlara.
Mənim bu dərdimi de oylaqlara—
Sinəmdən oxladı bir maral mənə.

O ceyran baxışlı baxdı uzaqdan,
Canımı odlara yaxdı nahaqdan.
Yüz il də dolanıb keçsə o vaxtdan
Unutmaz aləmdə əhli-hal mənə.

Gəlmişəm gözəməyə sizin dağları,
Baxım yaylaqlara doyunca barı.
Bu yerə şairin düşdü güzəri,
Gözəl qarşıladı xoş iqbal mənə.

Bəxt mənə bu yerə qonaq göndərdi,
Gedirəm, yamandır ayrılıq dərdi;
Demə Səməd Vurğun gəldi- gedərdi,
Unutmaz bu oba, bu mahal mənə. (1955)

QƏZƏL

Ey könül! Min namə yaz bir gülüzarın eşqinə,
Can evindən seyrə çıx bir xoş güzərin eşqinə.
Hansı rəssamın əlilə canlanır dünya evi?
Hər çəmən min qönçə açmış novbaharın eşqinə!
Gəl, gəl, ey sevdalı bülbül, gəl gəzək gülşənləri,
Sən gülün eşqilə dillən, mən də yarın eşqinə.
Məcnun öz şurilə çox da aləmə səs salmasın,
Hansı namərd can əsirgər bir nigarın eşqinə?
Gün keçir, dövrən keçir... öz hökmünü vermiş zaman;
Ney tutulsun, badə gəlsin ruzigarın eşqinə!
İnsan oğlu can verər pərvanətək ataşlara
Düz sözü, düz ilqarın, düz etibarın eşqinə!
Vurğunun öz aləmi, öz qəlbi, öz ilhamı var
Mehri-ülfətdən yaranmış bir diyarın eşqinə! (1943)

QƏZƏL

Hər bağın, hər bağçanın bir bülbüli-şeydası var.
 Hər duyan qəlbin, əzizim, gizli bir sevdası var.
 Ruhu oxşar, qəlbi oxşar incə bir canan səsi,
 Gah gülər, gah ağlayar, hər dəmdə bir mənası var.
 Can alan hər nəğmənin mənası yalnız eşqdir,
 Göz görüb əl çatmayan ulduzlu bir dünyası var.
 Dərdi-hicran günlərilə ömrü odlardan keçər,
 Hər könül bir karvandır ki, bir susuz səhrası var.
 Böylə bir söz var ki, Vurğun indi bir Məcnun olub,
 Şeirü sənət adlanan nəzəndə bir Leylası var.

QƏZƏL

Aləmin seyrinə gəl, gör nə gözəl fitrəti var,
 Hər gülün, hər çiçəyin öz adı var, surəti var.

Qulaq as bülbülün avazına, sevda dəmidir,
 O çəmənlərinin bir-birinə ülfəti var.

Sığmaz idraka bu dünya evinin sirrləri,
 Varlığın hüsni-əzəldən nə böyük qüdrəti var.

Dolaşıb aləmi Loğman kimi mənə gəzirəm,
 Çünki mənalı keçən günlərin ülviyyəti var.

Ay da, ulduz da, günəş də yerə həsrələ baxır,
 Hər bəşər qəlbinin öz məclisi, öz söhbəti var.

Məni yelkən kimi qərq etsə də deryada zaman,
 Vurğun öldü deməyin, bir əbədi sənəti var...

ÜRƏK

I

Bir incik dost kimi gileylənərək
 Bu axşam dil açdı sinəmdə ürək:
 "İyirmi ildir ki, qələm çalırsan,
 Yerdən də, göydən də ilham alırsan
 Başında rəqs edir od da, şimşək də
 Şeirinə ruh verir gül də, çiçək də
 - Baxıb təbiətin min nemətinə,
 İnsan nəfəsinin şeiriyyətinə,
 Dağlardan tökülən şəffaf sulara,
 Dalğın xəyallara, saf duyğulara,
 İnsan qayğısına, qəmə, möhnətə,
 Şərəfə, izzətə, eşqə, hörmətə,
 Mən bir xatirənin sirli səsinə,
 Keçən tarixlərin faciəsinə
 Gələcək günlərə şeir demisən.
 Dövrən də sürmüşsən, qəm də yemişən.
 Bəs söylə, şairim! Söylə bir görək,
 Gecə də, gündüz də hey döyünərək,
 Ömründə rahatlıq görmədən bir an,
 Köksün qəfəsində dustaq yaşayan,
 Dünyada gözünə yuxu gəlməyən,
 Bircə an dayanıb heç dincəlməyən,
 Sənin bədənində qızıl qan verən,
 Şair varlığına həyəcan verən
 Vəfalı bir dostu unudunmu sən?
 Mən ki doymamışam öz ilk eşqimdən!

Mənim öz andım var, öz ilqarım var,
 Ölüm gününədək etibarım var.
 Hər şeyə ad verdin sən bu dünyada,
 Nə olar, məni də salasan yada?
 Nə olar, bir danış, ey nankor insan!
 Bir şeirin adını ürək qoyasan!
 Qoy mənim adım da qalsın yadigar,
 Boynunda bu qədər haqqı-sayım var!..."
 Ürək bu sözləri danışmışdı,
 Elə bil sinəmdə qızıl qan qusdu.
 Könlümün evində bu axşam, düzü,
 Şeir pərisinin pərişan üzü
 Bir aya bənzədi – camalı solğun,
 Bir qıza bənzədi -gözləri dolğun.
 Bu dəm bir ağrı da gəldi başıma
 Üz tutub, dil açdım can sırdaşıma:
 "Ey ürək dediyim vəfalı pəri!
 Sənin söylədiyən bu töhmətləri
 Eşidə bilsəydi, əriyərdi dağ...
 De görüm, mən səndən dönmüşəm haçaq?
 Biz ki, yetimliklə böyüdük qoşa,
 Birgə qonaq getdik yara, yoldaşa.
 Dağları düzləri gəzdik piyada,
 Ancaq başımızı əymədik yada...
 Bəzən ac da qaldıq, susuz da qaldıq
 Alıb qəm sazını birlikdə çaldıq.

Bəzən də atlanıb cıdırı çıxdıq,
 Ağ günlər əsrinin əlini sıxdıq.
 Səni balam kimi bağrıma basdım,
 Sənin hər ağrına mən qulaq asdım.
 Mən səni vermədim soyuğa, yelə,
 Sənsiz dolaşmadım bir addım belə;
 De, hansı məclisdə sənsiz oturdum,
 Bir aşıyan tikib, bir yuva qurdum?!
 De, hansı şeirimi yaratdım sənsiz?!
 Sənsiz yaradanlar ölər vətənsiz!
 Sən də öz eşqinə nankor olmadın,
 Şeirdən, sənətdən ucadır adın,
 Ürəksən, əsirin olmuşdur aləm;
 Nə yazsın şəninə zəif bir qələm?
 İndi ki, yaz deyə, əmr eləyirsən,
 Buyruq səninkidir, öz qulunam mən.
 Adına bağlayım bir yeni dastan,
 Bir yığın sümükdür ürəksiz insan”.

II

Bir ovuc damarsan, bir parçacıq et,
 Bir nemət yaratdı səni təbiət.
 İnsana can verən ruh verən sənsən,
 Həyat aşiqisən, ömür sevənsən.
 Dillər dastanıdır mehribanlığın,
 Sən mehrin, ülfətin, pərişanlığın,
 Ümidin, nəşənin, eşqin, vüqarın,
 Alovlu, şimşəkli ehtirasların
 Bir ilk beşiyisən, ilk anasısan!
 Sənin qüdrərinlə yaşayır insan.
 Sənsən bu dünyada ən yaxın həmdəm,
 Sənin övladındır hər nəşə, hər qəm!
 Hər batan axşamın, doğan səhərin,
 Gələcək günlərin keçən günlərin,
 Hər toyun, bayramın, hər səadətin,
 Min bir fəlakətin, min bir möhnətin
 Xatirə dəftəri sən deyilmisən?
 Keçdiyim yolların şahidiyəm mən!
 Nə olsun ki, yuvan çox qaranlıqdır?
 Şöhrətin günəşlə qəhrəmanlıqdır.
 Köksünü aləmə gərəndən bəri,
 Köhlən bir at kimi getdin irəli...

Sıldırım dağlarda, qayalıqlarda,
Ayazda, şaxtada, boranda, qarda,
Bütün təbiətlə üz-üzə gəldin,
Əridib gecəni, gündüzə gəldin!
Ayazda donmadı sənə nəfəsən,
Tufanda batmadı eşqin, həvəsin.
Dünyada düşdünsə min qəmə, dərdə,
Qaranlıq çəkmədi gözünə pərdə...
Demə ki, bir ətsən, bir də ki, qansan,
Qüdrətin böyükdür, çünki insansan.
Varlığın nə zərif yarandı sənə,
Gözlə görünməyən bir aləmin var...
Sən həyat suyusan ruhla bədənin-
Qoynunda bəslənir incə duyğular.
Bir insan oğluna üz verəndə qəm,
Səməndər quşu tək sən də yanırısan.
Tufanlar içində düşəndə aləm,
Sən də dəniz kimi dalğalanırısan...
Əzəldən bəridir ürəkdir adın,
Köksün qəfəsində dustaq olmadın.

Vəfasız görəndə bir dostu, yarı,
Yanırsan aldanmış bir gözəl kimi.
Əsəndə dövrənin acı ruzgarı,
Sarılıb solursan bir xəzəl kimi.
O zərif tellərin kamana bənzər,
Düşmə çəngəlinə soyuq əllərin;
Hər anın bir böyük zamana bənzər,
Çünkü beşiyisən saf əməllərin...
Ömrümüz keçdikcə tufan içindən,
Sən bir məşəl olub yolda yanırsan.
Bizi ülvyyəyə çağırdıqca sən
Bəzən günəş kimi alovlanırısan.
Böyükdür cahanda eşqin, nifrətin,
Bəşər qüdrətidir, çünki, qüdrətin.

III

Yazıqlar olsun ki, ey təmiz ürək!
Bəzən yuva salır səndə xəyanət...
İlanlar, əqrəblər pəncələşərək,
Qiyamət qoparır başa, qiyamət...

Bəzən "mələk" kimi gülümsəyərək,
Sənə sırdaş olur həsəd ilə kin.
Sənsə aldanırsan, sadələvh ürək.
Toruna düşürsən hər müsibətin.

İllər dolandığıca o sönük hisslər
Əridir dəmbədəm səni mum kimi.
O saf varlığını yeyir iblislər,
Əsir bahar yeli bir səmum kimi

Bəzən də qədrini bilməyirik biz,
Deyirik: biz hara, intizam hara?
Sərxoşluq eşqinə uyur nəfsimiz,
Ürək qurban olur ehtiraslara...

Yuxusuz gecələr... çılğın bədələr,
Soldurur ürəyi qızıl gül kimi.
Yazıqda qalmayıb taqətdən əsər,
Boğulur qəfəsdə bir bülbül kimi.

O səslə məclislər, o dəbdəbələr
Hər is gözü müzə munis görünür.
Ağır bir yuxuyla keçir min səhər,
Ürək dil açır ki, gödəlir ömür!

Bəzən də ötərgi bir həyat qəmi,
Ürəkdə böyüyüb bir dastan olur;
Pərişan gəzirsən bütün aləmi,
Gözündə ilk bahar zəmistən olur.

Ey müqəddəs həyat! Müqəddəs insan!
Sənə ilham verən yalnız ürəkdir.
Ayıl məclislərin sərxoşluğundan,-
Ömür rəya kimi boş keçəcəkdir!

Ey insan! Ürəyin qədrini bil ki,
Həyat çeşməsidir o müqəddəs su...
Ürək dəmir deyil, daş da deyil ki,-
Min bir müradı var, min bir arzusu!

Qoy nakam getməsin dünyadan o qız,
Dadsın hər arzusunun yüz nemətini.
Ürək qocalmasın dünyada vaxtsız,
Aləmdə görməsin can möhnətini.

O bir şeirdir ki, ehtişamı var,
Sığışır qoynuna bütün təbiət...
Onun arzusudur gözəl duyğular,
O qandan yaranır şeirlə sənət.

Qulaq ver sözümə, ellər, obalar!
Mərhəmət, iltifat ürəkdən keçər...
Nə böyük hikmətlə demiş babalar:
"Hər şey öz suyunu ürəkdən içər!"

Ürəksiz əkilən yerlər saralar,
Şitillər boy atıb bağça-bağ olmaz,
Hər evi, qapını boran, qar alar,
İşıqlı, istili bir ocaq olmaz.

Ovçunun könülsüz atdığı güllə
Ya torpaq sovurar, ya gözdən itər.
Hər kimi dindirən soyuq bir dillə
Baxıb yadlar kimi yanından ötər...

Varaqla tarixi, keçmişlərə bax,
Qəlbsiz izdivacdən xəyanət doğar.
Rəyasət, ehtiras düşkünlü, ancaq
Doğma balasını əlilə boğar!

Qulaq as, nə deyir, gör qərinələr
Qulaq as bir daha könül mülkünə.
Ürəksiz yaranan hansı bir əsər
Yadigar qalmışdır sabahkı günə?

Zamanın fəvqünə qaldıran bizi
Könül pərisinin qanadlarıdır.
Açsaq qapı- qapı xəzinəmizi -
Onun dövlətidir, onun varıdır.

Siz ey, ürək ilə alver edənlər,
Tarix tüpürəcək sifətinizə!
Ey bütün ömründə rəqəm güdənlər,
Elin haqqı-sayı haramdır sizə!

IV

Dostlar! Qapıları döyək ülfətlə;
Könüldən könülə yol açaq elçin.
Müqəddəs, ilahi bir məhəbbətlə
Bir də xeyirxahlıq qalacaq elçin!

Gəlin, təbib kimi hər nəbzi tutaq,
Dinləyək döyünən hər bir ürəyi.
Uzun nitqləri artıq unudaq,
İnsanın insana işdir köməyi.

Gəlin, bu torpaqlı evlərə girək;
Öpək hər çırağı, hər yanan şamı.
Hər duyan ürəyə bir salam verək,
Öz evində görsün qoy bizi hamı,
Öpək hər çırağı, hər yanan şamı.

O zaman qəlbini bizə el açar,
Öz ürək sözünü deyər doyunca.
Sədəf dəhanından yüz min dür saçar,
Üstü unlu olan hər arif qoca
Öz ürək sözünü deyər doyunca.

Yoxsa yetməyəcək kamala şair,
Quru bir taxtanı simsiz çalacaq!
Yüz kitab yazsa da insana dair,
Kim ondan dünyada bir həzz alacaq?
Quru bir taxtanı simsiz çalacaq!

Ey ürək! Yoruldu fikirdən başım,
Həm də ki, az qalır artıq səhərə.
Ey ömür yoldaşım, ey can sırdaşım,
Bayaq söylədiyin o töhmətlərə
İndi nə deyirsən?

Çırpındı ürək,
Mənim sevgilim tək gülümsəyərək,
Boynuma sarıldı; sonra qol-qola
Səhərin eşqilə düzəldik yola.
Ana torpağımın azad elləri,
Qurbanı olduğum ceyran çölləri
Açıb qucağını, "gəl", - dedi bizə,-
Ürəklə can deyək Vətənimizə! (1943)

AZƏRBAYCAN BALASI

Şair Nizaminin gözəl vətəni,
Qoynunda bəsləyib böyütdü səni,
Oxşadı alnını ulduzlu göylər,
Açdı qucağını gül üzli səhər.
Bir yanda Xoşbulaq, bir yanda Qoşqar,
Bizim dünya görmüş b qoca dağlar,
Kəpəzin, Göy gölün təmiz havası,
Qayalar döşündə qartal yuvası,
O dağlar mülkünün min çoban səsi,
Kəhriz başındakı çinar kölgəsi
Sənin qismətinə düşdü əzəldən;
Sənədən söz qoşub şeir düzəldən
Ellər məclisində oturub-durdun,
Könül tərlərini burdan uçurdun.

Aşıqlar saz tutub söz açan zaman
Dastanlar eşitdin qoç Koroğludan;
Sıçrayıb Qır atın belinə qalxdın,
Səni kimi kükrəyib, su kimi axdın,
Misri qılını çaldın dörd yana,
Düşməyə gəl dedin mərd-mərdana.
İllər dolandıqca sən doldun yaşa,
Gözəllər boyuna etdin tamaşa...
Bir yerdə dincəlib durmadan bir an
Keçdin dərələrdən, aşdın dağlardan,
Gah qılını oynatdın, gah nişan atdın,
Turaclı çöllərdə sən at oynatdın.
Sən də igidlərlə çıxıb sürəyə

Toyların nəməri mənimdir deyə,
Öz kəhər ürgəni çapdın dördnala
Qoymadın nəməri başqası ala.
O zaman köksünə sığmadı vüqar,
Bizim dünya görmüş arif qocalar
Barmaqla göstərdi səni o zaman,
Qəhrəman dedilər sənə, qəhrəman!
Kənddə deyirlər ki, bir buğa varmış,
O şiş buynuz ilə adam vurarmış.
Əlindən insanlar gəlmiş tənə,
Kimsə girişməmiş onunla cəngə.
Naxır qayıdanda bir axşam çöldən
Üz-üzə gəlmisən o buğayla sən:
"Buğa, bu adətdən bir dəfə əl çək!
Yenəmi əcəlsiz insan öləcək?"
Buğa tüklərini qabardıb birdən,
Səni buynuzlamaq, vurmaq istərkən
Beyninə sıçramış qəzəbindən qan.
Buğa nəyə çəkib şığıyan zaman,
Dartaraq heyvanın buynuzunu sən
Çəkib çıxarmısan onu dibindən.
Oxucum sormasın bu sözlər nədir,
Nə deyim... bəlkə də bir əfsanədir.
Qoy olsun, ellərdir yaradan bunu,
Ellər sevacəkdir öz mərd oğlunu.

O gün ki, dilləndi topların səsi,
 O gün ki, ölümün ilan nəfəsi
 Yayıldı qəflətən ana torpağa,
 Sən Vətən eşqilə qalxdın ayağa...
 Sən Qızıl Orduya getdiyin zaman
 Alından öpərək demişdi anan;
 "Get oğlum! Yoluna uğurlar olsun!
 Vətən məhəbbəti sənə yar olsun!
 Döyüşdə düşməyə arxa çevirsən,
 Sürüm haram olsun sənə bu gündən!

Sən əsgər olduğun o vaxtdan bəri
 Qaldı qulağında ana sözləri.
 Nə yağmur, nə yağış, nə boran, nə qar,
 Nə də fil xortumlu dəhşətli toplar,
 Nə düşmən hiyləsi, nə duman, nə çən,
 Nə də ki, başının üstündən keçən
 Qara qarğaların ölüm xəbəri
 Səni qorxutmadı o gündən bəri.
 Üşütmə düşmədi canıma bir an,
 Güllələr çoyuyub keçdi yaxından...
 Şöhrətin olmuşdur dillərdə dastan,
 Hünərlə yaradır şöhrəti insan.
 Adınla fəxr edir bizim yamaclar,
 Muğan çöllərində ötən turaclar.

Adınla fəxr edir bizim analar,
 Göy gölün üstündə süzən sonalar.
 Adınla fəxr edir şeirlə sənət.
 Ölməz qəhrəmanlıq, ölməz məhəbbət!
 Səndən aşqlar da deyib coşurlar,
 Adına indidən dastan qoşurlar.

Oxu bu şeirimi, al salamımı,
 Gözümdə qoymadın mənim kamımı...
 İnan ki, aləmdə nə qədər sağam,
 Sənin dastanını mən yazacağam. (1942)

MƏNİM ARZUM

*Daddımsa aləmin hər nemətini,
Dilbər guşələrdə ötdüsə ömrüm,
Dünyanın ən böyük səadətini
Bu boylu çinarın altında gördüm.*
B.Adil

Şair! Nə incədir rübabın sənin!
Uçurdu ruhumu çaldığın bu saz!
Vətən torpağında bitən gülşənin
Yarpağı saralıb, çiçəyi solmaz.

O səcdə qıldığın çinar kölgəsi
Mənim də şeirim qibləgahıdır.
Qurbanı olduğum Odlar ölkəsi
Hüsnün də, eşqin də ilk sabahıdır.

Sən ana torpağı qarış-qarış gəz,
Hər daşın altında bir gövhər axtar.
Eşqinə, qəlbinə yad ola bilməz
Vətən sevgisiylə yanan sənətkar.

Şair! Yuvasından tərənə səsle,
Qartal qanadınla fəzaları aş!
Bu ilk məhəbbətlə, bu ilk həvəslə
Mən keçən yolları sən də keç, qardaş!

Vaxtdır! Bu eşq ilə bir dastan başla,
Min ürək dil açsın hər varlığında.
Babalar yurdunu sən də alqışla,
Bizim Vaqif kimi Kür qırağında.

Hər otun, çiçəyin öz adını yaz,
Hər insan ömrünün bir kitabı var.
Mənasız gözəllik xatirdə qalmaz,
Sənə sarban olsun böyük arzular.

Danışdır torpağı, hər sirrini aç,
Oxuyub doymasın nəsillər onu.
Kamalı hüsnündə günəşə nur saç -
Onun nə ilki var, nə də ki, sonu.

Şeir rübabını sən ürəklə çal,
Ürəksiz deyilən sözlər saxtadır.
Sənə oğlum deyir bu gün istiqbal -
Elə zənn etmə ki, o uzaqdadır!

Gələcək eşqilə yanan bir ürək
Ağlın fəzasında balı pər açar...
İstiqbal idrakla şəfəqlənəcək,
Hər tilsimli yolu bir hünər açar...

Uç, uç! Sən xəyalın asimanında
Hər daşa, torpağa qanad ver, qanad!
Etilə hüsnü var insan qanında -
Bizə yüksəl deyir anamız həyat! (1945)

Bu gün qəzətdəki öz əksimdə mən
Gördüm gəncliyimin gülər üzünü.
Bir arzu dil açıb dedi qəlbimdən,
Ah, belə qalaydım ömrüm uzununu. (1946)

DEYİN, GÜLÜN, ÖVLADLARIM!

Şəhər üstə qanad gərib mürgülədi yorğun axşam...
Neçə çadır qurdu göydə topa-topa sıx buludlar.
Yavaş-yavaş qaraldıqca mavi sular, yaşıl otlar,
Çəkib məni öz ardınca evə saldı gəlin – ilham...
Şəhər üstə qanad gərib mürgülədi yorğun axşam...

Dağılmışdır meydanların, döngələrin izdihamı,
Seyrəlməmişdir küçələrdə avtoların xəbər səsi.
Şəhər böyük, hər insanın öz zövqü var, öz həvəsi,
Saraylara, teatrlara, kinolara dolmuş hamı,
Dağılmışdır meydanların, döngələrin izdihamı...

Mənsə bir ay görmədiyim masam üstə baş əyərək,
Deyirəm ki, salam verim şeir-sənət dünyasına...
Söz evini bomboş görüb at çapmasın əsən külək...
Ürək qoyub can yandırır hər bir sözün mənasına,
Deyirəm ki, salam verim şeir-sənət dünyasına.

Ürək böyük, arzular çox, yollar uzun, səbrimsə az...
Ah, deyirəm, qıra bilsəm zəncirini ətalətin...
Dolmuş ürək boşalmasa can yangısı sakit olmaz,
Yaratmaqdır, yaratmaqdır al bayrağı səadətin!
Ah, deyirəm, qıra bilsəm zəncirini ətalətin!..

Bu fikirlər dünyasına əyilmişdir yenə başım,
Sanki mənə qulaq asır sakit olmuş böyük şəhər...
Ağ kağıza kotan kimi şırım açır karandaşım,
Hərdən gəlir qulağıma qəlbimdəki döyüntülər,
Sanki mənə qulaq asır sakit olmuş böyük şəhər...

Ev o qədər səssizdir ki!.. Nə danışan, nə gülən var.
Kəsilmişdir uşaqların ağız dolu qəhqəhəsi.
Danışmayı hər zamankı qarmon səsi, kaman səsi.
Bəzən uşaq dünyasını nə anlayan, nə bilən var;
Ev o qədər səssizdir ki, nə danışan, nə gülən var.

Yusif alıb fırçasını şəkil çəkir bir kənarda.
Nəsə qurub-quraşdırır kiçik-kiçik tablolarla.
Aybəniz də sağ əlini söykəmişdir çənəsinə,
Divan üstə qulaq asır nağıl deyən nənəsinə.
Vaqif də ki, yuvarlanır, gah da dönmür üzü üstə;
Xumarlanır pişik kimi anasının dizi üstə!

Onlar neçin danışmayı, neçin gülüb oynamayı?
Neçin mənim təbim kimi bulaq olub qaynamayı?
O körpəcik ürəklərdən nələr keçir indi, nələr!
Nənə deyir: - Səs salmayın! Əsər yazır atan, əsər...
O hər şeir oxuduqca, dağa dönmür ürəyimiz;
Onun halal zəhmətilə qazanılır çörəyimiz!

- Yox, yox, əziz balalarım! Heç qısmayın səsinizi,
Sizin şaqraq dilinizi eşitməsəm bir anlıq mən,
Qaya boyda daş asılar mənim ata ürəyimdən...
Gülər görüm, oynar görüm, xoşbəxt görüm hər vaxt sizi.
Gülün, əziz balalarım! Heç qısmayın səsinizi!

Mən görmüşəm uşaqlıqda çörək dərdi düşünəni –
Anam soyuq bir daxmada ac qarına doğdu məni...
Sizə nə var, övladlarım, görmədiniz o pis günü.
Görmədiniz yoxsulların xəcalətdən öldüyünü.
Görmədiniz qələm qaşlı, durna gözlü o gəlini,
Can üstündə mənə sarı uzatmışdı öz əlini...

Siz işıqlı, yaraşıqlı binalarda yarandınız,
Səadətdir ilk eviniz, azadlıqdır ilk andınız!
Boynunuza al qırmızı qalstuklar taxanda siz,
Bilirəm ki, mənsiz belə xoşbəxtlikdir nəsibiniz...
Bilirəm ki, sizin kimi sabahın da şaddır üzü...
Gözəl günlər ana kimi oxşayacaq ömrünüzü.

Elin qadir əllərilə çoxaldıqca elin varı,
 Atasız da ömür sürür min-min vətən balaları.
 Bir əbədi al bahara təslim oldu boranlı qış...
 Sabahın duz-çörək dərdi alınınıza yazılmamış...
 Bir də məndən çəkinməyin, sükunətə düşməyəm mən,
 Səssiz keçən günlərimi saymamışam öz ömrümdən...

Mən əzəldən tufanların qoynunda bir ötən quşam,
 Fırtınalar, qasırgılar qucağında doğulmuşam...
 Ağır toplar dilə gəlib səs saldıqca dağ dalına,
 Mənim şair ürəyim də dönür dağlar qartalına.
 Şirlər kimi çox çıxmışam yangınların arasından;
 İgid igid ola bilməz qan axmamış yarasından.

Polad kimi, odda bişib bir mərmiyə dönsə ürək,
 Sözün hökmü meydan sürər uzaq vuran mərmilərtək.
 Deyin, gülün, övladlarım! Sükunətə düşməyəm mən,
 Səssiz keçən günlərimi saymamışam öz ömrümdən.
 Deyin, gülün, əl də çalın, həç qısmayın səsinizi,
 Güllər görüm, oynar görüm, xoşbəxt görüm hər vaxt sizi!..

(1949)

XAVƏRƏ

Ağzı xeyir sözlüm, incimə məndən,
 Yar yardan ayrılmaz, bülbül çəməndən.
 Demə ki düşmüşdür saçlarıma dən,
 Ürək qocalmayır, ürəyim sənsən.

Mən qul olmamışam şöhrətə, ada,
 Sənsiz yaşamayım bir gün dünyada.
 Gözəllər, cananlar min-min olsa da,
 Mənim bu dünyada mələyim sənsən.

Könül heç doyar mı sən tək gözəldən,
 Sən oldun qismətim hökmi-əzəldən.
 Sağ olsun bu xeyir işi düzəldən,
 Müqəddəs əməyim, diləyim sənsən.

Yusifin, Vaqifin görüm var olsun!
 Aybəniz hamıdan bəxtiyar olsun!
 Yüz il də Vurğuna Xavər yar olsun!
 Ən əziz sirdaşım, köməyim sənsən! (1951)

A "DOSTLAR"

Yetər bu ayrılıq, bu fitnəkarlıq,
Fitnənin axırı nədir, a "dostlar"?
Sizdəki bu həsəd, bu gözü darlıq,
Gəncliyə bir əyan dərsdir, a "dostlar".

Böyük bir hünərim yoxdur, bilirəm,
Bəzən öz-özümə baxıb gülürəm.
Artıq can üstəyəm, artıq ölürəm,
Şöhrətim quru bir səsdir, a "dostlar"...

Tərpətməyin məni durduğum yerdən,
Bir gül çiçəklənməz ayrılış yerdən...
Yoxsa şimşək olub oynaram birdən,
Mənim bir damarım tərsdir, a "dostlar".

Əzəldən aşiqəm şeirə, sənətə,
Küsməyin məndəki bu bədahətə.
.....
Vüqarım hər zaman şədsir, a "dostlar".

Başından yekələr çox qudurmasın,
Yalandan üzümə gəlib durmasın.
Hər yetən qıcıma bir diş vurmasın,
Yaxamdan əl çəkin, bədsir, a "dostlar"!

Hər gülün taleyi öz əlindədir,
Sırrımı vermərəm, çox dərinədir.
Şairin şöhrəti əsərindədir,
Sizə son cavabım "yest!"dir, a "dostlar"! (1953)

FİKRƏTİN RƏSMİ QARŞISINDA

Bu bizim sənət aşiqi, o canlı sənətdir,
Xəyalı, duyğusu, zövqü – böyük həqiqətdir.
Bütün bədaiyə malik bir səhni-xilqətdir,
Bu bizim sənət aşiqi – dühayi-Fikrətdir. (1929)

* * *

NEFTE DOĞRU³⁶

*Düşünen beyni Moskova'ysa ölkəmizin,
Taze kan dağıtan kalbidir Bakü!..*

Həreket

Çaldı birinci kampana:
Koşmalarla doldu istasyon.
Çaldı ikinci kampana
sarsıldı penceresinden baktığım vagon.
İkinci kampana
son kampana,
son...

Götürmüyor beni bu

Kafkas treni:

"Kislavotsk"un maden sularına;
gidiyorum neftin diyârına,
kafamda nefte hayran mısraların yükü,
biletim Rostof üstünden "Moskova-Bakü"!..

³⁶Aslan Kavlak, Bakü'ye Gidiyorum Ay Balam, Yapı Kredi Yayınları, 2021, İstanbul, s. 39 vd.

YOLDA

Birinci Akşam

Tıkırıyor trenin
rayda tekerlekleri,
devrilerek geçiyor telgraf direkleri.
Yarı belime kadar uzandım pencereden,
suya girmiş gibi serinledim.
Tren sesiyle dolan havaları dinledim...
Havalar yaz denizleri gibi mavi.
Yaz denizleri gibi serin...
Arkamızda kalan şehrin
çizgileri karışıyor birbirine,
renkleri siliniyor.
Batan bir gemi gibi ağır ağır iniyor,
inıyor ağır ağır altına ufkun,
ufkun kızıl şeridinde gölgelenen Moskova...

Önümüz
arkamız
dört yanımız ova,
ova dümdüz
uçsuz bucaksız bir ova!!!

Bir baş uzandı omzumdan pencereye
genç bir kadın başı.
Sırtında sert ve sıcak teması geniş göğsünün,
carpıyor gözlerime çırpınan ucu örtüsünün
kızıl bir kuş kanadı gibi.

İçimde âşık olmak arzusunun tadı var
taze mayhoş

bir yemiş

tadı gibi...

Tıkırıyor trenin rayda tekerlekleri,
devrilerek geçiyor telgraf direkleri.
Düşüyor altımızdan kaçan
toprağın
üstüne
sarı parlak ışıkları sıra sıra camların.
Yürüyen bir ışık kervaniyiz
koynunda beyaz akşamların...

İkinci Gün

Bugün ikinci günü yolculuğumuzun.
Menzile bir gün daha yaklaştık.
Menzile yaklaştıkça, bana
yollar uzun geliyor, günler uzun...

Okuyor, yüksek sesle birbirini yolcular
meraklı bir kitap gibi...
İki günde dost oldular
kırk yıllık ahbap gibi...
Belki tesiridir bu
aynı yolda gitmenin,
aynı sulardan içip
aynı ufku seyretmenin...
Her yoldaşlık gibi fakat
bu dostluğun da bakası var:
yollar ayrılana kadar...

Bir bıçak gibi girip çıkıyoruz,
çam ormanlarının içine,
gömlüklerimiz, reçine kokuyor
reçine...

Bugün ikinci günü yolculuğumuzun.
Günler uzun geliyor, yollar uzun...

Üçüncü Gün

Geçmedeyiz yanından bugün:
 Kızgın güneşte
 zenci bir pehlivan gibi parlıyan "Donbas"ın!..
 "Donbas"da kara giymek delili değil yasın
 Sağımız kömür, solumuz kömür
 kömür ilerimiz, gerimiz.
 Kömür tozuyla sürmelendi gözlerimiz!..
 Gördük kömür payitahtı Rostof şehrini.
 Asma köprülerden atlادık "Don" nehrini,
 Şimali Kafkastayız!..
 Kuban Kazakları traktörlerle ekin biçiyorlar.
 Traktörlerin üstünde votka içiyorlar...

Dördüncü Gün,

Bugün son günü yolculuğun, son!
 Bu dört gün içinde vagon
 kaç kere doldu boşaldı?
 Kaç yolcuyu yolda bıraktık.
 Gidenlerin ardından gülümseyip baktık
 gidenlerin yerini gelenler aldı...

Vagonumuz bugün:
 Muazzam kuzu kalpaklarının altında
 yamık tahta heykeller gibi oturan,
 ince parmaklarıyla kara kaytan bıyıklarını buran
 Kafkas köylüleriyle dolu...
 Yan gözle pencereden dışarı bakıyorlar
 ölçmek istiyorlarmış gibi geçtiğimiz yolu.

Geçtik yanından uçsuz bucaksız neft vagonlarının.
 İçtik çamurlu sularını
 Dağıstan istasyonlarının.
 Sıcak, sıcak, sıcak!
 Kumun ufkunda erimiş kurşun gibi Hazer denizi.
 Sıcak, sıcak, sıcak!
 Beyaz kıvılcımlar yakıyor gözlerimizi...

Dördüncü ve Son Gece

Birdenbire durdu tren
 karanlığın ortasında.
 Sıcak
 ve yumuşak
 kumun üstüne indim.
 Oturmaktan uyuşan
 vücudumla gerindim...

- Neye durduk?
 - Ne bekliyoruz?
 - Karşıdan gelecek Bakü postasını...
 Birden
 Tutuştu siyah ipekli bir kumaş gibi
 karanlıklar alt ucundan.

Kum kızardı.
 Yandı raylar.
 Karşımdan gelen tren
 kızıl sırma sorgucundan
 havalara ateş parçaları bırakıp geçti.
 Sırtı pul pul ısıldayan bir yılan
 hışırdayarak kumun üstünden akıp geçti...

- Saat kaç?
 - Sekiz
 - Üç saat sonra Bakü'deyiz...
 - Hayır iki saat
 - Hayır bir saat sonra!..

Kanat takmak kabil olsaydı saatlara...

Muvasalat

Geldik...

Bizi nefte getiren
bu uzun boylu tren
neft yakarak yüregində
aştı dört aylık yolu dört günde...

Geldik...

Pırıl pırıl yanan Bakü'nün karşısında ben
bir dağın dibinden
dağı seyredər gibi hayranım.
Yıldızların altında
tek başına
gider gibi hayranım.

İçimde hiç durmadan koşmak
yüksek sesle konuşmak
haykırmak arzusu var.

Yağ kokulu, kara gözlü *Bakülüyle*³⁷ öpüşüp
neftin toprağına yüzüstü düşüp
avuçlayıp nefti
siyah şarap gibi içmek istiyorum.

1927, Moskova-Bakü yolu

³⁷ Bəzi kaynaklarda "Bakülüyle" yerine "işçilərle" keçməkdir (Bedirhan Əhmədov, XX. Yüzl Azərbaycan Ədəbiyyatı, Elm və Təhsil, 2015. Bakı, s. 200.

HƏRƏKƏT³⁸

Nazim Hikmətə

Hərəkət!
Hərəkət!
Bugün damarlarımı dolaşan
buqan
Heçdədünənkinəbənzəmir, inan!
Fəqətmənyənə
enərəkkeçmişindərinliğinə,
hər gün dolaşdım uçsuz-bucaqsız,
odsuz, ocaqsız,
Tikanlıçöllərin bir yolçusuyam.
Eşit ey!
aradığım şey
Artıqnəşqdırənədə hicran
Bu hiss, həyəcan
qəlbimdəngəlmədi, fikrimdən doğdu:
hərəkət!

hərəkət!
Bu gün varlığımda dəmirdənmöhkəm,
Tükənməzqoca bir qüvvə var desəm,
Çox da düşünməsin o afəti-can;
çünkihər insan,
yaşamaqistəyənhərdərdlikönül,
hərçicəkhər gül
Azacıqsevməküzrə yanarsa,
bir an dayanmadan coşacaqqələm.

³⁸ Səməd Vurğun, Seçilmiş Əsərləri, Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, Bakı, 1986, s. 86 vd.

Nədərdnəələm,
 nədə göz yaşları ənisimdeyil.
 Anla! Bil!
 Bil ki göylərqədərəzadbəxtiyar
 ruhumla çırpınan bir əməlim var:
 hərəkət!

hərəkət!
 İncilin, Qur'anınıyarpaqlarını
 Sovururgöylərə şimal yelləri.
 Şərqinelləri

yaxın yazını
 Bu gündənşöhrətlivə şanlı bəklər.
 Açıq çiçəklər
 artıq yaz gününə bir nişanədir.
 "Cahanqəmxahədir"
 fəlsəfəsi

sonnəfəsi,
 Son hıçqırığıniçəkməküzrədir
 hərəkət!

hərəkət!
 Buludlarqoynundahimalaylar,
 Səssizgecələrdəulduzlar, aylar,
 Tənha bir şairin uzaqxəyalı,
 şairlik həli
 Qurubayaxınhəzin bir mənzərə,
 Susuz bir dərə,
 Dağlarda qucaqlaşanəlvəbuludlar,
 yamyaşıl otlar
 Uçurar fikrimi dumanlar kimi.
 Bunlar,
 busaydıqlarım.
 Sən
 vəmən,
 hərəkətimizdəntörəyən,
 həp bu hərəkətdəndir,
 Bu sonsuz sür'ətdəndir.

SAMET VURGUN'A³⁹

*Nihayət şəhrinə gelebildim,
ama keç geldim, Samet,
görüşemedik,
bir ölüm boyu keç kaldım.
Teypteki sesini
dinlemek istemedim Samet.
Ölürlərin, büsbütün ölmeden,
resimlərinə bakamam.*

*Ama, gün gelecek
seni də sendən büsbütün ayıracağım Samet.
Səyqılı hatırlar dünyasına gireceksin.*

*Kabrinə çiçək də koyabileceğim
gözüm yaşarmadan.*

*Sonra, gün gelecek
senin başından keçən iş
benim də başımdan keçəcək, Samet.*

* * *

³⁹ Aslan Kavlak, Bakü'ye Gidiyorum Ay Balam, Yapı Kredi Yayınları, 2021, İstanbul, s. 258.

ASLAN QAYASI*

PROLOQ

Bizim Xəzər sahilində bir qocaman qaya var,
 Sinəsində parçalanır ağ köpüklü dalgalar.
 Ellər onu əzizləyir, deyir "Aslan qayası",
 Məhəbbətdən qurulmuşdur torpağının mayası.
 Səhər günəş, nazlı günəş saçlarını yayanda,
 Qağayılar sahil boyu əl-üzünü yuyanda,
 Ruha gülür bu qayanın mənzərəsi uzaqdan,
 O dinləyir şərqisini min günahsız dodaqdan.
 Balıqçılar kölgəsində süfrə açır yay günü,
 O bəlkə də yaşamışdır min insanın ömrünü...
 Yaşamışdır bizim qaya neçə bahar, neçə qış,
 Ağızlardan ağızlara dastan olub dolaşmış.
 Bu bir şirin əfsanədir babalardan yadigar,
 Bunda əziz bir ölkənin vicdanı var, qəlbi var.
 Bəşər bütün xəyalında öz ruhunu oxşamış,
 Ruzgarlara baş əydikcə su yolunda hər qamış
 Bir insanın xəyalilə dastan olur dillərə;
 Alqış bizim dastanı bol, söhbəti bol ellərə!
 Mən həyatın öz oğluyam - həyat üçün hazıram,
 Bizim Aslan qayasının dastanını yazıram:

* * *

Saray qızı Mahniyar
 Tanınmış diyar-diyar,
 Ağ kələğay başında,
 Qız gəlinlik yaşında
 Nə çovğun görmüş, nə qar;
 Onu öpüb salamlar
 Günəşin ilk işığı;
 "Bir elin yaraşığı" -
 Söyləyirlərmiş ona.
 Gündə ipək bir dona
 Bəzənərmiş Mahniyar.
 Yanında qulluqçular
 Bağçaları, bağları.
 Bu düzləri, dağları
 At belində gəzərmiş;
 Yəhərini bəzərmiş
 Düzlərin lələsilə;
 Eşqin piyaləsilə
 Tanış deyilmiş o qız.
 Bəzən də sadə, yalnız
 Sığınıb bir bucağa,
 Tüstülənən ocağa
 Həzin-həzin baxarmış;
 Onun mənası varmış...
 Qarabağdan, Şirvandan,
 Şahlar yurdu İrandan
 Çox gəlirmiş elçilər,
 Nə sevgidən bir əsər,
 Nə insaf varmış onda;
 Canlar ölmüş yolunda...
 Ağ kələğay başında.
 Qız gəlinlik yaşında
 Hər gün çıxıb eyvana
 Baxarmış dörd bir yana,
 Süd kimi ağ bənizi.
 Onu Xəzər dənizi

* Poema əlyazması əsasında ilk variantında olduğu kimi verilmişdir.

Böyütmüşdür qoynunda.
 Gözmuncuğu boynunda,
 Düşündə zərli Quran,
 Qaydadır babalardan –
 Gözələ göz dəyməsin;
 Əsən yellər əyməsin
 Boy atan bir çınarı...
 Dağın soyuq ruzgarı
 Soldurmasın o gülü,
 Qara geyər bülbülü.
 Xan qızıdır Mahniyar
 Odur ki, şöhrəti var.
 Daha dilbər, daha xoş,
 Yemişlər kimi meyxos
 Qızlarımız da varmış
 "Böyüklər" almayarmış.
 "Gəlin gərək xan olsun,
 Böyük ocaqdan olsun.
 Quşu tutun yuvadan" –
 Bir məsəlmiş o zaman.
 Örkən, çatı toxuyan,
 Üstü qərmə qoxuyan
 Qışın ayazlarında,
 Boranında, qarında,
 Çiyində yük daşıyan,
 Daxmalarda yaşayan,
 Gün altında ot biçən,
 Gölmələrdən su içən.
 Qızlarımız da varmış –
 Qocalıb qarıyarmış.
 Xan sarayı... Qocalmış,
 Xanda nə qüvvə qalmış,
 Nə canında ixtiyar;
 O, qızına can deyər
 Başlamışdır hiyləyə: -
 Qızım! Gülüm, Mahniyə
 Göz dikdiyim bircəsən,

Qocalmışam, görürsən;
 Yoxdur əvvəlki halım –
 Ağarmışdır saqqalım.
 Nə qolumda qüvvə var,
 Nə canımda ixtiyar.
 Bax, bu cəlal, bu saray,
 Yerdə büsat, göydə ay –
 Nəyim varsa sənindir,
 Bakı öz vətənidir.
 Sənə vəsiyyətim var:
 Yurdumuzda knyazlar
 At oynatmaq... Aman... Ah!
 Göstərməsin qoy Allah!
 Suların zümzüməsi,
 Quranın Tanrı səsi
 Keçməsin yad ellərə.
 Qızım! Bizim ellərə,
 Dünya kəsilməmiş yağı.
 Cəlladların ayağı
 Kəsilməmiş bu yerdən;
 Oğul kimi döyüş sən,
 Atıl incik gecəyə,
 Vuruş pəncə-pəncəyə!
 Ananın doğma yurdu,
 Bax, bu saray, bu ordu,
 Tüfəng tutan bu ərlər,
 Bəslədiyim pələnglər –
 Nəyim varsa sənindir,
 Bakı öz vətənidir...
 Sənə yenə sözüm var:
 Şöhrətli, şanlı xanlar
 Elçi göndərir sana,
 Rəhmin gəlsin atana.
 Seç onlardan birini,
 Həm də cahangirini,
 Qoy qüvvəmiz çoxalsın,
 Adım tarixdə qalsın.

Deməsinlər "bizim xan
Düşmənin qabağından
Qaçdı qoyunlar kimi".

- Düz deyirsən, atacan,
Bilirəm ki, atadan
Böyük dünyada nə var? –
Deyə gözəl Mahniyar
Düşünərək arabir
Atasına söyləyir:

- Mən, dəniz qızıyam, adım Mahniyar,
Ellər arasında şan-şöhrətim var.
Bu torpaq, bu hava, bu zəngin Vətən –
Bunları duyduqca, düşündükcə mən
Həyata, varlığa məftun oluram,
Çöllər padşahı Məcnun oluram.
Bilirəm sən də taxtın, tacın var,
Gözünü dikmişdir ona yağılar...
Fəqət şöhrət üçün, xanımın üçün,
Qanlarla yoğrulmuş bir zaman üçün
Qoparıb qəlbimi ata bilmərəm,
Çul kimi döşənib yata bilmərəm...
Çox da güvənməsin gücünə xanlar,
Mənim də qəlbim var, arzularım var:
Əlimlə tikdiyim bax bu ağ çuxa
Hansı bir igidin əyninə olsa,
Bir də ağ atımı kim minə bilsə,
O şah da deyilsə, xan da deyilsə,
Olsa da adi bir qapı nökrəi
Onundur qəlbimin gizli telləri...

Ay dolanıb, il döndü,
Çox igidlər öyündü,
Güvəndi şöhrətinə,
Malına, dövlətinə,
Göz dikdi Mahniyara.
Yayıldı hər diyara

Bir gün yeni bir xəbər;
Dedilər ki, bir səhər
Başlanacaq imtahan,
Hansı igid bir oğlan
Ağ atın üstə minsə,
Ağ çuxanı geyinsə
Onunkudur Mahniyar.

Bu xəbəri alanlar
Şamaxıdan, Şəkidən,
Lənkərandan, Ləkidən,
Qarabağdan, Şirvandan,
Şahlar yurdu İrandan
Bıgıburma cavanlar,
İgidlər, pəhləvanlar
Bakıya üz tutdular.
Hey atdılar, tutdular –
Tüfəng tutan, ox atan,
Atın qarnına yatan,
Başı üstə mil duran,
Quşu dimdikdən vuran
Suyu balıq kimi tən
Yarıb içindən keçən
Yığılıb dəstə-dəstə
Gəldi Bakının üstə.
Sədd çəkildi dörd yana,
Ağ at gəldi meydana.
Əvvəlcə lovğa bir xan
Ağ atın cilovundan
Tutub, bir şillə vurdu –
O, atı qorxudurdu.
Ətraf baxırdı mat-mat,
Cilovu dartaraq at
Qulağını şəkələdi,
Əlilə təpiklədi
Xanın qarnını birdən,
Qışqırdılar dörd yerdən –

Yıxıldı torpağa xan,
O gəlmişdi İrandan.
Sonra bir dəliqanlı
Gözləri həyəcanlı,
Ürəyində fırtına,
Atın yastı sırtına
Sıçradı birdən-birə.
Ağ at yataraq yerə,
Ağnadı, basdı bunu,
Qan apardı burnunu...
Dağıstanlı pəhləvan
Yaxın gəldiyi zaman
Hamını heyrət aldı,
Mahniyar da saraldı.
Tutub atın boynunu,
Burmaq istərkən onu
Ağ at öz vərdisini,
Kəməmindən dişilə
Yapışdı birdən-birə.
Onu da vurdu yerə.

Gəl, ey qaçaq Aslanım!
Gəl, ey qoçaq Aslanım!
Gəl ki, meydan sənindir,
Tülək tərən sənindir!
Baş əymədin xanlara,
Sığındın ormanlara.
Yurdun oldu yaylaqlar,
Durna gözlü bulaqlar.
Adın düşdü dillərə,
Bayraq oldun ellərə.
Cütçülərin ağzında,
Aşıqların sazında
Dinlədik dastanını.
Ellər qəhrəmanını
Oxşar, sevər ürəkdən.
Sənə uğur deməkdən

Qüvvət aldı analar,
Elin böyük qəlbi var.
Aslan gəlir çaparaq,
Ağ at qulaq çırparaq,
Tanıyır qəhrəmanı.
Deyir o günlər hanı?
Aşub dağdan, dərədən,
Uçardın üstümdə sən.
Bir gün tora saldılar
Məni səndən aldılar
Gəl, ey qaçaq Aslanım!
Gəl, ey qoçaq Aslanım!
Gəl ki, meydan sənindir,
Tülək tərən sənindir.
Aslan süzür o xanı...
Geyinir ağ çuxanı,
Qalxır atın belinə.
At dönür dağ yelinə
Uçur düzdə quş kimi,
Dardan qurtulmuş kimi.
Sonra dönür geriye,
Dik yeriye-yeriye
Duranlara baş əyir,
Xanın kefinə dəyir,
Ki, üstün gəldi Aslan;
Səs çıxmadı xanlardan...

Sevinərək Mahniyar
Boylanır xumar-xumar.
Taleyindən küsür xan.
Onun qas-qabağundan
Bulud yağır elə bil!
Çünki qaytaran deyil
Verdiyi vədəsini:
"Çölün bir gədəsini"
Çağıracaq "kürəkən!"
Demək, bir səhər erkən

Qovuşdu sevgililər,
Doğan ətirli səhər
Öpdü, öpdü onları:
Dağların da ağ qarı
Hey əridi mum kimi.
Həyat bir zəqqum kimi
Görünürdü o xana,
İçindən yana-yana
Dedi: - Qızım! Mahniyar!
İndi nə muradın var?
Qaçaq Aslan sənindir,
Saray da vətənidir.

O gündən, oxucum, keçdi sənələr,
Keçdi bu dünyanın başından nələr!..
Toplar guruldadı, saraylar yatdı,
Bunları insanın əli yaratdı.
Gəlinlər, qocalar, qızlar, qarılar,
Beşikdə çağalar, ömrü yarılar
Cidalar ucunda parçalandı hey,
Ölkə dağıdıldı, el talandı hey...
İnsanlar bezikib, cana dayandı;
Qurunun oduna höyüş də yandı.
Taladı elləri yırtıcı xanlar,
Günəşin altında göl kimi qanlar
Qaynaya-qaynaya buxara döndü.
Qapılar bağlandı, ocaqlar söndü,
Ay da buludlarda gizlənib yatdı,
Bunları insanın əli yaratdı!..

Günlərin birində əsən küləklər
Gətirdi Bakıya acı bir xəbər:
"Bakının hakimi Hüseynqulu xan
Səhər yuxusundan ayılan zaman
Bütün dövlətini, bütün varını,
Şəhər qalasının öz açarını
Knyaz Sisyanova təslim verməli!

Yoxsa, ordumuzun dağıdan əli
Sizin də ölkəni yandıracaqdır,
Yerdə padşahların dediyi haqdır".

Şəhər kənarında durmuş ordugah
İsti bir dumanı bürünmüş sabah.
Sabahın qoynunda min sızıltı var,
Yorğun piyadalar, atlı ordular
Azacıq dincəlir...
Fəqət kənarda,
Düşünən gözləri bir intizarda
Bir saldat əyləmiş, seyr edin onu,
Bağrına basaraq dilli qarmonu,
Dərdini söyləyir ötən dillərə:
"Mən niyə gəlmişəm bu yad ellərə?
Görəsən neyləyir bizim tək qarı.
Yenə gözləyirmi uzaq yolları?
Mən evdən çıxanda boş qaldı anbar –
Bu ilki vergiyə getdi taxıllar...
Lap soyub taladı bizi mülkədar,
Böyük Rusiyada səadətmi var?
Nədir çəkdiyimiz bu ölüm, bu qan?
Qırıb tökdüyümüz deyilmi insan?
Nəçin göz yaşına batsın analar,
Deyin, bu qanunda ədalətmi var?
Yox... düz atmayacaq əlim gülləni...
Qarı son nəfəsdə gözləyir məni.
Mən evdən çıxanda boş qaldı anbar –
Bu ilki vergiyə getdi taxıllar..."
Yayılr ətrafa qarmonun səsi,
Təmiz bir vicdanın saf zümzüməsi
Gəzir könülləri söz yazı-yaza...
Çuğul xəbər verir bunu knyaza.
Knyazın əlləri çox batmış qana,
Saldadı tutdurur gülləbarana.
Buna şahid olur hər dağ, hər dərə,
Bir cənub axşamı, mavi göylərə

Dikildi saldatın ala gözləri...
 Sizə danışdığım o gündən bəri
 İstisi sönməmiş o qardaş qanı
 Oldu köüllərin şeir dastanı.
 Başına and içir Sisyanovun çar;
 Yorgun piyadalar, atlı ordular
 Daşınır gecələr Qafqaza sarı.
 Darğın bir ölkənin qara qaşları
 Çatılmış yay kimi kinlərlə dolu,
 Gözləyir yağının gəldiyi yolu.
 Sisyanov - o döşü medallı knyaz!
 O alçaq, o çəngli-cidalı knyaz...
 Çarın sədaqətli, yaxın nökrü,
 At üstündə qılınc vurandan bəri
 Yayılmış şöhrəti bütün Qafqaza.
 Çar xeyli güvənir məğrur knyaza.
 Almış sifarişi Hüseynqulu xan,
 İldırım tökülür qaş-qabağından,
 Qolları güvvətsiz, ömrü ixtiyar,
 Oynayır gözündə qara buludlar.
 Düşünür gecəni sabaha qədər,
 Ağarır dan yeri, açılır səhər
 Fəgət sahilləri döyür dalgələr,
 Saray qarşısında bir izdiham var.
 "Ah, zalım xan! Zalım xan!
 Sən qorxub öz canından
 Yurdu versən hər yada,
 Kor olasan dünyada!
 Bir xan da artsa əgər
 Çoxalacaq vergilər.
 Yorulduq işləməkdən,
 "Allah Allah" deməkdən
 Tez çağırın Aslanı.
 Yığsın eli, obanı,
 Sel olsa da qanımız,
 Qurban olsun canımız
 Bu sünbüllü çöllərə-

Ah, zalım xan! Zalım xan!
 Sən qorxub öz canından
 Yurdu versən hər yada,
 Kor olasan dünyada!"

Knyazın ordusu yetişib həmə
 Bürümüş şəhəri dörd bir tərəfdən.
 Xansa fikirlərə qərq olub, naçar
 Sorur nökrərlərdən: - Hardadır açar?
 Aparın! Aparın, verin knyaza;
 Güvənsin Rusiya böyük Qafqaza.
 Selin qarşısını almaq olarmı?
 Tüfəngli çıxmağın mənası varmı?
 Özünü irəli verərək Aslan
 Deyir: - Qoy açarı mən aparım xan!
 Xansa qəzəblənib bağırır.
 Apar!
 Əl çalib oynasın gələn ordular.
 Knyazın başında bir qara dəstə
 Gəlir yavaş yavaş sarayın üstə.
 Durur salamına saraydakılar.
 (Öyünmə! Gecənin gündüzü də var...)
 Aslan qarşılayır onları, naçar
 Knyaza 'baş əyir' əlində açar.
 Qırılır qəlbində sədəfli bir saz;
 Başını dik tutan o məğrur knyaz:

"Sadiq qullarına şöhrətli çarın
 Knyaz Sisyanovdan salam aparın!"-
 Dəyərək, açara qürurla baxır,
 Qan onun beyninə sıçrayır birdən.
 Açarı knyaza təslim edirkən
 Çalır xəncərini onun köksünə.
 Alqış tarixdəki o şanlı günə!
 Al! - deyir - payını, soruşma nədir -
 Çara "qullarından" ilk hədiyyədir!...

Döşü medallı knyaz,
 Cəngli-cidalı knyaz
 Boyanmışdır al qana.
 Salam Azərbaycana!
 Gələn o qara bulud,
 Ölüm rəngli o tabut
 Artıq çəkildi yoxa
 Bizim Ağ at, ağ çuxa.
 Halal olsun Aslana!
 Onu böyüdən ana
 Dağların maralıdır,
 Sorsanız haralıdır:
 Salam Azərbaycana!
 Boyanmışdır al qana
 Döyüş medallı knyaz,
 Cəngli-cidalı knyaz,
 Tez yayılır bu xəbər,
 Qaçır dünən gələnlər
 Aylıq yolu bir gündə.
 Axır suyun üzündə
 Kakartlı göy şapkalar...
 Gecənin gündüzü var...
 Qaçır çar orduları,
 Gilavarın ruzgarı
 Toz qaldırır göylərə,
 Seçilməyir dağ, dərə;
 Amansızdır küləklər.
 Qalır toplar, tüfənglər,
 Qurşunlar, dinamitlər;
 Sarı paqon zabitlər
 Qucaqlayıb suları,
 Qaçır şimala sarı.

O gündən, oxucum, keçdi sənələr,
 Keçdi bu dünyanın başından nələr!
 Çarın orduları ikinci dəfə
 Hücuma başladı Bakı tərəfə:

Gecə sakit, gecə lal,
 Gecə qərib bir xəyal...
 Qaralmış pəncərələr,
 Kiçik dağlar, dərələr
 Qara sükuta dalmış.
 Elə bil ki, qocalmış
 Bu yerlərdə təbiət.
 Xəzər dinməyir, əvət,
 O da sakit, o da lal.
 Gecə qərib bir xəyal...
 Xan sarayı pərişan.
 Nə işıqdan bir nişan,
 Nə günəşdən soraq var.
 Yatır saraydakılar...
 Arabir ixtiyar xan
 Ayılır yuxusundan,
 Dilində bir soyuq ah,
 Ya da "Ey böyük Allah!"
 Yenə yuxuya gedir,
 Bu aləmi tərk edir.

Yatır gəlin Mahniyar,
 Nə gözəl görkəmi var
 Gözəllərin yuxuda!
 Bir ölümdür yuxu da.
 Şəhərdə yoxdur Aslan,
 Verəcəkdir yurdu xan.
 Gecənin qəlbi qara,
 Cəməni yara-yara
 Gəlir səssiz ordular.
 Gecənin vicdanı dar...
 Nə ulduz var, nə də Ay,
 Yuxuya getmiş saray.
 Ordu dolur şəhərə,
 Az qalmışdır səhərə.

Başlanılır vurhavar;
 "Al payını, qaçma, dur!"
 Şarak-şarak-şara-rak-
 Güllələr şığıyaraq
 Dolur pəncərələrdən.
 Cavab gəlsə hərdən,
 Sarayda qüvvə yoxdur;
 Qaçanlar daha çoxdur.

Tez oyanır Mahniyar
 Gözündə fırtınalar.
 Görür saray od almış,
 Nə bir köməkçi qalmış,
 Nə Aslandan bir xəbər...

Bunu qopan küləklər
 Xəbər verir Aslana,
 O sınanmış aslana.
 Ağ at uçur quş kimi,
 Dardan qurtulmuş kimi.

Qızı görür yağılar...
 Şahin kimi Mahniyar
 Atılır pəncərədən,
 Alovlar uda-uda.
 Onu tutur havada
 Mehriban, güclü bir əl,
 Deyir ki, Aslanam, gəl!

Aman, Ağ at! Can, Ağ at!
 Gah sıçra, gah yerə yat!
 Bizi vermə düşmana,
 Apar çıxar bir yana!
 Ağ at gedir çaparaq.
 Nalından od qoparaq.
 Arxasınca ordular,
 Hər tərəfdə ölüm var...

Havadan qurşun yağır,
 Hava qurşundan ağır.
 Bu düzlərdə Ağ at tək,
 Həyrət o qanlı günə!
 Bir qayanın üstünə
 Gəlib çıxdı bizim at.
 Üstündə iki həyat -
 İki duyğu, iki qan...
 Dənizin dalğasından
 Sahillər zağ-zağ əsir,
 Qaya əsir, dağ əsir.
 Qabaq – dibsiz qara su,
 Arxa – düşmən ordusu.
 Laçın kimi Mahniyar
 Gözündə fırtınalar
 Deyir: - Aslan, əzizim!
 Son günümüzdür bizim.
 Düşmənlər gördü bizi.
 Tutub hər ikimizi
 Zindanlara salacaq,
 Kim ölüb, kim qalacaq!
 Dözməkdənsə bu dərdə,
 Namusumuz əllərdə
 Didilməsin, aman, ah!
 Dəniz bizi son pənah!..
 Sür Ağ atı dənizə,
 Dəniz anadır bizə;
 Udsun bizi dalğalar! -
 Deyə, gəlin Mahniyar
 Göz gəzdirmə son dəfə
 Günəş doğan tərəfə...

"Aman, Ağ at, can, Ağ at!
 Dənizin qoynuna yat!
 Bizi vermə düşmana!"
 Bir ruh gəldi Aslana.
 Öpərək Mahniyarı,

Vurdu dənizə sarı
Atını dik qayadan,
Ağ at sıçradı əlan
Köpüklü dalğalara,
Suları yara-yara
Azacıq qol atdılar,
Gözdən itib batdılar,
Onlar çəkildi yoxsa,
Bir də Ağ at, ağ çuxa...

O gündən titrədi yurdun üstündə
Cütbaşlı qartalın qanlı bayrağı.
Tarixin doğduğu o qara gündə
Böyük bir ölkənin söndü çırağı.

O gündən göründü sarı paqonlar,
Boşaldı kəndçinin dolu xırmanı.
Elləri qurd kimi taladı onlar
Dedilər, padişahın sağ olsun canı.

O gündən ağladı aşğın sazi,
Dilində can yaxan dərqli haraylar.
Uçan durnaların küskün avazı
Ötdükçə dinşədi yıldızlar, aylar.

Buludlar çaxnaşdı, hava daraldı,
Çumalar dolaşdı bizim elləri.
Bizim ipəkləri Peterburg aldı
Bəzəndi knyazın madmazelləri.

O gündən saraldı yaşıl təbiət,
Axdı həzin-həzin Kür çayı, Araz.
Baş əydi qanuna kitab, şəriət,
Ürəklərdə zədə, baxışlarda yas.

Tər içdi qan uddu motal papaqlar,
Son dana, son çuval getdi vergiyə...

Bağlandı qapılar, söndü ocaqlar,
Qarılar, qocalar yalvardı göyə...

Çəkdi qamçısını azğın mülkədar
Ver dedi! Ver dedi! Cıxar belindən!
Göydə bir Allahdır, yerdə də bir çar,
Qabarlar tökülsün sənin əlindən.

Satdı mənliyini "əsilzadələr",
Çarın xidmətinə baş əydi Quran.
Bütün gördüyümü danışsam əgər,
Kağızım qurtarar, yorular insan.

Yüz il biz ayrıldıq ana dilindən,
Məktəbin adına dedik "uşkola".
Oxucum! Bir daha nəzər yetir sən
Keçdiyin o qanlı, o qorxunc yola.

Yüz il Füzuliyə həsrət qalaraq
Doğma anamıza söylədik "mama".
Yüz illik yuxuya birdən dalaraq
Yatdıq gözümüzdən yaş dama-dama.

Yüz il nəfəsini çəkə bilmədi
Şairlər oylağı böyük bir ölkə.
Yüz il öz qolunu çəkə bilmədi...
Tarix! Səninkidir bu qara ləkə!

Axdı Rusiyaya neft kəmərləri,
Daşdı onları ilk dəmir yolu...
Tarixə hökm edən o gündən bəri,
Çalışdı yadlara Azərin oğlu.

O gündən qaraldı göydə buludlar,
Bir günəş doğmadı Azərbaycana.
O gündən saraldı çiçəklər, otlar,
Gəmimiz çıxmadı varib bir yana...

EPİLOQ

Sevgilim! Sahilin dəmi var yenə,
Gəl çıxmaq dənizin axşam seyrinə.
Dəniz gülümsəyir bir saf üz kimi,
Təbiət şadlanır ömrümüz kimi

Küləklər dağıdır buludu lay-lay,
Dənizdə parlayır gümüş rəngli ay.
O da göz qoyaraq bizim gəncliyə,
Göyləri seyr edir "azadlıq" -deyə.
Odur bax! Yazdığım "Aslan qayası",
Silinmiş alnından ellərin yası...
Onun sinəsində oxuyur bir quş,
Quş deyil, bir qızıdır adı Qurtuluş.
Dilində Vaqifin gözəlləməsi,
Yayılmış ətrafa onun zil səsi,
Bir gənc də baş qoymuş onun çiyinə;
Burda sevgililər zövq alır yenə
Vətən toprağının azadlığından.
İnsan- azadlıqdır, azadlıq-insan! (1935)

(Vurğun 2005: III/110 vd.)

AYIN ƏFSANƏSİ (AYBƏNİZ)

Ay gözəllik çadırını açıb, buludlarda,
Yenə bizim ay başına dolanırkən buludlar da
Gözlərimə göz dikərək gəlib baxdı pəncərəmdən,
Bu gözəllik elçisinə heyran olub dedim ki, mən:
- Nədən az-az görünürsən?
Cavabımda susdu bir az.
Sonra xumar baxışla canlar alan o sərvinaz
Gözlərimə yenə baxdı,
O dinmədi ... Utancaqdır...
O bəlkə də öz qəlbini başqasına açacaqdır?!
Lakin onun sifətində bir solğunluq nişanı var,
Məncə onun bu dərddə dərddən də çəkənlər duyub anlar...
Dedim: - Susma, gözəl Ay! Deyiləm ki, mən özgəsi!
Mənə tanış yaranmışdır şadlıq neyi, hicran səsi.
Əzəl gündən dolanmışam Yer üzünü qarış-qarış;
Məndən gizli bu dünyada bir sinədə söz qalmamış.
Sevinənlər, dərddənənlər öz qəlbini açar mana,
Mənim varlıq nəfəsimdən torpaqlar da gələr cana,
Çünki insan yaranmışam.
Yenə baxdı üzümə Ay,
Arxasınca qoşun çəkib buludlar da gəldi lay-lay.
Sonra, bir az gülümsəyib dilə gəldi Ay da bu dəm:
O dindikcə ağ kağıza inci düzdü qızıl qələm.
Dedi: - Az-az görünməyim nədən sizə ağır gəlir?
Dedim: - Çünki bu dünyada gözəlliklə söz yüksəlir
Gözəlliksiz bir sənətin nə duyğusu, nə canı var.
O dırmalar qulaqları, balta kimi odun yarar
Ay üzümə yenə güldü... Tez açıldı qaş-qabağı,
İşıqlandı səhər kimi xəyalımın söz otağı.
Dedi: - Az-az görünməyim küskünlükdən nişanədir.
Dedim: - Bir az açıq danış, bu sözünün sirri nədir
Dedi: - Sən ki, dilbilənsən, düşmədinmi məni başa?
Dedim: - Bəzən varlığımıza hakim olan bir tamaşa
Uçurduqca yer üzündən xəyalımın qanadını,
Unuduram hər canlının, hər cansızın öz adını.

Cəhalətin pəncəsində boğulduqca qəlbim yenə,
 Bir kor kimi boylanıram bu mənalar aləminə
 O vaxt mənim şüurum da, xəyalım da qaçır məndən,
 Qayıq qalır fırtınada, dalğalara düşür yelkən...
 Ay yenə də gülümsədi... Saçlarını dağıdaraq,
 Dedi: - İnsan qəlbindəki sadəliyə, saflığa bax!
 Sən ki, bizim ilk görüşdə öz sirrini dedin mənə;
 Mən də bütün varlığımı açacağam bu gün sənə.
 Dedim: - Buyur, şad olaram!
 Sarılaraq Ay boynuma,
 Bir günahsız quzu kimi gəlib girdi o qoynuma.
 Dedi: - Mənim küsməyimin başlıca bir səbəbi var,
 Qoy eşitsin bu sirrimi şair olub, söz yazanlar...
 Bilirsən ki, mən gözələm, dastanlara düşmüş adım,
 Yarandığım gündən bəri bağlanmamış qol-qanadım.
 Bir qocaman şahidiyəm bu varlığın əzəl başdan,
 Çünki mənim varlığım da doğrulmuşdur sudan, daşdan.
 Çox gəzmışəm bu dünyanı oba-oba, oymaq-oymaq,
 Kim istəyir bu neməti öz əlindən yerə qoymaq.
 Mən doğanda göy üzünə, qaçıb gedir qaranlıqlar,
 Güzəlliklə əkiz olan bir qüvvətim, qüdrətim var.
 Mənim böyük camalımdan ilham alır bütün aləm,
 Mən də insan xəyalı tək gündüzlərin aşıqiyəm.
 Lakin bizim şairlərdən incimışəm sözün düzü,
 Onlar bəzən düz görməyir nə gecəni, nə gündüzü.
 Onlar elə zənn edir ki, güzəllik bir oyuncaqdır,
 Hər "sevirəm!" deyən gəncə o da aşıq olacaqdır...
 Elə mənim özümə də qəlb açmışlar min bir kərə,
 Mən nə deyim? Nə ad verim o ötgəri vədlərə?
 Onlar baxıb ilham almış yalnız mənim zahirimdən,
 Lakin onlar bilməmişdir bir nəciyəm batində mən.
 Onlar məni bənzədərək min gəlinə, min də qıza,
 Arabir də oxşatmışlar hər ötgəri vəfasıza.
 Hətta böyük Puşkin belə bir vaxt mənə söz atmışdır,
 O da məni göy üzündə ağılsız oxşatmışdır.
 Lakin duyan olmamış ki, mənim öz aləmətim vardır,

Bu səbəbdən ürəyimdə dünya boyda qəmim vardır.

Ah, nə deyim şairlərə! Öz döşünə döyə-döyə
 Xam at kimi təpik atıb, sığışmırlar yerə, göyə.
 Bir demirlər mən nəciyəm, yarandığım gündən bəri,
 Nələr görmüş bu dünyada Ay deyilən gözəl pəri?!
 Mənim də öz dastanım var, mənim də macəram vardır,
 Bu dünyada macərəsiz ürəyi daş olanlardır.
 Düzdür, insan yaranmadım, bəxtim belə yazılmışdır,
 Bu səbəbdən bağrım başı bir dumanlıq, bir də qışdır.
 Lakin mənə çox tanışdır insanlığın böyük səsi,
 Bir də nəyə toxunmamış o dahinin xoş nəfəsi?
 Dünya karvan yaranmışsa, insan oğlu bir sarbandır,
 Bəşər qəlbi göyə sığmaz, onun fikri bir ümmandır.
 Qoy şairlər vurulmasın yalnız mənim camalıma,
 Baxıb dastan bağlasınlar bu güzəllik kamalıma!

Ay kırıyib dayandı.
 Qəlbim yandı, nə yandı!
 Tüstü çıxdı başımdan.
 Bu gözəl sırdaşımdan
 İlham alıb mən bu dəm
 Dedim: - Düzsən, ey sənəm!
 Sənin də ürəyin var,
 Qəlbin var, diləyin var.
 Fəqət, bilmirəm niyə
 Sən deyən dərinliyə
 At çapmayır şairlər?
 Bəlkə tükənmiş hünər?

Ay çatıb qaşını "Yox" - dedi birdən,
 Qəzəblə oynadı durduğu yerdən.
 Dedi: - Nə deyirsən, uşaqsan, nədir?
 İnsanın hünəri bir xəzinədir.
 Nə qədər xərcələsən dünyada onu,
 O da vaxt kimidir - görünməz sonu!
 Lakin bu hünərin qədrini bilmək

Hər hünər əhlinə borc olsun gərək!
 Dedim: - Düz deyirsən, ay nazlı sənəm!
 Haman şairlərin biri də mənəm...
 Mən də təbiətdən yazıram bəzən,
 Sonra ağrı qopur öz ürəyimdən.
 Görürəm gözlərim baş-ayaq vurur,
 Bəzən quş yerinə dağ-daş uçurur,
 Bəzən gül yerinə tikan deyirəm
 Göyün qurşağına örkən deyirəm.
 Bəzən ağ buludu yazıram qara,
 Baxıb gülüşürlər mən sənətkara.
 Hanı təbiətin dilini bilən?
 Gözəl Ay! Qarşında utanıram mən.
 Ay yenə hirsələnib "yox!" - dedi birdən,
 Qəzəblə oynadı durduğu yerdən.
 Dedi ki, insafsız olma bu qədər,
 Yenə az olsa da, səndədir hünər.
 Yenə sən bilərsən eşqin dilini,
 Mən şahid tutaram öz sevgilini!
 Yenə sən sevirəsən bu təbiəti,
 Ucuz tutmayırsan şeiri, sənəti,
 Yuxulu gecələr çox az yatmışan,
 Mən kor deyiləm ki, saç ağartmışan –
 Deyib xumarlandı ayın gözləri
 Sığındı qoynuma o gözəl pəri.
 Baxdı gözlərimə gülümsəyərək,
 Sənəmdə quş kimi çırpındı ürək
 Mən elə bildim ki, ürəyim acdır,
 Məhəbbət əbədi bir ehtiyacdır!
 Sonra solğun üzlü o dərddli sənəm
 Xəyala qərq oldu gözlərində qəm.
 Nəysə pıçıldamaq istədi mana,
 Lakin utanaraq çəkildi yana.
 Axdı yanağına iki damla yaş,
 Dedi: - Salamat qal! Gedirəm, qardaş!
 - Yox, - dedim! - Bir dayan! Hələ sözüm var!
 Gəl mənə bir danış, ey nazlı nigar!

Sən ki, yaranışdan gözəlsən belə,
 Bir dastan olmusan ağıza, dilə,
 Aləmə səs salır hüsnün, camalın,
 İndi də bildim ki, çoxdur kamalın.
 Nədir üzündəki qara ləkələr?
 Anlada bilsəydin bunu birtəhər...

Ay çatıb qaşını birdən qaraldı,
 Sanki gözlərində dünya daraldı.
 Süzülüb sel kimi axdı göz yaşı,
 Yazığın köksünə sallandı başı.
 Bulandı siması bir dərya kimi,
 Ümitsiz, nəşəsiz bir dünya kimi.
 Mən peşiman oldum öz sualımdan,
 O mənim halımı görüb bu zaman
 Hə!.. - dedi, - gəlmisən mətləb üstünə.
 İndi mənə qulaq as,
 Nə danışsam, onu yaz!
 Heç sorma ki, bu nədir?
 Bəlkə bir əfsanədir.
 Dedim: - Danış, tez danış!
 Daha səbrim qalmamış.
 Ay qaldırdı başını,
 Silərək göz yaşını
 Dedi: - Yaxşı qulaq as!
 Nə danışsam onu yaz:

Bizim dövrümüzdən nə qədər qabaq
 Nə mavi göy vardı, nə qara torpaq.
 O vaxt nə həyatdan vardı bir əsər,
 Nə dağlar, dərələr, nə də meşələr.
 Nə yaşıl yarpaqlar, nə də xəzəllər,
 Nə bulaq başında seçmə gözəllər.
 Nə məhəbbət sözü, nə hicran dərdi,
 Nə də qəm karvani axıb gedərdi.
 Dünya görməmişdi bir damlacıq qan,
 Nə bir canlı vardı, nə də bir insan.

Nə sərhəd seçkisi qoyan ölkələr,
 Nə qanlı qanunlar, nə məhkəmələr,
 Nə bir ağa vardı, nə də ki, bir qul,
 Nə zəngin yaşardı, nə də ki, yoxsul.
 O vaxt görməmişdi dünya göz yaşı,
 Hər başın üstündə bir qəbir daşı!
 Nə də yer üzündə ayrılıq vardı,
 Dövrən öz-özünə gəlib axardı.
 Günəş anam idi, mən onun qızı,
 Dünya salamlardı ilk baxtımızı...
 Ondan şəfəq alıb nura boyandım,
 Mən onun eşqilə alışıb-yandım.
 Anamın bir ana ürəyi vardı,
 O mənim boyumu öpüb oxşardı,
 Yanımdan getməzdə fikri, diləyi;
 Bəzən dil açaraq ana ürəyi
 Deyərdi: - Ay adlı bir balam vardır,
 O məndən dünyaya ilk yadigardır.
 Mənsə sığınardım onun qoynuna,
 Salıncaq qolumu atıb boynuna
 Üzündən öpərdim onun doyunca,
 Yorulmaq bilməzdim illər boyunca.
 Anam bu sevgidən min zövq alardı.
 Sonra ucaldıqca hey ucalardı...

* * *

Bir gün axşam çağında,
 Göylərin qucağında
 Anam oturmuşdu tək,
 Mənsə yaxın gələrək
 Acam, - dedim, - anacan!
 Onun qaş-qabağından
 Tökülürdü buludlar...
 Dedim: - Ana, de nə var,
 De nə var ki, belə sən
 Dərdlə fikirləşirsən?"
 Anam üzümə baxdı,
 Qəlbindən qanlar axdı.

Heç soruşma, - dedi, - gəl!
 Bunu bilsəydim əvvəl
 Heç doğmazdım səni mən,
 Deyərək gözlərindən
 Sellər kimi yaş tökdü,
 Qəlbinə zülmət çökdü.
 Mənsə döndüm, doğrusu,
 Ana, - dedim, - nədir bu?
 Mən ki, sənə hər zaman
 Gözəl üzündə bir dəm
 Nə dərd görmüşdüm, nə qəm.
 Sən ki, əzəldən bəri
 Şad gəzərdin göyləri;
 Tutulmazdı qabağın;
 Sənin o gül dodağın
 Hər vaxt gülərdi mana.
 Can ana! Söylə, ana!
 Söylə nə oldu ki, sən
 Azad gülüşlərdən
 Ayrı düşdün? De görək!
 Anam bir ah çəkərək
 Dedi - Bala! Qulaq as:
 Analar dərdsiz olmaz!
 Sən deyirsən acam mən
 Süd gəlməyir döşümdən...
 Yalnızam... Yoxdur ərim;
 Qurumuşdur döşlərim
 Ac-acına durmaqdan.
 Azdan-çoxdan bir zaman
 Nə yığmışdımsa bütün
 Yedik qurtardı bu gün.
 Tamam boşaldı anbar,
 Birca təknə unum var.
 Ah, qızım! Mən baxtı kəm
 O unu da bişirsəm
 Ac qalırıq sabahdan
 De, neyləyim, balacan?!

Aydın bu sözündən düşərək dərdə,
 Asıldı gözümdən bir qara pərdə.
 Açıldı qarşımda bir dar pəncərə.
 Xəyalım boylandı keçən günlərə,
 Yenə körpəliyim düşdü yadıma,
 Bir qaya bağlandı qol-qanadıma.
 Gözümdə canlandı anam yenidən,
 Onu min dəfə də xatırlasam mən,
 Min kitab yazsam da, o gül camala,
 Yenə də ondakı böyük kamala
 Yol tapa bilməmiş şair qələmi,
 Mən şahid tuturam bütün aləmi.
 Dünya binasını qoyandan bəri,
 De, hansı dahinin xəyal şahpəri
 Ucala bilmişdir barı bir kərə
 Ana qəlbindəki sonsuz göylərə?
 De, hansı şairin məğrur qələmi,
 Olsa da günəşin, ayın həmdəmi,
 Dilini bilsə də otun, çiçəyin,
 Sırrını açsa da hər bir ürəyin,
 Cana gətirsə də cansız daşları,
 Karvana düzsə də uçan quşları,
 Dönüb bac alsə da əsən küləkdən,
 Bir dünya qursa da minbir diləkdən,
 Xəyalı göylərə sipər dursa da,
 Günəşin qoynunda çadır qursa da,
 İnciyə tutsa da bütün aləmi,
 De, hansı şairin məğrur qələmi
 Ana qəlbindəki dəryadan keçmiş?
 Bu sonsuz, bu böyük dünyadan keçmiş?
 Fikrə getməyimi Ay duyar-duymaz,
 Şirin söhbətini saxlayıb bir az,
 Dedi ki: - Nə üçün getdin xəyala?
 Cavab verməyərək mən bu suala,
 Dedim: - Bu uzundur... sözünü qurtar!
 Tamam danış görək, nə macəran var?!

Bəli! - dedi, - o vaxt mən
 Anamın söhbətindən
 Saraldım birdən-birə;
 Sonra baxıb göylərə
 Bir ah çəkdim ucadan,
 Yaxşı, - dedim, - anacan!
 Darıxma yoxsulluğa,
 Əvvəldən də bolluğa
 Öyrənməmiş ağzımız.
 İndi qalsan da yalnız,
 Mənə izn ver gedim,
 Dünyaları seyr edir.
 Bir ruzi tapsam ana,
 Qovuşaram tez sana.
 Anam baxdı üzümə,
 Işıq verdi gözümə,
 Dedi: - Qızım, yaxşı yol!
 Ancaq bir az ayıq ol!
 Bir də unutma ki, sən
 Varım-yoxum bir sənsən!

Mən ördüm başıma bir ağ kəlağay,
 Buludlar qarşımda açıldı lay-lay...
 Mən getdim, arxamca su səpdi ana,
 Bütün kainatı çıxdım seyrana.
 Keçdim göy üzünün çəmənzarından,
 Göylər dünyasının ilk baharından.
 Gah endim aşağı, gah da yüksəldim,
 Görüb bilmədiyim yerlərə gəldim.
 Gördüm ki, kainat naxış-naxışdır,
 Sənət işlənməmiş yer qalmamışdır.
 Bir hünər oxunur hər çeşnisindən.
 Aləmə baxdıqca anladım ki, mən
 Hər kiçik zərrənin öz aləmi var,
 Dünya bir ahəngdə tutmuşdur qərar...
 Az getdim, üz getdim, dolandım yenə
 Gəlib yaxınlaşdım Yer kürəsinə.

Nə görsəm yaxşıdır? Dərələr, dağlar,
 Kahalar, daxmalar, odlar, ocaqlar...
 Duydum yaşayışın xoş nəfəsini,
 Eşitdim ilk dəfə insan səsini.
 Bu səsdə nə böyük bir ləzzət varmış,
 Duyanlar daima xoşbəxt olarmış!
 Bil ki, iliyimə işlədi bu səs,
 Yüz min il yaşasam canımdan getməz...
 Mən onda bildim ki, "yaranmaq" nədir?
 Bəşərsiz kainat bir viranədir.
 Bildim, insan kimi böyük bir qüdrət
 Hələ yaratmamış bizim təbiət.
 Çatdı qulağıma onun nəbəsi,
 Hələ dağ döşündə o çoban səsi
 Ruhuma dad verdi ilk gündən bəri
 O vaxtdan sevirəm mən bu yerləri,
 Bircə gün görməsəm, görməsəm onu,
 İlən vurmuş kimi rəngim qaralar,
 Başımın üstünü dumanlar alar...
 Ay bir az dayanıb sildi tərinə,
 Yenə varaqladı can dəftərini:
 - Vuruldu dünyanın o gənc yaşına,
 Sərdim qanadımı bir dağ başına.
 Dağın ətəyində bir cütçü vardı,
 Nə bilim, yer əkib, yer şumlayardı...
 Çox dikdim gözümlü mən ona sarı,
 Eşib sovururdu o torpaqları;
 Qan-tərə batmışdı bütün bədəni.
 Başını qaldırıb görüncə məni
 Dedi ki: - Yaxın gəl, uzaqda durma,
 Yetim uşaq kimi boynunu burma!
 Bu səsdə bir böyük mərhəmət duydum,
 İlk dəfə torpağa mən qədəm qoydum.
 Cütçü dilə gəlib, soruşdu məndən:
 - De qızım, nəçisən, haralısan sən?
 Üzünü görürəm birinci kərə,

Sən heç bənzəmirsən bizimkilərə.

Dedim: - Günəş qızı Aydır öz adım,
 Daima göylərdə uçar qanadım.
 İndisə gəlmişəm Yer kürəsinə.
 Cütçü gülümsəyib dilləndi yenə:
 - Qızım! Xoş gəlmisən, gəl əyləş görək...
 Bir ağac altında biz əyləşərək,
 Oturduq diz-dizə, cütçüsə dərhal
 Verdi qonağına belə bir sual:
 - Nədir gözündəki bu qəmli baxış?
 De, rəngin nə üçün belə saralmış?
 Dedim: - Yol gəlmişəm, özüm də acam,
 Doğrusu, bir parça yemə möhtacam.
 Cütçü bir ah çəkdi, gözlərində qəm,
 Öz bağlamasını açaraq bu dəm
 Çıxartdı bir parça pendirlə çörək,
 - Ye! - dedi, - can qızım!
 Mənsə gülərək
 Soruşdum: - Bu nədir?
 Dedi: - Çörəkdir!
 Qonaqsız boğazdan ötməyəcəkdir!
 Ye, qızım! Bununla yaşayır insan,
 Ye, rəngin düzəlsin, görürəm acesan!
 Verdiyi çörəkdən kəsərək bir az,
 Dilimin üstünə mən qoyar-qoymaz
 Ağzıma dad gəldi, qoluma qüvvət.
 Dedim: - Nə şirindir bu gözəl nemət!
 Dedi: - İnsan əli yaradır bunu,
 Bu çörək yaşadır insan oğlunu.
 Bəri bax, görürsən bu sünbülləri?
 Bunların dilini tapandan bəri
 Biz aclıq sözünü qovmuşuq evdən.
 Get, Günəş anana xəbər ver ki, sən
 Bol isti, bol işiq göndərsin bizə,
 Onlar səbəb olur çörəyimizə.
 Dedim: - Bəs nə üçün göylər mülkündə

Çörək tapılmayıb bizə bir gün də?
Anamın istisi orda da vardır,

Bəs nədən göy üzü bir boş anbardır?
Cütçü gülümsəyib dedi: - Qulaq as!
Çörək bir istiylə, işıqla olmaz.
Budur, bax, gördüyün bu qara torpaq
Nə qədər vardırırsa, çörək olacaq.
Torpaqdan süd əmir hər sarı sünbül,
Torpaqdan göyərir hər çiçək, hər gül.
Bir də öz başına yaranmır onlar,
Torpaq üstündə də insan gözü var...
Budur, bax, alnımdan tökülən bu tər!
– Dünyada ac qalar tər tökməyənlər.
Onların ömrü də tez gedir bada,
Hər kəs əkdini biçər dünyada.
Al, sana verirəm mən bir ovuc dan,
Apar göy üzünə bizim bu yerdən.
Orda əlinizlə səpib becərin,
Bir az zəhmət çəkib barını dərin
Dedim: - Cütçü baba, sağ ol, çox sağ ol,
Daima kefi kök, damağı çağ ol!
İndi salamat qal, ömür gödəkdir,
Səfərim uzandı, anam da təkdir.
Durub cütçü baba öpdü alnımdan,
Bildini ki, mehriban olurmuş insan.
O dedi: - Yaxşı yol! Get, qızım, Xumar,
Get anan sevin, pisdür intizar.
-Ancaq yoldan-izdən özünü gözlə,
Ehtiyatlı dolan gecə-gündüzlə...
Mən uçub yüksəldim, yenə yüksəldim,
Bir zaman anamın yanına gəldim.
Anam sevincindən ağladı, bilsən?
Dedi: - Nə qoçaqsan, sən qız deyilsən!
Ancaq az qalırdı çatlasın bağrım,
Nə yaman gecikdin, ay ağrın alım?
Dedim ki, səfərim xoş keçdi, ana!

Gör nə gətirmişəm insandan sana!
Mən ona göstərib toxumluq dəni,
Danışdım başımdan gəlib keçəni.

Dinlədikcə məni anam şad oldu,
Ehtiyac dərdindən o azad oldu.
Yorğun olduğumdan yatdıq gecəni,
Səhər açılınca oyatdı məni.
Əl-ələ tutuşub qız ilə ana,
O vaxt göy üzünü çıxdıq seyrana.
Cütçünün verdiyi toxumları biz
Mavi göy üzünə səpdik tərtəmiz.
Keçdi bir neçə ay, yetişdi bahar,
Nə gördük? Cücərdi bütün toxumlar
– Parladi ulduzlar, o ağ sünbüllər,
Yarandı aləmdə yeni bir əsər.
Dünya dəyişmişdir, o vaxtdan bəri
Ölçüb biçməmişəm qərinələri...
Dəyişmiş yerini dağlar, dərələr,
Bəlkə də qalmamış ilk mənzərələr.
Nə deyim! Dünyanın qocadır yaşı,
Daima fırlanan dəyirman daşı
Nələr üyütməmiş!.. Lakin ulduzlar
Hələ də cütçüdən qalmış yadıgar.
Onlar düşməmişdir hərəkətdən,
İnsan çörəyinin bərəkətindən
Göy üzü daima gülər-gülşəndir,
Hər kiçik ulduzun surəti şəndir.
Bir gün mən bəzənib çıxmışdım seyrə
Ulduzlar mülkündən baxırdım yerə.
Hər ulduz dil açıb deyirdi: - Xumar!
Sənin nə möhtəşəm gözəlliyin var?!
Camalın süd kimi belə dümağdır,
Daima sönməyən bir şebçirəkdir.
Gözəllik sözünün ruhu var səndə,
Arabir sən bizə qonaq gələndə
Sayrısan ulduzlar verib baş-başa

Gözəl camalına qılır tamaşa.
Doğrudan cəlalın böyükdür sən!
Nurdanmı tökülmüş, söylə, bədənini!

Ayıq gəz, sayıq ol, göz dəyər sana,
Batar bu göy üzün günahsız qana.
Ərköyün böyümə!.. Az dolan, az gəz!..
Gözəllər nəzərə tez-tez görünməz.
Mənsə, dinlədikcə bu ulduzları,
Gülərdi qəlbimdə hüsnün vüqarı.
Qol-qanad açardım sözün doğrusu,
Hər bir yaranmışın arzudur bu.
İstər gözəl olsun bütün canlılar;
Gözəlliyə qarşı məhəbbət də var.
Çirkin yaranmışlar çox vaxt dərdləner...
Gözəllik eşqindən yaranmış səhər!
Mən ayın sözünü kəsdim bir anlıq,
Dedim: - Çirkinlərdən danışma artıq;
Mən də onlardanam, öz aramızdır...
Ay dedi: - Gözəllik dediyim qızıdır.
Qoy, qızların üzün gün kimi gülsün,
Kişinin üzündən mərdlik tökülsün!
Yox, - dedim - yoldaş Ay! Səhv eləyirsən,
Qol çəkə bilmərəm bu fikrinə mən.
Çünki ərza verər şairdən qızlar,
Deyər düz yazmayır bizi sənətkar.
Deyər həyat üçün yaranmışıq biz,
Hünərdir ən böyük gözəlliyimiz!
Təbiət deyər ki, lələ yanaqlar,
Vurğunun dedişi yaqut dodaqlar
Gəldi gedər olur qoca dünyada;
Çox şirin olsa da, tez gedir bada.
Qızlar dil açar ki: - Zəhmət çək bir az,
Gözəllik sözünün kamalından yaz!
Yoxsa, qaşın belə, gözün də belə,
Amandır üzünü göstərmə elə,
Nə bilim, çiçəksən, ağzı göyçəksən

Mələksən, pərisən, dünyada təksən...
Artıq bu sözlərin köhnəldi vaxtı,
İndi gözəlliyin başqadır taxtı.
Bu taxtda nə mələk, nə də pəri var,
Bu taxtda əyləşir ağı olanlar.
Bir mələk olsa da, ağılsız başsar,
Yüzillik hörmətdən bir gündə düşər!
Ay baxıb, sükuta getdi bu dəfə,
Üzünü döndərdi göylər tərəfə.
- Hə!.. - dedi, - o zaman sevinərək mən
Keçdim gəlin kimi göylər mülkündən.
Güvənib hüsnümə xeyli yüksəldim,
Sonra öz anamın yanına gəldim.
O baxıb boyuma, sevindi yenə,
Sevindi qızının gözəlliyinə.
Ay keçdi, il keçdi yenə boy atdım,
Bir zaman gəlinlik yaşuma çatdım.
Yazıq ki, çox gördü vaxt bunu bizə,
Fəlakət yazıldı taleyimizə.
Bu vaxt bir ah çəkdi Ay sinəsindən,
Titrədi varlığını onun səsinə.
Nə yazım, nə deyim bu dərdə dair?
Gözəllik ağlarsa, gülərmi şair?
Dedim: - Nə fəlakət? Gəl, danış bir-bir
Bizim ki qəlbimiz ayrı deyildir!
Yenə işıq gəldi Ayın gözüne,
Baxıb davam etdi o öz sözünə:
- Qara gəlmiş bir gündə,
Bizim göylər mülkündə

Oturmuşdu anam tək,
Qolunu çirməyərək,
O, xəmir yoğururdu.
Bir nağıl olsa da, bu,
Həqiqət var səsinə,
Anamın dövrəsində
Hoppanırdım pişik tək...

Özün yaxşı bilirsən ki,
Qız tayfası şıltaq olar;
Anam dedi: - Bəsdir, Xumar!
Gəl dolaşma əl-ayağa.
Mən anamı qoyub lağa,
Gah atıldım, gah da düşdüm.
Birdən-birə mən sürüşdüm.
Dəydim onun sağ qoluna
Acıq gəldi bu səhv ona.
Öz yerindən anam durdu,
Üzümə bir şillə vurdu
O, xəmirli sağ əlilə.
Günahımı bilə-bilə,
Söz deməyib uzaqlaşdım,
Buludlardan keçib aşdım.
Küsdüm yazıq taleyimə,
O dərdimi bu gün demə!
Ağrıdıqca üzüm dəm-dəm,
İçimdə dərd, gözümdə qəm
Çox ağladım sərin-sərin
Qucağında fələklərin.
Ah, nə deyim! O şillədən
Yaralıyam bu gün də mən.
Doğrusunu desəm əgər,
Üzümdəki bu ləkələr
Öz anamdan yadigardır,
Gör nə böyük dərdim vardır...

Ayrılıq zor verdi ana qəlbinə,
Gəl! - deyib, yanına çağırdı yenə.
Mənim də ürəyim yumşaldı bir az,
Övladın küsməyi çox uzun olmaz.
Barışdıq... O məni qucaqlayaraq,
Dedi: - İndən belə sözlərimə bax!
Birdən nə oldusa, rəngi saraldı,
Anam bir daş kimi yerində qaldı.
Sonra qüvvətini yığıb bir təhər,

Bağırdı: Ləkələr, qara ləkələr!
Mənsə heyratlandım sözlün doğrusu,
Dedim: - Nə olmuşdur? Nə danışır bu?
Anamın göz yaşı axıb gölləndi,
Sonra saçlarını yolub dilləndi!
- Can bala! Əllərim yanıma düşsün.
Üzüm bu dünyada gülməsin bir gün!

Dedim: - İraq candan! Nə söyləyirsən?
Anam bağırdı ki, günahkaram mən;
Üzündə qalmışdır qara ləkələr...
Bir matəm örtüsü geyindi səhər.
Ah, əlim qurusun!
Dedim: - Ağlama!
Mənim də qəlbimi söküb dağlama!
Nə olmuş? Üzümdə ləkəmi qaldı?
Anam çıraq kimi birdən qaraldı,
Dayana bilməyib getdi özündən;
İşıq məhv olarsa ana gözündən
Gülməz ki, dünyada övladın üzü!
Gecədən seçilməz gündüzün üzü.
Sonra yazıq anam özünə gəldi,
Dərdli sinəsindən bir ah yüksəldi.
Bağrına basaraq məni o zaman
Çəşmələr yaratdı göz yaşlarından.
O bir quzu kimi yalayib məni,
Dedi: - Göz yaşlarım yusun ləkəni.
Üzümə axdıqca onun göz yaşı.
Qəlbindən qan getdi, hərləndi başı.
Baxıb balasına hey yana-yana
Döndü ana qəlbi o gündən qana...
Aylar, illər boyu ağladı belə,
Dizinə çox döydü öz əllərilə.
Yazıq ki, sonuncu peşimançılıq
Bir fayda verməyir bizə apaçıq...
İndi doğrusun söyləsəm əgər,
Üzümdə gördüyün qara ləkələr

Bil ki, öz anamdan bir yadigardır,
 Görürsən, nə böyük faciəm vardır!..
 Ay susdu, yol çəkdi qəmli gözləri.
 Doldu şairliyin könül dəftəri...
 Xəyalə qərq oldu, əlimdə qələm;
 Bir anlıq sükuta getmişdi aləm.
 Dedim: - Nə dərqliymiş bu qəmli dastan!
 Mən yazım, oxusun eşitsin insan.
 İstər ana olsun, istərsə ata!
 Bəzən ehtiyatsız, kiçik bir xata
 Böyük faciələr yaradır demək!
 Sonra ömrü boyu dərd çəkir ürək!
 Ay durub yerindən getmək istədi,
 Sonra baxıb mənə: - İzin ver! - dedi,
 - Gedim öz yerimə, anam da təkdir.
 Dedim: - Bir az dayan, sözüm gödəkdir,
 Sən deyib qurtardın, indi qulaq as!
 Şairə dərd açan davasız qalmaz.
 Nə gözəl əfsanə var imiş səndə!..
 Sən danışan zaman yazırdım mən də.
 İndi qulaq as ki, oxuyum sana,
 Əzbərlə şeirimi, söylə anana.
 Oxuyub qurtardım dastanımı mən,
 Qonağım şad oldu buna ürəkdən.
 Sonra gülümsəyib göylər gəlini,
 Uzatdı əlimə isti əlini.
 Dedi: - yarandığım ilk gündən bəri,
 Əlimə dəyməmiş insan əlləri...
 Çox zaman üzümə gülümsəyərək
 Bəlkə can atmışdır mənə min ürək...
 Ala bilməmişlər könlümü ələ,
 Üzümdən öpməmiş bir insan hələ.
 Özüm də heyranam öz xilqətimə,
 Bu dünya vüqarlı təbiətimə.
 Fəqət, bil, yazdığın bu dastanla sən.
 Mənim də qəlbimə min hökm edirsən.
 Ay bu son sözünü utancaq dedi,

Əyilib alnımdan öpmək istədi.
 Yox! - dedim, - gözəl Ay! Hələ dayan bir!
 Həsrətlə ayrılmaq daha gözəldir...
 Uçdu göy üzünə o dilbər sona,
 O getdi, mən baxdım həsrətlə ona.

Azacıq keçmədən açıldı səhər,
 Geydi al donunu yaqut üfqlər.
 Xəzər bir aynaydı üzü ləkəsiz,
 Ayıldı yuxudan qızım Aybəniz.
 Mən basıb bağrıma bu ayüzlümü,
 Bu şirin dillimi, şəkər sözlümü,
 Dedim ki: - Aybəniz! O Aya bənza,
 Daima saf yaşa, daima təzə!.. (1941)

ACI XATİRƏLƏR

Ey əziz oxucum, ey əziz insan!
Uşaqılıq nə qədər gülünc olsa da,
Könül ayrılmayıb duyğularından,
Onları arabir gətirir yada
Uşaqılıq nə qədər gülünc olsa da.

Yaxşı yadımdadır, doqquz yaşımda
Ağacdən qotazlı bir at mindiyim,
Aranda, yaylaqda, sular başında
Ağır danışdığım, ağır dindiym,
Ağacdən qotazlı bir at mindiyim.

Bu dünya sonsuzdur, insanlar da çox,
Hər elin, hər günün öz adəti var.
Bunları yazmağa canda qüdrət yox,
Səsimə səs versin məni duyanlar!
Hər elin, hər günün öz adəti var.

Bir dəstə uşaqdıq qonşuluqda biz,
Bir gəzib, bir durub, bir oturardıq.
Bizə toxunmazdı böyüklərimiz;
Gündə bir qapıda məclis qurardıq,
Bir gəzib, bir durub, bir oturardıq.

Dəmir qarmaqlara soxulcan taxıb,
Kürün sahilində balıq tutardıq.
Bəzən də yuxudan yarımqıq qalxıb,
Ayılı gecələrdə sümük atardıq!

Gələndə hər bahar Novruz bayramı,
Hərənin başında bir keçə papaq
Düşüb qapılara gəzərdi hamı,
Hər çıxan tüstüdən bir pay umaraq..

Yığib çantamıza yerdən-yemişdən,
Yolda gah yüyürüb, gah ötüşərdik.
Sonra yuvamıza dönüncə birdən
Çul kimi döşənib, yorğun düşərdik...

Bəzən təbiəti biz sevə-sevə
Yemlik döşürərdik qara torpaqdan;
Camışlar belində dönərdik evə
Axşam qaranlığı düşdüylə zaman.

Sizə xoş gəlirmi bu əyləncələr?
- Könül duyduğunu xəyal seyr edərd.
Gəlir xatirəmə qərrib bir axşam
Durnalar başımın üstədən keçəndə.
Yanıb əriyirdi evimizdə şam;
Onlara quş kimi qoşulub mən də
Ən uzaq ellərə uçmaq istərdim,
Evdən baş götürüb qaçmaq istərdim.

İnsan qanadsızdır... Çatıb qaşımı,
İlk dəfə arzusu gözündə qaldım...
Anamın dizinə qoyub başımı
Xəyallar içində yuxuya daldım...

Qurban bayramıydı, gülürdü dağlar,
Qonşumuz xınalı bir erkək kəsdi.
O bayram günündə anamı ağlar
Görəndə, üstümdən bir çovğun əsdi.

Atam oturmuşdu qapımızda tək,
Ömrünün ixtiyar və düşkün çağı,
Zoğal müştüyünü tüstülədərək;
Yenə tökülmüşdü qaşı-qabağı.

Nəydi düşündürən o yazıqları?
Evdə nə ocaq var, nə isti qazan...
Hamıya "gülməzdi" ömrün rüzgarı.
Deyin yanılmasın tarixi yazan!

Bir tərəfdə bayram, bir tərəfdə yas!..
Böylə keçinmişdir dilsiz əsrlər,
Şairim, könülün duyduğunu yaz!
Odur bu dünyada ən böyük əsər.

O gün qonşumuzun oğlu başına
Qoymuşdu bir qara, buxara papaq;
Qüruru sığmazdı uşaq yaşına.
Yanımdan keçirdi tərs-tərs baxaraq.

Mənsə sallamışdım yerə burnumu
Baxıb köynəyimin yamaqlığını,
Deyirdim: "Dünyanın vəfası bumu?
Hamını almayır öz qılığına".
"Uşaq əziz gündə sınmasın", - deyə
Anam cehizliyi yorğan üzündən
Mənə üst köynəyi tikdi hədiyyə.
Mən də iki dəfə öpdüm üzündən.
Ah, mehriban ana! Ah, əziz ana!
O gündən bəridir həsrətəm sana!..

* * *

Günlər boy atdıqca, mən də boy atdım,
Gəlib yetişmişdim on üç yaşına;
On üç qış keçirib, bahara çatdım.
Bir qara faciə gəldi başıma;
Bir dolaşam vardı, tükləri yumşaq,
Tumarlardım onun qanadlarını;
O körpə quşcuğaz qanad çalaraq,
Gəzərdi göylərin üst qatlarını.

Bəzən öz əlimlə uçurub onu,
Baxardım ardınca dərin göylərə,
Seyr edib havanın göy boşluğunu
Birdən şığıyardı uçduğu yerə.

Meylimi salmışdım o quşcuğaza,
O da ayrılmazdı mənim yanımdan,
Tutardım arabir söhbətə, saza,
Əziz saxlayardım onu canımdan.

Ağzımda çörəyi çeynəyib bəzən
Xırdaca-xırdaca yemlərdim onu.
O aciz heyvanı bəslədikcə mən,
Bilməzdim axrının heç olduğunu.

Bir sabah nə gördüm? Yazıq quşcuğaz
Yoxa çəkilməmişdir damın üstündən.
Mahir və sınıanmış bir ovçu kimi
Düşdüm soracağına onun o gündən.

Üç gecə yatmadım, üç gün ağladım,
Gəzib dəymədiyim qapı qalmadı.
Dolaşdım bir kəndi mən addım-addım;
Neyləyim? Mən deyən yenə olmadı.

Ümidim kəsildi, əlim üzüldü,
Məni tək buraxdı o əziz sırdaş,
Nə könlüm açıldı, nə üzüm güldü...
Bir axşam yenə də gözlərimdə yaş

Gəzirdim qapıda dodaq büzərək;
Bir paya başından uçdu quşcuğaz,
Hava dalğasında qanad süzərək,
Gəlib sol çiynimə düşdü quşcuğaz...

Gözlərim yaşardı sevindiyimdən,
Elə bil üstümdən dağ götürüldü.
Anam bir muştuluq istədi məndən,
Deyəsən atam da qımışıb güldü.

Bunun arxasınca keçmədi bir az
Gəldi qonşumuzun uşağı Niyaz;
Yanında üç nökr, bir qara tazı,
Qorxudan sığındı mənə quşcuğaz.

"Dolaşa bizimdir, qaytarın geri!"
Gözümdən od çıxdı, başımdan tüstü.
Yapışdım çomağa: "Çəkilin geri,
Yoxsa qan elərim bu axşam üstü!"

Qızışdı, get-gedə qarışdı ara.
Artıq itirmişdi döyən-döyeni,
Burnumun üstündən aldığı yara
Çul kimi torpağa sərmişdi məni.

Birdən bir vığıltı eşitdim, ah, mən,
Gördüm çapalayır yazıq quşcuğaz...
Ara qarışanda yönəlib birdən
Quşcuğun başını qoparmış Niyaz.

Ah, insafsız adam, vicdanın hanı?
Günahı varmıdır dilsiz heyvanın?
Xəyalım dolandı bütün dünyanı...
Nəyə qıymamışdır əli insanın?

Quşun ayaqları eşir torpağı,
Başı bir tərəfdə... dimdiyində qan...
Quşun qanadları xəzan yarpağı,
Sərilmiş torpağa qırıldığından...

Uşaq xəyalımda bulanır sular,
Gözlərim qaralır həyəcanımdan:
Ah, sınan könüllər, sönən arzular!
Dumanlar, tüstülər çıxır canımdan...

Dolandı həftələr, dolandı aylar,
Kükürədi, sönmədi qəlbimin kini.
Uşaqda bir tərslik, bir inad da var,
Açıb söyləmədim qəlbimdəkini.

Keçdi fürsətimə günün birində
Mənim gözlədiyim o lovğa "düşmən";
Ceyranlar düzündə, oylaq yerində
Sürüşmək istərkən mənim yanımdan
Belinə, başına çaldım çomaqla,
Dedim: qüdrətimi yadında saxla!

Sonra qalib gəlmiş ordular kimi,
Çomağım çiynimdə yola düzəldim;
Əsdim çovğun kimi, yağdım qar kimi,
Anamın yanına ağ üzlə gəldim.

Fəqət əskilməyir yenə inadım,
Qorxulu xəyallar keçir başımdan...
Elə bil sınımışdır qolum, qanadım,
Mən ayrı düşmüşəm öz sirdaşımdan.

Quşcuğaz məni tərk edəndən bəri
Könül həsrətilə çox ağlamışdır.
Quşcuğaz dünyadan gedəndən bəri
Qəlbim zənginlərə kin bağlamışdır.

Arabir yadıma salsam da onu,
Bambaşqa tarixlər keçir başımdan...
Dəyişdi dünyanın əvvəlki donu,
Ayrıldım get-gedə uşaq yaşımdan.

Ölkələr dolandım, şəhərlər gördüm,
Dənizdən dənizə çapdım gəmimi.
Mən ağıl-qaralı dövrənlər sürdüm,
Sizə xəbər verim son həmdəməmi.

Vuruldu o gün ki, şeirə, sənətə,
Unutdum sevdiyim əyləncələri
Aşiqəm insana və təbiətə
Əlim qələm tutub yazandan bəri.

Bəzən xəyalımda gəzir buludlar,
Bir damcı böyüyüb bir dəniz olur...
Dünyanın ölməyən bir qanunu var:
Bir yandan boşalır, bir yandan dolur.

Mənsə bu varlığın içində qaynar
Bir vulkan kimiyəm, gözlərimə bax,
Könül tərən kimi baş alıb oynar,
Buluddan buluda qanad çalaraq.

İnsanlar dost kimi oxuyur məni,
Sözüm ağızlarda əzbər çəkilir
Əlimlə qurduğum sənət bağında
Ətirli lələlər, güllər əkilir.

Öylə səfərbəram, öylə hazıram
– Qarşımda diz çöküb, göylər alçalır.
Bir yanda kağıza mən söz yazıram,
Bir yanda sevgilim piano çalır.

Ömrümün bu əziz günlərində mən
Düz otuz yaşına girirəm bu yaz...
Fəqət, xəyalımın önünə bəzən
Gəlir yazıq anam, bir də quşcuğaz. (1935)

QIZ QAYASI

Düşündürür məni bu sirli diyar,
Burda həqiqətlər, əfsanələr var.
Ürəklərdə axın, qollarda qüvvət,
Burda öz-özünə gülür təbiət,
Burda çiçəklərin, quşların dəmi,
Burda könuəllərin əski həmdəmi...
Dumanlar içində duran hər qaya
Göz vurur Günəşə, söz verir Aya.
Dağların döşündən gedən cığırılar
Qalmış babalardan bizə yadigar...
Başını göylərə vurur Şahdağı,
Alınır aləmdə onun soracağı.
Döşündə qaynayan soyuq bulaqlar
Dilsiz əsrlərə xatirə saxlar...
Şair, bu yerləri ayağınla göz!
Göygölün üstündə haçadil Kəpəz
Deyilmi dünyanın bir ilk gözəli?!
Onu bəzəmişdir xilqətin əli.
Dağların döşündə durur Qarabağ,
Xəyalı gəzdirir hər dərə, hər dağ.
Züty tutur gecələr suların səsi.
Burda çobanların zil şikəstəsi
Hər keçən yolçunu saxlayır yoldan,
Çatır qaşlarını heyrtlə insan.
Ormanlar içində İsa bulağı,
Ondan əskilməyir insan ayağı.
Suyu almaz kimi, göz kimi parlaq,
Qoynunda bəstəmiş onu bu torpaq.

Mən də həyatımın gənclik yaşında,
Sizə söylədiyim bulaq başında
Süfrəmi açmışam, kabab yemişəm,
Baxıb gözəllərə şeir demişəm.
O vaxt əsərlərim ağlamış fəqət,
Könlümə sığmamış qoca təbiət.
Alıb soragını ötüb-keçəndən,
Gizli bir ilhamın xəyalilə mən
Ahımı salmışam boş dərələrə,
Küsmüşəm o gözəl mənzərələrə.

Sən ey gəncliyimin o ilk çağları!
Sən ey karvanımı qüruba sarı
Aparmaq istəyən cilovsuz külək!
Ey dağılan xəyal, yıxılan ürək!
Unutdum əbədi sizi dünyada.
Bəzən o günləri gətirib yada,
Keçdiyim yollara baxıb gülürəm,
Nələr çəkdiyimi indi bilirəm...

Mən Cıdır düzünü gordüyüm zaman
Keçmişəm gecələr Çanaqqaladan;
Orda dinləmişəm bir qız səsinə,
Bülbülün Qarabağ şikəstəsini.
Bir yanda tar səsi, bir yanda qaval...
Boynunu bükmüşdür dağlarda maral.
Çıxmışam dağların göy yaxasına,
Doyunca baxmışam Qız qayasına;
Orda saqqalına yaş dama-dama
Əfsanə söyləmiş bir qoca mana.

"Oğlum, bu dünyanın qocadır yaşı,
 Görürsən, dağların ağarmış başı!
 Uşaqsan, körpəsən doğrudan da sən,
 Böyükdür dünyanın başından keçən...
 Bu şəhər adlanır Şuşa qalası!
 Torpağın qarğıışı, göyün bəlası
 Hər zaman bu yerin üstünə yağmış,
 Qışında bahar var, baharında qış.
 Mənim görmədiyim köhnə bir zaman
 Burda sarayların ağası bir xan
 Sarı yağ içində üzüb yaşarmış.
 Onun əsirləri, qulları varmış.
 Oylağı, məclisi hərəmxanalar,
 Ardınca qarğarmış onun analar.
 Günlərin birində xan çıxmış ova,
 Bu ceyran düzündə ov qova-qova
 Atını saxlamış bulaq başında.
 Kim bilir, o zaman neçə yaşında
 Növrəstə bir qızı bəyənmiş o xan,
 Ayırmış tərhanı öz yuvasından!..
 Saxlamış sarayda o qızı bir qış,
 Qız yolub saçını təslim olmamış.
 Qızın taleyinin sonuna bir bax:
 Bir axşam gecədən oğurlanaraq,
 Şəhər kənarına qaçır o pünhan.
 Lakin arxasınca adam salır xan...
 Həyata son dəfə yumub gözünü,
 Qızcıqaz qayadan atır özünü.

Lakin deyirlər ki, altdan yuxarı
 Qabartmış donunu dağlar rüzgarı.
 Qızcıqaz ölməyib, sağ düşmüş yərə,
 Yayılmış bu xəbər bütün ellərə...
 Budur "Qız qayası" adlanmış qaya,
 Sirrihi verməmiş ulduza, Aya..."

İxtiyar sözünü bitirən zaman
 Buludlar töküldü qaş-qabağından.
 Ey ana torpağı! Ey əziz Vətən!
 Bilirəm dünyada gözlərinlə sən
 Nə odlar görmüsən! Bu bir həqiqət,
 Lakin kəsənməmiş sənə təbiət!

Burda qurutmuşdur böyük saraylar,
 Onlara sirr açib ulduzlar, aylar.
 Burda qatar-qatar şose yolları
 Atmış qollarını dağlara sarı.
 Yolun kənarında çiçəklər, güllər,
 Gecəli-gündüzlü ötən bülbüllər
 Burda oxuduqca hər qəlbə vüsəl
 Min toy məclisinə baş çəkir xəyal... (1935)

KOMSOMOL POEMASI

QIŞ GECƏSİ

Ayazlı, şaxtalı bir qış axşamı,
Yeddi yoldaş olub yola düzəldik,
Qarlarla örtülü bir düzə gəldik.
Ayazlı, şaxtalı o qış axşamı,
O, Ay dediyimiz göylərin şamı.
O qarlı düzlərə baxıb yanırıd,
Yolçular getdikcə yol uzanırdı...

* * *

Bəxtiyar qabaqda quş kimi səkir,
Murad bir tərəfdə papiros çəkir,
Cəlal da zil səslə deyir bayatı,
Tutub qışqırığı bütün elatı.
Gecənin qoynunda bir zülmüzə var,
Ən arxadan gələn xəstə Şahsuvar.
Tövşüyə-tövşüyə durub bağırır,
- Bir dayanın! - deyib bizi çağırır.
Qüvvəsi qalmamış artıq yeriyyə,
Tələsik fırlanıb döndük geriyyə.
Aldıq ortalığa Şahsuvarı biz,
Zəif qollarından tutub ikimiz:

- "Aya, yorulmusan, gəl otur!" - dedik,
Ancaq o yenə də dayanmış dimdik
sanki bir taxta,-
İşləmiş qanına bu quduz şaxta.
Qalın dodaqları gömgöy kəsilir,
Canından istilik uçub əskilir.
Təqəti yoxdur ki, bir söz söyləsin,
Təbibsiz, davasız xəstə neyləsin?
Buludlar oynadı, gecə qaraldı,
Gecənin gizli bir həsrəti vardı...
Gəzdi qaranlığı barmaqlarımız,
Sadə biyanlardan döşürüb dərdik;
Qarların üstündə tonqal qalayıb,
Xəstəni tonqalın yanına sərdik.
Canına keçdikcə odun istisi,
Qolları tərpənir, qımıldanırdı.
Bu sadə tonqalın yaşıl tüstüsü,
Gecənin qoynunda dumanlanırdı...
Uzaqdan birisi - rüzgar qanadlı,
Gəlir baş götürüb işığa doğru.

Dedik, kim olmalı bu vaxtsız atlı?
 O bəlkə quldurdu, bəlkə də oğru!
 Hər halda ehtiyat gərəkdir - deyə,
 Bəxtiyar tufəngi doldurub qalxdı,
 Zilləyib gözünü bir az da baxdı.
 O, ilk gülləsini boşaltmış göyə,
 Hər halda ehtiyat gərəkdir - deyə.
 - Ay Allah bəndəsi, nə oldu sana!
 Bir kim olduğumu xəbər alsana!
 - Dağıldı atının bu qışqırığı,
 O can qorxusunun can çıxırığı...
 Birsə çaxnaşaraq, dedik:
 - Bir dayan! Bəlkə bizimkidir o gələn insan...
 Qoy bais olmayaq onun qanına.
 Bəxtiyar tufəngi saldı yanına.
 Atlı çaparaq,
 Yoldan saparaq,
 Gün batan tərəfə çapdı atını,
 Üfüqlər gizlətdi o qaraltını...

ATIŞMA

Açıldı bir zaman sabahın gözü,
 Göründü dağlarda günəşin üzü.
 Qışın səhərində bu qarlar düzü
 Günəşdən qızınıb xumarlanırdı,
 Quşlar qanadından tumarlanırdı...
 Bir qədər özünə gəldi xəstəmiz,
 Düzəldi mənzilə yenə dəstəmiz.
 Ətəkləyib yolu, vardıq bir başa,
 Şər qarışan zaman gəldik Dikdaşa.
 Bir dağ ki, daşları dəmirdir, tuncdur,
 Dəlik-deşikləri xeyli qorxuncdur.
 Baxanda insanın bağı yarılr,
 Yanından hər yana yollar ayrılır;
 Bir dağ ki, hər zaman haqsız haqlar
 Qaçığı, qulduru gizləyib saxlar.
 Top-tufəng səsinin kəsilməz ardı,
 Olub "Qan çanağı" bu dağın adı;
 Ellərin yağışı olmuş əzəldən,
 Alıb qarğışını min bir gözəldən,
 Daşları sapsarı, çiçək bitirməz,
 O qədər arsız ki, bir şey itirməz...
 Dağın ətəyindən ayrılır bir qol
 Peykanlı kəndinə aparır bu yol.
 Enişdən, yoxuşdan keçib düzəldik,
 Həman söylədiyim bu yola gəldik;
 Demək ki, az qalır kəndə çatmağa,
 Uşaqlar can atır bir az yatmağa.

Bəxtiyar:

- Tez olun!

Cəlal:

- Nə var ki?

- Dağların qucağı o qədər dar ki,

İtər bu yerlərdə bir ordu belə.

- Eh, elə

Sən dinib, danışib qara tökürsən...

- Cəlal, bu qeyrətlə, bu hünərlə sən.

Keçərsən bir zaman lap Napalyonu

Deyib məsxərəyə qoyarkən onu,

Göründü qarşıda bir top qaraltı,

Bir çoxu piyada, bir çoxu atlı...

- Kimsiniz?

- Yolçuyuq!

- Tərpənməyiniz!

Yaraqdan, yasaqdan varsa nəyiniz

Atın yol üstünə!

- Bacarmazsınız!

Çünki milyonlardan yüz qat azsınız!

- Deyərək Bəxtiyar bir nişan aldı,

Gülləsi dağlara gurultu saldı.

O düşmən dəstənin başçısı Gəray

Tüfəngi üzünə tutduğu zaman

Cəlal qaranlığa sıxdı naqanı,

Töküldü yəhərə Gərayın qanı.

Yataraq birtəhər atın yalına,

Səyirdib dolandı dağın dalına.

O gündən bir qolu topal yaşadı,

Topal Gəray - deyə çağrıldı adı.

Sonra atışmanın uzandı ardı,

Qabaqda üç nəfər nişançı vardı.

Niyaz bəy tələsik qalxıb atına,

Soxulmaq istərkən yolun altına,

Qabağı kəsmişdi yoldaş Şahsuvar,

Qışqırdı: - Qaçmağın nə mənası var?!

Al, yağı, birgüllə!

Olmadı fəqət...

- Al, bu ikincisi!

Tutmadı... Dəhşət...

- Al, bu üçüncüsü!

Yıxıldı Niyaz...

Keçmədən bir az

Bir də qalxaraq,

İki, üç daraq

Şahsuvar tərəfə patron boşaltdı,

Qüvvədən düşərək gözləri batdı...

O yanda Bəxtiyar, yanında Cəlal:
 - Olsun inqilaba qanımız halal,
 - Deyib vermişdilər elə baş-başa,
 Onları meydanda qoyub Mirpaşa
 Qaçıb soxulmuşdu qaranlıqlara...
 Bəxtiyar tufənglə vermədən ara:
 - Ya mən ölməliyəm, ya siz! - deyirdi
 Cəlal qürurlanıb nəşə yeyirdi.
 Beləcə, cəbhələr atışdı xeyli,
 Ölüm səngərində yaşamaq meyli
 Onların qəlbini hey dindirirdi,
 Bəzən Bəxtiyarı diksindirirdi...
 Mətləbi qurtaraq, gəldi bir zaman,
 Gecənin ahəngi dəyişdi haman,
 Uzaqdan göründü bir bölük atlı,
 Atları quşlardan iti qanadlı,
 Havada parladı qızıl bir nişan...
 Gərayın dəstəsi olub pərişan:
 - Arxadan gələn var, - deyə qaçdılar,
 Atlılar gəlincə dağdan aşdılar.

O, BİZDƏN AYRILARKƏN

Şahsuvar gecənin qoynunda sakin,
 Qəlbində intiqam, gözlərində kin,
 Son dəfə toplayıb yazıq özünü,
 Astaca söylədi bu son sözünü:
 - Gözləri yoldadır anamın, şəksiz,
 Vaxtsız ölməyimi xəbər verin siz!
 Deyin ki, arxamca ağlamasınlar,
 Yas tutub, qaralar bağlamasınlar.
 Bir də ki, Gülcəmal...
 Ah, onu, bilsən,
 Bütün varlığımla sevməyəyəm mən.
 Nə olur son dəfə görsəydim onu,
 Yaxşı gətirmədi ömrümün sonu.
 Mən hələ cəbhələr, toplar almamış,
 Onların yurduna tufan salmamış
 Ölərəm...Dünyada nə qaydadır bu?..
 Qabaqda düşmənin sağdır ordusu.
 Sizsə tufəngləri doldurub gedin,
 Cəbhədən çəkilib dönməyin geri!
 Haydı, dayanmayın, tez durub gedin,
 Düşmənlər almasın öldüyüm yeri!
 Cəbhədən çəkilib dönməyin geri!
 - Deyib vidalaşdı o ömrü yarı,
 - Bir daha baxmadı Günəşə sarı...

SAHİLDƏ

Kürün qumsal sahilində
 qaşlarını çataraq,
 Qamçısını döyür suya
 hiddətindən Gəray bəy...
 Üç aydır ki, ormanların
 arasında yataraq
 Əl üzmüşdür vətənindən,
 Millətindən Gəray bəy.
 Qamçısını döyür suya
 hiddətindən Gəray bəy!
 - Nədən mənim qabağımdan
 artanları yeyənlər,
 Köhnə-köşkül paltarımı
 öz əyninə geyənlər
 İndi mənə ağ olsunlar?..
 Xanımanım dağılır,
 Qızı yelin inəklərim
 yad əllərdə sağılır...
 Kürün sahilində var əski bir köy
 Üstündə hər zaman çıpaq olur göy.
 Salahlı kəndidir bu kəndin adı,
 Hər yerdə sahilə söykənir ardı.

Dalğalar qudurub daşdığı zaman
 Sahilə ən yaxın evləri haman
 Kökündən qoparıb alır qoynuna,
 Odur ki, ən köhnə zamandan ona
 Deyirlər: "Qadalı-qanlı Kür çayı",
 Keçidlər qarışır hər aprel ayı.
 Bir axşam günəşin batdığı zaman
 Sizin bildiyiniz o topal Gəray
 Qalın bir ormanın arasında tək,
 Ağacdən-ağaca göz gəzdirərək,
 Kürün sahilində gəlib dayandı,
 Gözləri hirsindən alışıb yandı.
 Onun xatirindən keçdi doyunca
 Haman bu ormanda, sahil boyunca
 Bir zaman kükrəyib at oynatdığı,
 Turaca, kəkliyə tufəng atdığı...

İLK TƏSLİM

Azacıq keçmədən sular qaraldı,
 Sahildə bir dərin səssizlik vardı.
 O taydan bu taya işıqlar gəlir.
 Tüstülər burulub göyə yüksəlir
 Gəray bəy gözünü zilləyib ona,
 Varlığı daş kimi qalmışdır dona...
 Üçüncü gündür ki, qolunda yara
 Karıxıb, vurnuxur dörd bir diyara.
 Gurultu qopduqca ac mədəsindən,
 Diksindir, suların oynaq səsindən.
 Nələr keçdiyini o duya-duya,
 Özünü tullamaq istərkən suya,
 Qalıb pəncəsində namusla arın,
 At kimi sıçrayan ağ dalğaların
 Qoynuna gözləri dikilib qalır,
 Qəlbində həsrəti, kini çoxalır...
 Sonra gözlərinə görünür birdən
 Sahilə göz çəkən gəmiçi Bəhmən.
 - Sənmişən, ay Bəhmən?
 - Kimdir soruşan?
 - Mənəm, bir bəri gəl, söyləyir Gəray.
 - Bu ki, tanış səsdir, - deyərkən Bəhmən
 Fırlanıb geriye, yönəlir həməni:
 - Vay, səni xoş gördük, haradan belə?
 Bu namərd vətənə... Bu namərd elə
 Yenəmi üz qoyub, salam verirsən?

- Haqlısan, ay Bəhmən, sözlərində sən
 Fəqət nə etmək ki, belədir insan,
 Əziz dostlarına küsər bir zaman,
 Sonradan qövr eylər əski yaralar...
 - Yoxsa, bu gəlməkdə bir fikrinmi var?
 - Onsuz olurmu heç!.. Vardır, şübhəsiz...
 Bu el, bu güzəran, bu mən, bu da siz,
 Gəlin köməkləşək görək nə olur?
 Axtaran dünyada hər haqqı bulur -
 Demişlər babalar,
 - Bu doğru, lakin
 Bir az hövsələsiz olmasa sakin
 Yenə də günahsız qanlar axacaq,
 Burax bu tərsliyi, gəl Allaha bax! -
 Gözaltı süzərək qoca Bəhməni:
 - Sonra danışarıq... Hələlik mənə,
 Duz-çörək eşqinə keçir sahilə! -
 Deyib, gəmiçini tutaraq dilə...
 - Keçərsən!.. - deyərək qışqırdı birdən
 Dünəndən Gərayın izilə gələn.
 Komsomol Bəxtiyar, yanında Cəlal,
 - Olsun inqilaba qanımız halal -
 Deyib vermişdilər yenə baş-başa...
 Gəray öz yerində dönmüşdü daşa.
 İstədi əlini atsın naqana,
 Gördü ki, naqanı batmışdır qana.
 Hirsindən bozarıb gözləri doldu,
 Ömründə ilk dəfə o təslim oldu.

HUMAY

Humay düşündürür, Humay ağladır...
 O nə Tatyandır, nə Ofelyadır.
 Həyata gəldiyi o gündən bəri
 O küskün baxışlı qara gözləri
 Nələr düşündürür...
 Onun həyatı,
 Sevgisi, taleyi, müqəddəratı
 Hər zaman andırır vərəmli bir qış,
 Bütün diləkləri gözündə qalmış.
 İcazə versəniz danışaram mən
 O, qız xəyalının incəliyindən:
 Daldığı musiqi - sazların səsi,
 Ya da ki, quşların vəhşi nəğməsi...
 Dağların döşündə gəzinən çoban
 Dərdləndi neyini çaldığı zaman,
 Yaşarır Humayın qara gözləri,
 Həyata gəldiyi o gündən bəri.
 Bilirəm dərdini, bilirəm nədir,
 Humay, tək ayaqlı bir qərinədir...
 Əlinə ömründə kitab almamış,
 Böyük şəhərlərdə qonaq qalmamış,
 Nə bir dəmir yolu, nə də bir qatar
 Görməmiş... Gecələr o qatar-qatar
 Uzanan durnalar nələr andırır?
 Humayın qəlbini niyə yandırır?
 Bəzən qonşuluqda ağlaşma səsi,
 Kəndli qadınların ediləşməsi.
 Dil deyib ağlayan yaslı gəlinlər,
 Qanadlı nalələr, ahlər, əninlər,
 Qızın xəyalını qaldırır yenə
 Uçurur göylərin dərinliyinə...

Bəzən də göylərdə qızartı varsa,
 Üfəqdə bir qızıl şimşək çaxarsa,
 Qorxub təbiətin hikmətlərindən
 Humay ahu kimi ürəkək həmə
 Soxulur çadırın küncünə sarı,
 Gözaltı seyr edir ta uzaqları.
 Dünyanın sirrini nə bilir Humay;
 Bəzən də göyləri gəzən solğun ay
 Yarıb buludları hücumə çıxar,
 Onun səngəridir sıx-sıx buludlar.
 Humay bu lövhədən maraqlanır pək,
 Ayın arxasınca fikirləşərək,
 Nəhayət yorulur, kütləşir başı,
 Donub kölgələnir məyus baxışı.
 Bilirəm dərdini, bilirəm nədir,
 Humay təkayaqlı bir qərinədir...

O hər gün oyanır quşlardan qabaq,
 Yaxın bir təpənin üstədən aşaraq,
 Tərpənir sahilə - bulaq başına,
 Qoyub səhəngini sahil daşına,
 Seyr edir səslənən ormanlıqları,
 Pozur saçlarını səhər ruzgarı...

Bir az da Humayın axşamlarından:
 Qaranlıq döşünü gərdiyi zaman
 Onun da ruhuna qaranlıq çökür.
 Çırmayıb qolunu, itə yal tökür;
 Qapının ağzında paltar-palazdan,
 Nə varsa içəri götürür asta,
 Cəhiz sandığına bir qfıl vurur;
 Humayın gündəlik işləri budur.
 Əl-ayaq yığışır, hamı əyləşir,

Ağlına gələn danışır bir-bir.
 Kişilər dəm vurur pəhləvanlıqdan.
 Güləşdən, güllədən, ölümdən, qandan.
 Qocalar qızıdır, danışır hərdən
 Zal oğlu Rüstəmdə olan hünərdən.
 Sonra Koroğludan, bir də Qıratdan...
 İnsan yorulmadı bu xatirədən...
 Molla Nəsrəddinin məzhəkələri
 Ellərin ağzına düşəndən bəri,
 Uşaqlar da onu sevərək oxşar,
 Dünyanın qəribə macərası var...
 Sonra qadınlar da növbəylə bir-bir
 Qohumdan, qonşudan qeybət eləyir :-
 Ay qız, Gülcəməlin tutarı yoxdur,
 Bu qoca vaxtında heç arı yoxdur.
 Yenə sırğalanır, sıgallanır, bax;
 Deyən, ər axtarır bu qoca sarsaq:
 Rəng alıb, rəng verir, gözlərin aydın.
 Bu saxta sözləri deyən bir qadın.
 Oynadır qaşını, süzür gözünü,
 Güllünc bir şəkilə salır özünü.
 Altmış ildir ki, sənəti budur,
 Səhər dediyini axşam unudur...
 Humay xoşlamayır bu söhbətləri
 Əyrini, doğrunu seçəndən bəri.
 Sonra süfrə gəlir, oturub yerdən,
 Qatıqdan, qaymaqdan, yağdan, pendirdən
 Nə varsa yeyilir, üstündən də çay...
 Hamıdan az yeyir, az içir Humay.
 İştahı olsa da, hey çəkinərək:
 "Qız olan bəndələr az yesin gərək".

Humay düşündürür, Humay ağladır...
 O nə Tatyandır, nə Ofelyadır.
 Həyata gəldiyi o gündən bəri
 O küskün baxışlı qara gözləri
 Nələr düşündürür...
 Onun həyatı,
 Sevgisi, taleyi, müqəddəratı

Hər zaman andırır vərəmli bir qış,
 Bütün diləkləri gözündə qalmış...
 Bilirəm dərini, bilirəm nədir,
 Humay təkayaqlı bir qərinədir.

* * *

Şairim! Yaxanı bir qurtar da sən
 İnsana dərd verən hadisələrdən.
 Biza yaşamaq da, ölmək də tanış,
 Bir az da başqa bir aləmdən danış!

Ömür dedikləri dalğalı bir su...
 Acdır insanların fikri, duyğusu.
 Həyatı güldürən dastanlar yarat,
 Varsın da qədrini bilməsin həyat!
 Ağardı saçların, ömrün də yarı;
 Kasadlıq keçirir şeirin bazarı.
 Gərək sinirlərin heç dincəlməsin,
 Gecələr gözünə yuxu gəlməsin!
 Hanı əsrimizin böyük Bayronu!
 Qüdrətin varsa da, sən yarat onu!
 Hanı Füzulinin ağlar qəzəli,
 Vaqifin gözaltı gülən gözəli.
 Söndümü duyğular, öldümü sənət,
 Küsdümü şairə, şərə təbiət?..

İndi gül dəmidir, fəsl-i-bahardır,
Hər gülün, çiçəyin bir sirri vardır.
Əsrimiz nə qədər böyük olsa da,
Çoxları möhtacdır bir təmiz ada.
Qüdrətin varsa da, bunlardan danış,
Bizə yaşamaq da, ölmək də tanış...
Mən bu xəyal ilə xeyli zamandır
Söykənib dururam yazı masama,
Könül viran qalan bir xanımandır,
Gözümədən kağıza yaş dama-dama
Söykənib dururam yazı masama.

Nədən şeirlərim ağıza düşüb,
Dağların çobanı mənə anmasın?
Nədən karvanıyla quşlar ötüşüb,
Başımın üstündə havalanmasın?
Dağların çobanı mənə anmasın?

Nədən bu torpağın şirin ləhcəsi
Şairəm deyənə bigənə qalsın?
Niyə gurladıqca suların səsi
Ondakı qüvvəti ruzqarlar alsın?
Şairəm deyənə bigənə qalsın?..

Nədən söyləməsin ana dililə
Öz odlu nitqini yoldaş komissar?
Türkcə danışmasın sevgilisilə...
Bu mənhus adətdə böyüklükmü var?
Məndən inciməsin yoldaş komissar!

Nədən şeirimizin baş qəhrəmanı
Gah Turandan gəlir, gah da İrandan?
Bəs mənim ölkəmin varlığı hanı?
Böyük bir şairin yazdığı dastan
Gah Turandan gəlir, gah da İrandan!..

Budur mən açdığım yarış meydanı! –
Gəlsin Verxarnı yamsılayanlar!..
Çoxdan danışmayan sevgilim hanı?
Gəlsin Verxarnı yamsılayanlar!..
Kimindir sabahdan axşama qədər
Yağışda, yağmurda çalışan əllər?
Kimindir gecələr yuxusuz qalan,
Səhvlər buraxan, töhmətlər alan,
Fəqət hər ağrıya köksünü gərən,
İşıqlı bir günə yollar göstərən,
Günəşin altında, suyun içində,
Əkində, tarlada, suda, biçində
Dərisi çatlayan, gönü qaralan,
Torpağın bağrını təpiklə yaran,
Tərən səhərlərin laçın övladı?
Şeirə yaraşmazmı onların adı?
Kimindir bu oba, bu söhbət, bu saz?
Kimindir bəzəkli gəlin kimi yaz?
Baxın cərgələyib keçən əsgərə,
Səsinə səs verir hər dağ, hər dərə.
Baxın o növbədə duran süngüyə,
Baxın bu torpağa, baxın bu göyə.
Kainat qurğusu, canlı bir əsər...
Bəşər yaşadığıca yaşamaq istər!
Qanadlan ilhamım, hava! könlüm!
Daşlı, tikanlıdır uğurlu yolum.
Böyük bir ölkənin vətəndaşısan,
Çiyində torpaq da, daş da daşısan,
Ağ günlər sərinə çox görmə bunu...
Həyata, insana ödə borcunu!

MARAQLI BİR HADİSƏ

Heyrət içindədir komsomolçular,
 Deyirlər maraqlı bir hadisə var:
 Mirpaşa məscidə bağlamış köpək.
 Kəndlilər qızıqıb qeyzlənərək –
 Qarılar, qocalar qiyamət edir,
 Kəndin arasında danışığ gedir.
 Viedan götürməyir bu haqsızlığı,
 İştə Mirpaşanın əxlaqsızlığı
 Dillərdə söylənir cinayət kimi,
 Söylənir Allaha xəyanət kimi.
 Toylarda, yaslarda, ağlaşmalarda,
 Əgər kimin qüvvəti qalırsa darda,
 Hər kimin taxılı susuz yanırsa,
 Kimin qonşusuna həsədi varsa,
 Deyir: "Bu kafirlər üzə gələli
 Bizdən uzaqlaşdı Allahın əli".
 Bu qara fərsəti fəvta verməyən,
 Ömründə doğruluq, düzlük görməyən
 Axund Şirəlinin uzanmış dili...

Cibindən çıxarır islah məndili,
 "Ağlayır" məscidin minarəsində;
 Onun qulaqları "oxşar" səsinə
 İnsanlar yaralı bir ahəng duyur,
 Könül duyduğuna bilmədən uyur...
 Budur, bir varlığın ehsan yerində
 Axund pişik kimi atılıb yenə
 Ayələr gətirir "böyük" Qurandan,
 Söyləyir: - İyrənin ölumdən, qandan.
 Tanrı unudulur, din gedir əldən –
 Dedikcə ağlaşma səsləri hərdən
 Onun səsindeki qüvvəti alır.
 Çəkir nərəsini o ağır-ağır...

QAPALI İCLAS

Aparır iclası yoldaş Bəxtiyar –
Mənim dastanımın baş qəhrəmanı.
Onun gözlərində bir iztirab var,
İştə, düşündürür hər bir insanı
Mənim dastanımın baş qəhrəmanı.

Birinci səs

- Mirpaşa doğrudan bir yaramazdır,
Elə bir alçağa ölüm də azdır!
Nə qədər komsomol olsa da, yenə
Gərək sataşmayaq Allah evinə! –
Dedikcə alışıb yanır gözləri,
Qabardıb döşünü verir irəli.

İkinci səs

- Eh... canım, buraxın! Bizə nə var, eh!
Hər kəs tutduğuna özü cavabdeh...
Doğrusu, bunlara qarışmıram mən.
Bir zaman gələr ki, o, qıl körpüdən
Günahkar keçərkən yığılıb qalar,
Məhşər ayağında bir toxmaq alar...

Üçüncü səs

- Yoldaşlar, məscidə köpək bağlamaq
Bəlkə zarafatdır, oyundur, ancaq.

Dördüncü səs

- Məncə, zarafatdan ayrılır bu iş...
Mirpaşa doğrudan bir səhv etmiş,
Bu qədər üstünə düşmək də olmaz.
Bunun da qeydinə qalalım bir az.
Azacıq danlayıb, tapşırısaq əgər,
Gördüyü işlərdən artıq əl çəkər.

Mirpaşa

- Çox haqq etmişəm!.. Hə!.. Sözlünüz nə?
Yoxdur etiqadım molla deyənə,
Oğru ki deyiləm. Tutduğum bu iş
Lap bu əllərimin içindən gəlmiş!
- Afərin başına!
- Mən ölüm əl çək!
- Əlindən gələni iki qaba çək!
Ay canım, biz hara, minarə hara?
Yenəmi inanaq bu alçaqlara?..
Hələ bir dayanın, dələduzam mən
Mollanı yıxmasam o minarədən! -
Deyib, xoruzlanır yenə Mirpaşa,
İclas az qalır ki, çoxub çaxnaşa.
- Bir buna bax, buna!
Bir az sakit ol!
- Allahsız!
- Afərin!
- Qoçaq komsomol!

Bəxtiyar

- Əsrlər boyunca o əzan səsi,
 İnsanın insanla mübarizəsi
 Sizə əfsanələr kimi gəlməsin,
 Göydən tökülməmiş nə Tanrı, nə din.
 Bəşər bu yolları keçəydi gərək,
 Böyük addımlarla gəlir gələcək...
 O məscid, o əzan, ordakı insan,
 Onların ən gizli sirrinə dalsan,
 Hər biri vaxtında yeni bir xəbər,
 Hər biri vaxtında canlı bir əsər...
 Bəşər vicdanını bağlamış ona,
 İnanmışdır onun haqq olduğuna.
 İştə, o zamandan, o gündən bəri
 Gəlib dolandığıca ömrün illəri.
 Hər könül olmuşdur ibadət xana,
 İşləmiş ürəyə, qarışmış qana.
 Yalan deyirlər ki: "uçmuşdur İsa",
 Bu fikri uydurur, mənəcə, kəlisa.
 Yalan deyirlər ki, "Məhəmməd göydən
 Yerə nazil olmuş" - düşündükcə mən
 Bunlara gülməyim gəlir, doğrusu,
 Tarixdə bir qara şayiədir bu!
 Onlar da adi bir insan imişlər,
 Onlar da vaxtında fikir demişlər.
 Onların da canı sümükdür, ətdir,
 Bütün şayiələr bir siyasətdir.

Onlar da yaşamış, ölmüş sonradan,
 Belədir hər canlı, belədir insan...
 Bunların hamısı bütün hiylədir,
 Sadə həyat üçün bir vəsilədir.
 Bəşər bu yolları keçəydi gərək,
 Böyük addımlarla gəlir gələcək...
 Fəqət dəyişdikcə həyatın səsi,
 İnsanın insanla mübarizəsi
 Bunların hamısı kölgədə qalır...
 Onun sözlərinə iclas əl çalır.
 Salonu doldurur alqış və hörmət.
 Fəqət bir çoxunun baxışları sərt,
 Süzür Bəxtiyarı. Bəxtiyar yenə
 Cumur xəyalının dərinliyinə:
 - Mənəcə, bu üsyanda bəşər haqlıdır,
 Bu haqda yeni bir dünya saqlıdır!..
 Lakin mübarizə, inqilab, üsyan
 A yoldaş Mirpaşa, deyildir asan!
 Yaxından anlasan həyatı əgər,
 Daşlar atılarda meyvə kal düşər.
 İnsanın qəlbində əsrlər boyu
 Özünə yer tutub, yurd salan duyğu
 Əmrlə insanın çıxmaz canından
 Bir də, komsomolçu deyil xuliqan
 Ki, onun ağılına nə gəlsə tutsun.
 Ar olsun, doğrudan, sana ar olsun!
 Mirpaşa çatmışdı iki qaşını,
 Sallamışdı yerə yekə başını...
 Deyəsən, qaçmışdı rəngindəki qan,
 Peşiman kimiydi tutduqlarından...

İMƏCİLİK

Yerliyi üç metrə dərin qazılmış
 Bir daxma, görməmiş nə bahar, nə qış...
 Nəmli divarlar məzar kimi dar,
 Duyan ürəkləri sıxıb ağladar.
 Kərəni, pərdisi hörümçək toru,
 Deyirlər kasıbın bilinməz goru.
 Hisli buxarısı kömürdən qara,
 Qaranlıq qapısı küsüb dağlara...
 Burda ömr eləyir Qızıyətər qarı,
 Əvvəlki qüvvədən düşüb qolları.
 Çoxdandır kırıyib əyri cəhrəsi,
 Atılıb bir yana odun dəhrəsi,
 Nə od var, nə ocaq, nə urvalıq un.
 Bürüşüb bir küncdə yamaqlı xurcun.
 Həsətlə gözlərlə boylanır qarı
 Külləri soyumuş ocağa sarı.
 Onun gözlərində qalır son arzu
 Qatığa tamarzı, südə tamarzı.
 Qadın dünyasında altmış ildir
 Kəndi qapı-qapı dolanır gəzir.
 Sənəti yağ tutub, nəhrə çalxamaq,
 Zərli xanımlara uşaq saxlamaq,
 Taleyinin suyu bulanıb başdan...
 Qohumdan, qonşudan, yaxın yoldaşdan
 Etibar gorməyib bu yazıq qarı,
 Nökərin canıdır ağanın varı.

* * *

Qızıyətərin qəlbini dönə-dönə dağlayan,
 İşığını söndürüb qapısını bağlayan
 Uğursuz bir xəbərdən, bir qara faciədən
 Əziz oxucularım, söhbət, açım sizə mən:
 Bütün həyatı boyu onun əkib-biçdiyi,
 Yerişinə fəxr edib, boyuna and içdiyi
 Həsətlə adlı oğlunu apardılar "dabravol"
 O gedəndə dalınca tozlandı getdiyi yol...
 Aylar, illər dolandı, keçdi o gündən bəri;
 Hələ də yollardadır yorğun ana gözləri –
 Bir xəbər yoxdur ondan... Görən nə oldu sonu,
 Gəzdiyi qarlı dağlar görmədi bir də onu.
 "Qızıl gül olmayaydı."
 Saralıb solmayaydı,
 Bir ayrılıq, bir ölüm,
 Heç biri olmayaydı".
 Bu bayatı düşməyir anasının dilindən,
 Damcı-damcı göz yaşı tökülür məndilindən.
 Gözüylə odlar görən bizim sonsuz Qızıyətər
 "Arsız-arsız dünyada yenə yaşamaq istər".
 O kimsəsiz, o yurdsuz, o paltarsız, o acdır,
 Fəqət həyat yenə də ölməz bir ehtiyacdır.

* * *

Səhərdir... Darayır saçlarını gün,
 Tərləyir Qafqazın qarlı dağları.
 Qapının ağzında Qızıyətər qarı
 Əlləri qoynunda oturub bu gün.
 Xəyalı dağınıq, fikri qarışıq,
 Zəif gözlərinə düşdükcə işıq
 Qamaşır... Kim bilir qəlbində nə var?
 Uzaq göyə doğru boylanır naçar.
 Uçur nəzərləri boşluğa sarı,
 Gəzir buludlarda Pərvərdigarı...
 Bu dərdi qəlbinə o yaza-yaza

Dəstəmaz alaraq durur namaza,
Bükülmüş belilə əyilib-qalxır,
Bir göyə boylanır, bir yerə baxır.
Lakin o boşluqda yoxdur bir xəbər,
Hava dalğalanıb, küləklər əsər...

Pozur bu ahəngi uzaqdan gələn,
Buluda yüksələn, günə yüksələn
Azad bir dünyanın azad nəğməsi –
Sağlam insanların mübariz səsi:

"Günəşdə bərkimiş əzələlərdən
Bir yeni qüvvətlə sıçradıqca sən
Dağlar da səslənir, daşlar da bəzən.
Hücuma tanklarla keçir komsomol,
Təbiət, təslim ol! Düşmən, təslim ol!

Dalğalan bayrağım, qayna, dalğalan!
İgidlər qanıdır rəngindəki qan!..
Sabahın qoynunda borular çalan
Hücuma tanklarla keçir komsomol,
Təbiət, təslim ol! Düşmən, təslim ol!..

Atın fişəngləri, dağılsın göyə,
Azğın ürəklərə budur "hədiyyə"
Sulardan qan izi kəsilsin deyər
Hücuma tanklarla keçir komsomol,
Təbiət, təslim ol! Düşmən, təslim ol!..

Bu dəstənin başçısı komsomolçu Bəxtiyar
Deyir: - Bu xırça boyu daxmacığa hücum var
Gərək sovrulsun göyə onun da torpaqları,
Bu köməksiz Qızıyətər, günlər görmüş bu qarı
Ağ suvaqlı bir evdə ayağını uzatsın!
Beş - on günlük ömrü var, şirin bir yuxuya yatsın
O da bilsin dünyanın ləzzətini, dadını,
Ona təzə ad qoyaq: Şərqin azad qadını!

O hisli daxmacıq söküldü o gün,
Zəif qüvvətilə əyildi bütün,
Ağacı bir yana, daşı bir yana –
Arxası üstündə baxır insana.
Uçur təpiklərdə qara buxarı,
Ağzını açmayır bir də yuxarı,
Qaralır daxmanın kalafa yeri,
Dəstə şərqisilə çəkilib geri.
Onları seyr edir kənardan Cəlal,
Birinci dəfədir ömründə bu hal
Ki, yoldaşlarından geri qalmış,
İçini göynədir boranlı bir qış...
Rəngi bozarmışdır, baxışları sərt,
Soyutmuşdur onu işdən məhəbbət
Gecəni uyqusuz keçirmiş bütün,
Cəlalın duyğusu ağılından üstün, -
Onun nəzərində kainat boşluq...
Keçir xatirindən hətta sərxoşluq.
Lakin ümidini kəsməyir Cəlal,
Bəlkə güləcəkdir ona istiqbal,
Bəlkə babasından keçəcək Humay,
O sevimli Humay, o göyçək Humay.
O vaxt açılacaq Cəlalın üzü,
Doğacaq ruhuna bahar gündüzü,
Yenə bərkiyəcək varlığı işdə,
Hücumda, cəbhədə, yolda, yürüşdə
Coşub qaynayacaq qəlbini qanı,
Qaçacaq qorxudan dağın dumanı...
Yazıq... Bu arzular dönsə tərsinə,
O öz hisslərinə qarışıb yenə
Həyatdan, nəşədən kənar qalacaq,
Sadədil olmağın nəsinə bax!

Düşündükcə, bu dərin,
Bu sarsaq fikirlərin
Cəlal bir əsiridir,

O qəlbini əridir
 Şamdandakı mum kimi,
 Həyat bir zəqqum kimi
 Zəhərləmiş qanını;
 Eşqin ərməğanını
 Dost əlindən almamış,
 Yara qonaq qalmamış...

* * *

Anladığca səni pozulur halım,
 Komsomol Cəlalım, şair Cəlalım...
 Söylə, bir nə üçün döyüşlərdə sən
 Qızgın dəmir kimi soyudun birdən?...
 Gözəldir sevişib murada çatmaq.
 Sevgi bu yerlərdə deyildir yasaq;
 Fəqət qüvvətinlə cahana bildir:
 Yaşamaq sadə bir sevgi deyildir!
 İndi də sən dinlə, mənim oxucum!
 Cəlalın üstünə açdığım hücum
 Bəlkə də gəncliyə bir hörmətimdir,
 Duyan ürəklərə məhəbbətimdir.
 Nə qədər sevsəm də Cəlalı, əfsus,
 O bir qurbanıdır vaxtına məxsus
 Adi duyğuların, düşüncələrin...
 Hər kiçik zərrədə dərinə dərin
 Mənalər gizlənir, Cəlal boş deyil,
 Ayıq olmasa da, bir sərxoş deyil;
 O, canlı insandır, o insanı mən
 Keçinmək istəməm hadisələrdən,
 O zaman aydınca görərsən onu,
 Bilərsən nə olur Cəlalın sonu.
 Bir ayın ərzində tamamlanmış iş,
 Daxmanın yerində ağ ev tikilmiş –
 Düzülmüş yan-yana pəncərələri,
 Qızıyətər bu evə köçəndən bəri
 Öpür saçlarını günün işığı,
 Dəyişib büsbütün yar-yaraşığı;

Elə bil dünyaya yenidən gəlmiş;
 Yoxsulluq keçirən heç bu deyilmiş.
 Bəylərin dövləti-malı talandı,
 Onların yurdunda ocaq qalandı,
 Aldı öz payını Qızıyətər qarı,
 Onunla birlikdə kənd yoxsulları.
 İndi güməldənib, sızlayıb hərdən,
 Şikayət etməyir öz taleyindən
 Bir parça çörəyə çatmışdır əli.
 Komsomol Bəxtiyar kəndə gələli
 Toplayıb başına yoldaşlarını,
 Daşıyır çiyində yol daşlarını;
 Gündə hər əlsizə bir yuva qurur.
 Odur bax, özüdür, o gələn odur.

Araba boynunda ot daşıyır, bax...
 Səhraya çıxmışdır günəşdən qabaq
 O, mədən yavrusu sizdənəm, deyə
 Qaynayıb-qarışib yoxsul kəndliyə,
 Gah kərənti çəkir, gah odun qırır,
 Gah da ki, dağlara çıxıb hayqırır
 Qaçaqqlar dalınca əldə tüfəngi,
 Hirsindən bozarıb qızarır rəngi.
 Nə qədər qüvvə var, nə qədər maraq
 Bu insan oğlunda hünərə bir bax!
 Əlində top kimi oynayır həyat,
 Onun dövlətidir bir tüfəng, bir at,
 Bir də əynindəki yamaqlı şinel,
 Doğma vətənidir hər oba, hər el.
 Bəxtiyar arzular öylə bir dünya –
 Ağalıq, köləlik olmasın orda.
 Güldürür ömrünü bu şanlı əməl,
 Sadə bir insandır hər şeydən əvvəl

* * *

Gecədir... Kənd yuxulu,
 Nə işıq var, nə tüstü,
 Ətraf bir az qorxulu,
 Sakit durur yol üstü;
 Nə işıq var, nə tüstü.
 Ala-seyrək, arabir,
 Gəlir köpək səsləri.
 Yaxından eşidilir,
 Kür çayının ləngəri,
 Bir də köpək səsləri.
 Hərdən yağış səpələr –
 Gözəldir bu tamaşa,
 Yastı-yastı təpələr
 Yatışlar baş-başa,
 Gözəldir bu tamaşa.
 Bulud qara, göy qara
 Bu qaranlıq gecədən
 Gözə gəlir göy qara;
 Çox keçdim ömrümdə mən
 Bu qaranlıq gecədən...
 Səhər, obaşdan durub,
 Yerində bardaş qurub,
 Təsbəh çəkir Qızıyetər,
 Alındakı soyuq tər
 Bəlkə cana faydadır,
 Qocalıqda qaydadır...
 Çıxdığı ağ günlərin
 Anlaya bilmir dərin
 Mənasını bu qarı;
 Baxıb altdan yuxarı
 Bu rahat yatmağını,
 Ağ günə çatmağını,
 Yenə Allahdan görür,
 Çəkdiyi ahdan görür...

QARAVUL

Dumanlar dağların üstündə bir yük,
 Dağların bu dərdi özündən böyük.
 Havalər qat tutub, gecə darısqal,
 Belə bir səhnəni xatirinə sal.
 Bu sıx qaranlıqda keşikçilər var,
 Körpünün altını kəsib Bəxtiyar.
 Qarşısında nəhr, arxasında yol,
 Yanında on nəfər igid komsomol,
 Qaçaqqlar bu kəndə dolmasın deyə,
 Bir də qılinc-qırğın olmasın deyə.
 Ayaq üstündədir axşamdan bəri,
 Süzülür yuxulu, yorğun gözləri.
 Çalpapaq Kərəm də gəlib arabir
 Onların üstünə özü baş çəkir.
 Bu qoca kommunist, bu kənd rəhbəri
 Bəxtiyarla tanış olandan bəri
 Artır məhəbbəti ona günbəgün,
 Onunla başqadır rəftarı bütün.
 Bəxtiyar tufəngə söykənib durur,
 Gözlərində həyat, alnında qılır.
 Azca xışıldasa ağacda yarpaq
 Yerindən quş kimi cəld sıçrayaraq,
 Hazırdır... Yanında uzanıb daşa,
 Yatıb fısıldayır yenə Mirpaşa.
 O yeyib, içib,
 Dünyadan keçib...
 İnan ki, növbədə dayanıb naçar...
 Bu daş parçasına gülür Bəxtiyar.
 Və sonra Mirpaşa səksənsin deyə,
 Havayı bir güllə buraxır göyə.
 Azca qımıldanır onun bədən.
 Bəxtiyar deyir: -Öləsən səni!

KƏNDƏ TEATR

Bir aydı Gərayın evi alınmış,
Orada başqa bir həyat salınmış.
Leninin əksidir divarda duran,
Tarixdə ən böyük, ən canlı insan.
Könüldən-könülə gəzir əməli,
Onun tribunadan yüksələn əli
Çağırır üsyana əzilənləri,
Günlər baş götürüb axır irəli.

Axşamdan bəridir o əksə sarı
Dayanıb diqqətlə baxır bir qarı.
Hələ gözlərinin var işıqları,
Darısqal alınının qırıqları
Tarixdə ən qara günlər andırır,
İnsanın fikrini dalğalandırır...
Əynində paltosu, başında şalı,
Onun ruhunda da dəyişmiş halı.
O, artıq keçirir özgə bir həyat:
Bəylərin malından üç inək, bir at
"Yoxsul komitəsi" vermişdir ona.
Ömrünün sonunda Qızıyətər qarı
Gülüb şadlığından qol-qanad açır,
Zığlı gözlərindən yorğunluq qaçır...
O, əksə baxdıqca dayanıb durur,
Deyir ki: "dünyada peyğəmbər budur!"
Yoxsa bu bəylərin, qansoranların
Taxtı tarac olsun, görüm, onların..."

Üfqlər qaraldı, el rahat oldu,
Bizim kənd klubu yenə də doldu.
Taxtadan qurulmuş adi səhnədə
Bu axşam tamaşa vardır yenə də.

Burada bir çoxu düşəcək dərdə...
Zırınc... Zəng vuruldu, açıldı pərdə:
Nökər paltarına girmişdir Cəlal,
Bəyin rolundadır bu gün Bəxtiyar.
Onun qollarında nə ki qüvvə var,
Hey döyür Cəlalı, o isə bihəl
Yıxılıb torpağa zarıyır əlan,
Belədir acizlik, belədir İnsan...
- Sən oğurlamısan!
- Vallah yalandır...
Bağışla Tanrıya, öldüm, amandır!..
- Gör necə yalvarır, itin balası!
Elə bil itkidən xəbəri yoxdur!
- Vur, köpək oğlunu,- günahı çoxdur! -
Deyib qızıqdırır bəyi kirvəsi,
Muzdurun getdikcə kəsilir səsi...
Şaraqhaşaraq,
Yumruq, şapalaq
Boyamış qana
Ağız, burnunu,
Görənlər bunu
Qorxudan çəkilib uzaqda durur,
Kırvə qızıqdırır, bəy yenə vurur,
Vurduqca qamçısı qırılır birdən,
Daha da hirsənib durduğu yerdən
Bir daş parçasını əyilib alır,
O "məhkum insanın" başına salır.
İkinci pərdədə bir özgə hal var:
- Siz xoş gəlmişsiniz, əziz qonaqlar!

Deyərək, Gəray bəy açır məclisi,
Ona cavab verir başqa birisi:

- Gəray bəy!

Deyərək gözlər süzülür
Əllərdə titrəyən qədəhlər gülür.

- Yaşasın parlamən!

- Yaşasın millət!

Açılır ortada bir rəsmi söhbət,
Ayağa qalxaraq ministr Elxan:

- Siz bilirsiniz ki, dəyişir zaman,

Dəyişir hər şeyin əvvəlki halı.

Belə bir zamanda ayıq olmalı!

Hərçəndi məhv oldu iyirmiahtılar,

Yenə də Bakıda o izdiham var.

Bu bir axındır ki, baş alıb gedir,

İndi kəndlərdə sirayət edir.

Deyirlər kəndliyə verilsin torpaq,

- Arpa yeyənlərin iştahına bax!

Gəray bəy hirsələnib yerindən durur.

Əlini stolun üstünə vurur:

- A kişi, bir dayan! Mən ölüm, bir dur!

Torpağı neyləyir öküzsüz muzdur?

- Öküz də istəyir, qoyun da, at da.

- Yox, bir arvad da!

- Yox, bir məni də...

- Bəli, səni də!..

Hətta deyirlər ki, parlamən gərək

Əlini hər şeydən tamam üzərək,

Versin hökuməti bolşeviklərə,

Yəni mülkədarlıq ölsün bir kərrə...

- Hay-hay!

Qəribədir dünyanın işi!

- Evet, efendiler! Çarxın gerdişi
Qocaman türklüyə gülmüyor çoxdan,
Ümid kesmeyelim atılan oxdan...
Vatan lalezardır, millet pürvüqar,
Onun göyler kadar amelleri var,
Ayrılıq öldürür milleti her an,
Saatlar vurduqca yetişiyor zaman.
Ayrılan quvvalar birləşmelidir!
Vatan bir torpağa yerləşmelidir! -
Deyib Səbri paşa qılınca baxır,
Başından tüstülər, dumanlar qalxır.
Çoxalır həsrəti, çoxalır yaşı,
Axır xəyalından nöyüt dəryası.
Nöyüt kamərləri düzəlib yola,
Axıb tökülürlər düz İstanbula...
Sonra, davam edir sözüə Elxan:
Ölçülər götürür indi parlamən,
Ən əvvəl Bakıda bütün qoçular,
Şəhərdə izdiham salanlar ki, var,
Onları axtarib taparaq həməən,
Ayırır başını dərhal bədəndən...
İşçilər mədəndən hey qovulurlar,
Axırda susmağa məcbur olurlar,
Aralıq bir qədər keçmədə sərin...
İndi də Türklərin, ermənilərin
Ortasında gərək ziddiyyət salmaq!
Kəndin yoxsulları hər kəsdən qabaq
Qoyun silahlanıb girsın meydana!
Əlləri çatmas
Onlar da gırmızı geyinməsinlər!..
Malades!
Yaşasın belə parlamən! -
Gəray bəy bu sözü dediği zaman
Əlindən qədəhi düşüb tokülür.
"Niçevə" deyərək balaca gülür.

Üçüncü pərdə

- Ayağa qalxınız, şeyximiz gəldi!
 Deyə Gəray bəyin səsi yüksəldi.
 Qalxdılar, baş vurub oturan zaman
 "Allahın elçisi" əlində Quran
 Gəldi, o məsləki kömürdən qara,
 Bir göyə boylandı, bir insanlara:
 - Hər kimin qüvvəsi varsa qolunda
 Bu gün din yolunda, millət yolunda
 Keçsin öz canından, öz var-yoxundan,
 Tanıyaq onları, bilək yaxından...
 Görək Tanrısına düz çıxan hanı?
 Vətənin uğrunda tökülən qanı,
 Mələklər öz yaşıl qanadlarında
 Qaldıracaq göyə, Tanrı yanına -
 Deyib o məsləki kömürdən qara
 Bir göyə boylandı, bir insanlara.
 Ağarmış saçları dağda qar kimi,
 Ürəkdə həsrəti, dərdi var kimi
 Sallayıb başını dayanmış İmran,
 Bükülmüş qaməti sanki bir kaman.
 Qorxub çəkinməyir o cəbhələrdən,
 Fəqət gözlərinə görünür hərdən
 Evində ac qalan çıpaq yavrusu,
 Başından sel kimi daşır qayğusu.
 Üşüyür varlığı, az qalır dona
 Gedib şeyxə tərəf yalvarır ona:
 - Hərçəndi Allahın hökmü səndədir,
 Bir böhlük külfətin gözü məndədir.
 Təkəm, köməksizəm, uşaqlar körpə...
 Onların gözlündən yaş sərpə-sərpə
 Uzaq bir səfərə getmək olarmı?
 Qanun deyiləndə mərhəmət varmı?

Gəray bəy qaşını çəkib yuxarı,
 Yerindən oynayır İmrana sarı:
 - Şübhəsiz, haqlısan tələbində sən,
 Söylə, nə etmək ki, dağılır vətən...
 Bilirəm, gənclikdən sən qəhrəmansan,
 Bir az da millətin halına yansan
 Allaha xoş gedər, qaldı, uşaqlar...
 Onların mən kimi kəndxudası var,
 Əlimdən gələni əsirgəmərəm...
 Bu halı seyr edən Çalpapaq Kərəm
 Çatıb qaşlarını hirsindən yenə
 Gülür bıq altından Gəray deyənə...
 Qaranlıq, boğucu bir yaz gecəsi.
 Ayın da rəngində sarılıq vardı.
 Ətrafı tutmuşdu topların səsi;
 Matəmə dönmüşdü gecənin ardı,
 Ayın da rəngində sarılıq vardı.

Başqadır bu gecə Gərayın halı -
 O öz kefindədir, dəmlidir əlan:
 - Demək ki, millətin var istiqbalı, -
 Deyib gülümsərkən ministr Elxan,
 Yenə də səslənir gümüş bakallar,
 Yenə də sərxoşca qəhqəhələr var...
 - Gəray bəy, doğrudan əhrimənsiniz
 Gələr bir zaman ki, bu hünərlə siz,
 Siz də keçərsiniz düz parlamana,
 Bu şöhrət yaraşır bir qəhrəmana.
 - Sağ olun, möhtərəm və böyük Elxan!
 Bəlli ki, hökmünü verəcək zaman,
 Əlimdən gələni əsirgəmərəm...
 - Nə oldu kommunist Çalpapaq Kərəm
 - O, ələ keçmədi... deyirlər yenə
 Kənddən uzaqlaşib gedib mədəyə.

- Cəbhələr necədir?

- Eşidirsiniz...

O top səslərinin altında bu gün
Əli lüfəng tutan nə varsa bütün
Ölür də, öldürür, lap qiyamətdir!
Anlayan yoxdur ki, bu, siyasətdir!..

- Afərin, Gəray bəy! İnan ki, sən
Ruhunda ruhu var doğma vətənin!

Halaldır bu hava, bu su, bu torpaq...

- Elxan, bu sözləri, mən ölüm, burax!

Mənim ki, borcumdur çalışmaq sizə.

- Əvət, sadıqsınız vəzifənizə.

- Qorxub çəkinməmək ölümdən, qandan

Gözlənir adətən hər qəhrəmandan!

Dördüncü pərdə

Haman bu anda,

Eyni zamanda,

Bir qara lampanın işığında tək

Gözündən od kimi yaşlar tökərək

-Ay Allah, neyləyim? - deyər Gülpəri

Boylanır qapıya... Dönür içəri.

Köhnə mitilləri dağıdıb sökür,

Yorğanın, döşəyin yununu tökür.

Yığıb bir palaza, satacaq onu,

Budur yoxsulluğun, aclığın sonu.

Gözlərində duman, baxışları qan,

Əlində bir qamçı, belində naqan

Gəray bəy ortaya atılır birdən,

Gülpəri diksinir durduğu yerdən,

Səyriyib dodağı, qaçırbənizi.

Alnında min acı, fəlakət izi...

- Ay qız, nə var, nə yox?

- Nə olacaq ki!..

Hər şey o qaydada, hər şey qabaq ki,

- Uşaqlar necədir?

- İndi yatırlar...

- Sən niyə oyaqsan, gözləmənmə var?

Gülpəri qızarıb başını salır.

Gəray bəy qızıqıb birdən əl çalır:

- Hay-hay, gözəllənib, rəngin açılib,

Elə bil alnına güllər saçılıb.

Özgə nə var, nə yox?

- Nə deyim, gündür...

- Ah, o baxışlar ki, öylə süzgündür

Səhər ulduzunu andırır, bilsən!

Şahlara layiqsən bu hüsn ilə sən!

Gülpəri mat qalıb, yerində durur,

Gəray bəy kənarda bığını burur.

- Demək ki, işlərin yaxşı gedir, hay?

Dillənib cavab ver! - İmrənir Gəray...

Özünü toplayıb, dinir Gülpəri:

- İmran atışmaya gedəndən bəri

Uşaqlar ac qalır...

- Qoy görək!

- Vallah!

- Bir meşok götürüb bizə gəl sabah,

Arpadan, buğdadan nə varsa al gəl!

Aclıq gözəlliyə olmasın əngəl, -

Deyib addımını irəli atır...

Gülpəri utanıb qan-tərə batır.

Sonra sol cibinə salır əlini
 Gözaltı bir daha süzüb gəlini:
 - Al bu pulları da, xərclik edərsən.
 - İmran acıqlanar...
 - Uşaqsan ki, sən...
 Kimdir açıb deyən İmrana bunu.
 Gülpəri:
 - Gəray bəy, ac qalsam illər uzununu
 Mən onu aldadıb, yalan satmaram,
 Mən öz namusumu yerə atmaram.
 - O, sağ gəlməyəcək...
 - Necə?
 - Öləcək!
 Vaxt ikən gəl unut, sən ondan əl çək!
 - Gəray bəy, gecədir... zəhmət çəkin siz
 Allaha bəd gedər, naməhrəmsiniz...
 - At görək, mən ölüm, bu oyunları,
 Neyləyirsən açıb, töküb bunları,
 Bəri gəl, ay zalım, bir qucaqlaşaq,
 Unut bu tərsliyi, gəl Allaha bax!
 Bu dünya beş gündür, beşi də qara,
 Pərişan zülfünü sübhədən dara;
 Çıx sinəm üstünə günəşdən əzəl,
 Havada quşları dindirən gözəl! –
 Deyib, Gülpəridən yapışır bərk-bərk,
 Onun gözlərindən zorla öpərək:
 - Necəsən? -
 Deyərək çəkilib durur,
 Eşib biglalarını yenidən burur.

Gülpəri daş kimi yerində donur,
 Ala gözlərindən üsyan oxunur:
 - Binamus...
 - Nə dedin?
 - Gözümdən itil!
 Nələr gördüyünü bir düşün də, bil!
 Yoxsa...
 - Nə olacaq?
 - Canına azar!
 Hankı tərqiətdə bu vəhşilik var?
 - Sus köpəyin qızı, doğraram səni!
 - Öz arvadına söy, qorxutma məni!
 Gəray bəy bozarıb, bir də soxulur,
 Ortada gizli bir əhvalat olur...
 Gülpəri ah çəkir, yalvarır, söyür,
 Qonşular yığılıb qapını döyür.
 - İçəri gəlməyin –
 çıxır Gəray.
 Gülpəri qışqırır: - Öldüm, ay haray!..
 Göy Vəli dayana bilməyib birdən,
 Dağ kimi tərpnir durduğu yerdən,
 Dabandan qapını oynadıb qırır.
 Gəray bəy yenidən bir də hayqırır:
 - Gəlməyin deyirəm!
 Göy Vəli gəlir, siyirib xəncəri birdən yönəli
 - Binamus oğlunun tutduğuna bax!
 Gəray bəy, od kimi yerdən qalxaraq;
 - Nə var? Sən nəçisən? İtil buradan!
 Əlini naqana atdığı zaman,
 Göy Vəli mıx kimi yerində qalır,
 Titrəyib, xəncəri əlindən salır.

Gəray bəy aradan çıxdığı zaman
 Gülpəri cəhrəni götürüb daldan
 Çırpır, yapışdırır lap təpəsindən,
 İgid bir qadının aslan səsindən
 O xain başını tutub, çaparaq
 Qaçır mənzilinə taraqhataraq...
 Qaraldı get-gedə gecənin üzü;
 Buludlar sıxlanıb bir ordu kimi.
 Sakit bir yuxuda çöllərin düzü...
 Çırpınıb döyünür gecənin qəlbi,
 Buludlar sıxlanıb bir ordu kimi.

Arabir göylərin dərinliyindən
 Gecikmiş dumanın səsi gəlirdi.
 O yaz gecəsinin sərinliyindən
 İnsanın xəyalı hey yüksəlirdi,
 Gecikmiş durnanın səsi gəlirdi.
 Yalnız o durmuşdu gözlərində yaş
 Uçuq bir daxmanın astanasında,
 Yaralı gövdənin üstündəki baş
 Ağlayıb, sızlayır hicran yasında,
 Uçuq bir daxmanın astanasında.
 - Doğrudur, mən ona təslim olmadım,
 Fəqət ləkələndi yenə də adım.
 Ah, o gələcəkmi?... İmran, ay İmran!
 Mən sənə eşqinlə yaşardım, inan!
 Gəl də öz yarını bu halda tanı,
 Sənə fəxr etdiyin o adım hanı?
 Dedikcə qəlbinə qaranlıq çökür,
 Gözündən od kimi o yaşlar tökür.

GÖZƏLLİK VƏ MƏHƏBBƏT

Uzaq buludlarda gəzinirdi Ay,
 Doqqazın ağzında Cəlal və Humay –
 Birisi söz atır, digəri gülür,
 Könüllər döyünür, gözlər süzülür.
 - Humay, bu dünyada ən çox sevdiyim,
 Bəlkə də ən böyük Tanrı bildiyim
 Bir qüvvə varsa da, o sənsən, inan!
 Xəyalın gözündən ayrılısa bir an,
 Mənləyirəm, şərəfim məhv olub gedər,
 Amansız ayrılıq məni qəhr edər.
 Doğrudur, döyüşdə atanla bəzən
 Qoç kimi üz-üzə çarpışmışam' mən.
 Gəl üzə vurma heç o zamanları;
 Tarix yaradırkən qəhrəmanları,
 Cəbhələr ayrılır, bil ki, əvvəldən,
 Xatalar baş verir hər vuran əldən...

- Nə deyim, bəlkə də haqlısan, Cəlal,
 Əlindən gəlsə, elçi göndər, al...
 - Yox, bu olmayacaq, tezlikdə baban
 Bu işdən bir xəbər tutarsa, inan,
 Başqa bir insana verəcək səni.
 Çox zaman almayır sevən sevəni...
 - Bəs onda neyləmək?
 - Qoşulub qaçmaq!
 Başqa bir iqlimə doğru yol açmaq!
 - Yox, Cəlal, olmadı. Şahiddir hamı,
 Götürkən yuxuda qaçaq babamı
 Hönkürüb ağlaram əlimdə yaylıq...
 Nəinki ömürlük, hətta bir aylıq,
 Bəlkə də bir günlük səfərə getmək,
 Eşq üçün babamı atıb, tərək etmək
 Ölumdən yamandır el-gün içində...

Sən onu axtar,
 Hər nə sözün var
 Özüylə danış,
 Nə yad, nə tanış
 Gülməsin ona...
 - Qurbanı olduğum, yaşılbaş sona,
 Sənin hər əmrinə boyun əyməmək
 Əlimdən gələrsə, ey nazlı mələk,
 Qoy gülnə axmayım, baxtım qaralsın,
 Bütün səadətım heçliyə varsın!
 Qaralar geyinsin eşqimin sonu,
 Arayıb, axtarıb taparam onu.
 Ölümdən qorxmağın nə mənası var?
 Ya məni öldürər, ya da yaşadar.
 - Yox, babam çox sevir, bil, xatirimi,
 Bilmərrə andırsan ona sevgimi
 O səni əfv edər, bağışlar, bilsən,
 Babamı bir belə qatil bilmə sən...
 Dedikcə Humayın gözləri güllür,
 Cəlalın ayağı yerdən üzülür
 Toyda nağıl deyən bir aşiq kimi;
 Sonra sevgililər sarmaşıq kimi
 Birdən qucaqlaşır...
 Ay uzaqlaşır.
 Qaranlıq onlara xoşdur işıqdan...
 Mən bu gözəllikdən, bu yaraşıqdan
 Bir zaman vardı ki, ilham alardım,
 Havada quş kimi qanad çalardım.
 Fəqət, sevgilimin düşüncəsi dar.
 Qəlbimi top kimi atıb oynadar,
 Sonra divardakı daşa vurardı,
 Ömrümün nə yazıq günləri vardı...

DOSTLAR

Cəlal vidalaşdı yola düzəldi,
 Xəyalı dağılıq mənzilə gəldi.
 Gecədən keçmişdi, üfüqlər qara,
 Sanasan kainat çəkilir dara.
 Çıxardıb şineli divardan asır.
 Humayın əksini bağrına basır.
 Sonra çarpayının üstə yığılır,
 Ağır düşüncədən qəlbi sıxılır.
 Yənə də qalxaraq yatdığı yerdən
 Gəzinir...
 Döyülür qapısı birdən.
 - O kimdir?
 - Bəxtiyar.
 - Gəl görək, əşi!
 Sənsiz taleyimin gülməz günəşi.
 - Qoy görək, ay Cəlal, dolama bizi,
 Bu vaxtsız gecədə gəlməyimizi...
 Deyib gülüşdülər o əski dostlar.
 Sonra Bəxtiyar
 Cəlalda rəng verən halı duyaraq:
 - Aşna, bəri bax!
 Nə var? Qaşqabağın tökülmüş yənə,
 Aç söylə dərdini, nə olmuş sənə?
 - Qoy qalsın hələlik, sonra bilərsən.
 - Yox aşna, nə qədər gizləsən də sən
 Özüm xəbərdaram...
 Cəlal qızardı. Onun gözlərində iztirab vardı.
 - Kim çağırırdı səni bu əyri yola,
 Məhəbbət yararmı bir komsomola?

Mən də sənin kimi bir gəncəm həmə,
 Ömrümü cəbhədə keçirməklə mən
 Nə sevda bilirəm, nə də ki, hicran;
 Nələr tutduğunu bir düşün də, qan!
 - Nə var ki, mən daşam, yoxsa torpağam?
 Yaşamaq istərim nə qədər sağam;
 Odur ki, sevgi də, hicran da xoşdur!
 Məncə məhəbbətsiz bir həyat boşdur...
 - Yox, Cəlal, bu qədər hissə qapılmaq
 Gəncliyin keçici hissidir, ancaq.
 Bir də ki, sən düşün, sevdiyin kimdir?..
 - Ruhumda inləyən bir sarı simdir...
 - Lap şeirə bənzədi bu son sözlərin,
 İşləyir şüurun, görür gözlərin,
 Yenə də sən qızı yaxından tanı...
 Bu günün eşqində etibar hanı?
 - O mənə and içdi.
 - İnanma, Cəlal!
 O son vuruşmanı xatirinə sal.
 Səndin Gəray bəyi pusquda vuran,
 Əsrlər dolayı, keçsə də zaman
 O səndən intiqam almamış durmaz!
 Ağlını gəl topla başına bir az!
 Ayrıdır məsləki, ayrıdır dini,
 Verməz Allaha da öz bildiyini...
 Bu sözdən Cəlalin rəngi bozardı,
 Xəyalı bir dərin heçliyə vardı.
 O indi daş kimi yerində donmuş,
 İçində çirpınır yaralı bir quş.

Şübhələr üşüdür onun canını,
 Gizləmək istərkən həyəcanını,
 Yenə də Bəxtiyar tez duyub onu,
 Dəyişir söhbətin bir az tonunu:
 - Cəlal, düşünmə, yetər!
 Bil də, qayğıdan betər
 Azar yoxdur dünyada;
 Gəncliyini sal yada.
 Tutduqlarından ərin,
 Sənin şanlı günlərin,
 Zamanların gələcək,
 Bizimkidir gələcək...
 Sev, məftun olma, qardaş,
 Məhəbbət dediyin daş
 Nəyə düşsə sındırar,
 Onun ağırlığı var...
 Bir də ki, sən - komsomol,
 Anla ki, tutduğun yol
 Şərəflidir cahanda,
 Bu qarışıq zamanda
 Humay düşmən qızıdır,
 Altun əxlaqsızdır.
 O sənin dar günündə,
 Gözlərinin önündə
 Qızlığını satacaq...
 Unut onu, sözə bax!
 Cəlal bu sözlərdən ayılan kimi,
 Yerində qıvrıldı bir ilan kimi...
 - Yox, Bəxtiyar, sən,
 Çox səhv edirsən!
 O təzə çiçək
 Nə olsa gərək
 Mənim olmalı!

O, ata malı
 Nə şöhrət duymaz;
 Olsa da bir az
 Qəlbində kini
 Qəlbindəkini
 Mənim qüvvətim
 Və məhəbbətim
 Tezəcə parçalar,
 Nə mənası var...
 Bəxtiyar əlini atıb divara
 O axşam qızıqıb dəm verdi tara.
 Simləri gəzdikcə ağ barmaqları,
 Humay qonşuluqda aşıb hasarı
 Dinlədikcə tarın həzin səsinə,
 Çalır qəlbinin kəməncəsini...
 Uzandı dostların şadyanalığı,
 Bütüdü söhbətlə saz ortalığı.
 Cəlal pəncərədən baxıb arabir
 Bayatı qaldırıb, şikəstə deyir.
 Onun gözlərində mənası qat-qat
 Kitablarda kimidir ölüm və həyat.
 O, sevmək, sevilmək, yaşamaq deyər
 Gah yerdə sürünür, gah uçur göyə...
 Dolaşır fikrində keçidli dağlar,
 Cəlalın qəlbində döyüntülər var:
 "Ah, o doğrudanmı sevecək mənə?...
 Yox canım, oynatmaz sevən sevəni,
 Nə qədər olsa da qadıdır...
 Aman!
 Humayda ayrılıq duyduğum zaman
 Bu ucsuz-bucaqsız tükənməz çöllər,
 Gəzib görmədiyim ən uzaq ellər,
 Məskənim olacaq,
 sonra da quşlar

Başında toplaşib yuva salacaq.
 Əzəldən sevginin taleyinə bax!"
 Yoldaş oxucular, xəyal ediniz,
 Cəlal düşündükcə bu qədər aciz,
 İçini bir qüvvət dağıdıb sökür,
 Rənginə bir narın sarılıq çökür,
 O indi dustaqdır hissin əlində,
 Asılmış sevginin bu cəngəlində...
 "Xayır!" Məcnunların dövrü yaşandı,
 Bugünkü sevginin başqadır andı" –
 Deyərək, özünü toxtadır Cəlal,
 Uçur gözlərindən qanadlı bir hal:
 "Qoy cəhərinəm olsun!..
 Yox, yaxşı qızıdır!
 Qızların gözəli etibarsızdır.
 Eh, bu fəlsəfələr bir yanda dursun,
 Gör nələr deyirəm...
 Dilim qurusun!
 Mənim ki, sevgilim
 Humaydır, Humay!
 Qəlbinin saflığı - on dörd günlük ay.
 O mənsiz keçinib, mənsiz yaşarmı?
 Heç onun adına bu yaraşarmı?"
 Dedikcə Cəlalın gözləri yanır.
 Fəqət, qarşısında gəlib dayanır
 Qaçaq Gəray bəyin qorxunc xəyalı.
 Yəna də Cəlalın dəyişir halı:
 - Ah, bu quduz köpək ölüb getmədi,
 Top-tüfəng səsləri yəna bitmədi...
 Bu qanlı qovğalar, bu vuruşmalar,
 Hücumlara, üsyanlara, sərt toqquşmalar
 Ayırır insanı öz ürəyindən...
 Ayağa qalxaraq, durduğu yerdən:
 - Cəlal, mən gedirəm! - deyir Bəxtiyar.
 Əl verib ayrılır o əziz dostlar.

HUMAY YENƏ DÜŞÜNÜR

Humay buxarının qabağında tək,
 Dikilmiş gözləri ocağa sarı.
 Dağların ayazlı, quru ruzgarı
 Vaxtsız qonaq kimi birdən əsərək.
 Döyüdü qapını.
 Humay qəmlidir.
 Yorğun nəzərləri azca nəmlidir...
 "Nahaq qız yarandım mən bu dünyada,
 Dikib gözlərimi bu təmiz ada...
 Nə məclis görürəm, nə toy, nə də yas,
 Ayaqlar altına düşən bir palaz..."
 "Nə deyim, haqlısan bəlkə də, Cəlal,
 Əlindən gəliрсə, elçi göndər al"-
 Sözləri Humayın yadına düşür,
 Sınıb qol-qanadı yanına düşür...
 "Gör nələr demişəm, gözlərdən iraq!
 Bir mənim ağlımın kəmliyinə bax!
 Nə qədər olsa da, o, yad oğludur,
 Nədən bilirəm ki, fikri doğrudur?
 Bəlkə də aldadır Cəlal könlümü?
 Mənim də dünyadan nəsibim bümü?
 Ah, onu gördükcə at belində mən
 Ağacda yarpaq tək əsirəm bəzən
 Sözlünü qaytarsam zorla aparar,
 Yalan çıxmağımın qorxusu da var...

Babam da bir yandan belimi qırır,
 Çəkilib dağlara, coşub hayqırır.
 Onun çörəyilə boy-başa çatmaq,
 Sonra yad oğluna qoşulub qaçmaq
 İlanə döndərər yenə babamı,
 Onun xəsyətinə şahiddir hamı.
 Fəqət neyləyim ki, sevdim Cəlalı,
 Nə şöhrət, nə mənəşə, nə dünya malı
 Görünməz gözüme..."
 Humay dərindən
 Bir nəfəs alaraq, fikirlərindən
 Başım qurtarmaq istəyir bir az...
 Şairim, indi də təbiəti yaz!
 Bayaq pəncərədə səslənən külək
 Xəstə uşaq kimi hey öskürərək,
 Nəfəsdən kəsildi, lal oldu artıq,
 Ulduzlar sayrışır, buludlar açıq,
 Göylərin aynası ləkəsiz durur,
 Xilqətin ən dərin mənası budur.
 Humay pəncərədən baxır dışarı,
 Ağarır süd kimi dağların qarı...

İLK GÖRÜŞ

Bəxtiyar, məni də komsomola yaz! –
Deyib sükut edir alagöz Gülzar.
Qızı dinlədikcə bizim Bəxtiyar
Titrəyir qəlbində sədəfli bir saz...

Başını köksünə dayamış Gülzar,
Mənalı gözləri göl kimi laldır.
O məsum baxışlar bəlkə xəyaldır...
Gözlə görünməyən bir aləmi var.

Qəhrəman Bəxtiyar nədənsə donmuş,
Eşqin şərbətini dadmışdı o da.
Tutulmuş varlığı yanar bir oda,
Qəlbənin başında çırpınır bir quş...

Məhəbbət böyükdür əzəldən bəri,
Həyat aşığıdır eşqi bilənlər.
Anar həsrət ilə keçən günləri
Sevib yaşayanlar, sevib ölənlər.

Məhəbbət dediyin təbiətdədir,
Təbiət özü də məhəbbətdədir.

Ey könül beşiyi - böyük məhəbbət!
Sənin də qədrini bilməyənlər var.
Varlığa daş kimi, kəsək kimi sərt.
Bir insan eşqilə gülməyənlər var.

Nə çoxdur gördüyüm qoca dünyada
Söz verib, söz alıb, söz unudanlar;
Görəsən vicdanı salırmı yada
Eşqin mənasını ucuz tutanlar?!

Varmı sevməyənin bir istiqbalı,
Həyat da sərsəmin üstünə gülər.
Gün keçər, ağarar saç-saqqalı,
Çöldə qurd-quş kimi yuvasız ölər.

Böyük yaranmışdır əzəldən insan,
Məhəbbət adlanır şirin neməti.
Eşqin meyvəsidir hər yeni dastan,
Duyanlar yaradır şeiri, sənəti.

Canan sığal vurub çıxır otaqdan,
Nə gözəl yaraşır bu gediz ona.
Könül arxasınca uçur budaqdan,
Yollar da fəxr edir yarandığına.

Gəl, gəl kəklik kimi qıqqıldaşaraq,
Dəysin bir-birinə qaymaq dodaqlar.
Getmə gözdən uzaq, könlükdən iraq,
Sənin də qərribə qəməzlərin var...

Yaxşı, özün söylə, bunda nə varmış,
Ömürlük bir eşqin yolçusuyuz biz.
Müqəddəs qoynunda çiçək açır qış...
Ayrılmaz birləşən dost əllərimiz,
Ömürlük bir eşqin yolçusuyuz biz...

* * *

Bir yaz sabahıdır, gəl çıxmaq yola
Ceyran sürüsüylə düzə qaçanda.
Nə xoşdur tutuşub gəzsək qol-qola
Reyhanlar ətrini yola saçanda.
Unutma, sevgilim, indi bahardır,
Baharla gəncliyin bir qəlbi vardır.

Odur, kölgəsi var iydəliklərin,
Ərinmə, sevgilim, dur gedək vaxtdır.
Açaq sinəmizi biz sərin-sərin,
Yarpaqlar dil açıb danışacaqdır.

Ah, mən aşıqiyəm gözəl baharın,
Baharda çağırır çiçək çiçəyi.
Çəmən döşəyidir sevdalı yarım,
Ona layla deyir səhər küləyi.

Bahardır beşiyi şerin, sənətin,
Gözüm hər bulaqdan su içməmişdir.
Sənət söylədiyi ilk məhəbbətin
Üstündən hələ də qış keçməmişdir.

Eşqsiz yaşayan donuq bir insan
İçini qurd yemiş boş bir ağacdır.
Əsrlər dolanır, dəyişir zaman,
Məhəbbət əbədi bir ehtiyacdır.

Qafil! Dolanma gəl eşqdən kənar,
Ən böyük musiqi canan səsidir.
Eşqin şirin-şirin şərbətləri var.
Ömür məhəbbətin ilk meyvəsidir.

Eşqin rüşeymi var canlı varlıqda,
Ondan mayalanır çocuğun qanı.
Məhəbbət olmayan bir məzarlıqda
Qurd kimi parçalar insan insanı.

Misalmı göstərim, Hitleri düşün,
Onda nə məhəbbət, nə vicdan vardır.
Gözəl duyğulardan uzaq o düşkün
İnsan paltarında bir canavardır.

O, sevə bilsəydi öz övladını,
Körpə balaları yetim qoymazdı.
Bilsəydi həyatın şirin dadını,
Həyat dəyənləri diri soymazdı.

Qulaq as, sevgilim, qulaq as, bu dəm
Açıldı fikrimdə bir yeni aləm:
Asılmış Leninin əksi divardan,
Baxır gözlərimə böyük bir insan.
Günəş də qızınır bu ilk baharda,
Gör nələr duyuram o baxışlarda:
Onun gözlərində gülür min bahar,
Murada çatmışdır bütün arzular,
Onun dühasilə yaşayır Vətən.

Min illik gələcək bir məsafədən
Böyük bir aləmə çağırır bizi...
Leninə bənzəmək iradəmizi!
Gör bizim dünyamız nə bəxtiyardır!
Leninə bənzəsin hər duyan ürək.
Onun gözlərində bir çeşmə vardır,
İnsanlığ eşqini biz ondan içək.

Dünən bir duyğusuz soruşdu məndən:
 " - Nə çox məhəbbətdən dəm vurursan sən?
 Hər şey ki, dünyada dəyişir, dönür,
 Məhəbbət, sədaqət gülünc görünür..."
 Dedim ki, vəz etmə fəlsəfələrdən,
 Alim paltarında gülmlənsən sən!
 Yaxşı bilirəm ki, təbiət dönür,
 Varlıq hər baxışda yeni görünür.
 Lakin təbiətin öz qanunu var,
 Meyvəni vaxtında tökür ağaclar.
 Aldada bilməmiş dünyanın varı
 Bir məslək eşqilə yaşayanları.
 Gətir xatirinə Babəki bir dəm,
 Yarandı dağların dərdinə həmdəm,
 O, ellər eşqilə gündə boy atdı,
 Ellər zümzüməylə onu oyatdı.
 Qılınclar, nizələr keçdi döşündən,
 Cəllada can verən dilində Vətən.
 Lakin unutmadı Babəki dağlar,
 Tarix sevənləri gözündə saxlar.

Getmə bir qapıdan eşqin ayağı,
 Saralar bağçası, tökülər bağı,
 Qafil! Bu sualın kimə gərəkdir?
 – Get ürəkdən soruş, sevən ürəkdir.

Gətir xatirinə "Leyli-Məcnunu",
 O dastan qalacaq tarix uzun.
 Ağladı Leylinin gözündə göllər,
 Açdı qucağını Məcnuna çöllər.
 Bəllidir Şirinin çal-çarpaz dağı,
 Fərhəd məhəbbətlə uçurdu dağı.
 Məhəbbət hər zaman ötən bir quşdur,
 Demə bu dastanlar uydurulmuşdur.
 Nə olursa olsun... Bunlarda qan var.
 Yaşayan, çırpınan, sevən insan var.
 Getmə bir qapıdan eşqin ayağı

Saralar bağçası, tökülər barı.
 Budur bax, az qalmış yenə səhərə,
 Düzürəm sözləri mən sətirlərə.
 Qızarıb dan yeri ürəyim kimi,
 Qəlbimlə bir vurur səhərin qəlbi.
 Yanır yaqut kimi sakit üfüqlər,
 Açır qucağını sevdalı səhər.
 Mənə ilham verən bu saf təbiət
 Deyir: bu dünyada qalacaq sənət,
 Utansın, söyləyir sevdalı səhər,
 Şeir dünyasında işsiz gəzənlər!..
 Sökülür dan yeri, göy xumar-xumar,
 Sənətin eşqilə gülsə sənətkar
 Tükənməz ilhamı, tükənməz sözü,
 Məhəbbət yaranmış sənətin gözü.
 Getsə bir qapıdan eşqin ayağı,
 Saralar bağçası, tökülər bağı.
 Qulaq as, başlanırsan bir yeni dastan,
 Mənimlə yanaşı bizim otaqdan
 Gəlir qulağıma qızımın səsi,
 Başlanırsan səhərin uşaq nəğməsi.
 Günəşin eşqilə oyanmış pəri
 Baxır, xumar-xumar körpə gözləri.
 Məsum uşaqlığın öz aləmi var:
 Oynayır xırdaca əllər, ayaqlar.
 Zərif dodaqları güldən qırmızı,
 Bu azad aləmin qayğısız qızı.
 Baxır pəncərədən günəşə sarı,
 Nəse pıçıldayır gül dodaqları...
 Onun xəyalında dünya bir rəngdir,
 Elə bil hər şeydən süd əməcəkdir.
 Odur bax, gözləri birdən süzülür,
 Gizli bir aləmlə oynayırsan, gülür.
 Kəşf edə bilməmiş alimlər bunu,
 İnsan varlığının ilk duyğusunu.
 Lakin gözləri var mədəniyyətin,
 Şüur açarıdır bütün xilqətin;

Açacaq dünyanı o, varaq-varaq.
 İnsan yeni-yeni ilham alacaq.
 O vaxt bilinəcək ulduzun sayı,
 Seyrə gələcəyik günəşi, ayı,
 Qardaş olacaqdır min bahar, min qış,
 Gələcək aləmə indidən alqış!
 Bəlkə də o mənim qızım olacaq,
 Eləysə şairin taleyinə bax!
 Bu qız, vicdanımın doğma səsidir,
 Bu mənim eşqimin ilk meyvəsidir.
 Getsə bir qapıdan eşqin ayağı,
 Saralar bağçası, tökülər bağı.

Məhəbbət böyükdür əzəldən bəri,
 Həyat aşıqıdır eşqi bilənlər,
 Anar həsrət ilə keçən günləri
 Sevib yaşayanlar, sevib ölənlər.

Vaqif! Yənə də sən yadıma düşdün,
 Titrədi qəlbimin incə telləri.
 Sənin salamını çatdırır hər gün
 Bəxtiyar yurdumun səhər yelləri.

Böyük bir eşq ilə yaşadın sən də,
 Şərin sığal vurdu al yanaqlara;
 Gəlinlər kişilik duyduqca səndə,
 Bir istilik keçdi gül dodaqlara.

Ümid bağlamadın göydə mələyə...
 Dedin ki, yer qızı ondan gözəldir.
 Dedin ki, hurilər çatmaz köməyə,
 Meyvəsiz xəyallar ömrü gödəldir.

Bilirəm, doğrudan ər oğlu ərsən,
 Ömür keçirmədin nisyə dalınca...
 Əlindən şikarı buraxmadın sən
 Ölüm kölgəsini yerə salınca;

Elin kəlağaylı gözəl gəlini
 Sındırıb süzəndə əlində dəsmal,
 Uzatdın ona sən şair əlini,
 Dedin: - loğmanı da bir yadına sal!

Dalınca söyləndi bir şair dünən:
 "Vaqif zövq almış qız buxağından".
 Sən də öz vaxtında bu şairlərdən
 Bir bölük qovmusan öz otağından.

Yaşamaz eşqsiz, ruhsuz sənətkar,
 Onun varlığı da quru sümükdür;
 Onun nə kölgəsi, nə meyvəsi var,
 Həyatın boynunda bir artıq yüküdür...

- Bəxtiyar, məni də komsomola yaz!
 - Deyib sükut edir alagöz Gülzar.
 Qızı dinlədikcə bizim Bəxtiyar
 Titrəyir qəlbində sədəfli bir saz.

Yoxdur gözəllikdə Gülzara əvəz,
 Almış ilk baxışla o, Bəxtiyarı.
 Sevgisiz, ilhamsız yaşaya bilməz
 Sevən bir şairin qəhrəmanları.
 Getsə bir qapıdan eşqin ayağı
 Saralar bağçası, tökülər bağı.

NOVRUZ BAYRAMINDA

Şaxta qılıncını qoymuşdur qına,
Yazın qüdrətinə təslim olur qış.
Yer tumar versə də öz sağrısına
Ağaclar dirçəlib çiçək açmamış.
Qara yel gah əsir, gah da dayanır,
Hələ də evlərdə buxarı yanır.

Yağışlar çoxalır, göllənir sular,
Qamış da göyərir canı var kimi.
Dağların döşündə qar zolaq-zolaq
Ağarır gecələr çadırlar kimi.

Göydə ağ buludlar, qara buludlar
Cıdırda qızıqan köhlənlər kimi
Gah qaralar keçir, gah da ağ atlar.
Bəzən də döş-döşə gəldikcə onlar
Kişnəşib aləmə qışqırıq salır,
Elə bil döyüşdür... düşmən atlılar
Üz-üzə gəldikcə göy təbil çalır.

Hələ toxtamamış beyni qan bahar
Kamala dolmamış bir cavan kimi:
O tez acıqlanır, tez də yumşalır,
Ürəyi tutmayır bir yerdə qərar,
Hələ toxtamamış beyni qan bahar...

Gah qara geyinir əyninə göylər
Oğluna yas tutan bir ana kimi;
Gözünü yummayır, onun dərdi var,
Ağlayır lap günəş doğana kimi.

Gah yalnız kimi ulayır külək,
Gah da quzu kimi yatır, dincəlir;
Göydən nə səs gəlir, nə səmir gəlir,
Birdən buludlarda oynayan şimşək –
Şaqıyan ildırım göyə səs salır,
Elə bil davadır, göy təbil çalır...

Gah da parçalanır buludlar lay-lay,
Ulduzlar göz qırpır gülümsəyərək,
Baxır göy üzündən yer üzünə ay,
Yayır şəfaqini bəxt ulduzu tək.

Gah günəş qızdırır tonqal sayağı,
Qayalar tərləyir, buğlanır torpaq;
Gah da uşaqların əli, ayağı
Soyuqdan qızdırır əsdikcə sazaq.

Axır çərşənbədir... İl tamam olur...
Bu il, - kənd içində danışır hamı,
- At üstə gəlmişdir Novruz bayramı
- Qulunlu at üstə...
Bu bir muraddır...

Qocalar deyir ki, bolluq keçəcək,
Torpaq su yerinə şərbət içəcək.
Odur ki, hamının ürəyi şaddır,
Hamının arzusu, ümidi gülür,
Üzündən, gözündən nurlar tökülür.

Baxın, hər qapıda bir tonqal yanır,
Uşaqlar hoppanır od-alov üstədən
Göyə şölə düşür, yer işıqlanır,
Od da yandırmayıb heç kəsi qəsdən.

Od da mehribandır bu gün insana,
Elə bil odun da ürəyi vardır.
Elə bil onun da qəlbində yanan
Müqəddəs əməllər, xoş arzulardır.

Bu gün nə şaxsey var, nə də ki, vaxsey
– Nə zəncir vuran var, nə də baş yaran;
Ötür hər ürəkdə sevdalı bir ney,
Baharın eşqilə xoşbəxtidir insan...

Kosanın başında bir keçə papaq,
Zıncırov da asıb lap kəlləsindən.
Onun çıxardığı oyunlara bax,
Nə üzədən tanınır, nə də səsindən.
Gah olur mələyir qoyun sayagı,
Gah da bir at olub kişnəyir kosa.
Yüz qapıya dəyir onun ayağı,
Yüz evdən pay alır o heç olmasa.

O, xəsis görəndə "əzrail olur",
Bacadan sallanıb "qılınc" da çəkir,
Elə ki, torbası şirnilə dolur,
Kosa əllərini bıçına çəkir...

O göyçək qızların qolundan bəzən
Ağrılı-ağrısız çimdik də alır.
Heç kəs tanımayıb, seçməyir onu,
Hər kimin qolundan çimdikləyirsə,
Yalnız o qız bilir kim olduğunu.

O vaxt evdəkilər gülüşür bir az,
Kosanın kefinə toxunmaq olmaz!..
Qızsa üzəvari qaşqabaq tökülür,
Hələ ağlayır da o hönkür-hönkür.
Ancaq ürəyində deyir ki, kosa
Bircə də gəlsəydi ev basa-basa...

Bəzənib-düzənib gəlinlər, qızlar
Xına da qoyurlar öz əllərinə.
Gecələr göz qırpır göydə ulduzlar
Bizim kənd yerinin gözəllərinə.

Təzə paltar geyən körpələr şaddır,
Baxıb ləzzət alır ata-analar.
De, bu gün hamımı qəmdən azaddır?
Yox, bu əziz gündə dərdililər də var.

Axşamdan keçmişdir... Humay evdə tək,
İki sancaq salıb bir nimçə suya...
Qızın sinəsində gah gülür ürək,
Gah bütün varlığı düşür qorxuya.
Pambıqlı sancaqlar elə bil quşdur,
Qovur bir-birini suyun üzündə.
Bu bayram axşamı, bu əziz gündə
Humay ürəyində nəyi tutmuşdur?

Sancaqlar üz-üzə gəldiyi zaman
Elə bil qovuşur Günəş ilə Ay.
Bu vaxt qanad açıb xoşbəxtliyindən
Yerlərə, göylərə sığmayır Humay...

Rəngi gülə donür, taleyi gülür,
Şəfəqi sayrışan bir səhər kimi;
Üzündən, gözündən mənə tökülür
Bizim yazdığımız sətirlər kimi.

Yazıq ki, murada çatmazdan əvvəl
Sancağın birisi qərq olur suya.
Elə bil bu anda uğursuz bir əl
Humayı götürüb atır quyuya...

Ürəyi döyünür, gözü qaralır,
Get-gedə tənqiyr qızın nəfəsi;
Başının üstündə duman qaralır,
Qışqırmaq istəyir, boğulur səsi.
Cəlalın başında xəta var, deyə
Sinəsi tövşümüş qapıya çıxır.
Əlini qaldırır yalvarır göyə,
Qəlbini yerlər də, göylər də sıxır.

Xəyalat başını bir an tərk edir,
Xeyirxah bir xəbər eşitmək üçün,
Qonşu qapısını pumağa gedir,
(Qayda belədir ki, birinci kərə
Xeyir söz eşitsə şad olacaqdır;
Yaman söz eşitsə yenə qəmlərə
Qərq otub, içində qovrulacaqdır.)

Dinləyir... Bu evdən bir səs gəlməyir,
Elə bil bağlayıb qapını tay-tay.
Heç kəs danışmayıb, deyib gülməyir..
Başqa bir qapıya yüyürür Humay.

Yenə də dinləyir... Qızın ürəyi
Qorxudan titrəyir bir yarpaq kimi.
Titrədir Humayı bir qış küləyi
Yerindən götürüb atacaq kimi.

Birdən yaman xəbər?
Birdən şad xəbər?
Rəngi gah bulanır, gah da durulur.
Humayın başında bu düşüncələr,
Qəlbində gah matəm, gah toy qurulur.

De, qız nə eşitsə yaxşıdır birdən?
Kimsə öz oğluna: "Toyunu görək!"
Humay bir quş kimi durdu yerindən;
Sıçrayıb göylərə qanad gərəkək,
Bir anda seyr edir asimanları,
Ay kimi gecəyə qız şəfəq yayır;
Öpür, alqışlayır, hey salamlayır
Dağları, daşları sıx ormanları...

Gözündə sayrışır bir çəmən kimi
Baxarlı dağların quzey qarı da.
Basır öz bağrına yasəmən kimi
Hələ gül açmamış budaqları da...

Elə bil dünyaya gələndən bəri
O, nə dərd görmüşdür, nə də ki, bir qəm,
Elə bil günəşdir o gözəl pəri –
Onun gülüşündən yaranmış aləm...

QANLI ÇADIR

Qalın meşələrin arasında şən,
 Üstündə şahinlər dolaşib gəzən
 Bir dağın üstündə çadır qurulmuş,
 Üstündə daima qanad çalır quş...
 Onun bıçaq kimi iti daşları
 Bir qaya şəklində göylərə sarı
 Qaldırıb başını səcdəyə dalmış,
 Orda boranlıdır ağ geyimli qış...
 O dağın dumanlı, çiskinli başı
 Açmamış gözlünü günəşə qarşı...
 Onun yarandığı bir qara gündə
 Buludlar gözlünü sıxmış üstündə...
 Odur, döşündəki qaynar bulaqlar
 O keçən günlərə xatirə saxlar.
 Nə təyyarə gücü, nə tiren səsi,
 Nə də ki, insanın mübarizəsi
 Keçməmiş o dağın yanından belə,
 İnsan ayağını basmamış hələ,
 Qarlı zirvəsinin vüqar yerinə,
 O çovğun yerinə, o qar yerinə...
 Adam boyundakı yaşıl otları,
 Seyrək dumanları, boz buludları
 İnsanın fikrini götürüb yerdən
 Göyün boşluğuna qaldırır birdən.
 Dağın bir dumanlı keçmişə vardır,
 Babalar yurdundan bir yadigardır.
 Mən onu sevsəm də, sevməsəm də, bil,
 Tarix o dövrü qaytaran deyil...

Deyirlər bu dağın ətəklərindən
 Kərəm dəstəsilə yeriyib hərdən
 Bulaqlar başında qurban kəsərmiş,
 Bəylər, mülkədarlar tir-tir əsərmiş
 Elin böyütdüyü o qəhrəmandan -
 Bu bir xatirədir, keçən zamandan.
 Mən onu sevsəm də, sevməsəm də, bil,
 Tarix o dövrü qaytaran deyil...
 "Qaçaq dağdır bu dağın adı
 Özündən ayrılır qolu, qanadı.
 Bu dağ düşündürür arabir məni,
 İndi Gəray bəyin olmuş məskəni.
 Toplayıb başına öz dəstəsini,
 Dinləyir suların hirsli səsinə.
 O səsdən ürəyi qüvvətə gəlir;
 Hər gün dəstəsini yoxlayır bir-bir.
 Hər kimdə ayrılık, yalan taparsa,
 Hər kimə azca bir şübhəsi varsa,
 Bir güllə çaxaraq onun başına,
 Göstərir gücünü yar-yoldaşına...

Budur, Gəray bəyi axtarıb bulan,
 Qəlbinin, nəfsinin dustağı olan,
 Sevdalar düşkünə, komsomol Cəlal -
 Dünyanın qeydindən kəsən bir xəyal
 "Mərhəmət!" - deyərək yenə inləyir,
 Cəlal danışdıqca Gəray dinləyir.
 - Gəray bəy, yazığam, zavallıyam mən.
 Sizin yanınıza məni gətirən
 Böyük bir qüvvətdir, adı - məhəbbət;
 Yaradıb, yaşadan insandır, əlbət!

Bu işdə vicdanı əsirgəmə sən,
Atalıq haqqını əsirgəməsən,
Humay xoşbəxt olar.
Nə zamandı biz
Sevişdik and içib, birdir qəlbimiz.

O halda mən kiməm?..
- Atasınız siz!
Humay tapşırı ki, sizdən izinsiz
Yaxşı söyləməzlər onun adına...

Gəray bəy qızını salır yadına,
Gözündə rəqs edir onun heykəli.
Yanında samavar, çay tökürləli,
Keçir xatirindən cahü-cəlalı:
Sürüsü, ilxısı, naxırı, malı...
Getdi süfrəsinin başında duran,
Yoxsulun varını yeyib quduran,
"İgidlər məclisi", o toy, o mağar...
İndi Gəray bəyin özgə halı var.
O dövrən, o büsat çıxmış əlindən,
"Taleyin, qismətin gəlha-gəlindən"
O indi uzaq...
Hər şeydən qabaq
Onu yandıran
Budur ki, bu dəm
Çalapaq Kərəm
Minib Gəray bəyin Ərəb atına,
Sürəndə səs salır yerin altına...

Oxucu, bəlkə sən
Özün bilirsən
Ki, bizim yerlərdə bir papaq, bir at,
Bir də hər kişinin aldığı arvad
Namusdan sayılır...
O qansız ürək
Gizli bir eyhamla gülümsəyərək:
- Cəlal! İki qılınc bir qına sığmaz,
Bütün vəziyyəti ölçüb biç bir az...
- Doğrudur, döyüşdə səninlə bəzən
Qoç kimi üz-üzə vuruşmuşam mən,
Gəl, üzə vurma heç o zamanları,
Tarix yaradırkən qəhrəmanları
Cəbhələr ayrılır, bil ki, əvvəldən,
Xatalar baş verir hər vuran əldən...

Cəlal dəyişmişdir, Cəlal tutqundur,
Xəyalı dağınıq, fikri uçqundur.
Ac insanlar kimi qəlbi qırılır,
Gözündə çarpaşq yollar ayrılır.
Nədir düşündürən bu qədər onu?
Həyatın, sevginin, taleyin sonu!
Cəlalın ağzında dolaşır sözlü,
Çünki, düşməninə əyilir özü.
Əyilir yel qırmış ağaclar kimi,
Əriyib tökülür dağda qar kimi.
Düşünür:
"Şübhəsiz bir zaman gələr,
Tarixdən silinər mübarizələr.

Bu qanlı cəbhələr, qanlı silahlar,
Boğuşuq hıçqırıqlar, dumanlı ahlər
Bütün varlığıyla bir heçə dönər,
Dünya başdan-başa təzə görünər,
Uçar buludlarda insan duyğusu...
Bəlkə də bir şirin əfsanədir bu?!"
O, artıq itirib düşüncəsini,
Dinləyir suların sakit səsini.
Ah! Onun nə dərddə nəzərləri var,
Dərdinə xilqətdə təsəlli arar!..
Gəray bəy şirnikib bu düşkün hala,
Yağlı dillər tökür vurğun Cəlala;
- Oğul, mən bilirəm, sevdəyə düşən
İnsanlar ömrünü çürüdür bəzən;
O dərddə bir zaman mən də inlədim,
Mən də aşıqlara baxıb dinlədim
"Əsli və Kərəm"-i, "Fərhad-Şirin"-i,
Böyük nağılların gündə birini...
İnsanın ömrünü gödəldir onlar,
Eşqdə acizlik və dəlilik var!
- Gəray bəy, bunları söyləmək boşdur,
Məncə həyat kimi sevgi də xoşdur...
Yoxsa, unudulmuş faciələrdən
Ehtiyatla deyib danışmaqda sən,
Məqsədin bəllidir... Mən artıq cansız
Bir daş parçasıyam, duyğusuz qansız...
Keçdi o günlər ki, silahımla mən
Atılıb qanlardan və cəbhələrdən
Əyərdim qarşımda yüz min düşməni,
İndi dayanmışdır qəlbimin qanı.
İndi döyüşlərdən doyub yoruldum,
Özgə bir cəbhənin sakini oldum...

Bu dərddə vicdanım, ruhum didilir,
İçimdə bir yazıq səs eşidilir.
Duyan ürəkləri ağladacaq bu,
Mən nəyəm?... Sonsuzluq, boşluq yolçusu!..

Cəlal sözlərini bitirib qalxır,
Dərin bir ah çəkib göylərə baxır.
Açıılır fikrində sonsuz üfuqlər,
Orda ki, zərrəcə görülməz əsər
Həyatdan, nəşədən, mübarizədən.
Yalnız cəlvələnin gülümsər bəzən
Nazənin pərilər... varlığı şübhə,
Gülümsər pərilər: uç, yüksəl deyər...
O, artıq bir şüursuz,
Onu boğur uğursuz
Xəyalatın pəncəsi
Təngimişdir nəfəsi.
Anır "Şeyx Sənanı",
Gəzir gözü dörd yanı,
Odur, odur, bircə bax!
Onlar uçub qalxaraq,
Göyə doğru getdilər,
Yerə nifrət etdilər...
- Cəlal, Cəlal!
Səni xəyal
Udur ki!..
Bu səsdəki bir qorxu
Diksindirdi Cəlalı
Bir az dəyişdi halı...

Gecə yapıncısını geyib dayandı həməni,
Buludları döşündən əmzik tutub süd əməni
Bütün dağlar islanır, ormanlara səs düşür,
Qayalıqlar dil açıb qumru kimi ötüşür.
Göydə nə ay, nə ulduz... Üfüq qara, göy qara,
İldırımlar şığıyır tərənəmən dağlara,
İşıq düşür arabir uzaqdakı yol üstə,

Çadırlara toplaşır qaçaqlar dəstə-dəstə.
 Gecə sakit, gecə lal,
 Gecənin alnında xal.
 Çadırlardan aralı bir qayanın dalında
 Keşik çəkir birisi, yorğunluq var halında.
 Gözlərindən tokülür üç axşamliq yuxusu,
 Onun da qəlbində var mübarizə qorxusu.
 Onun da fikri pozğun, ürəyi səksəkəli,
 Ömründə dincəlməmiş bu yollara gələli.
 Otuz ildir bu yolda saçlarını ağartmış,
 Bu tükənməz dərd ilə nə yaz bilir, nə də qış
 O gənc ikən axıdıb bir igidin qanını,
 Düşməninə tez aldı atasının qanını...
 Anası da sevinib, "südümlə halaldır", - deyər
 Aynalı saxlancını ona verdi hədiyyə.
 O gündən şücaəti ağıza, dilə düşdü,
 O zamandan bəridir, onunkü belə düşdü...
 Arabir kəndə dönüb, qarışır insanlara,
 Nə yazıq ki, iş hara, qanun hara, o hara?..
 Ürəyinin başında çırpınır vəhşi bir quş,
 Qayalardan atılmaq ona bir adət olmuş.
 Yəhərleyib atını yenə qalxır yuxarı,
 Yoxuşlarda bərkimiş qüvvətinin vüqarı...
 Bəzən də qart fikirlər salınca gücdən onu,
 Özü də anlayır ki, bu yolun yoxdur sonu...
 Odur ki, şiş dağlara indi baxıb, "ah!" deyir,
 Fikri dolaşdığı vaxt "ya böyük Allah" deyir.
 O, indi bir keşikçi, sabah nişan alacaq
 Bəlkə də düşmənin güləsi ondan qabaq
 Partlayıb bomba kimi dağılacaq başında.
 O neyləsin ömrünün bu ixtiyar yaşında?
 Bu dolaşq fikirlər, bu qayğılar, sitəralər
 İçində od tutur o, açılmayı ki, səhər!..
 Ürəyində bu gecə soyuq bir iztirab var,
 Gözündə hər qaraltı gen qazılmış bir məzar...
 Gecə sakit, gecə lal,
 Gecənin alnında xal...

Göydə nə ay, nə ulduz... Bütün dünya qapqara:
 İldırımlar şığıyır tərənəməyən dağlara.
 Çadırlar uyğudadır, yatanlar orda sayaq,
 Gəray bəyin yanında yalnız Cəlaldir oyaq;
 Dolaşq qayğıların, fikirlərin dustağı,
 Azad qəlbə çətindir ömrün əsarət çağı.
 O yatmayı, quş kimi ayağından asılmış,
 Elə bil ki, üstünə tökülür qarlı bir qış.
 Yapışib əllərilə başının saçlarından
 Didişdirir yun kimi, beyninə sıçrayır qan.
 İnsan ki ot parçası, insan ki bir bədəndir,
 Bu fəlakət, bu ağrı, bu göz yaşı nədəndir?!
 Onda nə sirr var ki, sonsuzdur duyğuları.
 Uzun müddət sönməyir ürəyinin ilqarı...

Səhərdir, günəşlə rəngi qırmızı,
 Xilqətin o gözəl, o dilbər qızı
 Açıb camalını dağlara sarı.
 Otların üstündə şəh damarları
 Ağ almazlar kimi parlayıb durur.
 Tərənə yuvasından qopub qıy vurur.
 Dumanlar dağılır ətrafa qat-qat,
 Arabir kişnəyir hörükdəki at
 Gəray bəy yuxudan oyanıb vaxtsız.
 Çadırdan aralı gəzinir yalqız.
 Tökülmüş yenə də qaşı, qabağı,
 Söylənir: "Sinəmə çəkilmən dağı
 Dağlara yükləsəm, altında qalar..."
 Bu son şikayəti dinləyən dağlar
 Döndərir dalını Gəraya tərəf.
 Onun gözlərində qayalar səf-səf
 Düzülmüş ordudan daha canlıdır;
 Orada hər bir şey əliqanlıdır...
 Dünəndən sifariş alan bir aşiq.
 Gözləri yuxusuz, fikri qarışıq,
 Dolama yollardan keçərək həməni,
 Çadırın yanına yetişdi birdən.

Qaçaqqlar toplaşib onun başına,
 Bir ona baxdılar, bir yoldaşına.
 Aşığın yoldaşı sazdır əzəldən;
 O saz ki söz alır min bir gözəldən.
 Onda nə ayrılık, nə də ki, qan var,
 Hər zaman yaşayan bir həyəcan var.
 Ocaqlar çatıldı, kabablar bişdi.
 Məclisin ahəngi yenə dəyişdi.
 Oturdu diz-dizə qaçaqlar bütün,
 Çadırı doldurdu şərabla tütün...
 Gözlər qızardıqca qızdı məclis də,
 Cəlal sıxılırdı o yad məclisdə.
 Aldı sinəsinə sazını Vəli
 Simlərin üstündə gəzdikcə əli,
 Görək nə dedi:

Ay ağalar, ay paşalar,
 Dərd başımdan aşdı yenə,
 Açıldı Tanrının gözü,
 Səllər, sular daşdı yenə...
 Dəyişdi şahların adı,
 Dünya rahat oturmadı,
 İnsan oğlu dinc durmadı,
 Düz yolunu çaşdı yenə...

Sinəmə töksələr, barı,
 Quzeydə saxlanan qarı;
 Talan oldu elin varı,
 Aralıq çaxnaşdı yenə.

Heç gülmədi aşıq Vəli
 Haqqa müsafir gələli,
 İmamların kömək əli
 Bizdən uzaqlaşdı yenə...

Gəray bəy dərdlənin Qarğı dağ kimi,
 Yayılır canına sarı yağ kimi

Aşığın ağzından tökülən sözlər,
 Dərin bir boşluğa açılır gözlər...

- Bu dünya beş gündür, beşi də qara,
 Dünya qalmamışdır ulu xanlara.
 Düşməyə baş əyən arvaddır, arvad!
 İgidə lazımdır bir tufəng, bir at,
 Fərsəti bərk tutun, o qanadlı quş
 Gündə bir qapıya müsafir olmuş.
 Kef çəkin, dünyadan ləzzət aparın!
 Səmti dəyişmişdir əsən ruzgarın.
 İçin oğlanlarım!.. Dəmlənin hər vaxt!
 Ömür dedikləri - qızıldan bir taxt
 Olsa da, axırı puçdur, inanın!
 Dünya meydanıdır ölümün, qanın...
 Dedikcə Gərayın sərt baxışları
 Açılır bir sonsuz boşluğa sarı...
 Qaranlıq başını əymiş dağlara,
 Ay da buludları düz yara-yara
 Göyün bir səmtinə girib soxulmuş,
 Bu gecə başqa bir həsrətlə dolmuş...
 Qaçaqqlar çadıra toplaşib həmə, n,
 Uzanıb hərəsi yatır bir yerdən.
 Cəlal Gəray bəyin yanında yatmış,
 Soyuq dəydiyindən qan-tərə batmış.
 Gəray bəy fikirdə, oyaqdır hənuz,
 Nəysə plan tökür yenə duyğusuz:
 - Nahaq söz vermişəm Cəlalə dünən:
 Bəlkə də alverdə uduzuram mən?
 Qız hara, mən hara, komşomol hara?
 İnanmaq olarmı bu kafirlərə?
 Zəhmətim olmasın qızıma halal,
 Yoxsa, yalan deyir mənə bu Cəlal?
 O, bəlkə öyrənib hər sirtimizi,
 Sonradan güdazə verəcək bizi?
 Bəlkə də davanın şirin yerində
 Xəlvətcə arxama dolanıb yenə

O öz gülləsini mənə çaxacaq?
 Xeyr! Bu dünyada hər şeydən qabaq
 İgidə ehtiyat və inad gərək!..
 Gəray bu fikirlə qeyzə gələrək,
 Yanından götürür öz naqanını...
 Qatilin o dəmki həyəcanını
 Mən necə göstərim?
 Cəlal yuxuda...
 Humay yol gözləyir qan uda-uda...
 Azacıq keçmədən açılır naqan,
 Bir də ayılmayır Cəlal yuxudan...
 Kefini pozma heç, əziz oxucum,
 Alma nəfəsini sən udum-udum;
 Həyatda su kimi bulandığca qan
 Qılınclar, süngülər qızdığı zaman
 Sadədil olmağın nəsibi budur,
 Vaxtsız ölənləri tarix unudur...
 Haman bu anda,
 Eyni zamanda,
 Humayı basmışdır yuxuda qara,
 Yazıq boğazından çəkilir dara.
 Yuxu ölüm kimi... Qız ağır yatmış,
 Vücudu istidən qan-tərə batmış.
 Ondən xəbərsizdir bu qoca dünya,
 Boğur qızıcığazı gördüyü rəya:
 Pəncəli, caynaqlı anaş qaraquş
 Götürüb Humayı göylərə uçmuş.
 Sonra da qonmuşdur qaya başına,
 Ovunu salmışdır o, dağ daşına.
 Qoyub pəncəsini sinəsinə, bax.
 Qızın döşlərini parçalayaraq,
 İstər dənliyini doldursun o quş...
 Humay yuxusundan gözləri dolmuş
 Bir halda səksənir, əsir bədəni;
 "Yəqin ki, bir xata gözləyir mənə,
 Bəlkə də Cəlalın başında iş var?.."
 Onun sualına dinməyir dağlar...

İNTİZAR

Keçdi hadisədən düz on altı gün,
 Bir xəbər gəlmədi arən yerinə
 Humay intizarda, xəyalı düşgün,
 Tozlanan yollara boylanır yenə...
 Nə bir yerdə durur, nə də dincəlir,
 Sınmış o əvvəlki şahin vüqarı.
 Nə də ki, gecələr yuxusu gəlir,
 Əlləri qoynunda, qüruba sarı
 Boylana-boylana qalmışdır, əvət
 Ölər insan qəlbi, ölər məhəbbət.

Bu axşam bəzənmiş qızlar, gəlinlər.
 Yığılmış qonşuda toy mağarına;
 Fəqət kənardaca bir könül inlər,
 Qaranlıq çökmüşdür baxışlarına...

Dəf vurub, qızıqıb zurnaçı həməni,
 Əl-ələ tutuşub, yallı gedilir.
 Məclisə baş çəkir, hər gəlib-gedən;
 Səslər qarışıqdır, az eşidilir.
 Mağara gəlməmiş "xəstəyəm" deyə
 Gülüb sevinməyə biganə Humay.
 Qapının ağzında yalvarır göyə.
 Buludlar yığışır başına lay-lay...

Yollar səbirlidir, tilsimlidir, ah!..
 Bir müjdə gəlməyir o zavallıya.
 Gecə açılmayır, doğmayır sabah.
 O şair konüllü, xoş xəyalıya.

"Baharın fəslidir, a qarlı dağlar,
Oldu göz yaşlarım ümman, ağlaram;
Nə sözüm, söhbətim, nə həmdəməyim var,
Dərdin ürəyimdə pünhan, ağlaram.

Sirrimi vermədim dost, yoldaşa,
İnsafsız ürəyim dönmüşdür daşa;
Baxmadı gözümdən tökülən yaşa
Havada quş, yerdə insan, ağlaram.

Dəyişdi, günbəgün pozuldu halım,
Bitib tükənmədi bu qeyli-qalım,
Getdi, qayıtmadı körpə Cəlalım,
Bürüdü yolları duman, ağlaram".
Dedikcə qəlbine qaranlıq çökür,
Gözündən od kimi o, yaşlar tokür...

Dolandı həftələr, dolandı aylar,
Cəlal qayıtmadı o gündən bəri.
Fəqət təbiətin bir qanunu var –
Bir yerdə durmadan axır iləri...
Dünya dedikləri yarış meydanı –
Qaçanlar baxmayır yıxılanlara.
Göyün şöhrətidir yerin insanı,
Sözünü çəynəməz çəkilsə dara!

Yenə baş götürüb oynayır həyat,
Axır şırıl-şırıl şır-şır bulaqlar.
Könül bir kitab ki, mənası qat-qat,
Təsliməm deməyən bir qüvvəti var.

Yenə günəş də var, ay da var, göy də,
Bunların altında gediş-gəliş də.
Quyruqlu ulduzlar uçurur göydə,
Həyat yolundadır, insanlar işdə.

Yenə də canlılar həyat yolunda
Qatlanır ağrıya, hər fəlakətə.
Bu qoca dünyanın sirri var bunda,
Aparır insanı ilk səadətə.

Yenə çiçəkləndi, quşların dəmi
Duyan ürəklərin ilham ocağı
Hər arzu, hər dilək ömrün həmdəmi
Gəncliyin bəzəkli və dolğun çağı
Bizə ümid verir, bizə can verir,
Soyuq ürəklərə həyəcan verir.

Humay ümidini kəsməmiş hələ.
Həyata bağlıdır onun varlığı.
Bəlkə bir quş kimi keçəcək ələ
Alınmış taleyi, Bəxtiyarlığı.

Bəlkə qayıdacaq onun Cəlalı,
Cəhizlər qurulub, toy başlanacaq?
Bəzən bu niyyətlə güllər xəyalı,
Ümid təsəllidir xəyala, ancaq.

Bu gün nəşəlidir söylədiyim qız,
 Bir qızartı çöküb yanaqlarına.
 Sevincə sahlı yüyürür yalnız,
 Daş-kəsək dolaşır ayaqlarına.

O, yenə boylanıb sulara sarı,
 Ördək sürüsünü seyrə dalacaq.
 Dindikcə ormanın ağacları,
 Quşların səmindən ilham alacaq.

Baxıb gəmilərə göz ilə bəzən,
 Keçən yolçuları ötürəcəkdir.
 Bəlkə, təsadüfən, bir gəlib-gedən
 Cəlalətdən bir xəbər gətirəcəkdir.

Suyu balıq kimi atla yararaq,
 Qızın qarşısına çıxır Bəxtiyar.
 Onun rəngindəki boğuşluğa bax!
 Yoxsa başında bir fəlakətmi var?!
 Humay həyatında birinci dəfə,
 Həyadan, ismətdən, namusdan kənar,
 Yüyürür Bəxtiyar gələn tərəfə
 Və sorur: - Cəlalətdən bir xəbərmi var?

ACI XƏBƏR

Bəxtiyar saxlayır atın başını,
 Zilləyir gözlünü Humaya doğru.
 Hirsindən bozarır, çatır qaşını:
 - Sözümə baxmadı o zalım oğlu,
 Ona dəfələrlə söylədim ki, sən,
 Qurdu quzu bilib etibar etsən,
 Bir gün ara yerdə itəcək qanın
 Gözləri tutulur bəzən insanın...
 İnandı babana, inandı sana,
 Necəsin babandan xəbər alsana!..

İtil gözlərimdən qoçunun qızı
 Tovlayıb azdırdın sən o baxsız.
 Başımı bir vulkan dumanlandırır,
 Cəlalın ölümü məni yandırır...
 Ölüm!
 Bir ildırım sürətilə bax,
 Humayın başında şaraq-başaraq
 Bir gurultu qopur... Dizləri əsir,
 Canını bir qara üşütmə kəsir.
 Dolanır başına ağaclar, otlar,
 Yürüyür üstünə qara buludlar.
 - Bəxtiyar! Babamın qanı halaldır...
 Mənim ağladığım yalnız Cəlaldır,-
 Deyərək titrəyir, ürəyi gedir,
 Ömrü bir an üçün yazıq tərk edir.
 Bəxtiyar heyətdə,..
 Sıçrayır atdan.

Sevgidən, nəşədən, sadə həyatdan
 Ayrılan talesiz bu dağlar qızı,
 Sakit səhərlərin bu dan ulduzu
 Onun gözlərində böyüyür birdən...
 Utanır Bəxtiyar dediklərindən.
 Darayıb alnından saçını bir-bir,
 Qızın sinəsinə soyuq su səpir.
 Gözlündən süzülür damla-damla yaş,
 Sanasan acıyır bacıya qardaş.
 Bunu təsadüfən görən Mirpaşa
 Əlində papağı qaçır birbaşa,
 Qaçır birnəfəsə kəndə çatmağa,
 Qaçır Bəxtiyara böhtan atmağa.
 Humay bir ah çəkir, gəlir özlünə,
 Bir məzar görünür dünya gözlünə,
 - Humay, özlünə gəl! Bağışla məni,
 Artıq-əskik deyib incitdim səni.
 Bilmədim Cəlala vurulduğunu
 Sevdalı bir könül əfv edər bunu.

- Bilirəm, Bəxtiyar, səni incidən
 Onun, o yazığın fəlakətidir.
 Cəlladlıq babamın bir adətidir.
 Bəlkə təqsirkaram doğrudan da mən...

- Utanma, gəl bacım, gəl, gedək sizə,
 Gəl ötürüm səni öz evinizə
 "Gecə uzun, ay batmaz,
 Dərdlilər dərddən yatmaz".

O vaxtdan bəridir Humayım mənim
 Təpədən dırnağa geyinmiş qara.
 Heyranam qızdakı bu duyğulara!..
 Gecələr anası yuxuya getcək
 Yazıq qorxa-qorxa çıxır dışarı.

Yurdsuz və yuvasız yolçu kimi tək
 Dolaşır avara qaranlıqları.
 Yoxsa gecələrə sorğusumu var
 Bu sakit, bu geniş çöllər qızının?

Nəçin sualına dinməyir dağlar
 Ellər gözəlinin, ellər qızının?
 Şairim, qəlbini burax kənara,
 Böyük bir dünyadır, sən ondan danış.

Yaxşı bax o sönən zəif fanara.
 Əsnəyir üstündə boranlı bir qış.
 Gecədir... Doqqazın yanında Humay
 Dayamış alnını soyuq şalbana.
 Soxulmuş buluda, görünməyir ay,
 Küləklər atını çapır dörd yana,

Bu şaxta, bu külək, bu soyuq ona,
 İnanın, zərrəcə əsər etməyir.
 İndi peşimandır doğulduğuna,
 Qızın gözlərinə yuxu getməyir.

Nədir istədiyi dilsiz gecədən?
 Baxın gözlərindən süzülən yaşa!
 Burda saatlarca dayanır nədən?
 Gecənin ürəyi döndümü daşa?

Xayır! Təmənnası yoxdur həyatdan,
Xilqətin küləyi, boranı, qarı
Yağsa da duyğusuz bir kainatdan.
Əyilməz Humayın şahin vüqarı...

Yazıq! Sındırmışdır qol-qanadını
Vaxtsız bir ölümün acı xəbəri.
O çasır, unudur bəzən adını
Ayrılıq hökmünü verəndən bəri.
Burda ilk görüşün xəyalilə qız,
Kim bilir, könlündən keçirir nələr?
Bu tənha gecənin qoynunda, yalnız
Sürüdə ayrılmış bir ahu mələr...
"Sənin sözlərinə boyun əyməmək
Əlimdən gələrsə, ey nazlı mələk,
Qoy günə kor baxım, baxtım qaralsın,
Bütün səadətim heçliyə varsın!
Qaralar geyinsin eşqimin sonu,
Arayıb, axtarıb, taparam onu;
Ya məni öldürər, ya da yaşadar,
Ölümdən qorxmağın nə mənası var?"-
Sözlərilə Cəlal sanki yenidən
Canlanır Humayın qarşısında tək,
Qolunu boynuna aşırıb həmə
Baxır gözlərinə gülümsəyərək...
Ah, ölən məhəbbət, ah, ölən istək!
Nədir həyatdakı bu çarpaşıqlar?
Yaşasın gələcək böyük gələcək!
Onda nə göz yaşı, nə ayrılıq var!

Humay xəyaldadır... Çəkilir Cəlal,
Gedir yavaş-yavaş qaranlıqlara...
Aparır ardınca Humayı xəyal,
Çıçəyi sayrısan bir cəmənzara...

HUMAYIN ÖLÜMÜ

Səhərdir... Azacıq kənddən aralı
Bir dağ ətəyində qar düzəngahı.
Bu qar dənizində açmış sabahı
Sürəkdən ayrılmış dağlar maralı...

Uzanmış tir kimi, donmuş bədəni,
Ağarmış bənizi dümağ sıld kimi.
Budaqsız, yarpaqsız bir söyüd kimi
Yıxılmış torpağa, ağıdır məni.

Almış dövrəsini halqalanaraq,
Çöllərin sultanı, şahı çobanlar.
Ortaqlıqda sükut və həyəcan var,
Ürəkdən birisi qıza yanaraq:

Birinci çoban:

- Budur, bu dünyanın son etibarı,
Axırı puç olur dövlətin, varın,
Tez olun, kəndə bir xəbər aparın,
Qızın anasını çağırın barı!..

İkinci çoban:

- Gəray bəy bu günü görsəydi inan,
Yanan gözlərindən odlar yağardı.
Bir eli, bir günü diri boğardı,
Daşı-daş üstündə qoymazdı bir an.

Üçüncü çoban:

- Gəray bəy çoxunu diri soyubdur,
Qoy onun oduna balası yansın.
Pis günü daldadır, hələ dayansın!
O çox anaları ağlar qoyubdur...

Dördüncü çoban:

- Sən də səfehləmə, bu, günahsızdır,
Arvad xaylağıdır, özü də qızıdır...

İxtiyar çoban:

- Alın yapıncımı, bürüyün onu,
Canı var... Tez olun, tonqal qalayın!
Aləmə car çəkib, bir xəbər yayın!
Zəhərdir bu şirin dünyanın sonu...

Gəray bəy ölməmiş, sağdır dünyada,
Atadan, babadan böyüyümüzdür;
İndi pis'günüdür, hər dərdi yüzdür,
Bizimdir namusu hər kim olsa da...

Mehriban çobanlar durub yanaşı,
Humayı çiyinə götürüb gedir...
Qızı ağlayaraq ziyarət edir
İxtiyar ananın bələli başı.

Ocaqlar çatılır, ev qızır haman,
Humay bürünmüşdür isti yorğana.
Başının üstündə ağlayır ana,
Oturmuş dizinin üstündə Quran.

Qapı qulluqçusu qoca bir qarı
Çevirir ocağın isti közünü.
Humay qızısqıqca açır gözünü,
Baxır pəncərədən bayıra sarı.

Dolanır həftələr, dolanır aylar...
Kəndin arasında bir danışmaq var.
Humayın ardınca deyirlər "dəli",
Deyirlər: "Başına hava gələli
Gecələr sıyrılib yatacağından

Asılır quş kimi öz ayağından,
Nə çovğun anlayır, nə boran, nə qar".
(Olanı artırır, bəzən insanlar...)
"Gəzir ayaqyalın, gəzir başaçıq,
Həyası qalmamış qızın azacıq".
Deyirlər: "Ulduzun, ayın, buludun",
Deyirlər: "Günəşin, alovun, odun
Arxasınca düşür, gəzir sərsəri
Başının ağrısı tutandan bəri".

Ah, ölən məhəbbət, ah, ölən istək!
Nədir həyatdakı bu çapaşlıqlar?
Yaşasın gələcək, böyük gələcək!
Onda nə göz yaşı, nə ayrılıq var!

Son bahar... Nə yaman gəldi son bahar!
At çapan dalğalar sır-sır bağlamış.
Bağlı qapıları açdıqca ruzigar,
Gülür qəhqəhəylə bizə qara qış,
At çapan dalğalar sır-sır bağlarmış.
Nə çadır görünür, nə yaşıl bir düz,
Deyib danışmayır xınalı kəklik;
Ömrünü tapşırır, gödəlir gündüz,
Bülbül ağlasın ki, solur çiçəklik,
Deyib danışmayır xınalı kəklik.
Gecədir, ulduzlar donur havada,
Səyirdir atını qara bir bulud.
Quşlar da boynunu burur yuvada,
Gəzir qapıları ölü bir sükut;
Səyirdir atını qara bir bulud.

Düşünür sakitcə torpaqlı damlar,
Boğur kainatı gecənin əli.
Mənim də ruhumda bir izzirab var—
Ölür sənətimin o ilk gözəli,
Boğur kainatı gecənin əli.

O, yeddi həftədir yorğan-döşəkdə,
Təbibsiz, davasız can üstündədir;
Humaydan iyrənir yorğan-döşək də.
O ellər gözəli gör nə gündədir!
Təbibsiz, davasız can üstündədir...

Ölür sənətimin vəfasız yarı,
Gəlsin Füzulinin ağlar qəzəli!
Gəlib sevgilimlə görüşsün barı,
Yolunu gözləyir ellər gözəli,
Gəlsin Füzulinin ağlar qəzəli!

Ey Günəş! Ey bulud! Şahid olun siz,
Göylərin altında bir həyat sönür –
Sönür sevgilisiz, sönür sevgisiz,
Asıman dolanır, asıman dönür,
Göylərin altında bir həyat sönür...

Qaydadır, dünyadan yaxşı gedəndə
Dost dəsmal götürər, düşmən açılar...
Bəzən taleyimi düşünüb mən də,
Deyirəm mənəm də başımda bu var:
Dost dəsmal götürər, düşmən açılar...

O artıq cahanda bir quru addır,
Susuram ruzgarın suallarına.
Bu axşam, şairim, şerin azaddır,
Təftiş komisiyonu qalsın yarına,
Susuram ruzgarın suallarına.
Başının üstündə titrək əliylə
Ağlayır ixtiyar, ağbirçək ana;
Danışır ömrünün bu son gülüylə;
"Mən ölüm... can bala... qıymaram sana..
Ağlayır ixtiyar, ağbirçək ana.

Humay anasının son beşiyidir,
Sonbeşik üstündə əsir analar;
Onun var-yoxudur, ev-eşiyidir,
Ananın yuxusuz gecələri var,
Sonbeşik üstündə əsir analar.

O görür qızının yazıq halını,
Qəfəsdə quş kimi özünü yeyir.
Bütün dövlətini, bölün malını
Humayın başına sadağa deyir.
Qəfəsdə quş kimi özünü yeyir.

Yolur birçəyini, ağlayır asta,
Humay matəmini bilməsin deyə.
"Dünyanı xəlg edən, ey böyük usta!"
Deyərək yalvarır, yaxarır göyə,
Humay matəmini bilməsin deyə.
Yazıq! Üfüqlər də, buludlar da lal,
Külək qamçılayır qaranlıqları;
Aparır xəstəni qara bir xəyal.
Aparır gizli bir diyara sarı,
Külək qamçılayır qaranlıqları.

Aha! Xilas üçün yüyürür Cəlal,
Fəqət, faciədir xəyalın sonu
Gəray bəy arxadan, əlində xançal
Soxulub Cəlala, öldürür onu...
Fəqət, faciədir xəyalın sonu.

Sonra da yaxlaşır əlləri qanlı,
Humayın heyrətdən böyüyür gözü.
O qızmış mis kimi, başı dumanlı...
Burda tükənmişdir şairin sözü –
Humayın heyrətdən böyüyür gözü.

Xəstə son gücünü toplayaraqdan
Qışqırır, yayılır bu səs otağa;
Gəray bəy doymamış qandan, yaraqdan,
Atına qalxaraq dırmanır dağa,
Həzin bir vəlvələ düşür otağa...

Səhərdir... Üfüqün geydiyi sarı,
Solur şəfəqlərdə xəstə üzlü ay;
Ağarır süd kimi dağların qarı,
Fəqət gözlərini yummuşdur Humay,
Solur şəfəqlərdə xəstə üzlü ay...

Üstünə çəkilən kələğay qara,
Donmuş yanağında iki damla yaş.
Bənzəyir tutulan ağ buludlara,
O artıq olmuşdur heçliyə voldaş;
Donmuş yanağında iki damla yaş.

Səhərin qoynunda ağlaşma səsi
İnsanı yandırır odsuz-ocaqsız.
Nədir kainatın bu mənzərəsi,
Yaşayanmı haqsız, ölənmi haqsız?
İnsanı yandırır odsuz-ocaqsız...

Ulduzlar havanın bağrını dəlir,
Qayalı dağlardan duman yüksəlir,
Xəyalım gecəni salama gəlir,
Çapdırır atını birbaşa dünya,

Yerlərə baxıram - bağçalı, bağlı,
Göylərə baxıram - qapısı bağlı,
Kainat ixtiyar, sirli, soraqlı,
Əzəldən yaranıb tamaşa dünya.
Əzəldən belədir çünki kainat,
Cahan daimidir, ömür amanat
Əldən ələ keçir vəfasız həyat;
Biz gəldi-gedərik, sən yaşa, dünya!

Bir də düşünməyə varmı vaxtımız
Sirri məchul olan bu mənalı?
Şairim, belədir, bizim baxtımız
Bəşər tapmamışdır əzəldən bəri
Sirri məchul olan bu mənalı.

Heçliklə çarpışan bu canlı varlıq
Məncə düşünməyə, duymağa dəyməz.
Sadə həyatdadır hər bəxtiyarlıq;
Ömür dedikləri ötərgi bir səs.
Məncə düşünməyə, duymağa dəyməz!
Fəqət, mən istərəm qıymasın həyat,
Şeirən ağladığı bir gözəlliyə.
Hər zaman dəyişən, dönan kainat
Qıymasın, şairlər yazıqdır deyə,
Şeirən ağladığı bir gözəlliyə...

Buludlar dağılır uzaqda lay-lay,
Yenə öz yerində yuvarlanır ay;
Fəqət nə Cəlal var, nə də ki, Humay,
Nə ömrə acıyır, nə yaşa dünya.

SARI ŞƏMİSTAN

Qaş qaralan zaman atlı bir ordu
 Gəlib bir təpənin yanında durdu.
 "Burada dincəlin!" - dedi komandan,
 Özü də bir daşa söykənib haman,
 Hərleyib durbini gözüne taxdı,
 Dağların qoynuna diqqətlə baxdı.
 Sonra xəritəni qoynundan alıb,
 Rəngli cizgilərə heyrətlə dalıb
 "Körpüyə çox qalır" - deyə komandan
 Dolama yollara baxdığı zaman
 Yorgun gözlərinə bir yuxu gəldi,
 Azca mürgüləyib o da dincəldi...
 Komandan yuxuda quş kimi sayıq,
 Bir saat keçmədən yenə qalxaraq:
 - Atların!
 İrəli!
 Əmrini verdi.
 Ordu hazırlayıb bir də yeridi.
 Komandan qabaqda gedir çaparaq,
 Az qalır ki, düşə başından papaq.
 Onun baxışları qılınclan kəskin,
 Onun gözlərində oynayan bir kin
 Yaxır varlığını alovlar kimi,
 Qəlbində həsrəti, dərdi var kimi,
 Yollar uzaq gəlir indi gözüne.
 Bəzən də hirsənib sorur özünə:
 "Qanlı döyüşlərin" yoxmudur sonu?
 Yüz qanun uydurur hər gəlib-gedən...
 Anlayan varmıdır tarixdə bunu –
 Bəşər bir-birinə zülm edir nədən?
 Yüz qanun uydurur hər gəlib-gedən...

Bəlkə də insanın əslindədir bu –
 Qaranlıq gecələr..., aydın gündüzlər...
 Sərxoş qəhqəhələr... gülməyən gözlər...
 Duyub düşündükcə illər uzunluğunu
 Qaldım iki suyun arasında mən,
 Yüz qanun uydurur hər gəlib-gedən..."

Sonra gözlərinə göründü yenə:
 Enib xəyalının dərinliyinə
 Əlləri qoynunda qüruba sarı,
 Dumanlı dağlardan əsən rüzgarı
 Öpüb salamlayan həsrətli bir göz;

Sanki komandana deyir Yasəmən:
 "Yollara baxmaqdan üzülmüşəm mən,
 Ellərin ağzında dolaşır bir söz.
 Uğursuz bir xəbər ki, məni yaxır,
 Başımın üstündə şimşəklər çaxır.
 Söylə, doğrudanmı yaralısan sən?
 Bu yaxın günlərdə bacara bilsən
 Gizlənib, ordudan canını qurtar!
 Sənin bilmədiyən bir xəbər də var:
 Şəhər qarışmışdı, bir səhər erkən
 Nə qədər yalvarıb-yaxardımsa mən
 Sözümə baxmadı ixtiyar baban,
 Divardan tufəngi götürüb haman:
 "Nökərdən şah olmaz!" – deyərək getdi,
 Qarışıb tünlüyə gözümdən itdi...
 O gün insanların qızgın səsinə
 Analar saç yolub üz cırmaladı.
 Aynalar töküldü güllə səsinə,
 Düşdü ağızlara babanın adı,
 Analar saç yolub, üz cırmaladı.
 Sonra faciənin qurtardı sonu.
 O gündən bir daha görmədim onu.

Dedilər ixtiyar son nəfəsində
 Donuq bir xırıltı titrək səşində:
 "Nə qədər aldanıb aldadılmışam,
 Yağlı vədlərə mən satılmışam..."
 Deyərək, canına qəsd eləmişdir,
 Dilim tutmayır ki... o neyləmişdir?
 İndi mən ömrümün ixtiyar çağ
 Kimin qapısında dolanım sənsiz?
 Özünü tez yetir gözümlün sağ,
 Qərib quşlar kimi yurdsuz, vətənsiz...
 Kimin qapısında dolanım sənsiz?
 Namərdlik eyləməz halal süd əmən,
 Gözləyirəm səni.
 Anan: Yasəmən".
 Düşündükcə elə dərin,
 O qarışıq fikirlərin,
 Pəncəsində komandan,
 Beyninə sıçradı qan.
 Yetim bir uşaq kimi
 O qısqanır özündən,
 Dağlar bir ordu kimi
 Gəlib keçir gözündən...
 Qayalıqlar, dərələr,
 Ən qorxunc mənzərələr
 Bulandırır könülünü.
 Şaşırmışdır yolunu...
 Çapırdır öz atını
 Bir dağın arxasından,
 Ordu da arxasında
 Yelləyib qanadını
 Uçur ulğuna sarı
 Gecə olmuşdur yarı.
 Ortaq
 Zil qaranlıq
 Göz-gözü görməyir, bax!

Birdən taraqqataraq
 İki güllə partladı,
 Göyün qəlbi çatladı.
 Yuvarlanıb atından
 Yerə dəydi komandan,
 Gödəldikcə nəfəsi
 İnildəyirdi səsi.
 Sonra tutuldu dili,
 Öz canının qatili...
 At yanında duraraq,
 Yalmanını buraraq,
 Ona tərəf baxırdı,
 Gözündən yaş axırdı.
 Bu haldan ordu da heyratə gəldi,
 Ortadan birisi keçib yönəldi,
 Baxdı ki, qalmamış komandanda can.
 Bulayıb başını Sarı Şəmistan:
 - Gözləmək olmazdı sizdən bu halı,
 Bu çətin günlərin var istiqbalı.
 Ömür dedikləri dalğalı bir su,
 Vardır əziyyəti, vardır qayğısı.
 O bəzən insanı büküb əyildir,
 Çarpışıb yaşamaq asan deyildir.
 Hər kimin qüvvəsi varsa qolunda,
 Həyatda tutduğu məslək yolunda
 Bəzən gözlərinə qaranlıq çökür,
 Ölür və öldürür, qızıl qan tökür.
 Gözləmək olmazdı sizdən bu halı,
 Bu çətin günlərin var istiqbalı!..

Hələ kəsilməmiş insan nərəsi,
 Hələ qulaqlarda topların səsi,
 Dayanıb üz-üzə bütün ölkələr,
 İndi baş qaldırır müstəmləkələr;
 Artıq, "böyüklerin" yıxılır tacı,
 Yaşamaq onlara ağıdan acı...
 Açıb gözlərini ətrafına bax,
 Belə bir zamanda cəbhədən qaçmaq
 Düşməne qurtuluş, hörmət deməkdir,
 Varlığı heçlikdə boğub yeməkdir,
 Gözləmək olmazdı sizdən bu halı,
 Bu çətin günlərin var istiqbalı!..

Sonra üz çevirir orduya tərəf
 "Komandam altında!
 Düzəlin səf-səf!"-
 Deyərək qabağa düşdü Şəmistan,
 Ordu da arxadan sallanıb haman
 Hərlənib, dolanıb, çıxdılar düzə,
 Təslim olmadaydı gecə gündüzə...

SON MÜHASİRƏ

O vaxtdan həftələr, aylar dolandı,
 Sular gah duruldu, gah da bulandı;
 Dağları titrətdi atışma səsi,
 Torpağı yandırdı göyün nəfəsi.
 El gücü - sel gücü, dəstəbədəstə
 İgidlər yeridi qaçaqlar üstə.
 Kərəm dəstəsini çəkdi irəli,
 Bağlayıb yolları, dar keçidləri,
 Aldı Gəray bəyi mühasirəyə:
 - Axırın çatmışdır! Təslim ol! - deyə
 Koroğlu nərəsi çəkir dağlara,
 Yayılır nəfəsi lap uzaqlara.
 Bəxtiyar Kərəmlə hər yerdə qoşa
 Gah qoltuğa yatır, gah çıxır qaşa.
 Bədəni istidən od tutub yanır,
 Nə durub dincəlir; nə bir dayanır;
 Hirsindən dişləri dilini kəsir,
 Arabir əlində tufəng də əsir.
 Gözünə görünür komsomol Cəlal,
 Dil açır: "Qanıma Gəray bəydən al!
 Kəndimiz necədir? Humay necədir?"
 Atışma dayanıb, yarı gecədir.
 Kimsə tərpənməyir...
 Açılısın səhər!
 Baxarıq kimdədir, kimindir hünər?
 Bəxtiyar düşünür gözlərində yaş...
 Tənqidçi deməsin niyə ağlayır?
 Ürək nə poladdır, nə tuncdur, nə daş
 Bəxtiyar dostuna yas da saxlayır...

Üç aydır toy olub gəlin gələli,
 Hələ dəyməmişdir Gülüza əli
 Hələ açılmamış qızın duvağı
 Opüş görməmişdir onun dodağı.
 Bəxtiyar gecələr vaxtsız oyanır,
 Ah çəkir, naləsi ərsə dayanır.
 Gəzinir gah evdə, gah da eşikdə,
 Başına dolanır ev də, eşik də,
 Gülüza bəllidir onun bu dərdi
 Axı, o, Cəlalla xeyirdə, şərdə
 Bu yaşıl dağlarda, göy meşələrdə
 Doğma qardaş kimi qoşa gəzirdi.
 Axı Cəlalın da muradı vardı,
 O da bir gözəli sevib oxşardı.
 Hayıf ki, diləyi dilində qaldı,
 Yel əsdi, gül soldu, yarpaq saraldı.
 Budur Bəxtiyarı yandıran, budur.
 Zamanın dərini zaman unudur.
 Vəfalı bir dost ki, ayrılıq dostdan
 Cana ləşkər çəkər qəm qəmin üstədən
 – De, kimsən ey pəri, bu sülarda sən?
 Canıma od düşdü gülüşlərindən.
 Qəmli gözündəki o mənə nədir?

O dağlardan ağır istehza nədir?
 Mənim bu günümə gülənlər azmı?
 Barı sən gülməsən yaxşı olmazmı?
 Bir gülən, insansan, yoxsa mələksən?
 Ah, nə mehribansan, ah nə qəşəngsən!..
 Bəlkə də ilk arzum, son əməlimsən,
 Mənim dar günümdə kömək əlimsən.
 Dağıldı başımdan yaxın həmdəmlər,
 Qəlbimi qurd kimi dağıdır qəmlər.
 Sənin saçın kimi qaradır baxtım,
 Keçdi o dövrənim, keçdi o vaxtım.
 Keçdi o günlər ki, Gəray bəy vardı,
 Mahaldan-mahala at oynadardı...
 Elə zənn etmə ki, yenə mən sağam,
 At sürüb ellərə səs salacağam.
 Mən daha ölmüşəm, quru səsim var,
 Nə cəsəddə canım, nə nəfəsim var.
 Mənim bu günümə gülənlər azmı?
 Barı, sən gülməsən yaxşı olmazmı?
 Qız çatır sülarda sıx qaşlarını,
 Sə kimi axıdır göz yaşlarını...
 Niyə dinməyir o? Bəlkə də laldır?
 Bu bir həqiqətdir, yoxsa xəyaldır?
 Ah, o dinməsə də danışır sular,
 Danışır şam kimi sönən arzular.
 Danışır başından gəlib keçəni:
 "Yox, yox, gülməyirəm, demə ki, yadam,
 Mən sənə özgə yox, doğma övladam.

Bir zaman sən özün yaratdın məni,
 Sonra da... sonra da..."
 - Bəsdir, amandır!..
 Başından od çıxır, danışdıqca sən,
 Bir az yaxına gəl, öpüm üzündən!
 Hardasan, can bala, xeyli zamandır?
 "Hardayam? Yer altda... Soyuq məzarda..."
 Bir həsrət nəğməsi çalır ləpələr,
 Gəray bəy sudadır qurşağa qədər.
 Ay kimi gəzişir qız dalğalarda,
 Yanır, alovlanır qəlbi şam kimi,
 Qaralır gözləri bir axşam kimi.
 O suda getdikcə qız uzaqlaşır,
 Arabir dalğalar başından aşır.
 Gəray bəy yalvarır: - Can bala, bir dur!
 Görünür taleyim, qismətim budur.
 Yaxın gəl, bir az da danışaq barı,
 Ovut sinəmdəki bu ağrıları...
 Yox, yox! Heç ovutma, yansın ciyərim.
 Biləkdən düşəydi kaş ki, əllərim.
 Cəlal yaşasaydı, yaşardın sən də,
 Gül kimi güldərdin çöldə, çəməndə.
 Öz atan olsam da, qatilin çıxdım,
 Mən səni yıxmadım, özümü yıxdım.
 Deyirdim, mənə sən oğul olarsan,
 Məndən bu dünyaya nişan qalarsan.
 Yıxdım öz evimi, öz əllərimlə.
 Azğın, ehtiraslı əməllərimlə
 Səni qurban verdim dünya varına...

Gəray bəy bəxtini söydükcə söyür,
 Sonra ikiəlli başına döyür.
 Qızın səsi gəlir qulaqlarına:
 "Qatilim olsan da, atamsan mənim."
 - Mehriban danışma! Yanır bədənim,
 Lənətə layiqəm, qızım, lənətə!
 Artıq nə Allaha, nə təbiətə
 Sığınan deyiləm... Bil ki bu gündən
 Kimsəsiz, arxasız, tək qalsam da mən
 Yenə bir qoşuna cavab verərdim...
 Ancaq yaşasam da yurdsuz, vətənsiz,
 Yaşaya bilmərəm aləmdə sənsiz!
 Sənin faciəndir ən böyük dərdim...
 Səslənir Gəraya dumanlı dağlar:
 - Təslim ol! - deyir;
 Nizə tək ucalan sərt qayalıqlar:
 - Təslim ol! - deyir;
 Bulanıq su da,
 Bir son arzu da:
 - Təslim ol! - deyir;
 Başına fırlanan göy də, torpaq da,
 Səslənən meşə də, şax da, yarpaq da:
 - Təslim ol! - deyir;
 Əsən külək də,
 Çaxan şimşək də:
 - Təslim ol! - deyir;

Taqətsiz qolu da, əsən dizi də:
 - Təslim ol! - deyir;
 Xəyal dünyasında doğma qızı da:
 - Təslim ol! - deyir.
 Yarıq qaranlığı bir böyük dəstə,
 Gəlir bulud kimi Gərayın üstə.
 Gəlir addım-addım, lap yaxın gəlir.
 Çalpapaq Kərəmin səsi yüksəlir:
 - Gəray bəy! Gəray bəy! Tüfəngini at!
 Üstünü kəsmişdir böyük bir elat.
 İnad yeri deyil, biz çoxuq, sən tək.
 Yersiz qan axmasın, tərslikdən əl çək!
 - Sizə yox! Sizə yox!.. Mən öz canımı
 Ona tapşırıram... ona... qızıma...
 O sönmə-saralan dan ulduzuma!
 İstəsə, o töksün mənim qanımı! –
 Deyib qanlı Kürü o yara-yara
 Getdikcə qərq olur sərt dalğalara...
 Ancaq nə xəyal var, nə də ki Humay
 Qaranlıq sulara işıq salır Ay...(1931)

SEÇİLMİŞ MƏQALƏLƏR

VƏTƏNPƏRVƏRLİK VƏ GƏNCLİK

İnsan hissləri içində ən müqəddəs, əbədi, tərəqqi və inkişaf təkan verən amillərdən biri, bəlkə ən mühümü vətənpərvərlikdir. Xalq əşgi, vətən məhəbbəti insanın həyat nəfəsidir desək, biz ömrün məqsəd üçün yarandığını bir daha dərk edərik. Öz arxasında xalqın, vətən torpağının qüdrətini, onun həyat və mübarizə qabiliyyətlərini dərk edən bir qəhrəman döyüş meydanında yorulmaz, odlar, alovlar içində yansa belə, vətən torpağının gələcəyi, şərəf və şöhrəti ona böyük təsəlli olar, o, həyatın da, ölümün də mənasından razı qalar. Vətən eşqindən ilham alan bir şair ömrü boyu bəxtiyardır. Vətən torpağı, xalqımızın mənəvi həyatı tükənməz bir xəzinədir ki, onun bir çox inciləri hələ də kəşf edilməmişdir. Hər hansı bir qələm sahibi: kim üçün yazıram? – deyər özünə sual verdiyi zaman qarşısında kamala yetmiş, öz tarixinin, öz varlığının qədrini bilən bir xalq gördükdə qartal qanadları ilə uçar, onun vətəndaşlıq vüqarı şeir və sənət ilhamına yelkən taxar, içindən əbədi olaraq “Yarat! Yarat!” - deyər bir səs gələr.

Madam ki, insan ömrünün ən böyük zinəti, onu yaşadan ən qadir qüvvə vətənpərvərlik hissidir, bu hiss bugünkü körpələr nəslimizin təlim və tərbiyəsinin əsas ruhu, çarpan ürəyi, düşünən beyni olmalıdır. Bu işdə bədii sözün, incəsənətin xidməti böyük və zəruridir. Uşaqlıq aləmində vətən, yaxud vətənpərvərlik məfhumları ibtidai və təbii bir haldadır. Onun şüurunda bütün anlaqlar mücərrəd haldan uzaq olduğu kimi, vətən məfhumu da mücərrəd deyildir.

Uşaq ədəbiyyatı balalarımıza vətənpərvərlik hissləri aşıladığı zaman onların təbiətinə uyğun olmayan mücərrəd və ümumi təsvirlərdən, sözlər və ifadələrdən uzaq olmalıdır. 11-12 yaşına qədər olan uşaqları nəzərdə tutsaq, onlarda vətən məfhumu belə bir mənzərə alar: doğma kənd, öz həyatımız, tanış ağaclar, evimiz, eyvanımız, nənəmin nəgilləri, söylədiyi za-

manlar, bizim biçənək, yaxud zəmi, arx, yaxud kəhriz başı, ata-ana nəvəsi, qardaş-bacı, qohum-əqrəbə, tanışlar, dostlar, yaşıl yamaclar, yaxın dağlar, meşələr – bir sözlə, uşağın yaşadığı ilk mühit, ilk abi-hava. Bütün bunlar uşaq hafizəsində, onun ruhunda nə qədər doğma və müqəddəsdir. İnsan bütün ömrü boyu bu ilk təəssüratı unutmur. Şeir və sənət bu mühiti təsvir etdiyi zaman, onun bütün tərəvət və qüdsiyyətini, isti-soyuğunu, yaz və qışı, qəm və nəşəsini uşaq qəlbi ilə həmahəng, onun arzu və istəklərinə uyğun bir halda tərənnüm etməlidir. Uşaq təsəvvürü mürəkkəb və dolaşlıq səhnələr, təsvirləri həzm etmədiyindən, sadəlik və təbiilik, yalnız ürəkdən qopan həyəcanlarla yazılan əsərlər həqiqi uşaq ədəbiyyatı adlana bilər. Uşaq gənclik yaşına dolduğu zaman, özünü vətəndaş kimi anladığı zaman, ondakı vətən məfhumu, xalq məfhumu genişlənir, artıq bütün ölkə, mənsub olduğu bütün xalq haqqında mülahizələr yürüdür. Bu mülahizələrin nə qədər doğru, dürüst olduğu bu və ya digər gəncin vətən haqqında aldığı məlumatlardan asılıdır. Odur ki, ədəbiyyat gəncliyimizə də vətən haqqında ümumi deklarasiyalar, nitqlər deyil, bədiiləşmiş məlumatlar verməlidir. Etiraf etmək lazımdır ki, bugünkü gəncliyimiz xalqımızın, yaşadığımız torpağın varlığını, onun böyük tarixini, gözəl xüsusiyyətlərini, təbii sərvətlərini, onun gözəl insanlarını istənilən dərəcədə bilmir. Lakin bütün bunları bilmədən vətəni sevmək, vətənpərvər olmaq sadəcə bir kortəbiilik halında meydana çıxır ki, ona şüurlu bir məhəbbət, idraki bir vətənpərvərlik adı vermək olmaz! Yaşadığımız Böyük Vətən müharibəsi şəraitində bir daha sübut etdi ki, ən çox qəhrəmanlıq və fədakarlıq göstərən insanlar - idrak və kamalca daha çox inkişaf etmiş, vətən və xalq məhəbbətinin mənəvi nemətləri ilə yaşayan, ana torpağın azadlıq və şərəfini öz şəxsi şərəfindən, şəxsi mənfəətdən üstün tutan insanlar oldu.

Şeir və sənət vətəni tərənnüm etdiyi zaman vətən sözünün böyük mənası qarşısında məsuliyyət hiss etməlidir. Şairlərimiz uşaqlarımıza və gənclərimizə vətən torpağının müəyyən səhnələrini, hadisə və insanlarını, onun zəngin tarixini göstərmək əvəzinə çox zaman ümumi sözlərlə kifayətlə-

nirler. Misal üçün, birinci sinif kitabındaki Azərbaycana həsr edilmiş “Bizim ellər” şerini götürək:

Bizim eldə hər çəməni,
Bənəyir al məxmərə,
Quşlar dastan söyləyir
Rəngbərəng çiçəklərə,
Al-əlvan çəmənlərdə
Uçuşur kəpənəklər,
Gülümşəyir qəlb açan
Zərif güllər, çiçəklər,
Nə qədər sevimlidir
Bizim yaşıl meşələr,
Şəfəq rəngli lalələr,
Ətirli bənövşələr.

Şübhəsiz ki, belə nəzmlə, ürəksiz və həyəcənsiz yazılmış şeirlər uşaqlara bədii zövq vermədiyi kimi, onlara vətən haqqında doğru təsəvvür də verə bilməz. Çünki yaşıl meşələr, bənövşələr, kəpənəklər, çiçəklər, lalələr, çəmənlər bir çox başqa ölkələrdə də vardır. Ancaq şairin “al məxmər”ə bənətdiyi çəməni heç bir ölkədə yoxdur. Bütün bunların əvəzinə biz Azərbaycanın Muğan düzü, Şah dağı, Göy gölü, tarixi qəhrəmanları, xüsusən gözəl əfsanələri və abidələrinə, Bakı kimi şərəfli bir şəhərə aid ayrı-ayrı nəğmələr, şərqlər, iri şeirlər və dastanlar yaratsaq, gəncliyimizə daha çox xidmət göstərmiş olarıq. O vaxt onlar öz vətəninə qüdrətini, sərvət və tarixini doğrudan da tanıyar, onlara məftun olub pərəstiş edər.

Bununla əlaqədar olaraq, uşaqlar və gənclərimizi səyahətlər, gəzintilər vasitəsilə də yaşadığımız torpağın nemətləri, xalqımızın xüsusi təşəbbüsləri meydana çıxmalıdır. Bu təşkilatlar gənclərimizi qədim qalalara, saraylara, böyük insanlarımızın məqbərələrinə, müxtəlif muzeylərə, torpağımızın ən məşhur və tanınmış yerlərinə səyahətə aparmaqla, onlara elmi məlumatlar əsasında tarixi və ictimai hadisələrdən, xalqımızın keçmiş olduğu inkişaf yollarından, bu və ya digər

dahinin, qəhrəmanın həyat və mübarizəsindən, memarlıq, heykəltirəşlik, rəssamlıq – xalqımızın bütün yaradıcılıq qabiliyyətlərindən əyani vasitələrlə məlumat verməlidirlər. Bu səyahətlər nəticəsində balalarımızın hafizəsinə nəqş olunmuş gözəl xatirələr, dadlı söhbətlər və elmi məlumatlar onların xatirində bütün həyat boyu qalacaqdır. (Vurğun 2005: V/144 vd.)

* * *

MİLLİ VÜQAR VƏ GƏNCLİK

Vətənpərvərlik dediyimiz zaman, onun ruhunu təşkil edən mühüm hissələrdən biri, bəlkə ən çox ömür sürəni milli vüqar hissidir.

Mənsub olduğu xalqın varlığı ilə fəxr etməyən, onun eşqini müqəddəs bir məşəl kimi öz qəlbində yandırmayan bir insan, öz vətəndaşlıq haqqını dərk edə bilməz, ona vətənpərvər demək də gülünc olar. Böyük proletar inqilabından sonra yaşadığımız sosializm şəraitində hər xalqın maddi və mənəvi həyatı tərəqqi dövrü keçirir. Bütün xalqların yaşamaq və yaratmaq qabiliyyətləri yenidən çiçəklənir, tarixdə misli görülmemiş bir sürətlə, həm də ilhamlı bir sürətlə tərəqqi və inkişaf edir.

Lakin sosializm dövrünə zəminə olan, onun yaradılmasına tarixi şərait hazırlamış xalqımız öz keçmişinin şərəfli və şanlı səhifələri ilə fəxr edir. Bu iftixar hissi, xalqımızın bugünkü yaradıcılığına ilham verdiyi kimi, onun gələcək əməl və ideallarına da qanad verir. Danteni, Şekspiri yaradan xalqlar dünya mədəniyyəti bağçasında vüqarla gözdiyi kimi, Nizamini, Füzulini yaradan bir xalq da dünya mədəniyyəti xəzinəsinə verdiyi bu solmaz incilərlə, öz dühası və istedadı ilə fəxr etməyə haqlıdır. Odur ki, bizim tarix və ədəbiyyat dərslərimiz, bütün təlim və tərbiyəmiz xalqımızın varlığını sadəcə ardıcıl bir şəkildə keçmək deyil, onun mənəvi heyatını böyük vüqar və iftixar hissi ilə tərənnüm etməlidir. Bu o deməkdir ki, orta yaxud ali təhsilli bir gənc Vaqifin böyük bir şair olmadığını, Cavanşirin böyük bir qəhrəman olduğunu öyrəndiyi zaman, onların Azərbaycanlı Olmaqları, Azərbaycan torpağında yaranmaları ilə fəxr etməlidir. Gənclərimizə bu müqəddəs hissi, idrak və marifəti aşılamaq işində müəllimlərimizin xüsusi rolu, təşəbbüs və qayğısı olmalıdır. Öz doğma xalqını anlayan, onu sevən, o xalqdakı qəhrəmanlıq, fedakarlıq, yüksək əməllər və bütün insani sifətləri dərk edən bir gə-

nc başqa xalqları da sevmək, anlayacaqdır. Çünki o insani sifətlər bütün xalqlara məxsusdur. Lakin yaxşılıq və həqiqi xalq sifətlərini öz yurdunda anlamayan, öz ibtidai tərbiyəsində görməyən bir şəxs öz xalqının qədrini bilmədiyi kimi, başqasının da qədrini dərk etməkdən məhrum olacaqdır. Sosializm şəraiti insanlara məxsus olan milli vüqar hissənin üfüqlərini qat-qat genişləndirmişdir. Məfkurə ilə silahlanmış bir insan - mən öz xalqıma nə dərəcədə xidmət edirəm - sualı ilə yanaşı, bütün insanlığa da nə dərəcədə xidmət edirəm sualını verir. Belə bir halda o insan öz xalqının bütün dünya tarixində daha böyük şöhrət tapmasına, daha çox hörmət qazanmasına da xidmət etmiş olur. Xülasə olaraq, əsrimizin gənc insanı bütün dünyanı, bütün bəşəriyyəti dərk etmək üçün yaşadığı torpağı, mənsub olduğu xalqı dərk etməli, yalnız bu yolda da insanlıq dərəcəsinə yüksəlməli, bütün xalqların mənəvi həyatının inkişafında iştirak etməlidir.

Bugünkü müqəddəs xalqlar dostluğu məfhumuna da biz milli vüqarımızın bir parçası kimi baxmalıyıq. Çünki bəşəriyyəti vəbalardan, cinayət və təcavüzlərdən mühafizə edən, istiqbalımıza həyat zəminəsi yaradan amillərdən biri olan bu xalqlar dostluğunun yaranmasında bizim xalq da məşəqqətlərə, zülmətlərə sinə gərmiş, minlərcə gözəl insanı qurban vermiş, öz maddi mənəvi varını əsirgəməmişdir. Bəli, yüz illər keçdikdən sonra Şərq aləmində ilk dəfə olaraq sosializm inqilabını yaradan, məhkumluq və köləlik zəncirlərini qıran hansı xalq olmuşdur? - deyə sual verilərsə, bizim nəvə və nəticələrimizin "Azərbaycan" - sözünü vüqarla deyəcəklərini indidən dərk etmək qanuni bir haldır. Ədəbiyyatımız bu vüqar hissələrini indiki gənclərimizə aşlamaqla xalqımızın gələcəyinə də xidmət etmiş olur. Çünki gəncliyin taleyi ilə məşğul olmaq xalqımızın istiqbalını, o istiqbala gedən yolları indiki anlaq və şüurumuzun günaşı ilə işıqlandırmaq deməkdir!

"Vətən qoynuda bəslənmiş əməllər, arzular şəxsiz,
Vətənsiz yurdsuz insanlar yaşar aləmdə məskənsiz".

(Vurğun 2005: V/146 vd.)

BİZ VƏ TARİXİ KEÇMİŞİMİZ

Har insan, hər şeydən əvvəl, özünə məxsus tarixi olan, özünə məxsus tradisiyalar və milli xüsusiyyətlərə sahib olan konkret bir xalqın övlədidir. Sosializm insanı da müəyyən bir xalq tarixinin həyat zəminəsində yetişmiş, inkişaf yolları keçərək özünün bugünkü yüksək vəziyyətinə gəlib çıxmışdır. Müasir ədəbiyyat xalq idrakından, xalq məənviyyatından danışdığı zaman, onun məəvi keçmişinə böyük bir hörmət və məhəbbətlə yanaşmalı, tariximizin həyat və mübarizə səhifələrini ilham və ürəklə vərəqləməlidir. Tarixə "olub keçmiş şeylər", "çağırılmış bayatılar" kimi baxanlar idrak və zövqü məhdud insanlardır. Lakin biz tarixin uzaqlarına getdiyimiz zamanlarda belə, yenə öz əsrimizin övladı olduğumuzu unutmamalıyıq. İnkişaf yalnız qabağa, irəliyə getməkdir. Odur ki, biz keçmişimizin həyat və qəhrəmanlıq dünyasını dərk etməklə, o böyük məəviyyat aləminin ən humanist, mübariz, xeyirxah və nəcib insanlarını bugünkü yüksəliş və intibah dövrümüzə kömək edəcək cəhətlərini yaratmaqla babalarımıza rəhmət oxumağı da bacarmalıyıq. Yazıçı dühəsi mənsub olduğu xalqın məəvi aləmi ilə məşğul olduğu vaxt bu aləmi çərçivəyə alınmış məhdud bir məkan və zaman mənasında düşünə bilməz. Bu hal yaradıcının dühə meydanını daraltdığı kimi, xalqın, həm də qocaman bir xalqın həyat və mübarizə tarixini də məhdudlaşdırmış, daha doğrusu, təhrif etmiş olar. Xalq tarixi küll şəklində yaşanılmalıdır! Xalq əfsanələri, nağılları sahasında belə, biz əsrimizin qabaqcıl ruhu ilə səsləşə bilən əsərlər yaratmalıyıq. Xalq əfsanələrinə soyuq bir nəzərlə baxan yazıçılar unudurlar ki, bütün əfsanələr xalq dühəsinin məhsuludur. Hər əfsanədə xalqın rəal həyatı, şüur və zövqləri, onun gələcəyə olan inam və arzuları əks olunmuşdur ki, onların bir çoxu indi də arzu olaraq, həm də yüksəliş arzusu olaraq qalır. Biz öz əsrimizin əfsanəvi qəhrəmanlarının surətini əfsanəvi bir qüdrətlə, bir dillə yaratsaq, günahmı olar? Bunu yalnız bacarmaq lazımdır!

Yüksək sənət dili üçün standart forma yoxdur. Sənətin məna üfqləri sonsuz olduğundan onun formaları da sonsuz və heç bir məngənəyə, hüdud çərçivəsinə sığışa bilməz. Ən böyük rəalist olan Qorkinin "Qız və ölüm" poeması əfsanə ruhu ilə yazılmamış mı? Lakin Qorki əfsanəsi bizi inandırır, çünki o əsər, ədəbin rəalistik həyat anlayışlarından, müşahidələrindən doğulmuşdur!.. (Vurğun 2005: V/172 vd.)

“AZƏRBAYCAN” EPOPEYASI

Mən Azərbaycan düzlərində dünyaya gəldim. Mənim atam və anam yoxsul kəndli idilər.

Mənim otuz bir yaşım var. İnqilab məni savadlı etmiş və məndə təhsil almağa coşqun bir həvəs oyatmışdı. Mən məktəbi bitirib pedaqoji fəaliyyətlə məşğul olmuşam.

1926-cı ildən yazmağa başlamışam. Şeir mənim idealımdır. Poeziya mənim ikinci həyatım oldu. Mənim birinci şeirlər kitabım - “Şairin andı” Bakıda 1930-cu ildə nəşr olunmuşdur. Onun bir hissəsi rus dilinə tərcümə edilmişdir. Sonra bir neçə şeirlər kitabım nəşr olunmuşdur (“Fənar”, “Könül dəftəri” və s.).

Son zamanlar mən “Azərbaycan” adlı böyük bir epopeya yazmışam. Burada mənim vətənimin iki min illik tarixinin əsas mərhələləri və ona azadlıq gətirən sovet illəri öz əksini tapmışdır. Bu epopeya bir-biri ilə bağlı olan otuz poemadan ibarətdir. Epopeya Azərbaycan xalqının azadlıq mübarizəsinə böyük partiyamızın göstərdiyi tarixi xidmətlərə həsr edilmiş “Ordenli qəhrəman” poeması ilə qurtarır. Ölkənin ən yüksək mükafatı ilə təltif olunduğum 1936-cı il mənim həyatıma ən gözəl, ən fərəhli bir tarix kimi daxil olacaqdır.

Böyük Oktyabr inqilabının iyirmi illiyinə köhnə kəndin kollektivləşmə yoluna düşməsinə göstərən mənzum romanım “Komsomol poeması” çapdan çıxacaqdır. Bu, sovet ədəbiyyatı tarixində birinci mənzum roman olacaqdır.

Mənim tərcümə etdiyim “Yevgeni Onegin” çapdan çıxmışdır. Bu, dahiyənə poemanın mənim dilimə ilk tərcüməsidir... (1937) (Vurğun 2005: V/20 vd.)

AZƏRBAYCAN ƏDƏBİYYAT TƏNQİDİ HAQQINDA

Yoldaşlar, mən Azərbaycan türk tənqidinin vəziyyətinə dair bir neçə söz demək istərdim.

Azərbaycan Yazıçıları İttifaqı Heyəti idarəsinin yaxınlarda öz işini qurtaran birinci plenumu başqa plenumlardan onunla fərqlənirdi ki, bu plenum çox işgüzar idi və hazırkı tənqidimizin əsas nöqsanlarını, əsas qüsurlarını aşkara çıxartdı.

Biz tənqidimizin geridə qalmasından danışarkən bir şeyi unuduruq ki, ümumiyyətlə, tənqidimizin geri qalmasından danışmaq azdır, bu geridə qalmanın konkret səbəblərini aşkara çıxarmaq, bu nöqsanların ləğv edilməsi yollarını, tənqidimizin gələcək inkişaf yollarını göstərmək tələb olunur.

Ümumiyyətlə, tənqidimiz və xüsusilə Azərbaycan türk tənqidi, şübhəsiz, bədii ədəbiyyatın səviyyəsindən geridə qalır. Əgər son iki-üç ildə Azərbaycan türk ədəbiyyatı ona yaxın böyük roman, onlarca yüksək keyfiyyətli yeni poema, onlarca hekayə yaratmışdırsa, ədəbiyyatımızın məhsulu kəmiyyət və keyfiyyət etibarilə tənqidimizin məhsulu ilə müqayisə edilərsə, şübhəsiz, plenumumuzun çıxardığı nəticəni, tənqidimizin ədəbiyyatımızdan çox-çox geridə qaldığı nəticəsini çıxarırıq.

Talantlı türk tənqidçisi Əli Nazim yoldaş öz məruzəsində dedi ki, bəzi yoldaşlar tənqidimizin belə geridə qalmasından bəzən ehtikarlıq edir və tənqidimizdə müsbət heç bir şey görmürlər. Bu söz çox haqlı və yerində deyilmişdir. Həqiqətən tənqidimizin geridə qalması nisbi məfhumdur. Çünki tənqid təfəkkürü ümumi ideologiyamızın orqanik hissəsi olmaqla geriye, ölümə doğru getmir, bəlkə gündən-günə artır. Lakin söz yox ki, o, ədəbiyyatımızın səviyyəsindən və xüsusilə ümumi həyatımızdan geriye qalır. Biz plenumda

tənqid məsələsini həmin bu mənada qoymuşduq.

Əvvələ, mənə elə gəlir ki, tənqidçi, bu və ya digər yazıçının müəyyən bir əsərini götürdükdə, hər şeydən əvvəl, bu yazıçını tanımalıdır. O, yalnız tənqid etdiyi ayrı-ayrı əsərləri tanımaq deyil, yazıçını, onun yaradıcılığını bütün mürəkkəbliyi ilə tanımalıdır. Bunsuz tənqidçi heç bir zaman müəyyən əsərə obyektiv, doğru qiymət verə bilməz, onu düzgün təhlil edə bilməz. Şura yazıçısının hər bir əsəri onun ümumi yaradıcılığının orqanik hissəsidir.

Türk tənqidimizdə belə bir hal meydana gəlmişdi. Tənqidçi pədərsahi kəndin momentlərini idealizə edən bir şəəri almış, bunun səbəbini ümumi nöqsanımızda, hazırkı kəndin simasına bələd olmayan və ona görə də onun pədərsahi xüsusiyyətlərini idealizə edən yazıçının savadsızlığı, mədəniyyətsizliyi ilə izah etmişdir. İşin mahiyyətinə görə bu, həqiqətə müvafiq deyildir. Zira bu şairin digər əsərləri də vardır ki, burada kəndimizin nailiyyətləri tərənnüm olunur. Kənd həyatının pədərsahi xüsusiyyətlərini idealizə etməsi isə ondan irəli gəlir ki, bu şair əsasən kənd şairi olmaqla və keçmişdə pədərsahi psixolojiyə qapılmış olduğundan, bu psixolojiden özünü tamamilə azad edə bilməmişdir.

Tənqidçi konkret yazıçını tanımadıqda, onun konkret daxili xüsusiyyətlərini, onun psixolojisini öyrənmədikdə, bu və ya qeyri əsərin səhvlərini ümumi səbəblərdə aramağa başlayır.

Yoldaşlar, tənqidçilərimizin bir nöqsanından daha danışmaq istəyirəm. Şair müəyyən bir şey yazdıqda, onu birdən-birə yaratmır. Əgər öz şerini iki saata, üç saata qurtarsa, buna qədər o, günlər, gecələr və bəlkə də aylar və illərlə öz əsəri üzərində düşünür, daxili iztirab çəkir, can yandırır. O öz sənətini sevir. Bəzən o, qarşısına qoyduğu problemi həll etməyincə, öz qəhrəmanını heç olmazsa özü istədiyi kimi güldürməyincə, bütün gecələr yatmır. Zənnimcə, tənqidçilərimiz də bəzi yazıçılarımız kimi öz sənətini sevməlidirlər. Belə tənqidçilərin, həqiqətən özlərini incəsənət adamı hesab edən tənqidçilərin az olduğu plenumumuzda aşkara çıxdı. Onlar təsadüfdən-təsadüfə yazırlar, enerji sərf etmədən, öz sənətini sevmədən və ona ehti-

ram bəsləmədən yazırlar. Bu da tənqidimizin geridə qalmasının konkret bir səbəbidir.

Digər bir səbəb daha vardır. Biz, yazıçı və şairlərimizdən həqiqi həyatı yaxşı bilməyi, bu həyatı öyrənməyi tələb edirik. Zira belə olmazsa, onların əsərləri həyatımıza müvafiq olmaz, onların əsəri bu həyatın dialektikası deyil, quru sxemi, fantaziya olar. Zənnimcə, biz onu tənqidçilərimizdən də tələb etməliyik. Bu məsələdə biz hətta təşkilat tədbirləri görməliyik. Yəni yazıçılarımızı ezam etdiyimiz kimi, həyatı öyrənmək üçün tənqidçimizi də ezam edə bilmərikmi? Biz bunu tənqidçilərimizdən tələb etməliyik, həm də yalnız tələb etmək deyil, bu nöqsanın aradan qaldırılması üçün müvafiq təşkilatların yardımı ilə şərait yaratmalıyıq.

Yoldaşlar, bir çox tənqidçilərimiz yazıçını öyrətməyi çox sevirlər. Bəzən bu, artıqdır. Onlar yazıçının özünə çoxdan məlum olan şeyləri söyləyirlər. Bütün iş burasındadır ki, hazırkı türk tənqidimizdə başlıca bir şey çatışmır. Tənqidi materialı oxuyarkən, bu məhsulun yazıçını öyrədə biləcək və eyni zamanda ona ilham verəcək dərəcədə yüksək bədii tərzdə yazılmadığı aşkar olur. Dahi tənqidçi klassiklərin əsərlərini oxuduqda görürük ki, onlar nəinki yazıçıları öyrədirlər, hətta onların əsəri həqiqətən bədii bir əsər kimi oxunur. Söz yox ki, mən bu bədii əsəri hekayə, romanla bir sıraya qoymuram. Lakin bu adamlar yazıçıya ilham verməyə, ona proqressiv ideyalar verməyə müqəddirdilər. Bunun üçün yüksək mədəniyyət və həyatı dərinəndən anlamaq tələb olunur. Bizim tənqidçilərimizdə çatışmayan da budur.

Tənqidimizdə digər bir təhlükə daha vardır. Bəzi tənqidçilər, bizdə böyük tənqidi əsərlərin olmamasını indiyə qədər böyük bədii əsərin olmaması ilə bəraətləndirirlər. Bununla onlar özlərinin bəzi səhvlərini bəraətləndirmək istəyirlər. Şübhəsiz, böyük tənqidi əsərin olması üçün böyük ədəbi əsərin olması lazımdır. Tənqidçini həmişə yeni yazmağa başlayanlar, xırda əsərlər haqqında yazmağa məcbur etmək doğru olmazdı. Əgər tənqidçi bu və ya digər böyük klassik əsər və yaxud müasir əsər haqqında yaza bilərsə, bu onun gələcək zehni inkişafına təkan verir. Lakin burada yoldaşlar bir cəhəti unudurlar ki, hamımızın

səy etdiyimiz belə böyük, ölməz əsərlərin yaradılmasında tənqidimiz aktiv rol oynamalıdır. O, müəyyən yazıçının konkret şəraitini, onun yaradıcılığını nəzərdə tutaraq göstərişlər verməli, onun əsərinin bütün nöqsanlarını, bütün konkret səhvlərini aşkara çıxarmalı, yazıçının bütün daxili xüsusiyyətlərini bilərək onun yaradıcılığının gələcək inkişafı üçün yollar göstərməli və bununla da onun gələcək inkişafına yardım etməlidir.

Demək istədiyim əsasən bunlar idi (*Alqışlar*)

(1935) (*Vurğun 2005: V/16 vd.*)

“AZƏRBAYCAN MƏDƏNİYƏTİ”

Azərbaycan xalqının iki min ildən artıq tarixi vardır. Onun atababaları qəhrəman Midiya xalqı olmuşdur. Hələ miladdan beş əsr əvvəl indiki Sovet Azərbaycanının və İran Azərbaycanının territoriyasında qüdrətli Midiya dövləti yerləşmişdi. Bu dövlət 150 il davam etmişdi. Herodot, Strabon kimi qədim tarixçilərin əsərlərindən biz bilirik ki, Midiya xalqının Şərqdə öz qabaqcıl yüksək mədəniyyəti olmuşdur. Tarixçilər təsdiq edirlər ki, İran mədəniyyəti və incəsənəti midiyalılardan əxz etmişdir. Midiya xalqı öz qəhrəmanlığı və azadlığı sevməsi ilə məşhur olmuşdur. Midiya dəfələrlə İran hökmdarları ilə mübarizə etmiş və bir zaman İran Midiya dövlətinin hökmranlığı altında olmuşdur. Hətta İranı fəth etmiş İskəndər Kəbir başa düşmüşdü ki, Midiya xalqı tamamilə məhv olar, lakin kimsəyə təbə olmaz; buna görə də müstəqil dövlət idarəsini midiyalıların öz ixtiyarlarına buraxmağa məcbur olmuşdu.

Çox qədim Azərbaycan xalqının öz zəngin qəhrəmanlıq tarixi vardır. Azərbaycan territoriyasında az cahangirin başı əzilməmişdir. Hələ IX əsrin birinci yarısında Azərbaycanın böyük oğlu Babək tam 25 il ərzində ərəb xilafətinə qarşı mübarizə aparmış və ərəb qoşunlarını dəfələrlə darmadağın edərək, Arazın dalgaları içərisində batırmışdır.

Hələ bundan əvvəl Şirvan çariçası İran hökmdarı Key-xosrovu məğlub edərək onun başını kəsmiş və qanlı başını tasın içində qoyaraq demişdir: “Sən öz sağlığında tökdüyün qandan doymamışsan, indi bu tasdan nə qədər istəyirsən iç!”

XVIII əsrdə də Azərbaycan xalqı Azərbaycanı zəbt etmək üçün gəlmiş İran şahı Məhəmməd Qacar kimi cəlladın qarşısında boyun əyməmişdir. Lakin özünün böyük şairi Vəqifin həbsdə alınmasından qəzəblənərək Şərq Neronu deyə adlandırılan Şah Qacarı öldürdü. Azərbaycan xalqının tarixi onun yadelli və daxili düşmənlər üzərində çaldığı qələbə və

qəhrəmanlıqlarla zəngindir. Əgər indi də xarici düşmənlərdən birisi özlərinin biabır olmuş ata-babalarının qəsbkarlıq siyasətini təkrar etmək cürətində olarsa, biz əminlik ki, böyük məğlubedilməz 183 milyonluq sovet xalqının zərbəsi altında belə başabəla qəsbkar öz başını öz xüsusi teritoriyasında qurban verəcəkdir.

Çoxəsrlik tarixi olan Azərbaycan ədəbiyyatı, qüdrətli ədəbiyyatın yaradıcısı olan Azərbaycan xalqının qəhrəmanlıq və rəşadət tarixidir. Azərbaycan ədəbiyyatının ən qədim abidəsi IX əsrdə yaradılmış olan məşhur xalq eposu "Kitabi-Dədə Qorqud"dur. "Kitabi-Dədə Qorqud" hekayələrində xalqın qəhrəmanlığı, onun müdrikliyi və ümidləri əks olunmuşdur. Xalqın köçəri həyatı çox gözəl təsvir olunur. "Dədə-Qorqud"un qəhrəmanları çadırlarda yaşayırlar. Bu eposda biz bir çox xalq qəhrəmanları və bəhəddarlarının obrazlarını görürük, biz burada xalqın böyük optimizmini görürük. Mədəniyyət cəhəltə qalib gəlir, namuslu qəhrəmanlar namussuz xainlərə qələbə çalır, ədalət ədalətsizliyi-məğlub edir. Qərībā burasıdır ki, "Kitabi-Dədə Qorqud" hekayələrində çox cəsur və nəcib qadınlar təsvir olunmuşdur. Səfərə çıxan bəhəddarların qadın və nişanlılarına öz toy günlərində əbədlilik bir sədaqət vəd edilir.

Orası da xarakterdir ki, qəhrəmanların həyatında çoxarvadlılıq yoxdur; hər bəhəddarın bir-cə arvadı vardır.

Çoxarvadlılığı və başqa vəhşi adətləri yayan islam şəraitinə qarşı xalqın saf morali, yüksək və müqəddəs məhəbbəti tərənnüm edilir.

XII əsr Azərbaycan klassik ədəbiyyatı tarixinə onun qızıl dövrü kimi daxil olmuşdur. XII əsrdə Şirvanşah dövləti adlı qüdrətli Azərbaycan dövləti var idi. Bu dövlətin rəsmi dili fars dili idi. Azərbaycanın ən yaxşı şairlərini fars dilində yazmağa məcbur edirdilər. Bu dili yüksək saray aristokratiyası dili sayırdılar. Lakin bu, formal cəhət idi. Çünki böyük şairlər Azərbaycan xalqının doğma qardaşları olduqları üçün onu İran dilində olsa da, daima tərənnüm edirdilər. XII əsrin böyük şairlərindən biri olan Xaqani milli zülmün bütün acılıqlarına dözərək belə yazırdı:

"Türk olmağma görə mən kim məzəmmət edirsə, Türk dilində deyilən eyni sözlərlə də Allah cəza verəcəkdir".

Böyük Nizami isə: "Mənim türk olmağım kimə xoş gəlmirsə, yaqın ki, o, Türklərin dovğasının dadını bilmir".

Gözəl "Xəmsə"-nin avtoru olan ölməz Nizami Azərbaycan poeziyasının ən böyük iftixarıdır. Hələ səkkiz əsr bundan əvvəl Azərbaycan xalqının bu dahi oğlu beş dənə elə poema yaratmışdır ki, bütün bunlar dünya poeziyası xəzinəsinin bəzəyidir. Xalqın sədiq oğlu olan Nizami öz poeziyasını xalqa xidməti üçün verərək şahları və hökmdarları tərənnüm edən saray şairlərinin əsrlərlə davam etmiş ənənəsini cürətlə pozdu.

Öz vətəninə, öz xalqına sədiq olan Nizami Şərq şərinə birincidir, çünki o öz böyüklüyü ilə yalnız Azərbaycanı deyil, bütün Şərqi əhatə etmiş, xalq qəhrəmanları, qəhrəman daşkəsənlər (bənnələr) və müdrik çobanlar obrazı yaratmışdır. Onun qələmi şahlar haqqında yazmışsa da, o, şah paltarına geydirilmiş ideal obrazlar, taxta sahib olmuş əfsanəvi qəhrəmanlar haqqında yazmışdır. O, həqiqi xalq kütləsinin şairi, onun kədərini daşıyan bir nümayəndəsi olduğundan heç vaxt keçmiş dünyanın güclüləri qarşısında baş əyməmiş, bütün ömrünü ehtiyac və məhrumiyyətdə keçirmişdir. Lakin böyük azərbaycanlının ruhi faciəsi bunlardan ibarət deyildir. İran hökmdarlığı böyük şairin ən qiymətli, ən əziz şeyininə onun doğma ana dilini, öz doğma Azərbaycan dilində yazmaq hüququnu əlindən almışdır.

Odur ki, Nizami öz vətəni, öz xalqı haqqında o zaman rəsmi dövlət dilində və şeirdə hakim yer tutan fars dilində yazmağa məcbur olmuşdur. Lakin Nizaminin şairlik dühası o qədər yüksəlmişdir ki, hətta ona yad olan fars dilində yazmasına baxmayaraq uzun əsrlər boyunca yalnız Azərbaycan şərinə deyil, bütün Şərq şərinə də təsir etmişdir. Onun xeyirli təsiri fars şairlərinin, özbək klassiki Nəvainin və başqalarının yaradıcılığında əks olunmaqdadır. Nizami özündən iki əsr əvvəl əzəmətli "Şahnamə" dastanını yaratmış, bəşəriyyətin

ən böyük şairi Firdovsi ilə münaqişəyə girişmişdi. O öz məğrur başını hətta bu şeir pəhləvanının da qarşısında əyməmiş, onu həyatı doğru əks etdirməməkdə, tarixi təhrif etməkdə təqsirləndirmişdir. Bundan ötrüdür ki, Nizaminin həyatı və insanları realistik bir surətdə əks etdirməyə böyük bir meyli olmuşdur.

Nizami bütün yaradıcılığında Şərq şahları, vəzirlər və sair saray mənəbə sahibləri simasında istibdadı böyük bir cəsarətlə, amansızcasına qamçılayıb ifşa edir. Budur, gör o hansı ifadələrlə öz xalqına müraciət edib, onları ictimai ədalətsizliyə qarşı silahlanmağa çağırırdı: "Sən çoxmu susub başını cəlladlar qarşısında da əyəcəksən. Azad olmaq istəyirsənsə, çiynlərini qaya kimi dik tut. Silahlan ki, səni yeməsinlər. Axı incə gül də özünü müdafiə etmək üçün tikənlərlə silahlanır".

Nizami öz xalqında müstəbidə və zalıma qarşı nifrət hissi oyadıb, onu tərbiyə etmək üçün ölkəyə qan udduran, evləri, kəndləri xaraba qoyan şah obrazı yaradır. O, şahın qulaq asdığı, fəlakət və bədbəxtlik simvolu olan iki bayquşun söhbətini təsvir edir. Şah bayquşların dilini anlamadığından öz yoldaşından onların nə barədə söhbət etdiklərini soruşur. Şahın yoldaşı onu başa salaraq deyir ki, birinci bayquş öz oğlunu ikinci bayquşun qızı ilə evləndirmək istəyir; ikinci bayquş isə başlıq olaraq dörd xarabalıq tələb edir. Birinci bayquş: "Mənə bir neçə ay möhlət ver, onda mən sənə dörd xarabalıq əvəzində bir neçə yüz xarabalıq verərəm, çünki bizim şahın dövründə çox çəkməz ki, bütün ölkə başdan-başa xarabalığa çevrilər", -deyə cavab verir.

Nizami xalq şairi olduğundan əsil demokratik ideyaları inkişaf etdirir. Bəhrəm şahla olan təsadüf buna bir misal ola bilər. Bəhrəm şah özü də gözləmədən vuruşlarda məğlub olur. Bu məğlubiyyətin səbəbi vəzirin satqınlığı olmuşdur. O, düşmənlə əlaqəyə girib Bəhrəm şahın bütün gizli hərbi sirlərini ona vermişdir. Bəhrəm öz vəzirinin bu satqınlığını biləndən sonra uzun zaman onu necə cəzalandırmaq üzərində düşünür. O, yolda bir çobana rast gəlir. Bəhrəm çobanın öz itini ağacdən asdığını görüb təəccüb edir və ondan nə üçün

belə etdiyini soruşur. Xəbər alır ki, nə üçün o öz sürüsünü güdən itini asmışdır? Çoban ona belə cavab verir: "Mən arxayındım ki, it mənim sürümü qurdlardan qoruyur, amma məlum oldu ki, mənim nankor itim qurdlarla dostlaşıb, gizli qoyunlarımı tələf edirmiş. Budur, mən də bu itlə öz xalqımızın adəti ilə rəftar edib itimi asmışam, çünki satqınlar üçün yalnız bir cəza vardır, bu da satqını asmaq cəzasıdır". Çobanın bu ağlından heyratə düşən Bəhrəm şah öz tacını başından götürüb çobanın başına qoyur və deyir: "Çoban, sən məndən ağıllı olduğundan bu gündən belə mən dəyil, sən şahlıq etməlisən".

Biz bu epizodla Nizaminin böyük demokratik baxışlarını aydınca görürük. O, müdrik zəhmətkeşlər simasında xalqı onun özü idarə etməsini istəyir. Nizami bununla dövlət quruluşunda irsi monarxiya prinsipini cəsarətlə qırıb dağıdır. Nizami ömrü boyunca əsil xalq azadlığını arzulamış və bunun yalnız əsil xalq hökumətində ola biləcəyini mümkün hesab etmişdir...

Böyük Nizaminin adı uzun zamanlar bir İran şairi kimi qələmə verilmişdir. Nizaminin öz əsərlərinin əksəriyyətini İran dilində yazdığını bəhanə edərək, xalq düşmənləri – millətçilər, müsavətcilər, pantürkistlər və s. satqınlar onu öz doğma xalqının əlindən almaq istəyirdilər. Lakin partiyamız Azərbaycan xalqının qocaman şairi Nizamini onun özünə qaytarmışdır. 1941-ci ildə Nizaminin anadan olmasının 800 illik yubileyi olacaqdır. Bu, yalnız Azərbaycan kulturasının deyil, bütün böyük sovet kulturasının böyük bayramı olacaqdır.

Azərbaycan şəri Nizamidən sonrakı inkişafında bir sıra böyük şair adları meydana çıxmışdır. Bu şairlər öz doğma ölkəsini, doğma xalqını tərənnüm etmişlər, onun istiqlaliyyəti və azadlığı uğrunda çarpışmışlar.

Cəlladlar əlində məhv olan panteist şair Nəsimi bu şairlərdən biridir, o öz haqqında belə yazmışdır:

Məndə sığar iki cihan, mən bu cahana sığmazam,
Gövhəri- laməkan mənəm, kövnu-mekana sığmazam.
...Gər ki, bu gün Nəsimiyəm, Həşimiyəm, Qüreyşiyəm,
Məndən uludur ayatım, əyatə, şənə sığmazam.

Fanatik mollalar və qanıçıcı müstəbidlər Azərbaycan xalqının bu müstəqil, məğrur oğluna, döyüşkən və filosof şairinə ən dəhşətli cəza verərək dərisini diri-diri soyub dara çəkmişlər. Lakin şair axır nəfəsində belə düşmənlərə təslim olmamışdır. Cəllad, şairin ölüm qarşısında da solub-saraldığını istehza ilə söyləyərkən, Nəsimi ona belə cavab vermişdir: "Sərsəri! Sən günəş batarkən onun rənginin saraldığını bilmirsənmi?"

Bu, XIV əsrdə olmuşdur, bundan sonra keçən yüzillik bir müddət ərzində çoxlu görkəmli şairlər doğulmuşdur, yüksək məhəbbət və sevinclər şairi, yüksək insan hissini, dərin insan həyəcanlarını tərənnüm edən böyük şair Füzuli də bu zaman şeir meydanına çıxmışdır. Onun "Leyli və Məcnun" adlı gözəl poeması böyük Nizaminin poemasının adını daşıyır da, bu, tamamilə müstəqil bir bədii əsərdir.

Azərbaycanın klassik şairi Füzulinin və bütün başqa yaxşı nümayəndələrinin yüksək ideali belədir. Bu döyüşkən şairlər öz sözləri ilə dünya və insanların məhəbbətini qazanmışlar.

XVIII əsrin həyatla bağlı olan dərin lirik, yer üzündəki zövqisəfəların, sevgi və həyat sevincinin tərənnümçisi Vəqif də belədir. O öz dövrünü realistik surətdə əks etdirərək Azərbaycan klassik şerinə yeni bir canlılıq vermişdir. Vəqif də özündən əvvəl gələn şairlər kimi şeir bayrağını yüksək tutmaq, qəhrəmanlara məxsus bir ölümə ölmüş, Qarabağ ha-kimi tərəfindən edam edilmişdir.

Öz xalqının düşüncələrinin hakimi, onun sevimlisi olan böyük şair Vəqif öldü, lakin onun şeir bayrağını başqa bir dövrün, rus çarizmi tərəfindən Azərbaycanın istila olunması dövrünün şairi Zakir ələ aldı. Zakir Azərbaycan şerində satirik xətti davam etdirərək, öz şeirlərində ruhanilik nümayəndələrini və çar qulluqçularını qamçılamışdır.

Özlərini şərə həsr edən, lakin tək olmayan Azərbaycan qadınlarından Aşiq Pəri və Natəvan kimi iki Azərbaycan şairəsi Zakirin müasirlərindən olmuşlar. Onlar Azərbaycan klassik şerinin gözəl tradisiyalarını davam etdirərək, işıqdan

məhrum edilmiş, lakin öz insanlıq hüququ uğrunda çarpışan Azərbaycan qadınlarının incə qəlbinin çırpıntısı eşidilən gözəl nəğmələr yadigar qoyub getmişlər.

Azərbaycan xalqı XIX əsrdə öz böyük oğullarından biri olan ilk dramaturq, görkəmli nasir, materialist filosof və ateist M. F. Axundovu meydana çıxarmışdır. M.F.Axundov yeni Azərbaycan ədəbiyyatının atası, realizmin əsasını qoyan, teatr yaradıcısı, böyük maarifpərvər olmuşdur. Onun Avropada şöhrət tapıb bəyənilmiş altı komediyası, onun klassik povesti "Aldanmış kəvakib"-i, onun islam və bütün feodal aləminə qarşı qızgın çıxışı, onun mübariz ateizmi Azərbaycan ədəbiyyatını yeni yüksək pillələrə qaldırmış, onun qarşısında yeni geniş inkişaf yolu açmışdır

Azərbaycan ədəbiyyatının başqa gözəl nümayəndələri kimi, o, yalnız doğma Azərbaycan ədəbiyyatının sonrakı inkişafına deyil, bütün Şərq, yəni İran, Türkiyə, özbək, türkmən və sair xalqların ədəbiyyatına da böyük təsir etmişdir. M.F.Axundova Şərqdə ilk realist və dramaturq olmuşdur. O, Şərqdə ilk ədəbi münəqqid olmuşdur. O öz dəlillərini elmi əsaslar üzərində qurmuş ilk ateist və materialist filosof olmuşdur.

Azərbaycan ədəbiyyatı bütün XIX əsr müddəti zərfində düz 1905-ci il revolyusiyasına kimi bu nəhəngin təsiri altında inkişaf etmiş, onun təsiri altında Azərbaycan xalqının yeni kulturası yaranmışdır. Vəzirov, Zərdabi, Şirvani, Səhəhət, Haqverdiyev və başqa yazıçı, şair və publisist maarifpərvərlər onun ən yaxşı şagirdləri və işini davam etdirənlər olmuşlar.

İlk rus revolyusiyası Azərbaycan ədəbiyyatında yeni böyük bir simanı da meydana çıxarmışdır; bu yazıçı Azərbaycan ədəbiyyatının inkişafında yeni bir səhifə açmış, onda revolyusion demokratik istiqamətin əsasını qoymuşdur. Bu, "Molla Nəsrəddin" təxəllüsü ilə bütün Şərqdə məşhur olan Cəlil Məmmədquluzadə idi. O, uzun illər ərzində "Molla Nəsrəddin" adlı mübariz revolyusion bir jurnal nəşr etmiş, bu jurnalda nadanlıq, zülmü, fanatizmi və cəhaləti qamçılamış, zəhmətkeş kütlələri işıqlığa, öz hüquqlarını anlamağa,

bu hüquqlar uğrunda mübarizəyə dəvət etmişdir. Bu alovlu publisist qəzəbli bir satirik olmuş, bədii nəsrimizdə və dramaturgiyamızda Molla Nəsrəddinə xas olan bir satira yaratmışdır. Ölməz "Ölülər" komediyasının və bir sıra povestlərin, hekayələrin avtoru olan Cəlil Məmmədquluzadə ədəbiyyatımıza sosialist revolyusiyasının bir bayrağı kimi daxil olmuş. O, proletar revolyusiyasının qələbəindən sonra da öz qələmi ilə sosialist quruculuğu intereslərinə xidmət etmişdir.

Onun ən yaxşı silahdaşı olan böyük şair Sabir, təəssüf ki, yaşayıb bu günləri görmədi, Sabirin qəzəblə dolu satirası Azərbaycan şerində çox yüksək şeir kimi qalır. Budur, baxın, bu heyətləndirici satira sənətkarı insanları mütiliyə, alçalmağa və mübarizədən əl çəkməyə dəvət edənlərin hamısına qarşı necə cavab vermişdir:

Görmə! –Baş üstə, yumaram gözlərim.
Dinmə! –Mütiəm, kəsəmə sözlərim.
Bir söz eşitmə! – Qulağım bağlaram.
Gülmə!- Pəkey, şamü-səhər ağlaram.
Qanma! - Bacarmam! Məni məzur tut,
Böylə təklifi- mahalı unut!
Qabili-imkanmı olur qanmamaq?
Məcməri-nar içrə olub yanmamaq?
Eylə xəmuş atəşi- suzanını,
Qıl məni asudə, həm öz canını!

Sabir revolyusiyanın, zülm altında əzilən zəhmətkeş kütlələrin tərənnümçüsü idi; öz vətəninə çar cəlladlarından, Azərbaycan bəy, mülkədar və kapitalistlərindən azad olunması arzularının həyata keçirildiyini, görmədən yoxsulluq içərisində öldü. Lakin o, zəhmətkeşlərin zalımlara, istismarçılara tezliklə qələbə çalacaqları, köləlik zəncirinin tezliklə parçalanacağı, xalqın yeni həyat keçirəcəkləri inamı ilə öldü.

Bu zaman yetişdi, Azərbaycan xalqı... köləlik zəncirini öz üzərindən atdı və Nizamidən Sabirə kimi Azərbaycan xalqının ən yaxşı nümayəndələrinin arzuladığı, həsrətini çəkdiyi

gözəl həyatı qurmağa başladı.

Min ildən artıq poetik keçmişə malik yeni zəngin sovet Azərbaycanının ədəbiyyatı da çiçəkləndi.

Sovet ədəbiyyatı Azərbaycan ədəbiyyatı xəzinəsinə çoxlu yeni əsərlər vermişdir. O, keçmiş ədəbiyyatımızdan öz yüksək ideyalılığı ilə ayrılır. Azərbaycan sovet ədəbiyyatı humanizmlə dolu olan ən progressiv fikir və hissləri tərənnüm edir. Bu ədəbiyyat sovet xalqının azadlıq və səadətini tərənnüm edir. Zülm altında inləyən Şərq xalqlarını da istismarçısız, zalımsız işıqlı bir dünya qurmağa çağırır. Revolyusiyaya qədər olan Azərbaycan ədəbiyyatında tənqidi realizm hakim yer tutdusa, sovet ədəbiyyatının əsasında sosializm realizmi metodu hakim yer tutur. Azərbaycanın sovet yazıçıları köhnə kapitalizm dünyasının qalıqlarını yalnız danmaq deyil, yeni Sovet sosialist dünyasını tərənnüm edirlər. Onların yeni əsərlərində sosializm quruluşunun bütün pafosu əks etdirilir. Onların əsərlərinin qəhrəmanları revolyusiya qəhrəmanları, yeni xoşbəht həyat yaradıcıları, əməkçi ziyalılardır.

Azərbaycan ədəbiyyatı öz qidasını qalib gəlmiş internasionalizm ideyasından, sovet quruluşundan alır. Dünyanın altında bir hissəsində qurulmuş sosializm uğrunda mübarizənin 20 illik təcrübəsindən, eyni zamanda çox əsrə malik olan öz klassik mədəniyyətindən də istifadə edir. O, həm də keçmiş əsrlərdə Azərbaycan xalqı tərəfindən yaradılmış Babek, Koroğlu, Vəqif, Qaçaq Nəbi kimi ölməz qəhrəmanları, şanlı bolşeviklər olan Əzizbəyovu, Xanları və başqalarını tərənnüm edir.

Bütün bunların hamısı birlikdə yenidən doğulmuş xalqın ədəbiyyatının simasını təyin edir.

Sovet hökumətinin 20 ili ərzində Azərbaycan ədəbiyyatı bir sıra Ümumittifaq əhəmiyyəti olan yazıçılar tərbiyə etmişdir. Sovet dövrünün böyük dramaturqu Cəfər Cəbbarlı belə şəxsiyyətlərdəndir. O, bizim üçün dramaturqiya sənətinin "Od gəlini", "1905-ci ildə", "Sevil", "Almas", "Yaşar" və sairə kimi ən yaxşı nümunələrini qoyub getmişdir.

"Dumanlı Təbriz", "Gizli Bakı", "Döyüşən şəhər" kimi

çoxcildli romanların və başqa əsərlərin avtoru məşhur yazıçı Ordubadi belə yazıçılardandır.

Vətəndaş müharibəsi və sosializm quruluşu temalarında yazılmış gözəl əsərləri ilə ədəbiyyatımızı zənginləşdirən sovet dövrü yazıçılarından iki böyük romanın avtoru Əbülhəsən, "Şam" adlı ilk Azərbaycan sovet romanının yaradıcısı Süleyman Rəhimovu, iri roman və novellalar avtoru H. Mehdi, bir sıra roman və çoxlu yüksək bədii hekayələr avtoru Mir Cəlali, Ənvəri, Sabit Rəhman, Əli Vəliyevi, Cahnbaxşı və başqalarını qeyd etmək lazımdır.

Azərbaycan dramaturqiyası Cəbbarlığın ölümündən sonra M.İbrahim, H.Mehdi, S.Rəhman, S.Rüstəm və başqaları kimi yeni, talantlı dramaturqlar yetişdirmişdir.

Uzun əsrlərə malik klassik şerin tradisiyaları ilə tərbiyələnən sovet şerimiz Azərbaycan ədəbiyyatının irəlində gedən janrıdır. S.Rüstəm, M.Rahim, O.Sarıvəlli kimi şairlərimiz, Dilbazi Nigar və başqaları kimi şairlərimiz Azərbaycanın xaricində belə, geniş oxuculara bəllidir. S.Rüstəmin "Yaxşı yoldaş" adlı gözəl poeması, "Gecənin romantikası", "Çapayev" və başqa ilham dolu şeirləri, habelə lirik şair M. Rahimin şairənə əsərləri, onun Kirov haqqında poeması, Sarıvəllinin "Fantaziya" adlı poeması, parlaq şeirləri geniş oxucu kütlələri arasında məşhurdur. Sovet şeri ustaları ilə bir sırada Zeynal Xəlil, Ə. Ziyatay, Cəfər Xəndan və başqaları kimi yeni, talantlı sovet şairləri kadri yetişir və bəziləri artıq yetişmişlər... (1940) (Vurğun 2005: V/42 vd.)

DAHİ AZƏRBAYCAN ŞAİRİ

Azərbaycan xalqı Sovet İttifaqının bütün başqa xalqları ilə birlikdə öz böyük şairi Nizaminin anadan olmasının 800 illiyini bayram edir.

800 il bundan əvvəl Azərbaycan torpağının ən bərəkətli və ən şairənə bir yerində - qədim Gəncədə xalqımızın şeir və sənət dühası olan ölməz Nizami yaşamış və yaratmışdır.

Azərbaycan xalqının doğma oğlu və sevimli şairi Nizami Gəncəvi Azərbaycan torpağını, onun sehirli mənzərələrini, uca dağlarını, coşqun çaylarını, ceyranlar gəzən və turacalar oxuyan ucsuz-bucaqsız düzlərini alovlu bir ilhamla tərənnüm etmişdir. O, doğma elinin qədim şöhrətini, şəhər və kəndlərini, yaylaq və otlaqlarının səfalı gözəlliyini böyük iftixar hissilə təsvir etmişdir. O, böyük şair və böyük vətəndaş idi. O öz xalqını böyük bir şair məhəbbətilə sevir və onun taleyinə ürəkdən yanırdı.

Lakin Nizaminin vətənpərvərliyinin əsas mahiyyəti bundan ibarət deyildir. Böyük insanpərvər olan Nizaminin zərif bir qəlbi, romantik xəyalı var idi. O, ictimai fəlakətlər törədən, xalq əzab və işgəncəyə salan zülmkarlara nifrət edirdi. İnsanpərvər şair şahları və sultanları, hər növ müstəbidləri coşqun bir qəzəblə ifşa edirdi. Aleksandr Makedonski (İskəndəri-Zülqərneyn) haqqında poemanın "İskəndərnamə"nin məşhur epizodunu xatırlayaq: Aleksandr Makedonski Azərbaycan şahı Nüşabə ilə görüşür. Nüşabə yemək əvəzinə fəthə qiymətli daşlar, ləl-cavahirat verərək İskəndəri məzəmmət edir: "Sən heç kəsə bilmədiyi daşlar üçün insan qanı tökürsən", deyir. Beləliklə, Nizami İskəndəri Azərbaycan xalqının müdrikliyi qarşısında diz çökdürməklə kifayətlənməyib, onun hərbi səfərlərinin yırtıcı qəsbkar mahiyyətini də ifşa etmişdir. Yalnız səthi düşüncəli saxta alimlər belə düşünə bilirlər ki, Nizami öz əsərlərinə şahların adını verdiyi üçün şahlar və saraylar müğənnisi, tərənnümçüsü olmuşdur. Nə İskəndər və Xosrov, nə

Nuşirəvan, nə də Bəhram Nizaminin ideali olmamışlar. Şair bu hökmdarların surətini öz ruhuna uyğun olaraq yenidən yaratmış və o zaman üçün tərəqqipərvər qayələr tərənnüm etmişdir. Şair öz xalqı ilə birlikdə, xalq hikməti ilə silahlanmış ədalətli bir dövlət xadimi görmək istəyirdi.

Tarixi xronika və hadisələr şairin yeni və orijinal proqressiv fikirlərini ifadə etmək üçün yalnız bir vasitə rolunu oynayırdı. "Xosrov və Şirin" poemasında İran müstəbidi Azərbaycan qızı Şirinin qadir məhəbbəti sayəsində, bu məhəbbətin təsiri altında dəyişib tərbiyələndir. Nizami adi insan məhəbbəti anlayışını hər şeyə üstün gələn insanpərvərliklə, həyatın və bəşər həqiqətinin əsasını təşkil edən gözəl qayələr və idrakla, kamalla bəzəmiş, zənginləşdirmişdir. O, insanın qüdrətinə, onun yüksək mənəvi keyfiyyətlərinin qalib gələcəyinə inanırdı.

Nizami heç bir zaman həyatı ətalətlə, fəaliyyətsiz müşahidə edən şairlərdən olmamış və təkcə gözəl arzularla kifayətlənməmişdir. Şairin iki məşhur kəlamı bunu aydın sübut edir:

Tikan tək çiyində tut yarağını,
O vaxt qucaqlarsan gül budağını.

Başqa bir yerdə şair yazır: **"Əqrəbə rəhm etmək olmaz, onu məhv etmək lazımdır. Əqrəbə rəhm etmək ona qurban olmaq deməkdir".**

Nizami öz dövrünün əməkçi insan surətlərini, başı bəlalər çəkmiş xalqın sadə nümayəndələrini böyük məhəbbətlə tərənnüm etmiş və əbədləşdirmişdir. Nizami bununla müsəlman Şərqində ilk dəfə saray ədəbiyyatı ənənələrinin dar çərçivəsindən kənara çıxmışdır. O, bədii yaradıcılıq aləminə daşyonan Fərhəd, kəniz, çoban, sənətkar, elm adamları və fiziki eməklə məşğul olan zəhmətkeşlər gətirmişdir. Şair və vətəndaş Nizami xalqa son dərəcədə yaxın idi. O, bütün həyatını xalqın xoşbəxtliyi uğrunda mübarizəyə sərf etmiş, xalqın menafeyinə xidmət etmişdir. Xalq Nizaminin nəzərində həyatın ən yaxşı, ən işıqlı tərəflərini, kamal və ədaləti, bütün tərəqqipərvər qayələri təmsil edən yeganə ülvə bir qüvvə idi.

Nizaminin əsərlərində xalq içərisindən çıxmış sadə

adamların mənəvi aləmi hökmdarların və şahların, feodal Şərqindəki zadəganların mənəvi aləmindən üstün göstərilir. Hələ bu azdır. Nizami həmin fikri inkişaf etdirərək belə bir nəticəyə gəlir ki, dövləti və xalqı ən ağıllı, ən müdrik adamlar idarə etməlidir. Belə adamlar isə zəhmətkeş xalqın nümayəndələridir. Nizami yalnız xalq kütlələrinin səsinə qulaq asmağı bacaran hökmdarları, qanun verənləri müdrik hesab edirdi.

Nizami xalqın səsinə, həqiqət səsinə belə yüksəltmişdir. Nizamiyə qədər onun Şərqdəki sələflərindən heç birisi xalqın həyat və məişətini, adət və ənənələrini, yüksək ümid və arzularını Nizami kimi ölməz və bədii surətlərdə cəmləşdirə bilməmiş, belə məharətlə ümumiləşdirməmişdir. Xalqilik- Nizami yaradıcılığının ən səciyyəvi xüsusiyyətidir.

Böyük sənətkar olan Nizami elmin və insan kamalının nailiyyətlərini bədii təfəkkür qanunları ilə əlaqələndirməyi bacarırdı. O, ötüb keçən əhvalatları, tarixi hadisələrin xronikasını və insanın zahiri xüsusiyyətlərini təsvir etməirdi. O, hər şeydən çox insanın mənəvi, ruhi aləmini açmağa çalışırdı. Nizami çox gözəl bilirdi ki, bədii əsərin qüdrəti, hər şeydən əvvəl, təsvir edilən hadisə və insanların nə dərəcədə dolğun ümumiləşdirilməsindən asılıdır.

Nizami romantizmi heç bir zaman passiv, kanarda durub müşahidə edən romantizm olmamışdır. O, hətta tarixi süjetlər üzərində işləyəndə də iti gözlərilə irəliyə, gələcəyə baxırdı.

Nizami öz zamanəsinin oğlu və vətəndaşı idi. Məhz buna görə ölməz şair və mütəfəkkirin adı tarixdən silinmir. O öz dövrünün dövlət və siyasi çərçivəsinə sığmıyırdı. Hərgah onun poemasının qəhrəmanı Fərhəd dağları çapır, insan qüdrətinin əfsanəvi mücəssəməsi kimi yüksəlsə, biz burada dağları yerindən tərpətməyə, çayların axarını dəyişməyə, dünyanı və kainatı dəyişməyə qadir olan məhəbbətin və pak ehtirasların romantikləşdirilmiş ifadəsini görürük. Nizami bizim dünyamızda ən qiymətli və ən gözəl nemətlərin yaradıcısı olan insanı belə yüksəltmiş və romantikləşdirmişdir. Nizami insan kamalını tərənnüm edir. Onun əsərlərində kainatın ən istedadlı məxluqu olan insanın yaradıcı qüdrəti hər şeydən

üstündür. Elmin və elmi həqiqətlərin qüdrətini Nizaminin sələfləri və xələflərindən heç biri onun kimi tərənnüm edə bilməmişdir.

Nizami və onun bir çox böyük müasirləri tarixi şəraitdən asılı olaraq fars dilində yaratmağa məcbur idilər. Lakin bu faciə özü də Nizaminin böyük azərbaycanlı qalbini, doğma xalqın səadəti uğrunda çarpışan mübariz şair qəlbini zəiflədə bilmədi.

"Leyli və Məcnun" poemasının yazılması haqqında Axsitənin məktubunda deyilir:

Bu təzə gəlinə, çəkəndə zəhmət,
Fars, ərəb diliylə vur ona zinət.
Türk dili yaramaz şah nəslimizə,
Əskiklik gətirər türk dili bizə.
Yüksək olmalıdır bizim dilimiz,
Yüksək yaranmışdır bizim nəslimiz.

Bu misralardan sonra həmin yerdə biz Nizaminin etiraz və qəzəb ifadə edən ölməz sözlərini oxuyuruq. Milli duyğuları təhqir edilmiş Nizami Azərbaycanın milli dilini və mədəniyyətini boğanlara müraciətlə belə deyir:

Qulluq halqasına düşdü qulağım,
Qan vurdu beynimə, əsdi dodağım.
Nə cürətim vardı, əmrədən qaçam,
Nə də gözüm vardı xəzinə açam.
Ömrüm viran oldu, solub saraldım,
Bu emrin önündə cavabsız qaldım.
Uzaqdır həmdəmlər, uzaqdır dostlar,
Nə də dərd anlayan bir köməyim var.

"Leyli və Məcnun" poemasının Nizami tərəfindən əvvəlcə Azərbaycan dilində yazıldığını ehtimal etmək olar. Axsitənin öz sözləri də bunu göstərir:

Söztün serraftıyam, sən ki, bilirsən,
Təzəni köhnədən tez seçərəm mən.

Kamal cövhərinin xəzinəsindən
Gör, kimin sapına inci düzürsən.

Nizaminin böyük qəzəbi onun qəlbinə sığmırdı. Dövr, zamanə onun qüdrətli hissələri üçün dar bir çərçivə idi:

Lakin iki səmtə əsir bu ruzgar,
Fikir çox genişdir, könül mülkü dar.
Əfsanə dəhlizi dar olsa əgər,
Sənətin sözü də yolda ləngiyər.

Nizaminin böyük milli qürur hissəsinə malik olmasını göstərən onlarca misal gətirmək olardı. Yaşadığı dövrdən asılı olmayaraq hər bir sənətkardə milli qürur hissi ilə döyünən qəlb olmalıdır. Milli qürur hissi olmayan yerdə ümumiyyətlə heç bir yaradıcılıq təsəvvür etmək mümkün deyildir...

* * *

Nizamidən danışarkən onun "İqbalnamə"də təsvir etdiyi məşhur ideal cəmiyyət utopiyasını xatırlamamaq mümkün deyildir. Nizami şimalda, böyük rus və slavyan xalqlarının vətəninə gözəl bir cəmiyyət! təsvir edir. Bu cəmiyyətdə qullar və quldarlar yoxdur, insanlar arasında bərabərlik hökm sürür, ictimai ədalətsizlik əbədi olaraq ləğv edilmişdir. Bu cəmiyyətdə yaradıcı əmək hökm sürür, hər bir şəxs bütün cəmiyyətin, kollektivin mənafeyi üçün işləyir, bu kollektivdə kamal və həqiqət hər şeydən üstündür. Nizaminin utopiyası bizim sosialist cəmiyyətimizə nə qədər həmahəngdir! Ölkəmiz tarixi nailiyyətləri ilə romantik şairin bütün nəcib və yüksək arzularını ötüb keçmişdir.

Nizami dar milli çərçivə içərisində qalan, milli cəhətdən məhdud şüurlu adam deyildi. Öz dövründəki Azərbaycan xalqının ən yaxşı hissələrini və düşüncələrini ifadə edən Nizami dilindən və dini etiqadından asılı olmayaraq bütün xalqlara məhəbbət və ehtiramla yanaşırdı. Nizaminin əsərlərində xalqlar və onların ayrı-ayrı nümayəndələri, elm və sənət adamları, şairlər, dövlət və siyasət xadimləri məhəbbətlə tərənnüm edirlər. O, bütün xalqların yaradıcılıq qabiliyyətinə, istedadına, azad və xoşbəxt həyat hüququna eyni dərəcədə

hörmət edirdi.

Nizami öz xalqının gözəl ideallarını tərənnüm etməklə bütün bəşəriyyətin duyğu və düşüncələrini, saf əməllərini tərənnüm edirdi. Məhz ona görə böyük insanpərvər şairin yaratdığı əsərlər bütün bəşəriyyətin sevimli neməti olmuşdur (1947) (*Vurğun 2005: V/193*).

VAQIF HAQQINDA

Böyük şairlərimizdən olan Vaqifin həyat və taleyi mənə uzun illər boyu düşündürmüşdür.

Hər kəsə məlumdur ki, Azərbaycan xalqının bu böyük şair oğlu xalqının azadlığı uğrunda öz canını qurban vermişdir. Vaqif Azərbaycan dili uğrunda, farsçılığa, ərəbciliyə qarşı mübarizədə böyük işlər görmüşdür.

Vaqif gözəllik aşığıdır. Lakin onun gözəlləri “hurilər”, “pərilər” deyil, yer qızlarıdır, həm də Azərbaycan qızlarıdır. Baş kəlağaylı, toylarda kəklik kimi süzən gəlinlər Vaqifin real insanlarıdır.

Bir çoxları Vaqifin zahiri gözəlpərəst olmasını iddia edirlər. Bu fikir, şübhəsiz ki, yanlışdır. Şair zahiri gözəlliyə aşiq olmaqla, mənəvi gözəlliyə də çox əhəmiyyət verərmiş.

Tavus kimi cılvalənə hər səhər,
Bəzək verə camalına sərəsər,
Dindirməmiş, verə könüldən xəbər,
İşarə anlayıb, hal bilən gərək.

Görünür ki, şair “dindirməmiş könüldən xəbər verən, işarə anlayıb hal bilən” gözəllərin aşiqi olmuşdur. Nə qədər həssas bir qəlbə deyilmiş sözlərdir!

Bizcə, Vaqif böyük estetik zövqlər şairi olmuşdur. Lakin bu zövqlər Azərbaycan xalqının öz doğma zövqləri olduğundan, Vaqifin şeirləri dillərdə əzbərdir. Onlar öz əhəmiyyətini bu gün belə itirməmişdir.

Vaqif yaradıcılığı Azərbaycan poeziyasının birəsrlik inkişaf yolunu təyin etmişdir, onun yüzlərlə təqlidçisi olmuşdursa da, yenə Vaqifin yerini verən olmamış. Doğrudan da, “hər oxuyan Molla Pənah ola bilməmişdir”. Vaqif yaradıcılığını dar, milli bir çərçivədə demək də böyük bir xəta olar.

Bizcə, Vaqifdə yüksək bəşəri hisslər, zövqlər, ideyalar vardır ki, bunların ətrafında elmi işçilərimiz,

tədqiqatçılarımız böyük əsərlər yazmalıdırlar. Vaqifin:

Alilər xaki məzəllətdə, dənilər mötəbər,
Sahibi-zərdə kərəm yoxdur, kərəm əhlində zər.
İşlənen işlərdə əhkami-ləyaqət görmədim.

-sözləri feodalizm cəmiyyətinin iç üzünü açır, bütün bir epoxanı xarakterizə edir. Bu sözlər göstərir ki, böyük şair öz dövrünün üfüqlərinə qalxaraq, şahin qanadlarını gərir, özünə məxsus bir səslə azadlıq dünyası axtarır...

Vaqif sarayda vəzir vəzifəsində çalışmışdır. Lakin onun qəlbi daim öz xalqının qəlbi ilə bir çırpılmışdır. Onun İran şahı Məhəmməd Qacara qarşı apardığı böyük mübarizə açıq göstərir ki, şair heç kəsə satılmadan öz vətəninə azadlıq və istiqlaliyyəti uğrunda zindanlara düşmüş, gözü ilə ölümlər görmüşdür...

Biz sovet yazıçılarının vəzifələrindən biri də qaranlıq keçmişin işıqlı cəhətlərini-böyük insanların yaxından öyrənmək və xalqımıza tanıtmaktır. Bu məqsədlə də mən "Vaqif" dramını yazdım. Əsərin fonu, Azərbaycan xalqının yerli xanlara və xarici *invervent* Məhəmməd Qacara qarşı apardığı mübarizədir ki, bu mübarizənin ruhlandırıcısı Vaqif olmuşdur. Götürülmüş məqsəd nə dərəcədə həll olunmuşdur? Bu xüsusda tamaşaçılarımızı və tənqidçilərimizi gözləyirik! (1938) (*Vurğun 2005: V/21 vd.*).

MƏNİM "VAQIF" DRAMIM HAQQINDA

Azərbaycan xalq poeziyasının yaradıcısı XVIII əsrin böyük lirik şairi Molla Pənah Vaqif olmuşdur. Vaqif çoxəsrli Azərbaycan ədəbiyyatının inkişafında yeni bir dövr açmışdır. Onlarla gözəl Azərbaycan şairi Vaqifin yüksək lirikası qarşısında baş əymiş, onun ədəbi irsindən geniş istifadə etmişdir.

Vaqif bütün xalqın sevimlisi idi. Dahi şair eləcə də öz dövrünün görkəmli alimi idi. O, xalq arasında müdrik bir loğman kimi şöhrət tapmışdı. Onun haqqında xalq məsəli vardır: "Hər oxuyan Molla Pənah olmaz".

Hələ uşaq ikən mən Vaqif yaradıcılığının təsiri altında idim. Onun gözəl şeirləri, aydın və xalq dili mənim yaradıcılığuma böyük təsir göstərmişdir. Mən ilk şeirlərimi Vaqifin qüvvətli poetik cazibə qüvvəsinin təsiri altında yazmışam. Azərbaycanın öz azadlığı uğrunda yadelli işğalçılara qarşı apardığı mübarizə tarixinin qəhrəmanlıq səhifələri Vaqifin adı ilə bağlıdır. Vaqif Qarabağ xanlığının vəziri olduğu zaman bizim xalqın yadelli işğalçılara qarşı, İran şahı Qacara qarşı mübarizəsinə başçılıq edirdi. Vaqif böyük siyasi xadim və diplomat kimi xalqın səadət və azadlığı uğrunda mübarizədə çox işlər görmüşdür. Onun xatirəsi ürəklərdə yaşayır, xalq öz dahi şairi və vətənpərvərini qızğın məhəbbətlə sevir.

"Vaqif" dramında mən, bizim sosialist nəslimizə mübariz şairin surətini göstərmək, Azərbaycan xalqının yadelli işğalçılara qarşı qəhrəmancasına mübarizəsinin epizodlarını göstərmək məqsədini izləmişəm.

Azərbaycan xalqı bizim böyük Sovet İttifaqı xalqları ilə birlikdə formaca milli, məzmunca sosialist mədəniyyətin yaranması sahəsində böyük müvəffəqiyyətlər əldə etmişdir. Vətənimizin bütün xalqları kimi, Azərbaycan xalqı da xalq səadəti və azadlığı uğrunda canlarından keçmiş böyük adamlara öz qəlbində dərin ehtiram bəsləyir. Bu xalq qəhrəmanlarından biri

də Vaqifdir.

Pyesdə Vaqifin müasiri olan böyük lirik şair Vidadinin surəti də yaradılmışdır. Mən iki şairin ideya dostluğunu, onların ümumi xalq işi uğrunda mübarizəsini göstərməyə çalışmışam.

Pyesdə eləcə də mən bizim xalqların qardaşlıq və dostluğunun çoxəsrlik bir ənənə olduğunu göstərmək istəyirəm.

"Vaqif" əsərinin rus dram teatrı səhnəsində qoyulmasını mən böyük sevinclə qarşılayıram. Bu işə çox zəhmət sərf etmiş teatr kollektivini ürəkdən təbrik edirəm (1940) (*Vurğun 2005: V/35 vd.*).

BÖYÜK BƏSTƏKAR

Azərbaycan xalqının doğma oğlu, böyük bəstəkarımız Üzeyir Hacıbəyovun anadan olmasından 60 il keçir. Bu 60 illik ömrün tam 40 ili bəstəkarımızın böyük səmərələr və bəhrələr vermiş yaradıcılıq illəri olmuşdur. Tam 40 il gecəli-gündüzlü, yorulmaq bilmədən, ilhamla yaşayan və yaradan bir bəstəkar ürəyinin zərif telləri, bir sənətkar ilhamının əzəmətli rübabı qəhrəman xalqımızın mənəvi varlığını, onun müqəddəs əməl və arzularını, sevinc və iztirablarını, həyat və mübarizə eşqini böyük bir məharət və məhəbbətlə tərənnüm etmişdir.

Hər xalq öz ictimai tarixinin gözəl səhifələri ilə, insan mədəniyyətinin xəzinəsinə bəxş etdiyi incilər, hədiyyələr, yetirdiyi böyük şəxsiyyətlər və dühalarla qanuni olaraq fəxr edir.

Biz, müasir azərbaycanlılar xalqımızın, milli mədəniyyətimizin parlaq bir dövründə yaşadığımız zaman bir çox elm, fəlsəfə, ədəbiyyat və incəsənət, dövlət və siyasət adamlarımızın siması ilə fəxr edirik. Onların surətində sosializm mədəniyyətimizin yaradıcılarını, fədakar qəhrəmanlarını görürük. Müasir Azərbaycan mədəniyyətinin ən görkəmli və qabaqcıl bir siması olan Üzeyir Hacıbəyovun adı ilə bütün xalqımız fəxr edir.

Öz şəxsi taleyini xalqın taleyi ilə səmimi bağlayan, öz yaradıcılıq və həyat qabiliyyətlərini xalq səadəti, xalq şərəfi uğrunda sərf edən insanlar xalqın əbədi məhəbbət və hörmətinə nail olurlar. Böyük bəstəkarımız Üzeyir Hacıbəyov da neinki Azərbaycan xalqının, bəlkə bütün sovet xalqlarının hörmət və məhəbbətini qazanmış məşhur bir sənətkardır. Hələ neçə min il bundan qabaq dünyanın böyük şeir dühası, ölməz "İliada" və "Odisseya" dastanlarının yaradıcısı Homer məşhur "Odisseya" əsərində musiqinin ecəzkar qüdrətindən, onun insan mədəniyyətinə olan xeyirxah təsirindən bəhs edə-

rək demişdir ki, mən insanların ən mənalı vaxt keçirmələrini onda görürəm ki, "Bütün ariflər öz mənsəb və rütbələrindən asılı olmayaraq, sira ilə əyləşib, böyük bir ehtiram və diqqətlə öz müğənnilərinə, bəstəkarlarına qulaq assınlar".

Biz bu gün fəxr edirik ki, Homerin o zaman hələ ideal halında arzu etdiyi yüksək sənət və ilham aşığı olan bu cəmiyyətin övladlarıyıq. Üzeyir isə bu böyük xalq məclisinin hörmət qazanmış qüdrətli bir müğənnisi və bəstəkarıdır.

Azərbaycan opera sənətinin banisi və atası sayılan bəstəkarımızın həyat və yaradıcılığı xalqımızın inkişaf tarixinin böyük ictimai hadisələr və ictimai inqilablar dövrünə təsadüf etdi. 1905-ci il inqilabi dövründə ölkəmizdə gedən siyasi və ictimai toqquşmalar, gərgin sinfi mübarizə tarixi, paytaxtımız Bakı şəhərinin tarixə yazdığı inqilabi qəhrəmanlıq səhifələri bütün xalqımızın ictimai şüurunda böyük bir dönüş yaratdı. O zamankı mütləqiyyətə, kapitalizm və feodalizm cəmiyyətinin amansız qanunlarına qarşı, ictimai ədalətsizlik və haqsızlığa qarşı əməkçi xalqın qəzəb və kin dalğaları bir ümman kimi təlatümə gəldi. O vaxt Üzeyirin adi müəllim sifəti ilə çalışdığı Bibiheybət mədənlərində al bayraqlı barrikadaların "azadlıq və istiqlaliyyət" şüarlarının dalğaları nəinki bütün Qafqazda və Cənubi Rusiya şəhərlərinə, eləcə də İran, Əfqanıstan, hətta uzaq Hindistanın Bombay şəhərinə kimi yayıldı. Bakının inqilab sedaları bir çox Şərq ölkələrinin ictimai və siyasi şüurunda böyük bir dönüş yaratdı. O dövrdən başlayaraq Azərbaycan xalqı içərisindən Molla Nəsrəddin, Sabir, N. B. Vəzirov, Ə. Haqverdiyev, M. S. Ordubadi, A. Səhhət, A. Şaiq, Süleyman Sani Axundov və başqaları kimi demokratik Azərbaycan ziyalılarının qüdrətli bir axını yarandı. Bu böyük qələm sahibləri çar mütləqiyyətinin sönük varlığını, kapitalistlərin və mülkədarların zülmünü, cəhalət və nadanlığın zülmət kabusunu böyük bir nifrət ehtirası ilə qamçılamağa başladılar. 1905-ci il ərəfəsində yaranmış demokratik Azərbaycan ziyalılarının məşhur simalarından biri də Üzeyir Hacıbəyov oldu. O, ictimai həyatımızın mübarizə səhnəsinə böyük bir bəstəkar, həm də istedadlı bir dramaturq kimi atıldı.

Onun ilk operası məşhur "Leyli və Məcnun" 1908-ci il-

də, yəni ən dəhşətli və amansız irtica illərində tamaşaya qoyuldu.

XII əsrdə Nizami Gəncəvinin, XVI əsrdə isə Füzuli qələminin qüdrəti ilə bütün dünyada şöhrət qazanmış bu qədim ərəb əfsanəsi XX əsrdə Üzeyir Hacıbəyovun musiqi fırçası ilə bir daha şöhrətləndi. Bütün Qafqaz və Şərq xalqlarının dillərində dastan oldu. **Füzuli şerinin əzəmət və romantikası Üzeyir musiqisinin qanadlarında bir daha uçaldı, əngin üfüqlər açdı.** Üzeyirin "Leyli və Məcnun" operasının yaranması heç də təsadüfi deyildi. "Azad şəxsiyyət və azad məhəbbət" problemi min illərdən bəri davam edən sinifli cəmiyyət tarixində ən böyük sənət dühalarını düşündürən bir mövzu, həm də ümumbəşəri bir mövzu olmuşdur. "Leyli və Məcnun" operası azad fikir, azad eşq uğrunda faciələr keçirən, fəlakətlərə düçar olan insanlığın, o cümlədən Azərbaycan xalqının o zamankı mənəvi məhkumluğunu rübabi bir musiqi dili ilə tərənnüm etdi, humanizmi təhqir edən sinifli cəmiyyət ənənələrini qamçıladı. Üzeyir bu dastanın yüksək əməllərinə və arzularına Azərbaycan xalq musiqisinin əzəmət və cəlalı ilə yeni bir tərəvət gətirdi, onu XX əsr insanların zövqünə uyğun, mənəvi tələb və həyəcanlarına müvafiq bir ahənglə yenidən yaratdı. İstər Məcnunun, istərsə də Leylinin ürəkya-xıcı ariyalarını dinlədiyimiz zaman biz onların əynində gördüyümüz ərəb qiyafələrini unutduğumuz kimi, hadisənin də ən qədim ərəb mənşəyini unuduruq. Çünki onların ağzından eşitdiyimiz doğma səslər, doğma avazlar, heyratilər, şikəstələr və bayatılar Leylini və Məcnunu bizə Azərbaycan oğlu və Azərbaycan qızı kimi təqdim edir. Odur ki, "Leyli və Məcnun" dastanının istər bədii söz mətni, istərsə də musiqisi tam mənası ilə Azərbaycan xalqının orijinal mənəvi məhsuludur, onun milli şeir və musiqi mədəniyyətinin gözəl bir incisidir.

O, artıq sadə bir ərəb əfsanəsi deyil, Füzuli şerinin və Üzeyir Hacıbəyovun musiqi lisanının yaratdığı tam mənası ilə orijinal, Azərbaycan xalqının fikir və ürək məhsuludur.

1909-cu ildə Üzeyirin "Şeyx Sənan" operası, "Rüstəm və Söhrab". "Ər-arvad" və "O olmasın, bu olsun" musiqili komediyaları, 1912-ci ildə "Şah Abbas və Xurşidbanu", "Əsli

və Kərəm" operaları, 1914-cü ildə isə məşhur "Arşın mal alan" musiqili komediyası tamaşaya qoyuldu.

Biz müəllifin "O olmasın, bu olsun" yaxud "Arşın mal alan" komediyalarına baxdığımız zaman onun neinki mahir bir bəstəkar, həm də çox mənalı, həyat və insanların ruhunu təşrih edən istedadlı bir dramaturq olduğunu da görürük. Molyer və M. F. Axundovun komediya qüdrəti ilə səslənən "Məşədi İbad" operettası o zamankı ədəbiyyatımızın hakim üslubu olan tənqidi realizm ruhunda yazılmış bir əsərdir. Orada təbiəti xəsis, xalq və vətən mənafeyindən məhrum, mənəvi yoxsulluğun bariz nümayəndəsi olan məşədi ibadlar, pulun və cibin hakim olduğu çirkin bir cəmiyyət məharətlə ifşa edilir, onların gülünc siması musiqili komediya vasitəsilə ifadə olunur! Həmin əsərdə, qəzetçi Rza, "intelligent" Həsən simasında Osmanlı dili və başqa xarici dillər təsiri ilə öz ana dilindən uzaqlaşmış, öz xalqının həyat və tarixinə təhqirlə baxan, satqın və şərəfsiz burjuva ziyalıları məharətlə ifşa edilir.

Bu ideya Molla Nəsrəddinin məşhur "Anamın kitabı" əsərində inkişaf etdirilir, daha yüksək bir dramaturji formaya salınır.

Üzeyirin inqilaba qədər yazmış olduğu bu əsərlər xalqımızın ictimai şüur oyanışında, köhnə dünya və köhnə əxlaqın sarsıdılması uğrunda nəinki Azərbaycan şəraitində, bəlkə bütün Yaxın Şərq aləmində inqilabi və müərəqqi bir rol oynamaqla, musiqili komediya janrı olaraq birinci dəfə Azərbaycanda, Üzeyir qələminin qüdrəti ilə yaradıldı!

Bu əsərlərin istər yaradılışında, istərsə də tamaşaya qoyulması uğrunda müəllif bir çox məşəqqətlərə, iztirablara sinə gərdi. Çar mütləqiyyətinin ağır illərində nə dövlət, nə də milli burjuaziya tərəfindən heç bir maddi və mənəvi kömək görməyən bəstəkarın milli opera yaratmaq təşəbbüsləri hər yerdə təqib olunub, mürtəce və qaragüruhlərin hücumlarına rast gəlirdi. O zamanın "İqbal" qəzetində bir nəfər yazırdı: **"İştə drama və sairə faciələr bu qədər millətə mənəvi mənfəət verirken, onları operaya və operettaya öyrətmək bir dürlü bizi məmnun etməyir. Söz yox ki, Hacıbəyov**

cənablarının əsərləri məslək və fikrialdən xali deyildir. Lakin, biz müsəlmanlarda hələlik elə nazik baş yoxdur ki, o məslək və ideyanı çalğı lisanında əxz eləyə bilək.

...Yoxsa iki il də bu halla gedərsək, teatrlarımıza yüzdən beş nəfər də gələn olmayacaqdır".

Bu kütəbəların, yoxsul təbiətlərin hakim olduğu bir dövr, üfüqlərini qara zülmət sarmış bir dünya sənətkarın böyük iradəsini qıra bilmədi, onun yaratmaq eşqini söndürə bilmədi. Çünki Üzeyir öz xalqının günəşli-gündüzlü sabahına, onun böyük istiqbalına inanırdı, xalqın azadlıq və qurtuluş gününü səbirsizliklə gözləyirdi...

Son 25 il müddətində Üzeyirin Azərbaycan musiqi mədəniyyətinin inkişafında göstərdiyi böyük xidmətləri hamıya məlumdur. Mən isə bu zəngin xəzinənin bir çox daha böyük inciləri haqqında danışacağam.

1937-ci il 30 aprel günü- "Koroğlu"nın ilk tamaşası bütün mədəniyyətimizin tarixi bir bayram günü oldu. Bəstəkarımızın uzun illərdən bəri topladığı yaradıcılıq təcrübələri, onun yüksək musiqi mədəniyyəti yeni və böyük bir qüdrətlə səsləndi. "Koroğlu" operası Şərq və Avropa musiqi mədəniyyətinin ən böyük nailiyyətlərini özündə təcəssüm etdirən, bütün mədəni ölkələrin mənəvi tələbinə cavab verən, Azərbaycan musiqi mədəniyyətinin yüksək bir zirvəsi oldu.

Operanın mürəkkəb və zəngin simfonik quruluşu, milli musiqi alətlərimizlə Avropa musiqi alətlərinin həmahəng bir dillə danışması, vokal musiqi sənətinin inkişafı üçün yazılmış klassik ariyalar, kütləvi və qəhrəmanlıq səhnələrini ifadə edən mürəkkəb və həyəcanlı musiqi nömrələri, iki-üç səli xor sənətinin gözəl nümunələri və bütün bunların vahid bir ahəngi Üzeyir sənətinin yüksək mədəniyyətini nümayiş etdirdi.

"Koroğlu" operası bütün Şərq xalqları arasında qədimdən şöhrət tapmış Azərbaycanın qəhrəmanlıq dastanına yeni bir tərəvət və cəlal getirdi. Üzeyir tarixi hadisələrə və tarixi şəxsiyyətlərə müraciət etdiyi zaman öz yaşadığı əsrə, bu dövrün mənəvi tələblərinə sadıq qalan, bizi keçmişə deyil, sabaha, yalnız gələcəyə çağıran bir sənətkardır. Odur ki, biz "Ko-

roğlu" operasında 400 il bundan qabaqkı hadisələrə və insanlara baxdığımız zaman öz əsrimizin də nəbzini duyuruq, öz müasir insanlarımızın da yüksək əməllərini, coşqun vətənpərvərlik hissələrini, məhəbbət və qəhrəmanlıq sifətlərini gözəl və şairanə bir musiqi lisanı ilə dərk edirik, ürəyimizdəki həyat və insan qüdrətinə olan eşq və humanizm bir daha qol-qanad açır.

"Koroğlu" operası musiqi və opera sənətimizin mükəmməl bir abidəsidir ki, o, nəsillər boyu yaşayacaqdır!

Üzeyir yaradıcılığı çox zəngin və hərtərəfli inkişaf etmiş bir yaradıcılıqdır. Biz burada musiqili komediyalar, operettalar və böyük operalarla yanaşı, bir çox başqa janrlar da görürük. Üzeyirin bir çox kantataları öz musiqi sənədlərinin həcmi və təsiri etibarilə bir opera qədər qüdrətə malikdir.

Onun 1935-ci illərdə milli çalğı alətlərimizdən notlu bir orkestr yaratması, bu orkestr üçün yazdığı 1-ci və 2-ci simfoniya adlı əsərləri tarixi bir rol oynadı. "Rədd olsun tar və kamança!" deyən, Azərbaycan xalqını öz milli musiqi mədəniyyətindən məhrum etmək istəyən bir çox şərəfsiz və satqın xalq düşmənlərinin kütbaş nəzəriyyələrinə qarşı Üzeyir ilk dəfə milli musiqi alətlərimizin notlu orkestrini yaratdı. O, nəzəri və əməli olaraq, tar-kamança, tütək, yastı balaban, qoşa zurnalar vasitəsilə simfonik əsərlərin ifa olunmasını sübut etdi.

Azərbaycan xalq çalğı alətlərinin müasir musiqi lisanını ifadə etməsini, heç də Avropa musiqi alətlərindən geri qalmadığını nümayiş etdirdi. Üzeyirin bu notlu orkestr təşəbbüsü bütün Şərq aləmində yeni və mədəni bir ixtira oldu.

Avropalıların romans dediyi musiqi janrı əvəzində Üzeyir Azərbaycan musiqisində "qəzəl" janrını yaratdı. Nizami-nin "Sənsiz" və "Sevgili canan" sözlərinə yazılan mənalı musiqi qəzəl janrının ilk gözəl nümunələridir.

Üzeyir yaradıcılığında insan qəlbini mehriban bir ana nəvəsi ilə oxşayan lirik nəğmələr olmaqla, insanı mübarizəyə çağıran, ona həyat və mübarizə iradəsi aşılayan marşlar da az deyildir. Bizim qəhrəmanlıq eposlarımızın xalq musiqisi əsasında Üzeyirin yeni yaratmış olduğu "Cengi" adlı bir janr da

diqqətəşayan bir hadisədir. Üzeyir bu janrı yaratmaqla yaşadığımız qəhrəmanlıq əsrinin ruhunu verir, sosializm musiqi mədəniyyətində qəhrəmanlıq ruhunun hakim qüvvətini bir daha qeyd edir. Üzeyirin musiqişünaslıq elmi sahəsindəki nəzəri əsərləri də bizim musiqi mədəniyyətimizin inkişafında böyük rol oynadı. Onun son zamanlar yazmış olduğu "Azərbaycan musiqi ladlarının əsasları" adlı elmi əsəri bütün sovet musiqişünasları tərəfindən təqdir edilir.

Üzeyir bu əsəri ilə Azərbaycan musiqisinin yalnız Azərbaycana məxsus olan milli əsaslarını elmi surətdə sübut etməklə, Azərbaycan musiqisini İran və başqa Şərq musiqisindən seçə bilməyən, bəzən də bizim böyük musiqi sərəvətlərimizi başqa xalqların hesabına yazan savadsız alimlərin puç nəzəriyyəsini alt-üst etdi, Azərbaycan milli musiqisinin tam orijinallığını və müstəqil bir musiqi olduğunu sübut etdi.

Bir neçə söz də Üzeyir sənətinin daxili mənə gözəlliyindən:

Hər bir musiqi əsərinin varlığı, onun insanlara göstərdiyi emosional təsirlə ölçülür. Musiqi insanların şüurundan çox qəlblərinə, duyğularına təsir bağışladığından musiqi lisanından, hər şeydən əvvəl, təbiilik və ürək çırpıntıları tələb olunur. Üzeyir sənəti soyuq bir şüurun, formal bir texnikanın məhsulu deyil, hadisələri yaşamış, insan taleyini duyub düşünmüş, sevinclər və iztirablar keçirmiş böyük bir ürəyin məhsuludur. Biz onu dinlədiyimiz zaman real həyat və mübarizə simfoniyaalarını dinləyirik. Bu həyat boyasız, sadə və təbiidir. İnsan həyatı öz daxili ziddiyyətləri, mürəkkəbliyi və incəliyi ilə ifadə olunur. Səadətə fəlakətə qarşılaşmasını, xeyrin şər ilə mübarizəsini, dəhşətli və gərgin səhnələrini, nəhayət humanizmin zəfərini, idrak və insanlığın qalibiyyətini görürük. Üzeyir sənəti həyat və insanı təsdiq edir. Üzeyirin realizmi hadisələri və insanları natura halında deyil, yüksək bir romantik üslubda ifadə edir; cəmiyyətin bugünkü halını təsvir etdiyi zaman biz sabaha, gələcəyə doğru gedirik, daima yüksəlir və kamilləşirik.

Hər sənət əsərinin çarpan ürəyi saf və səmimi bir il-

hamdır. İlhamsız yazılan bir əsər məhəbbətsiz bir ailə kimi sönükdür. Ən böyük xoşbəxt sənətkarlar öz ilhamını xalq mədəniyyətindən, onun yüksək əməl və arzularından alırlar. Üzeyir də belə bir sənətkardır. "Koroğlu" operasının da əsil qüvvəti və məziyyəti xalqımızın mədəni həyatından alınan böyük bir ilhamdır.

Azərbaycan xalq musiqisinin böyük və zəngin xəzinəsi daima Üzeyir yaradıcılığı üçün ilham mənbəyi olmuşdur. Azərbaycan xalqının musiqi zövqü çox qədim bir tarixə malikdir. Hələ miladdan bir neçə əsr əvvəl yaşamış Aristotel bizim ulu babalarımız midiyağlıların zəngin musiqi mədəniyyətinə, musiqi zövqünə sahib olduqlarını onların içərisindən yetişmiş, yüksək peşəkar müğənnilərin varlığını qeyd edir.

Üzeyir musiqisini dinlədiyimiz zaman biz bəzən qışları-mızı çatıb loğman kimi düşünürük, bəzən həyat və insan eş-qinə odlardan, alovlardan keçən qəhrəmanlar olur. Bəzən ürəyimiz ümman kimi təlatümə gəlir, bəzən də sakit və nurlu bir yaz səhəri kimi açılır, özümüzə dağlarda küllüglər çalan fərhadlar qüdrəti hiss edirik, xəyalımız göylərə uçduqca yaşadığımız ana torpağı, onun yaratdığı insan adlı bö-yük neməti daha çox sevirik, öz varlığımız və tariximiz ilə fəxr edirik.

Üzeyir sənətinin dili bütün xalqlar üçün aydındır. Avropa musiqi mədəniyyətinin, xüsusən böyük və xeyirxah rus xalqının zəngin musiqi mədəniyyətindən məharətlə istifadə edən bu sənətkar bütün sovet xalqları üçün əziz və doğmadır.

Həç də təsadüfi deyildir ki, Üzeyirin "Arşın mal alan", "Koroğlu", "Əsli və Kərəm", "Şah Abbas və Xurşidbanu" kimi əsərləri dünyanın əsas dillərinə tərcümə edilmişdir. Bu əsərlər rus, gürcü, fars, fransız, alman, ingilis, tatar, tacik, uygur, kürd, ləzgi, belorus, yəhudi, qazax, ukrayna, qırğız və başqa dillərə tərcümə edilmişdir.

Azərbaycan Sovet himninin müəllifi Üzeyir Hacıbəyov bu himndə qəhrəman xalqımızın şərəfli keçmişini, onun xoşbəxt halını və istiqbalını canlı sənət dili ilə romantik bir üslubda tərənnüm etdi! Bu böyük şərəfə nail olmuş sənətkar-

rımızın üzərində çalışdığı "Azərbaycan" adlı simfoniyasını xalqımız ürək çırpıntısı ilə gözləyir!

Üzeyir sənəti kamala yetmiş bir sənətdir. Lakin insan kamalının hüdudu olmadığı kimi, sənət və yaradıcılığın da hüdudu yoxdur.

Biz qalib bir cəmiyyətin - sosializm dünyasının sənətkarıyıq. Dünyanı titrədən dəhşətli bir müharibədən qalib çıxan Vətənimizin istiqbalı çox böyükdür. Biz bu böyük istiqbalımız eşqinə, bütün qabaqcıl bəşəriyyətin şüuruna qida verən sovet məfkurəsi eşqinə yeni xariqələr yaratmalıyıq!

Biz əminik ki, şanlı yubiley sahibimiz gələcəyin böyük sənət abidələrini yaratmaq işində də bayraqdar bir sənətkar olacaqdır... Öz xalqının tarixini və şanlı istiqbalını dərk edən Azərbaycan sənət ordusu bütün Şərq xalqlarının azadlıq bayraqdarı olan Azərbaycan xalqının mədəniyyət və incəsənətinin daha böyük, daha ölməz abidələrini yaradacaqdır! Eşq olsun qalib sovet məfkurəsinə, qalib sovet incəsənətinə!

Şanlıyubiley sahibinə uzun ömür və cəsaətliliyi arzu etməklə deyirik:

Qartal kimi qanadlanıb fəzaları aşarsan,
Bir ülvüyyət aləminin qucağında yaşarsan.
O aləmin zinatidir ayın, günün camalı,
Rübabında qanad açır insanlığın kamalı...
Zaman görmüş, dünya görmüş müqəddəs bir vətənin
Övladısan! Şərəfindir, şöhrətidir bu sənin..
Ah, dil açıb danışdıqca yaratdığın nəğmələr.
Günəş kimi bayraq çəkdi xəyalıma min səhər.
Bir səhər ki, onun hüsnü şeir qədər gözəldir,
Yaratdığın o gülşənlər, o çəmənlər gözəldir.
Gözəlliyin heykəlidir sənətində canlanan,
Vətən mülkü alqış deyir bu sənətə hər zaman!
Dil açıdıqca rübabının o mənalı telləri,
Ürəyimdə min ney tutur Azərbaycan elləri...
Nəğmə gəzir çəmənləri gözəllərin dilində,
Sevdasına qanad verib bülbülün də, gülün də!

Nə zaman ki ümman olub dalğalanır ürəyin!
 Mən duyuram mənasını min müqəddəs diləyin!
 Sən ki, həyat aşiqisən... qoy bu eşqin var olsun,
 Nəsillərdən-nəsillərə adın yadigar olsun.
 Qartal kimi qanadlanıb fəzaları aşarsan.
 Bir ülvyyətlə aləminin qucağında yaşarsan.
 O aləmin zinətidir ayın, günün camalı,
 Rübubında qanad açır insanlığın kamalı.

(1945) (*Vurğun 2005: V/177 vd.*)

GƏLƏCƏK KİTABLAR

Mən "İnsan" adlı beş pərdəli böyük mənzum dram üzərində işləyirəm. Pyes Bakıda, Azərbaycan Dövlət Dram Teatrı səhnəsində tamaşaya qoyulmalıdır.

Pyesdə hadisələr iki əsas süjet xətti ilə inkişaf edir. Birinci xətdə mən poetik formada sovet xalqının mədəni-siyasi əzəmətini, xalqımızın qəhrəmanlığını, onun insanpərvərliyini və insan zəkası qələbəsinə dərin inamını göstərmək istəyirəm. İkinci və bundan heç də az əhəmiyyətli olmayan süjet xəttində mən Sovet İttifaqı xalqlarının mədəni birliyini və xüsusilə Azərbaycan və rus xalqları arasındakı dostluğu göstərəcəyəm. Mən bu mövzu üzərində xüsusi bir say və məhəbbətlə işləyirəm.

Pyesdəki hadisələr Böyük Vətən müharibəsi günlərində başlayır və 30-40 il sonra da davam edir. Bu, mənə imkan vermişdir ki, nəsillərin bir-biri ilə əlaqəsini göstərim.

Pyesin əsas qəhrəmanı gənc filosof Şahbaz özünə məxsus keyfiyyətləri olan romantik bir simadır. O, vuruşmada həlak olarkən belə ən çox buna görə azab çəkir ki, böyük fəlsəfi əsəri bitməmiş qalacaqdır. Lakin otuz il keçdikdən sonra onun əsərini atasının adını daşıyan kiçik oğlu başa çatdırır.

"İnsan" mənim dördüncü mənzum dramımdır. Bu əsər üzərində işləmək mənə böyük zövq verir, çünki tarixi mövzularda yazdığım əvvəlki üç əsərimdən fərqli olaraq, burada mən ilk dəfə öz müasirlərimin obrazlarına müraciət etmişəm və onların nəvələrini göstərməyə çalışmışam.

Pyes üzərində işləməklə bərabər, mən eyni zamanda bir ildən artıqdır ki, "Bakının dastanı" adlı mənzum epopeyanı yazıram. Poemada mən respublikamın və xalqının paytaxtı olan Bakı şəhərini tərənnüm etmək istəyirəm, onun qədim tarixini, Azərbaycan xalqının keçmişdəki izzətlərini və sevincini, onun ideallarını və arzularını göstərmək istəyirəm.

Poemada Bakının özünə məxsus əlvan və gözəl təbiəti-

nin təsvirinə mən xüsusi diqqət verirəm. Bir çoxları elə bilirlər ki, Bakı tozlu bir şəhərdir. Onun saysız-hesabsız neft bu ruqları meşəsinin arxasında çox vaxt əsas qüvvəni -bütün maddi nemətləri yaradan xalqın qəlbini və ruhunu görə bilmirlər. Bakı haqqında belə yanlış təsəvvürləri yox etmək lazımdır. Mən Bakını ümumiyyətlə bütün Azərbaycanın obrazı kimi təsvir edirəm.

Poemanın beş min misraya yaxın böyük hissəsi artıq çap olunmuşdur. Onu 1946-cı ildə qurtaracağıma ümid edirəm. Poema cəmi on min misraya yaxın olacaqdır. Əsərin tərcüməsi üzərində şairə və mənim dostum A. Adalis məhəbbətlə işləyir.

Moskvada Azərbaycan ədəbiyyatı və incəsənəti ongunlüyündə moskvalıları öz poemamdan parçalarla tanış edəcəyəm(1945) (Vurğun 2005: V/176 vd.)

KAMAL VƏ SƏNƏT

Hələ üç il bundan qabaq keçirdiyimiz ədəbi konfransı xatırlayın. Mən o vaxt "Ədəbiyyatımızın kamal tacına yeni incilərlə zinət verək" demişdim. Bu, şüar deyildi. Bir sənətkar qəlbindən qopan böyük bir arzusun kiçik ifadəsi idi. Mən bütün əsərlərin, hər şeydən əvvəl, mənə gözəlliyi qarşısında pərəstiş etməyə adət etmişəm. Çünki heç bir gözəlliyin ömrü mənə gözəlliyinin ömrü qədər uzun ola bilməz. Çox təəssüf ki, mənim bir çox müasirlərim o vaxt səsimə səs vermədilər, böyük sənət uğrunda aparılan mübarizəni "ali ədəbiyyat" yaratmaq meylinə doğru sürükləmək istədilər. Onlar mənim öz yaradıcılığımı da "mücərrəd fəlsəfələr" cərəyanı kimi qələmə verməyə çalışaraq, Səməd Vurğun "realist ədəbiyyatı" sevmir, yaxud anlamır, dedilər.

Lakin bu gün mən çox şadam ki, ədəbiyyat ordumuzun əsas komandirləri - qabaqcılları ədəbiyyatımızın kamalı, mənə hüsni, onun nəsildən-nəslə keçə biləcək tradisiyaları uğrunda mübarizə aparırlar, artıq mən də yalnızlıq həyəcanları keçirmirəm.

Əsrimiz böyük mənalı əsridir. Belə bir əsrin ədəbiyyatı da mənalı ədəbiyyatı olmalıdır. Xalqımızın əsil gözəlliyi də onun həyat və mübarizəsindən doğan progressiv mənalardır. Biz xalqımızın yüksək şüurunu, tarixə və istiqbalı olan nikbin baxışlarını, onun inqilabi dünya görüşünü bədii sözlə kəşf etməliyik. Ədəbiyyatda böyük mənalı yaratmaq üçün böyük təbiətlər yaratmaq lazımdır. Bu heç də o demək deyil ki, hamını alim kimi, filosof kimi danışdırmaq lazımdır. Xeyr, insanın təbiət zənginliyi onun danışdığı sözlərlə deyil, o təbiəti yaradan əql, zəka, dərin hisslər, zövqlər, həyat və dünya təcrübələri, onun arzu və əməlləri, xəyal və həyəcanları, izzət və nəşələrinin məcmusu kimi – bir sözlə, onun "həyat və mübarizə kitabı" kimi təsvir olunmalıdır. O vaxt biz sözlərin mənasına deyil, həyatın və insan təbiətinin mənasına pərəstiş etmiş olarıq (Vurğun 2005: V/173 vd.).

ŞAİRİN EŞQİ

Şeir ilhamdır! Şeir rübabı əllə qayırılmış çalğı alətlərinə bənzəməz. Bu rübabın simləri insan qəlbinin gözəl görünməyən telləridir. Bu zərif və incə rübab mahir ustalar əli ilə çalındığı zaman biz ona valeh oluruq, o, bütün varlığımızı ahənərbə kimi özünə çəkir, onun mənalı və titrək səsi bizi düşündürür..., ağladır, sevindirir, bəzi böyük əməllərə, geniş fəzalara çağırır. Biz belə şeirləri oxuduğumuz zaman onların dadlı və mənalı səsinə insan sözünün böyük qüdrətini görürük. Biz özümüzlə fəxr edirik, yarandığımıza şevinirik! Biz şeir pərisi ilə xoş rəftar etdiyimiz zaman, onun incə və saf ruhunu bir bahar nəsimi kimi oxşadığımız zaman o, bizim qəlbimizdə yuva salır, bizi əbədi bir eşqlə sevir, bizdən - insandan ayrılmağı özünə böyük bir fəlakət sayır! O, sanki dil açıb bizə deyir: mən insana minnətdaram! Mənim rübabımın qəlbini duyan, onun simlərini öz səsi..., öz nəfəsi ilə danışdıran insan əlləridir. Mən öz şirin nemətlərimi sizə halal eyləyirəm! Qoy dünya durduqca mənim yurdum və yuvam insanın könül mülkü olsun!

Şeir rübabı öz mahir səsi ilə aləmi valeh edən bir dünya gözəlidir. Lakin hər dünya gözəlinin bir faciəsi olduğu kimi, onun da öz faciəsi var! Bəzən bu gözəl rübab naşı ustalar əlinə də keçir. Qaba əllər bu gözəl rübabı kökdən salır, onun hər simindən əcaib və eybəcər səslər yaranır. Bu eybəcər səslər öz naşı ustalarına xoş gəlsə də, şeir pərisi onlardan küsür, o, bir də naşı sənətkarlar qəlbində yuva salmamağa and içir! O, bir dövlət quşu kimi həqiqi ilham və qəlb sahiblərinin başına qonur, öz könlünü və eşqini əbədi olaraq onlara tapşırır.

Mən, şair Əhməd Cəmilin çaldığı şeir rübabını dinləyirəm. Bu rübabın tellərindən qopan zərif və mənalı nəغمələr nə qədər dadlı və təbiidir! Bunlar saf dağ çeşmələri kimi şi-

rıl- şırıl axır, ilk baharın gülləri kimi ətir saçır. Bu nəغمələrə zorlanmamış, heç bir təzyiq altına alınmamış bir qəlb, həm də həqiqi bir şair qəlbini çirpintıları səslənir! Mən həqiqi şair dedim. Bu həqiqi ilham deməkdir. Əsil ilham könüllər yolcusu, könüllər aşiqi olan bir şairin hünəridir:

Kim bəstəkar könüllü, şair xəyallıdırsa,
Bu bəxtiyar günləri tərənnümdən yorulmaz.
Mənə verin sazımı, onsuz məclis qurulmaz,
Onsuz dərya könüllər dalğalanıb durulmaz...

Öz şeir rübabını belə qəlblə sevən şairə eşq olsun! Mən belə bir şair haqqında mülahizələrimi deməyi özümə tarixi bir borç və vəzifə bilirəm.

Bu nəغمəkarın oxuduğu havalar müxtəlifdir. Lakin onların hamısı eyni səsin müxtəlif hava dalğalarıdır! Bütün bu rəngarəng nəغمələr eyni qəlbə müxtəlif çirpintılardır. Eyni qəlb - üslub deməkdir! Öz üslubunu təyin etmək və ona daima sadıq yaşayıb - yaratmaq şair üçün səadətdir! Başqalarının söz, düşüncə və duyğu pərdələri altında gizlənib qalmaq isə şair üçün fəlakətdir!

Sənətin böyük bir düşməni var: yamsılamaq! Yaradıcılığın qəlbinə soxulmaq istəyən bir iblis də var: yaradılmışlara - yaşamaq... sənət əzəmət və vüqar deməkdir! Əgər sənətin dediyin xırdaca bir söz özünə məxsusdursa, sən vüqarlı adamsan! Sənətin dediyin böyük bir söz başqasınındır, sən vüqarsız adamsan! Demək ki, sən sənətkar deyilsən!

Əhmədin sözləri onun özünə məxsusdur. O heç kəsin kölgəsində yaşamaq istəmir! Onun vüqarı başqa qalıblara sığa bilməz! Məhz buna görə də Əhməd Cəmil əsərləri şerimizdə olan bir çox yekrənglik, birini təkrar xəstəliyindən uzaqdır!

Şair ilhama hörmət etdiyi kimi, sözə də hörmətçil olmalıdır. Söz ilhamın qapısıdır. Böyük bir ilham zəif bir sözlə ifadə oluna bilməz. Şeir dili, boşboğazlıq sevmez. O, az sözə böyük məna tələb edir.

“Moskva, Noyabr... qırx birinci il.

Tarix yaddaşından silinən deyil!”

Bu xüsusiyyət də bir şairə nəşib olan nemət deyil!

Şeir humanizmdir. Şairin insanlara, ictimai hadisələrə olan baxışında dərin bir humanizm olmadan böyük sənət əsəri yaratmaq olmaz. İnsanı sevməyi bacaran bir şair insanlıq hüquqlarını tapdalamaq istəyən qara qüvvələrə nifrət etməyə bilməz. Buna görə də, şeir pərisi bütün haqsızlığa dəhşət və faciələr törədən qüvvələrə qarşı amansız və barışmazdır! Humanizm yalnız məhəbbət deyil. O, eyni zamanda məhəbbəti yaşatmaq üçün cəbhələrdə döyüşən müsəlləh bir əsgərdir.

Buna görədir ki, Əhməd Cəmil XX əsrə bir taun azarı gətirən indiki dəhşətli müharibəyə biganə qalmadı. Şairimizin səsi haqq və ədalət arzusunu tərəfindədir. Biz buna sevinirik. O öz incə rübabında çaldığı nəğmələrlə həyat və səadət ordumuzun qəlbinə ilham və qüvvət verir, qəhrəmanlarımızın mərd əllərini alqışlayır, həyat və azadlıq bayquşlarının törətdiyi dözülməz faciələrin bedii tablosunu verir. Əhmədin yazmış olduğu “Nişan üzüyü” şerini bir də xatırlayaq:

“Qarlı düzdən uçub qonur komaya qış axşamı

Şölə çəkir kənd evinin titrək yanan ağ şamı.

Əsgərlərin miz üstünə əyilmişdir başları,

Qəzəbdənmi, kədərdənmi çatılmışdır qaşları.

Şamın solğun işığında bir qılınc, bir üzük var,

Qılınc qanlı, üzük qanlı!.. hər könlüdə qəm, qübar...

Şam əriyir, ocaq sönür, hamı dalğın, hamı lal...

Buz bağlamış pəncərədən baxır solğun bir xeyal:

O tanıcaq üzüyünü, ala gözləri dolur,

Sonra yenə buz bağlamış pəncərədən yox olur!”

Əhməd Cəmil faşizmin törətdiyi bu qanlı faciənin şəklini mahir bir rəssam fırçası ilə çəkir! Bu səhnə bizim xatirə və hafizəmizdə nəqş olub qalır! Bu yol həqiqi şeir yoludur ki, hər cür sözçülük, uraçılıq və ritorika dediyimiz bataqlıq və

çirkəbdən təmiz olan bir yoldur!

Əhmədin “Laylay” şerini də xatırlayaq:

“Atan sənin bir igiddir büsatlı,

Çil papaqlı, yapıncılı, boz atlı.

Düşmən üstə şığıyanda deyirsən,

Qızıl quşdur, uçur şimşək qanadlı.

İgidlikdə el tanımır ona tay,

Laylay gülüm, laylay balam, a laylay.”

Bu şeirdə indiki müharibənin alovları içində öz qəhrəmanlıq tarixinə yeni səhifələr yazan xalqımızın vüqar və fəxr hissi yaşayır! Analarımız nə qədər dəyişmişdir! Onlar öz körpə balalarının qulağına qəhrəmanlıq laylaları oxuyur. Sabahkı insan bugünkü atasının hünər bayrağına sahib olmalı, onun şərəfini daha ucaltmalıdır. Əhməd xalqımızın daxili aləmində yaranmış bu böyük dəyişikliyi öz şair gözi ilə görür və özünə mexsus, hay-küysüz bir səslə ifadə edir!

Məncə, bu ana laylaları yaranmaqda olan yeni Koroğlu dastanlarımızın bir başlangıcı olmalıdır. Unutmayaq ki, o dastanlar da ana və atalarımızın mürəkkəbsiz yazılmış könlü dəftərlərində yaranmışdır!

Əhməd Cəmil şeirlərinin sənətkarlığına gəlincə, onlar saf və təmiz bir bahar havası kimi asan udulur, günəşin ilıq tərəvəti kimi bizim sinirlərimizi oxşayır. Çünki onun şair qəlbində günəşin kiçik bir zərrəsi var! Mən bu gözəl şeir səhərinin daha bol işıqlı, daha aydın və parlaq olaçaq günorta çağını arzu edir və səbirsizliklə gözləyirəm!

(1943) (Vurğun 2005: V/98).

MÜQƏDDİMƏ

Lap bu yaxınlarda qədim Azərbaycan torpağının min illik əzab və əziyyətlərinin, ərəb xilafətinə və İran şahlarına qarşı mübarizədə xalqın qəhrəmanlıqlarının şahidi olmuş gur dalğalı Araz çayının o biri sahilində mən kədərli və fəci bir mənzərənin şahidi oldum.

Arazın o tayındakı dağların, çılpaq qayaların ətəklərində bom-boş bir kənd vardır. Mən heç olmazsa, bircə nəfər adam görmək, at kişnəməsi yaxud it hürüşü eşitmək ümidi ilə uzun müddət bu kəndə baxdım. Lakin, heyhat!.. Qarşımdakı bu kənddə heç bir həyat əlaməti yox idi.

Boz və çiy kərpicdən tikilmiş çoxlu ev sükuta qərq olmuş nəhəng qəbiristanlığın qəbir daşlarını xatırladırdı. Burada dəhşətli bir sükut hakim idi. Ömürlük aclıq, traxoma, yatalaq, vərəm kimi yoluxucu xəstəliklər bu kəndin əhalisini kütləvi surətdə qırmışdır. Sağ qalanlar isə doğma ocaqlarını tərk edib bir parça çörək ardınca didərgin düşmüşlər.

Bu kənd tək deyil. O, beş milyonluq əhalisi İran cəlladlarının zülmü altında inləyən İran Azərbaycanının yüzrlərlə minlərlə kəndinin rəmzidir.

Yüz ildən də artıqdır ki, İran Azərbaycanı xalqı ən adi milli, demokratik hüquqlardan məhrumdur. Bütün ölkədə ana dilində bircə dənə də məktəb, bircə dənə də qəzet və kitabça yoxdur. Lakin iradəli xalq öz doğma dilini, ən yaxşı milli ənənələrini göz bəbəyi kimi qoruyub saxlayır. İran Azərbaycanı xalqı azadlıq və milli istiqlaliyyətini boğanlara qarşı bitib-tükənmək bilməyən mübarizənin odu-alovu içərisində yeni və gözəl ədəbiyyatını yaratmışdır.

Bu ədəbiyyatı həqiqətən qəhrəman ədəbiyyat adlandırmaq olar. Bir sıra hallarda Şərq poeziyasına xas olan sxolasitika və mistika, göylərdən nicat ummaq fəlsəfəsi bu ədəbiyyata yaddır.

İran Azərbaycanı şairlərinin oxuculara təqdim edilən bu

məcmuəsi sovet poeziyasının, xüsusən Azərbaycan sovet poeziyasının qanı qanımızdan olan qardaşlarımızın formalaşmasına və yaradıcılıq inkişafına nə qədər böyük təsir göstərdiyini parlaq surətdə təsdiq edir. İran Azərbaycanı poeziyası kədər, qəzəb və həyəcanla nəfəs alır.

Müasir İranın milyonlarla hüquqsuz adamlarının acı dərdlərinin şahidi olan şair yazar:

Başında yaylıq yox, ayağı yalın,
Dalında ağır bir kömür şələsi.
Ehtiyac içində boğulanların
Kəsibdir çiyini ömür şələsi.
Bu yerdə insana ömür də yüküdür,
Həyatı, nəfəsi, eşqi sönükdür.

İran Azərbaycanı şairləri sovet poeziyasının ən yaxşı realist ənənələrindən öyrənərək bir çox maraqlı və istedad nümunəsi olan əsərlər yaratmışlar.

Bu əsərlərdə onlar azadlıq və xalq səadəti uğrunda mübarizə aparan İran xalqlarının qəhrəmanlıqlarını tərənnüm edir, müasir İranın ağır vəziyyətini göstərərək, öz xalqını və sənətini Amerika, ingilis imperiyalistlərinə satan müasir İranın hökmdarlarını qəzəblə damğalayır...

İran xalqlarının həyatı və mübarizəsi nə qədər ağır olsa da, İran Azərbaycanı şairləri xalqın haqq işinin qələbə ilə qurtaracağına möhkəm inanır, qorxuları ifşa edir və qəhrəmanları işıqlı günlər uğrunda mübarizədə irtica qaranlığı üzərində qələbəyə çağırırlar.

Şəhrin o qərq olub zülmət içində,
Ora nə nur düşür, nə şəfəq qonur.
O soyuq, qaranlıq, zillət içində
Ürəklər, beyinlər, sinirlər donur...
Orda haqq söyləyən insan oğlunu
Yuxusuz qoyurlar, ac saxlayırlar...
"Cəza" məşinində qarıb qolunu,

Başını, gözünü şallaqlayırlar...

Həyat bir meydandır, orda görünür
İnsan övladının mərdi-namərdi.
Kimisi ucalır, kimi sürünür,
Gözündə qarışır sevinci, dərdi...

Adam var, satılır sərvətə, ada,
Ölməkçin yaşayır... xəyanət edir.
Adam var, ömrünü verməyib bada
Daim yaşamaqçın ölümə gəlir!..

Biz inanırıq ki, İran Azərbaycanı şairləri öz pəhləvan xalqı ilə birlikdə inkişaf edəcək və möhkəmlənəcəklər və onlar öz vətənlərini azad görəcək, doğma xalqlarının səadəti haqqında yeni gözəl şeirlər yazacaqlar (1950) (Vurğun 2005: V/252 vd.).

QƏHRƏMANLARA EŞQ OLSUN!

“Şaxta kəsirdi, qar yağırdı, canilər isə Azərbaycanın qəhrəman oğullarının cənazələrini küçələrin daşları və xiyabanın asfaltı üzərində sürüyürdülər” (Abbəs Cəfəri).

İnsan bu qanlı, bu dəhşətli səhnəni göz önünə gətirdiyi zaman ürək adi vəziyyətini itirir, keçirdiyimiz təlatüm və həyəcan köksün qəfəsinə sığmır. Bu qanlı, faciəli səhnə bizə orta əsr vəhşətlərini, nəhayət, bütün insani hisslərdən məhrum olan alman faşizminin insanları diri-diri odlara-alovlara atmasını xatırlatmırmı? Lakin dünya oxucuları yuxarıda təsvir olunan bu hadisəni göz önünə gətirmək istəsələr, fikrən nə orta əsrə, nə də qadir sovet xalqının hünərilə sərnigün edilmiş, küllü göylərə sovrulmuş faşist Almaniyasına getməsin, indiki İrana diqqətlə baxsınlar.

Öz müqəddəs qanları ilə Təbrizin daşlı küçələrini, meydanlarını, bütün İran Azərbaycanı torpağını, eləcə də bütün İran torpağını suvaran, dar ağacı ayağına mərdənə gedən qəhrəmanlar kimdir? Onlar nə kimi amal və məqsəd uğrunda öz canlarını, gənc və qoca ömürlərini qurban verirlər?

Biz bu suala öz dilimizlə deyil, İran Azərbaycanı demokratlarının sədaqətli əsgərlərindən olmuş Dadaş Tağızadənin vəsiyyətnaməsilə cavab verək; “Mən, Azərbaycanın layəqətli oğluyam, budur, Azərbaycan xalqının azadlığı uğrunda başı uca can verirəm. Güman etməyin ki, mənim və yoldaşlarımlarımın ölümü ilə azadlıq boğulacaqdır. Şübhəsizdir ki, bizi mühakiməyə çəkib dar ağacına tərəf aparən cinayətkarlar millət məhkəməsində cavab verməli olacaqlar”.

Qəhrəmanın bu qadir səsi bütün milli hüquqlardan məhrum edilmiş, öz ana dilində məktəbdən belə məhrum edilmiş beş milyonluq İran Azərbaycanı xalqının İran müstəbidlərinə qarşı, Rza xan üsulunun alçaq sələflərinə qarşı apardığı milli azadlıq hərəkatının səsidir! Onlar gözəl bilirlər ki, milli azadlıq olmayan bir torpaqda nə iqtisadi, nə ictimai, nə də siyasi

bir azadlıq ola bilər! Buna ən açıq misal İrandakı şah üsulidarəsinin mənfur pəncəsi altında inləyən, vaxtsız ölümlərin, aclığın, hüquqsuzluğun və bütün məhrumiyyətin ağır daşlarını öz çiyində daşıyan İran Azərbaycanı xalqının indiki faciəli vəziyyətidir!

Azərbaycanın qəhrəman demokratları öz şanlı və şöhrətli mübarizələrini məhdud və məhəlli bir hadisə kimi deyil, indiki dünya xəritəsində xalqların Amerika və İngiltərə imperalizminə qarşı apardığı milli azadlıq hərəkatının bir halqası kimi qiymətləndirirlər. Biz bu böyük həqiqəti vüqarlı Sava-lan dağının əzəmətinə andıran, iradəsi isə öz ulu babası Babəkin iradəsinə xatırladan polkovnik Cavidanın dilindən eşidirik: "Siz bu gün mənim səsimi boğazımda boğursunuz, lakin məzlum xalqları öz haqlarını almağa çağıran bəşəriyyətin azadlıq səsi dünyanın hər yerində yüksəlməkdədir. Siz isə bu göy kimi guruldayan səsi boğmaqdan acizsiniz".

Qardaş! Sənin bu məslək eşqində, bəşəriyyətin xoşbəxt istiqbalına inanan qəlbində duyduğumuz inqilabi romantikaya eşq olsun! Sənin qartal vüqarı ilə tufanları, fırtınaları yarıb keçən, yaxın və uzaq gələcəkdə belə səslənəcək bu qadir səsinə, həyat və mübarizə iradəsinə eşq olsun! Sənə döşləyərək süd vermiş anaya, nizamilər, füzulilər rübabına ilham vermiş, Babək, Koroğlu, Səttarxan qılıncına qüdrət vermiş Azərbaycan torpağına eşq olsun! Mən bu sətirləri yazdığım zaman ürək bədhətən Cavidanın xatirəsinə dil açdı:

Öz müzəffər bayrağıyla gəlib keçdikcə illər
Bir əbədi bahar kimi gül açacaq xatirən...
Yad edəcək hörmət ilə səni gələn nəsillər,
Heykəl kimi ucalırsan qəlbimizdə bu gün sən.
Al qanınla suvardığın Azərbaycan torpağı
Öz başını əyməyəcək cəlladlara bir daha!
Vüqarına and içdiyim bu azadlıq bayrağı,
Sənin ölməz adını da aparacaq sabaha...
Ölüm yoxdur qəhrəmana! Söyləyirəm mən yenə
Şəfaqlərdə sayrısaq sabah sənin də türbən...
Ordu kimi salam verib o əziz xatirənə,

Hüzurunda baş əyirəm öz şerimlə bu gün mən...

İran xalqlarının şərəf və heysiyyətini Amerika dollarına satan, Amerika imperialistlərinə "sadiq nökrçilik" vəzifəsini görən müasir İran dövlət quruluşu və bütün İran irticası mədəni dünyanın sonsuz nifrət və lənətilə qarşılanır!

İran torpağı saysız-hesabsız zindanlarla, dar ağacları ilə dolmuşdur. Minlərlə demokrat, xeyirxah və nəcib insanlar İran cəlladlarının əli ilə qanunsuz və məhkəməsiz güllələnir, dar ağaclarından asılır! Bu dar ağaclarından asılan nəcib və qəhrəman insanlardan biri də demokrat Sübhü olmuşdur. İran cəlladları onu edam etdiyi zaman dar ağacının ipi qırılır. Sübhü öz vüqarlı başını dik tutaraq ürək dolusu deyir: "Cəlladlar! İndi mənim dediklərimə inandınız mı! Sizin həтта dar ağacınızın ipi də çürümüş və davamsızdır..."

Bu hakimənə deyilmiş sözlər yalnız İran irticasının ölümə məhkum olduğunu ifadə etmir, eyni zamanda, bütün dünya irticasının, Amerika imperalizminin də qurubunu, son nəfəsini, son "dövrənini" xəbər verir. Biz buna zərrə qədər şübhə etmirik! İnsan tarixi göstərir ki, ən qüvvətli, ən amansız dövlət quruluşuna, ordu və silah qüvvəsinə sahib olan müstəbidlərin, cahangirlərin hökmranlığı xalqların azadlıq uğrunda apardığı mübarizənin iradəsi qarşısında tar-mar edilmişdir. İndi dünya xalqlarını atom bombaları ilə qorxudan, bəşəriyyəti qan dənizində boğmağa cəhd edən Amerika imperalizmi də öz qurubunu, son "dövrənini" keçirməkdədir! Bütün yer üzündə müxtəlif xalqların, millətlərin vahid demokratik mübarizə cəbhəsi yaranmışdır! Bu qadir cəbhə bəşəriyyətin yeganə xilaskarı olan, sülhün və səadətə sonmöz ocağı olan Sovetlər torpağından ilham alaraq dünya imperalizminə qarşı çıxır, onun bütün hiylələrini, qara siyasətlərini ifşa edir! Azadlıqsevən dünya xalqlarının öz nəfəsilə hərəkatə gətirdiyi bu azadlıq qatarının təkərləri altında marşallar, trumenlər, çörçillər dünyası məhv olacaqdır!

Son günlərdə Parisdə və Praqada gedən sülh konqresi dünya xalqlarının yalnız sülh səsi deyil, eyni zamanda onların qəhrəmanlıq səsinə, imperalizmə qarşı mübarizə iradəsini

nümayiş etdirir. Oyanmış dünya öz əbədi qurtuluşunu və əbədi azadlığını imperializmin ölümündə görür. Bu, mütləq bir qanundur!

Biz fəxr edirik ki, qan qardaşlarımız olan İran azərbaycanlıları da dünyada gedən azadlıq mübarizəsinin qabaq sıralarında, ölümə, zülmətlə əlbəyaxa vuruşurlar. Onlar da bəşəriyyətin bu azadlıq dastanına öz qanları ilə qızıl səhifələr yazırlar! Biz qəhrəman qardaşlarımıza yeni zəfərlər arzu edirik.

Uğur olsun! Uğur olsun azadlığın karvanına!
Min eşq olsun! Min eşq olsun şəhidlərin al qanına.
Uğur olsun, bu qurtuluş ordusunun səfərinə,
Hər bugünkü çağırışına, hər sabahkı zəfərinə...
Qan qardaşım! Can qardaşım! Sən yardıqca o zülməti
Qoca Şərqə bayraq çəkir qurtuluşun şəriyyəti...
Biz duyuruq hər arzunu, hər müqəddəs diləyini,
Qaranlıqda məşəl kimi yandırırısan ürəyini...
Dünya sənin arxandadır, arxandayıq sənə biz də...
Qanın axır qanımızda, qəlbin vurur qəlbimizdə...
Alqış, zülmün binasına külləng vuran əllərinə!
Arazın o tayındakı Azərbaycan ellərinə! (1949)
(Vurğun 2005: V/214 vd.)

XEYİRLİ VƏ MƏNALI GÜLÜŞ

Gülmək və sevinmək insan təbiətinin zəruri bir ihtiyacıdır. Oxucularımızın və tamaşaçılarımızın gülməyə, bədii istirahətə haqqı var. Lakin o nəyə gülməlidir və necə gəlməlidir? Bu sual ətrafında gedən mübahisələr təsadüfi deyil. Çünki gülüş haqqında olan rəylər müxtəlifdir. Bəzi yazıçılar tamaşaçıları səs-küylə, qışqırıqla güldürmək, uğundurmaq istəyir. Məncə, bu gülüş çox səthi və mənasız bir gülüşdür. Dramaturq və aktyor tamaşaçıya qəsdən, zorla, "mütləq gülməli-sən!" deyə yanaşdığı zaman əsərin süniliyi meydana çıxır. Məncə, gülüş hər şeydən daha çox təbiilik tələp edir ki, nə dramaturq, nə də aktyor tələklilik məktəbi yaratmamalıdır. Eybəcər səslər çıxarmaqla, bəzən ədəbsiz sözlər yazmaqla, yaxut səhnədə göz-qaş oynatmaqla, yekəqarınlar, uzunburunlar yaratmaqla əldə edilən gülüşlər sirk gülüşlərindən daha ucuz, daha mənasız olur.

Biz dramaturgiyamızda mənalı gülüş uğrunda mübarizə etməliyik.

Tamaşaçı menfi insanları seyr etdiyi zaman, hər şeydən əvvəl, onların mənəvi yoxsulluğuna, şüur və qəlp fəlakətinə gülməlidir. Bizi güldürən vəziyyətlər və təbiətlər olmalıdır. Biz güldüyümüz zaman düşünməliyik, ders almalıyıq, öz daxili aləmimizdə olan bir çox zəyif cəhətlərə də dərinlən gilsək, bu hal bizim inkişafımıza kömək edər. Məncə, biz Sabit Rəhmanın dediyi anbar oğrularına, cibgirlərə yox, məslək və vicdan oğrularına, mənsəbpərəstlərə, qorxaqlara, bütün ömrünü təşəbbüslə keçirən, həç bir cəsarət və mərdlik göstərməyən, həyatın mənasını "mədə güzəranı" kimi düşünən insanlara, atalıq, dostluq, yoldaşlıq hislərindən məhrum insanlara, öz sərcə başı ilə "fətehidövrən" olmaq istəyən təbiətlərə, özünü "dünyanın ağası" eləmək iddiası ilə meydana atılmış faşist quldurların sönük təbiətinə gilsək, yaxut vəzifəsi böyüdü-yü zaman öz yaxın dostlarını belə saymayın, öz qoca ata- ana-

sını belə köməksiz qoyan, bəzən də xalq və vətən qəyrətindən məhrum cənablara gülsək, həm də ifşa yolu ilə gülsək, daha xeyirli, daha mənalı bir gülüş olmazmı? Xəsis təbiətlərə, xəsis başlara gülsək, daha gözəl olmazmı?

Mən komediyadan mənalı gülüş tələb etdiyim zaman heç bir “fəlsəfə” və “filosofçuluq” niyeti güdmürəm. Çünki komediya janrı dram yaxud faciə deyil, komediya hər zaman bizi düşündürməyə də bilər. Lakin o bizə gözəl hisslər, yaxşı zövqlər bağışlasa, biz qışqırıq salıb gülməsək də, əsər öz arzusuna çatmış olar. Biz müsbət insanlarımız haqqında da komediyalar yarada bilsək, onları daha çox sevmək məqsədi ilə yaratmalıyıq. Məgər həyatımızda öz xasiyyəti, təbiəti, məişət tərzini etibarilə, danışq və rəftarı ilə bizi güldürən, lakin müsbət insanlarımız azıdır? Məncə, bunlar haqqında da komediya yaradılmalıdır! Sovet komediyası janrını yaradan, bu sahədə bir çox müvəffəqiyyətli addımlar atmış S. Rəhman yoldaş artıq tamaşaçılarımızı zahiri gülüşlərə deyil, dəruni və mənalı gülüşlərə çağırmalı, vəziyyətlər və təbiətlər komediyası uğrunda öz mahir qələmini işlətməlidir (*Vurğun 2005: V/170 vd.*).

Samet Vurgun – Kazak Seminariyasında (1919)

Samet Vurgun və əşi Haver Hanım (1934)

Samet Vurgun (1946)

*Ali Kafkasyalı - Oğlu Muhammet Savaş ve Kuzeni Ceyhun.
Samet Vurgun'un Kabri Başında (19.07.1987)*

Cənaze Merasimi (Mayıs 1956)

*Ali KAFKASYALI ve akrabaları
Samət Vurğun'un Heykeli Önündə - Yukarı Salahlı
(Ağustos 1987)*

Ali KAFKASYALI

SƏMƏD VURĞUN

Milli Şairə Dair

Bəlli ki, uzun-uzun yaşamaqdan daha çox, rahat yaşamaqdan daha çox düşündüyü bir vəzifəni öhdəsinə götürən, bu uğurda hər əzaba və sıxıntıya qatlanmağa razı olan, məhz onun tərəfindən görülməli olduğuna inanaraq hansısa vacib işləri görüb bundan dolayı bir rahatlığa qovuşan, məhz özünün dərman olmağını gerek bildiyi və dərman olacağına inandığı dərdlərin üstünə getməkdən imtina etməyən, dərmini dərman görən bir adamdır Səməd Vurğun...

Dövlətçilikdən məhrum qalan millətə törəsini anlatmış. Törəsi olanın eli olar əlbət - demiş millətə. Əgər dəyərlərinə sahib çıxarsa, inancını itirməzsə, bir gün yenə eli olacaqdır. El üçün dil gərəkdir, dil üçün söz gərəkdir, söz üçün könül gərəkdir demiş və könlüdən ən gözəl sözləri söyləmiş. Elinin dili olmuş Səməd Vurğun.

Milləti qaranlıqdan qurtarmaq üçün şam olup yanan Səməd Vurğunu anlamaz. Cərəyan mənbəyinin kimdə olduğunu, işığın haradan gəldiyini və kimin verdiyini bilməyən, cərəyan mənbəyi qapananda qaranlığa gömüləcəyini anlamayanlar əlbəttə Səməd Vurğunu anlamaz.

Bir bilən anlatmış Səməd Vurğunu bu əsərdə. Bildiyini, eylədiyini, qeyratını, fəda etdiyini, fədakarlığını, qaranlığı və qara günlər yaşadığını bildiyimiz, şahidlik etdiyimiz, millətə, millətinin dəyərlərinə, millətinin birliyinə və dirliyinə könül vermiş, elinə vurğun bir adam anlatmış Səməd Vurğunu, onun qutlu yolunu, yolçuluğunu.

Qutlu olsun!

Prof. Dr. Muhammet Savaş KAFKASYALI

Pergament

